110

★

CEVDET KUDRET

TÜRK EDEBİYATINDA HİKÂYE VE ROMAN

YUSUF KÂMİL PAŞA AHMET MİTHAT EMİN NİHAT ŞEMSETTİN SAMİ
NAMIK KEMAL SAMİ PAŞA-ZÂDE SEZAİ MEHMET MURAT RECAİ-ZÂDE EKREM
NABİ-ZADE NAZIM HALİT ZIYA MEHMET RAUF HUSEYIN CAHIT AHMET
HİKMET SAFVETİ ZIYA VECİHİ HÜSEYİN RAHMİ EBUBEKİR HÂZIM BEKİR FAHRİ

CEVDET KUDRET

TÜRK EDEBİYATINDA HİKÂYE VE ROMAN

1859~1959

★

bilgi yayınevi

BİLGİ YAYINLARI : 110/1
İNCELEME DİZİSİ : 1

Birinci Basım 1945
İkinci Basım 1965

Üçüncü Basım
Şubat 1971

BİLGİ YAYINEVİ

CEVDET KUDRET

TÜRK EDEBİYATINDA HİKÂYE VE ROMAN 1859 - 1959

I

Tanzimat'tan Meşrutiyet'e kadar

1859 - 1910

BİLGİ YAYINEVİ

Kapak Düzeni : Fahri KARAGÖZOĞLU

BİLGİ BASIMEVİ - ANKARA, 1971

İÇİNDEKİLER

Birinci Bölüm

TANZİMAT EDEBİYATI

TANZİMAT EDEBİYATI 11

İlk Adım: Çeviri 12

1. *Terceme-i Telemak* (çev. Yusuf Kâmil Paşa) 16
2. *Mağdûrin Hikâyesi* (çev. ?). 17
3. *Hikâye-i Robenson* (çev. Ahmet Lûtfi) . . 18
4. *Monte-Cristo* (çev. Teodor Kasap) . . 21

İkinci Adım: Yerli Eser 23

AHMET MİTHAT 27
Romanlar 30
1. *Hasan Mellâh* 35
2. *Felâtun Bey ile Rakım Efendi* . 40
3. *Henüz On Yedi Yaşında* . 44
4. *Müşâhedât* . . . 47
Hikâyeler . 52
5. *Esaret* 52

EMİN NİHAT 55
Hikâyeler 56
1. *Vasfi Bey ile Mukaddes Hanımın Sergüzeşti* 60
2. *Faik Bey ile Nuridil Hanımın Sergüzeşti* . 68

ŞEMSETTİN SAMİ 74
Romanlar 76
Taaşşuk-i Talât ve Fitnat 76

NAMIK KEMAL . 82
Romanlar . . 85
1. *İntibâh* . . . 90
2. *Cezmi* 96

SAMİ PAŞA-ZÂDE SEZAİ . 105
Romanlar 107
1. *Sergüzeşt* . . . 107
Hikâyeler 117
2. *Pandomima* 117
3. *Kediler* . . . 120

MEHMET MURAT . 125
Romanlar 126
Turfanda mı, Yoksa Turfa mı? . 126

RECAİ-ZÂDE MAHMUT EKREM . 130
Romanlar . . . 132
Araba Sevdası . . . 132

NABİ-ZÂDE NÂZIM . . . 137
Hikâyeler 139
1. *Kara Bibik* . 140
Romanlar 146
2. *Zehra* 146

İkinci Bölüm

EDEBİYAT-I CEDİDE
(Servet-i Fünun Edebiyatı)

EDEBİYAT-I CEDİDE . . 157

HALİT ZİYA UŞAKLIGİL . . . 163
Romanlar 166
1. *Mai ve Siyah* 166
2. *Aşk-ı Memnu* 172
3. *Kırık Hayatlar* 180
4. *Nesl-i Âhir* 184
Hikâyeler 198
5. *Sade Bir Şey* 200

6. *Mahalleye Mevkuf* 210

MEHMET RAUF 220
Romanlar 222
Eylûl 223

HÜSEYİN CAHİT YALÇIN 229
Romanlar 231
1. *Hayal İçinde* 231
Hikâyeler 236
2. *Hayat-ı Muhayyel* 237
3. *Görücü* 241

MÜFTÜOĞLU AHMET HİKMET 249
Hikâyeler 250
1. *Hâristan ve Gülistan* 252
2. *Yeğenim* 255

SAFVETİ ZİYA 259
Romanlar 260
Salon Köşelerinde 260

Üçüncü Bölüm

EDEBİYAT-I CEDİDE DIŞINDA KALANLAR

EDEBİYAT-I CEDİDE DIŞINDA KALANLAR 271

VECİHİ 272
Romanlar 274
Mehcure 276

HÜSEYİN RAHMİ GÜRPINAR 282
Romanlar 285
1. *Mürebbiye* 291
2. *Tesadüf* 297
3. *Şıpsevdi* 304
4. *Hakka Sığındık* 310
Hikâyeler 315
5. *Misafir* 315

SAFVET NEZİHİ 320
Romanlar 321
1. *Zavallı Necdet* 321
2. *Teehhül Âleminde* 327

Dördüncü Bölüm

FECR-İ ÂTÎ

FECR-İ ÂTÎ 337

CEMİL SÜLEYMAN ALYANAKOĞLU 338
Romanlar 339
Siyah Gözler 340

İZZET MELİH DEVRİM 347
Romanlar 348
Sermet 349

Beşinci Bölüm

FECR-İ ÂTÎ DIŞINDA KALANLAR

FECR-İ ÂTÎ DIŞINDA KALANLAR 359

EBUBEKİR HÂZIM TEPEYRAN 360
Romanlar 361
Küçük Paşa 361

BEKİR FAHRİ 372
Romanlar 374
Jönler 376
Hikâyeler 384

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT EDEBİYATI

TANZİMAT EDEBİYATI

Divan edebiyatımızın *Leyli vü Mecnun*, *Husrev ü Şirin*, *Yusuf ü Züheyha*, v.b. mesnevilerini, Halk edebiyatımızın *Kerem ile Aslı*, *Tahir ile Zühre*, *Arzu ile Kanber*, v.b. hikâyeleri ile, bunların dışındaki meddah hikâyelerini, ayrıca *Battal Gazi*, *Hayber Kalesi*, *Kan Kalesi*, v.b. gibi dinsel-tarihsel hikâyeleri bir yana bırakırsak, Avrupa'daki anlamıyle «hikâye ve roman» türü, Türkiye'ye, «Tanzimat edebiyatı» ile girmiştir. İlkin çeviri yoluyle giren, daha sonra «taklit» ve «tanzîr» (nazire yazma) yoluyle ilk yerli ürünlerini vermeğe başlayan bu tür, gittikçe gelişerek ve kişiliğini bularak bugüne kadar gelmiştir.

İLK ADIM

ÇEVİRİ

Türk okuruna ilk olarak tanıtılan Batılı yazarlar ve yapılan ilk çeviriler şunlardır:

Edebiyatımızda görülen roman biçimindeki ilk eser, Yusuf Kâmil Paşa (ölm. 1875) nın Fénelon'dan çevirdiği *Terceme-i Telemak* (çev. 1859; bas. 1862, 1863, 1867, 1870) tır. Eski «inşâ» (divan nesri) usulüyle, yani yabancı sözcük ve kurallarla, «seci» v.b. gibi söz oyunlarıyle yüklü bir dil ve anlatımla çevrilen bu eser, dil açısından *Hamse-i Nerkisî*, v.b. yi andırması yüzünden olacak, o çağda çok beğenilmiş ve uzun yıllar okullarda örnek inşâ kitabı olarak okutulmuştur. Kitabın başında çevirmenin de işaret ettiği gibi, eser, «özetlenerek» Türkçeye aktarılmıştır; yine baştaki satırlardan öğrendiğimize göre, çevirmen, «ilk bakışta hikâye gibi görünen» bu eseri bir «hikâye» (roman) olarak değil de, «aslı hikmet olan» bir «ahlâk kitabı» diye görmektedir. Buna, ve maarif nâzırı Kemal Efendi ile Sami Paşanın yazdıkları «takriz» lere dayanılarak, o yıllarda, esere, memleket yönetimi, hükümdarların görevleri, savaşta nasıl davranılacağı v.b. üzerine kalem e alınmış bir «siyasetname» gözüyle bakılmış, hattâ daha da ileriye gidilerek, eserde «tasavvuf» izleri dahi görülmeğe çalışılmıştır. Nitekim, Şinasi de, söz konusu eser için «Tasvir-i Efkâr» gazetesine yazdığı bir ilânda, onun «dış görünüşüyle aşk efsanesi anlatır gibi ise de, aslında halkı adaletle murada erdirmekten ibaret bulunan memleket yönetimi kurallarını kapsayan bir bilgelik kanunu» olduğunu belirtmiş; çevirinin dilinin ağırlığını mazur göstermek için de, «böyle şâhâne bir fenne dâir» bu güzel eserin Türkçeye çevrilmesinin «tab'-i şâirâne ve üslûb-i vezîrâneye muhtâc» bulunduğunu, bu nedenle, «vaktin sadrazamı Yusuf Kâmil Paşa hazretlerinin

YUSUF KÂMİL PAŞA

bunu lisân-i Osmânîye nakle muvaffak olduğunu» (bk. *Tanzimat*, c. I, 1940, s. 603) söylemiştir. Batı kültürünün başlıca kaynaklarından biri olan Yunan mitologyası, Doğulu bir anlatım içinde de olsa, Türk edebiyatına ilk defa bu eserle girmiştir.

Aynı eser, daha sonra, Ahmet Vefik Paşa (1823 - 1891) tarafından da çevrilmiştir (1881).

Victor Hugo'dan özetlenerek çevrilen ve *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis* gazetesinde tefrika edilen *Mağdûrin Hikâyesi* (1279 «1862», no. 480 - 503) Batı edebiyatından Türkçeye geçen ikinci eserdir. Sekiz yıl sonra Şemsettin Sami (1850 - 1904) tarafından *Sefiller* (1880) adıyle çevrilen ve artık o adla anılagelen eserin bu ilk çevirisi, Yusuf Kâmil Paşanın *Terceme-i Telemak*'taki tutumunun tam tersine, sade bir dil ve yapmacıksız bir anlatımla –yani o zamanın gazete diliyle– kaleme alınmıştır.

Victor Hugo'dan, daha sonraları, *Notre-Dame de Paris* (1875, çev. Azize). *Bir Mahkûmun Son Günü* (1886, çev. Ali Nihat) v.b. de çevrilmiştir.

Ünlü İngiliz romancısı Daniel Defoe'nun *Robinson* adlı eserini Vaka-nüvîs Ahmet Lûtfi Efendi (1816-1907), *Hikâye-i Robenson* (1864, 1866, 1874, 1877) adıyle, Arapça çevirisinden Türkçeye çevirmiştir. Çevirmenin de söylediği gibi, eser baştan aşağı «konuşma edası üzere açık ifadeler ve ibareler ile» çevrilmiştir.

Aynı eseri daha sonra Şemsettin Sami de *Robenson* (1884) adıyle çevirmiştir. Şemsettin Sami, çevirisinin önsözünde belirttiği üzere, «yeni düşüncelerin ve şimdiki ilerlemelerin köhne münşiyane tarzla anlatılamayacağı» düşüncesiyle, «anlatımı kitap şivesinden kurtarıp konuşma şivesine kalbetmiş»tir.

Chateaubrian'dan Türkçeye çevrilip Ermeni harfleriyle bastırılan *Son Serac'ın Sergüzeşti* (İzmir 1860, çev. Kirkor Çilingiryan) adlı eseri bir yana bırakırsak, bu yazarın Türk okurlarınca tanınan ilk eseri, Recai-zâde Mahmut Ekrem (1874 - 1914) in ağır bir dille çevirip *Hadâvık-ül-Vekaayi* dergisinde tefrika ettir-

diği *Atala* (tefrika 1869, kitap halinde bas. 1872) adlı romanıdır.

Chateaubriand'ın Tanzimat devrinde çevrilen öbür eserleri *İbni Sirac-i Ahir* (1880/81, çev. A. Tahir) ile *René* (1893, çev. Mehmet Celâl) dir.

Bernardin de Saint-Pierre'in *Paul ve Virginie* adlı romanı, *Mümeyyiz* gazetesinde tefrika edilmiştir (tefrika 1870, kitap halinde bas. 1873, çev. Sıddık).

Voltaire'den çevrilen *Hikâye-i Hikemiyye-i Mikromega*, ilk «eğlence» (mizah) dergimiz olan *Diyojen*'de tefrika edilmiş (1871, çev. Âli Bey?); aynı eserin bir başka çevirisi de, yine aynı yıl içinde *Hikâye-i Feylesofiyye-i Mikromega* (1871, çev. Ahmet Vefik Paşa?) adıyle kitap olarak yayımlanmıştır.

Alexandre Dumas Père'in Teodor Kasap (1835-1905) tarafından çevrilip ilkin *Diyojen* dergisinde tefrika edilmeğe başlanan (1872-1873, no. 66-123), daha sonra tefrikadan vazgeçilerek fasikül fasikül yayımlanan *Monte-Cristo* (1873) romanının, Türk edebiyatını etkilemesi bakımından, bu yıllarda yapılan çeviriler arasında özel bir yeri vardır.

Yine bu yıllarda, Swift'ten *Gulliver'in Seyahatnamesi* (1872, çev. Mahmut Nedim), Lesage'dan *Topal Şeytan* (1872, çev. Kadri) Türkçeye geçirilmiştir. Lesage'ın büyük eseri *Gil Blas*, daha sonraları, *Sergüzeşt-i Jil Blas* (1880/81, çev. İstepan) ve *Cil Blas Santillani'nin Sergüzeşti* (1885, çev. Ahmet Vefik Paşa) adlarıyle iki kez çevrilmiştir.

Lamartine'in *Graziella*'sı da iki kez çevrilmiştir; bunlardan, Ermeni harfleriyle Türkçe olarak basılan (1871, çev. Âli) ilk çeviriyi saymazsak; adı geçen eserin Türk okurlarınca tanınan ikinci çevirisi, birinciden yedi yıl sonra çıkmıştır (1878, çev. Yusuf Neyyir).

Yine bu dönem içinde L'Abbé Prévost'dan *Manon Lescaut* (1879, çev. Mahmut Şevket); Alexandre Dumas fils'den *La Dame aux Camélias* (1879, çev. Ahmet Mithat), *Antonin* (1880, çev. Ahmet Mithat), Ovtave Feuillet'den *Bir Fakir Delikanlının Hikâyesi* (1880, çev. Ahmet Mithat) çevrilmiştir.

Bu dönemde, bir yandan da, Paul de Kock, Xavier de Montépin, Eugène Sue v.b. gibi polis romanı yazarlarının eserleri de Türkçeye aktarılmağa başlanmıştır.

Böylece, 1860 ile 1880 arasındaki yirmi yıllık birinci dönem-

de, Batı edebiyatının birkaç klasik yazarının, ve genellikle romantik yazarlarından çoğunun bellibaşlı eserleri Türkçeye geçirilmiş; roman türünün çeşitli örnekleri Türk okurlarınca tanınmış oldu.

1880'le, «Edebiyat-i Cedide» topluluğunun kurulduğu 1896 arasındaki on altı yılda da, Goncourt Kardeşler, Alphonse Daudet, Emile Zola, Maupassant gibi realist ve natüralist yazarlardan çeviriler yapılmağa başlanmıştır.

Bu dönemlerde çevirmenlerin bellibaşlı sorunlarından biri, «dil» konusudur. Alışılagelen eski «inşâ» tarzı Batı romanına uygun düşmüyordu. Böyle bir zorlukla karşılaşan kimi çevirmenler, «dilimizin her anlamı bütünüyle ve kolaylıkla anlatmağa yeterli bir genişlikte olmadığını» (Recai-zâde Mahmut Ekrem, *Atala*, önsöz) ileri sürüyor; kimileri, «yeni düşünce ve bugünkü ilerlemeleri köhne münşiyâne tarzla anlatma olanağı bulunmadığını» gözönüne alarak, «çevirirken eserin aslından ayrılmamayı, dilimizin şivesi bozulur korkusuna» kapılmamayı salık veriyor, «bu şive değişikliğinin dilimizi düzeltip ilerleteceğini», «Avrupa dilleriyle dilimiz arasındaki en önemli farklardan biri, söz içindeki cümle ve sözcüklerin başa ve sona alınmasından ibaret olup, anlatımı kitap şivesinden kurtararak konuşma şivesine çevirmekle, bu farkın büyük bir kısmının giderilebileceğini, ve bu sayede dilimizin sadeleşip güzelleşeceğini» (Şemsettin Sami, *Robenson*, önsöz) söylüyor; kimi çevirmenlerimiz de, zaten «konuşma edası üzere açık ifadeler ve ibareler ile» (Ahmet Lûtfi, *Hikâye-i Robenson*, önsöz) çevirerek, Şemsettin Sami'nin «konuşma dilini kullanma» yolundaki önerisini çok daha önce uygulamış oluyordu.

Bu dönemdeki ikinci önemli sorun da, romanların «ahlâk düzeltmeğe» yardımcı olduğu sorunudur. Bu nokta gözönünde bulundurularak, eskiye bağlı kimi yazarlar, Frenk'lerden birtakım ahlâk bozucu şeyler çevireceğimize, *Ahlâk-ı Alâî*, *Makaamât-ı Harîrî* gibi eski eserleri okumamız gerektiğini savunuyor; Batıya dönük yazarlar da, Batıdan yapılacak birtakım çevirilere ihtiyacımız bulunduğunu, fakat «Fransız ahlâkının başka, Müslüman ahlâkının başka olduğunu, onlarda iyi sayılan ahlâkın belki de üçte ikisinin bizde zararlı» sayılacağını ileri süre-

rek, «Frenk düşüncelerini ahalimize aşılamamak için, Avrupalıların aşk ve alâka üzerine yazdıkları hikâyeleri çevirmemeyi», «tarih, bilim ve ahlâkla ilgili olanları» çevirmeyi («Hayal» dergisi, 1874) salık veriyordu.

1

TERCEME-İ TELEMAK

«Kalipso» nâm peri-i cezîre-nişîn, «Ülis» tesmiye olunan ma'şûkunun terk ü azimet ü firkatinden hâsıl olan teessür-i kalbini ta'dîl edecek teselli bulamamasından ve nâil-i hayât-ı sermedî olmasından kendisini bibaht ve sitemdîde-i tâli-i saht add ü şümâr etmesiyle, (...) bir bahâr-ı dâimî ile muhât olan cezîresinde vâki çemenistân-ı şükûfezâr üzerinde ekseriyyâ münferiden ve müteessiren gezinir ise de, bu hâl ve mahal (...) her bâr birlikte geşt ü güzâr ettiği ma'şûkunun güftâr ü mişvârını ihtâr etmekle sâhil-i deryâda malızûnâne oturup eşk-i çeşmini etrâfa serper ve ma'şûk-ı âşık-fedânın râkib ve zâhib olduğu sefinenin gittiği tarafa hasr-ı nazar eder idi. Nâgehan bir sefine-i kazâ-zedenin kum üzerinde bazı edevât-ı meksûresi gözüne ilişmesi akabinde karaya çıkmış bir pîr ve bir bernâ iki şahs-ı garâbet-nümâ görmesiyle, şahs-ı cüvânın hareket-i merdâne ve reviş-i levendânesine dikkat ettikte «Ülis'in oğlu Telemak'tır» deyip, her ne kadar refâkatinde bulunan pîr-i akıl-perveri teşhîs eylemek perîlik şânından ise de pîr-i akıl-perver kendisini bildirmemek kuvve-i rûhâniyyesine mazhar olduğundan tanıtmayıp, maazâlik bu gark-ı sefineden dolayı Ülis-zâde'nin adasına düşmesinden memnûnen üzerlerine varıp:

— Dâhil-i hükûmetime hod-be-hod duhûle ferd-i âferîde cesâret edemez iken nasıl gelebildiniz ve muâhaze ve cezâdan ne vechile kurtulabilirsiniz?

yollu hitâb ü itâb ve yüzünde lemeân eden şu'le-i mesrûriyyeti setr ü ihfâda piç ü tâb eyledikte, Telemak:

— Perî olunuz, insan olunuz, her ne olur iseniz olunuz; benim gibi deryâya çıkıp sefinesi sâhilinizde telef olmuş,

pederini cüstcû eder püser hakkında şefkat-i kalbiyyeniz olmalıdır.

deyince,

— Ne arıyorsunuz ve pederiniz kimdir?

suâline:

— Pederim İtakya cezîresi hükümdârı olup ictimâ-i hükümdâran ve ser-âmedân-ı büldan ile on sene mütemâdiyen muhâsara ve tahrîb kılınan şehr-i şehîr-i Turva'da ve miyâne-i Yunâniyan ü Asya'da ceng-âverlik ve mecâlis-i meşverette re'y-perverlik ve şöhret-yâb olan Ülis'tir ki müddet-i medîde vatan ü memleketinden cüdâ vü baîd ve seyr-i sefer-i deryâda nâ-bedîd olduğundan, vâlidem ile bile hayât ü memâtından bî-haber kaldığımızdan araya araya sâik-i kader beni buraya ilkaa eyledi. Bilmem ka'r-ı nâyâb-i deryâda güm-nâm mıdır nedir, merhamet buyurunuz, malûmat veriniz.

(*Terceme-i Telemak*, 1279 «1862», çev. Yusuf Kâmil Paşa)

2

MAĞDÛRÎN HİKÂYESİ

Fransa ahalisinden Jean Valjean nâm kimesne sirkat töhmetiyle bir haylı müddet pranga-bend olduktan sonra sebîl-i tahliye kılınmasından mıdır, yoksa firâr eylemesinden midir, gayet pejmürde-kıyâfet olarak bin sekiz yüz on beş sene-i milâdiyyesi teşrîn-i evvelinin ibtidâlarında gurûb-i şemsten mukaddemce episkopos mûmâileyh Myriel'in olduğu kasabaya gelmiş ve saç sakal karmakarışık ve elbisesi yırtık pırtık, ucûbe bir şekl ü kıyâfete girmiş olduğu ve elinde bir sopa bulunduğu halde hemen bir lokantaya gitmiş ve lokantacı merkumu bu halde görünce:

— Ne istersin?

deyü suâl eyledikte:

— Bugün on iki saatlik yoldan geldim, gayet aç ve yorgun olduğumdan, yiyecek ve yatacak döşek isterim, işte parası da hazırdır!

diyerek hemen orada olan ateşin karşısına geçip ve elindeki sopasını şöylece ateşin yanıbaşına vaz edip ısınmağa başlamıştır. Merkumun üstü başı pejmürde ise de vücutça gayet kavî ve dört beş kişiye karşı komağa muktedir olduğundan lokantacı buna bakıp mütehayyirâne durmakta iken, orada olanların birisi merkumu teşahhusla isim ve resmini ve prangadan çıkma olduğunu bir varak-pâre ile sezdirmeyerek lokantacıya bildirmiş olmasıyle lokantacı lâkırdıyı evirip çevirip:

— Boş oda yoktur, yatmaklığa sizi kabul edemem.

deyü red ile cevap vermiş ve merkum izhâr-ı sûz ü güdâzla akçasıyle biraz yiyecek istemiş ve ahırda yatmaklığa kaail olmuş ve bir vechile tesîr ettiremeyip oradan başka bir lokantaya gitmiş ise de bunun birinci lokantacı ile güzeran eden ahvâli andan evvel ol lokantaya dahi vâsıl olmuş ve keyfiyyet şüyû bulmuş olmasıyle gittiği lokantaların hiçbirisinde kabul etmemişlerdir. Merkum aç bî-ilâc geze geze hayatından bıkmış usanmış olduğundan, hapishaneye gidip:

— Bugün on iki saat yol yürüdüm, fakirim, karnım açtır ve yatacak duracak mahallim yoktur. Allah için bir parça ekmek ver ve bu gece yatmak üzere beni hapishaneye kabul et!

deyü memurîne ifâde ile haylıca yalvarıp yakarmış ise de tesir etmeyip oradan dahi hakaretle tard olunmuş olmağla kasabanın hâricine çıkmıştır.

(Victor Hugo: *Mağdûrin Hikâyesi*, "Rûznâme Cerîde-i Havâdis" gazetesi, 14 Rebîülâhir 1279 «1862», no. 481)

3

HİKÂYE-İ ROBENSON

... Bir müddet gidildikte evvelkinden fena gayet şedîd rüzgâr çıkarak gideceğimiz mahallin aksine döndürdü. «Geceleyin Berberiyye adalarına varırsak ahalisi bizi telef ederler, gemi taşa tesadüf ederse gark oluruz» diyerek bu korku ile sabahladık. Geminin içindekilerin cümlesi şaşırıp

şu vartadan halâs için tedbir düşündük. Gemicilerden birisini etrafa nazar için direğe çıkardık. Gemici çıkar çıkmaz:

— Aman, taş var! Taş var!

diye bağırdı. Direkten aşağıya inmezden evvel gemi taşa çarpıp karnından açıldı, sular dolmağa başlayarak batmağa yüz tuttu. (...) Birkaç dakikadan sonra anbar su ile doldu, gemi ortasından açıldı, batmağa başladı. Gemiciler kendilerini kurtarmak için geminin yanına sandalı evvelce hazırlamış idi. Hemen beni de beraber alıp atladılar. Dalga batırmasın diye cenâb-ı Hakka niyâza başladık. Lâkin sandala dalgaların en küçüğü gelse gark edeceği meczûm olmasıyle, yelken açmağı istemiş isek de yelken yok idi; olsa bile açmak mümkin değil idi; kürek çekmekten de faide yoğidi. Şu halde yuvarlanarak giderken bir büyük dalga gelerek sandal ile beraber hepimiz denizin içine gittik. Haktan başka mededres kalmadı. Deniz içinde boğulmamak için nefes almamağı iltizâm etmiş isem de, tahammül olunur şey olmadığından, denizin dibine iner çıkarken cenâb-ı Hakkın lûtuf ve kahrını tahatturla hayat ve memât arasında bulunurdum. Lâkin can tatlı şey olduğundan, kenara yahut denizin dibine mi nereye gideceğimizi bilemediğimle beraber yine kendimi kurtarmak için gayrette kusur etmezdim. Bu hâl ile necât ve selâmete çalışmış isem de nefes almamak mümkin olamayıp hususiyle dalgaların aşağıya yukarıya beni yuvarlayarak karnıma dolan sulardan tâb ü tüvânım kesilerek kat'-ı ümmîd eylediğim ve ayağımı yere urup yüze çıktığım ânda yüzmeğe gayret etmiş isem de birbirini müteâkib hücum eden dağ gibi dalgalar meydan vermezdi. Dalganın biri bâlâya, diğeri ka'r-ı deryâya îsâl ederdi. Aşağı inince nefesimi tutar, yukarıya varınca alır idim. Şu halde bulunurken ayağıma bir taş dokundu. Can havliyle dalga gelmeden üzerine çıkmağa çalıştım. Lâkin sahile gelen dalgalar beni sahile götürürse de çekilen dalgalar yirmi otuz arşın derinliğinde olan denize beni çeker götürürdü. Salıncak gibi böyle birkaç defalar gâh deniz ve gâh karaya min gayr-i irâdetin gidip gelerek bir defasında yüksek bir taşın üzerine attı. Taş kenarda ve yüksek olduğundan, dalga beni çekip götüremedi. Hele bîm-i canla oraya tahassun eyledim.

Mezkûr taşın üzerinde ayağa kalkıp karaya doğru giderek etrafa baktım. Sahile yakın bir çayırlık gördüm. Mezkûr çayırlığa gidip orada kaldım ki elimi ayağımı kımıldatmağa mecâlim kalmamış idi. İmdi şu garktan halâsımdan dolayı hâsıl olan sürûru beyâna hiçbir kalem ve lisan muktedir olamazdı. Benden başka sağ kimse kalmadı, refiklerimin hepsi boğuldular. Bu efkâr ile bir mikdâr dinlendikten sonra ayağa kalkıp esvabımı sıktım. Yüksek bir mahalle çıkıp «burası neresidir, ne edilmek lâzım gelir?» diye etrâf ü eknâfa baktım. Gördüm ki hâli bir mahaldir, insan ve hayvandan eser yok. İşte o zaman açlık, susuzlukla ne edeceğimi bilemedim. (...) Vaktâ ki akşam olup ortalık kararınca dünya başıma zindan oldu. Gece üzerime yırtıcı hayvanlar gelir diye kemâl-i havfımdan ziyâdesiyle me'yûs olarak hayatımdan nevmîd oldum. Denizden kurtuldumsa da, daha ziyade tehlikeye düştüm. (...) Dalları kale gibi etrafı ihâta etmiş bir büyük ağacın üzerine çıkıp, «bu gece burada misafir olayım bakayım, Mevlâ sabah neyler» diye uyuyakalmışım. Yorgunluktan açlığı filânı unutarak ol kadar dalgın yatıp kalmışım ki sabaha kadar hiç uyanmamışım. Gözümü açınca, güneşin ağaç üstünü ihâta ettiği ve şiddetli rüzgâr estiği görüldü. Denize doğru baktım, gördüm ki dalgaların ibtidâ beni attığı taş ki, sâhile uzak idi, onun üzerine gemi yaslanmış. Bunu görünce hemen ağacın üstünden aşağıya inerek sâhile koştum. Deniz kenarında gördüm ki, bir mil mesafe kadar bir mahalle sandalı dahi dalgalar atmış. Yiyeceğe müteallik bir şey bulurum diye yüzerek gemiye gitmeği kurdum. Öğle vakti olunca denize sükûnet gelmiş idi. Soyunup yüzerek geminin yanına vardım ise de, üzerine çıkmanın bir türlü çâresini bulamadığım hâlde, gördüm ki geminin kenarından denize doğru sarkmış bir ip var. Hemen bu ipe sarılarak geminin üstüne çıktım. Gemide zî-rûh olarak köpekten başka bir can kalmamış. Köpek beni gördüğü gibi, biçâre, açlığından enîn ü zârîye başladı.

(Daniel Defoe: *Hikâye-i Robenson*, 1280 «1864»;
çev. Ahmet Lûtfi)

4

MONTE-CRISTO

Pharaon nâm üç direkli bir kıt'a Fransız sefinesinin Izmir ve Triyeste ve Napoli şehirlerine uğrayarak 1815 sene-i milâdiyyesi Şubatının yirmi dördüncü günü Marsilya'ya tekarrüb eylediği işaret kulesinden görülmekle hasb-el-âde limandan bir kılavuz hurûc ve Morgion burnuyla Rion adası arasında sefineye yanaşıp vülûc eyledi.

Marsilya limanına bir sefine duhûlü ve hususiyle bunun gibi Marsilya tezgâhında inşâ olunmuş bir geminin müddet-i medîde seyr ü seferden sonra avdet ve vürûdu o vakitler hükmünce beyn-el-ahali vukuât-ı nâdireden ma'dûd olmasıyle Saint-Jean kalesi meydanı seyircilerle mâlâmâl olup sefinenin baş ve kıç direklerindekilerden ma'dâ bütün yelkenleri indirilmiş olduğu ve kemâl-i betâet-i hareketinden ve tâifesinin evzâından bir felâkete uğramış olması hissolunduğu hâlde (...) tecemmü eden halk birbiriyle kîl ü kaal ve fenn-i seyr ü sefâine âşnâ olanlar dahi hareket-i sefînede hissolunan hâl-i küdûret-meâlin geminin bir kazâya uğramasından olmayıp belki içindekileri felâket-dîde olmalarından neş'et eylediği istidlâl etmekte ve bu hâl üzere sefine yaklaştıkça Marsilya'nın dar limanına duhûlüne tavassut ve delâlet etmek üzere gemiye evvelce girmiş olan kılavuzun yanında ve Edmond Dantès nâmında bir cüvân-ı hoş-endâmın mehâret-i tâm ve cesâret-i mâlâ-kelâm ile geminin harekâtına dikkat ve kılavuzun verdiği işaretleri tâifeye tebliğ ve işâa eylemekte olduğu görülür idi.

Sefînenin ahvâl-i felâket-nümûnu seyirciler miyânında ve Morrel nâmında bulunan bir zatın cümleden ziyâde mûcib-i halecân-ı derûnu olmağla, bunun sahile muvâsalatına değin intizâra sabr ü tahammül edemeyerek hemen bir küçük flikaya râkiben Réserve hizasında sefineye tekarrüb eylediği cüvân-ı ma'hûdun meşhûdu olunca derhal kılavuzun yanından ayrılıp ve geminin kıyısına gelip güverteye dayanarak ve şapkasını eline alarak Mösyö Morrel'e göründükte:

Morrel — Vay! Dantès, sen misin? Canım ne oldunuz? Gemide görülen hâl-i küdûret-meâl nedir?

Dantès — Efendim, kaptanımız biçare Leclère, Civita-Vecchia yakınlarında terk-i dağdağa-i hayât ile âhirete sefer eyledi. İşte hâlimizde görülen hüzn ü keder ana olan teessür ve teessüfümüzden neş'et eder.

— Geminin hamûlesinden ne haber?

— Hamd olsun hamûle selâmette, ve ticarette sizi fevk-al-had memnun edecek sûrettedir.

— (Hamûlenin selâmeti haberini alınca çehresinde alâim-i meserret müşâhede olunarak) acaba illeti ne idi? Mağrûkan mı vefât etti?

— Hayır efendim, baş hummâsına uğrayıp pek çok meşakkat ve zahmet çekerek gitti. (...)

— Ne yapalım, Edmond? Cümlemiz o yolun yolcusuyuz. Dünya kimseye bâkî değildir. Eskiler gitmese yenilere yer açılmaz. Yani eğer mevt olmasa kimse için terfî-i rütbe mümkin olamaz idi. Mademki geminin hamûlesi selâmet imiş...

— Evet efendim, hem selâmettir ve hem de bu seferin hâsılaat ve menfaati yirmi beş bin frank ticaret getirecek derecededir.

(Alexandre Dumas: *Monte-Cristo*, bâb-ı evvel; «Diyojen» gazetesi, 1287 «1872», no. 66-67)

İKİNCİ ADIM

YERLİ ESER

Türk edebiyatında hikâye ve roman alanındaki yerli ürünler, Ahmet Mithat'ın 1870'te basılan *Kıssadan Hisse* ve *Letâif-i Rivâyât* adlı hikâye kitaplarıyle başlar.

Tanzimat döneminde çeviri eserler için söz konusu olan dil ve ahlâk sorunları, yerli eserlerin de başlıca sorunlarıdır. Bundan başka, yerli eserlerde de –çevirilerde görülen sıraya paralel olarak– Romantizm'den Realizm'e ve Natüralizm'e doğru bir kayma görülür.

Tanzimat Edebiyatı Hikâye ve Romanlarının Özellikleri;

1 — Tanzimat edebiyatı hikâye ve romanında vakalar çoklukla günlük hayattan ya da tarihten alınmıştır; vakaların olmuş, ya da olabilir izlenimini bırakması gerektiği konusunda bütün Tanzimat romancıları birleşmişlerdir.

2 — İlk hikâyelerde (Ahmet Mithat: *Letâif-i Rivâyât;* Emin Nihat: *Müsâmeretnâme*) topluluk önünde anlatılan meddah hikâyelerinin etkisi ve tekniği görülür.

3 — Daha ilk eserlerden başlayarak, Tanzimat edebiyatı hikâye ve romancılarının bir bölüğü halka (Ahmet Mithat, Emin Nihat, Şemsettin Sami, Nabi-zâde Nâzım), bir bölüğü aydın kişilere (Namık Kemal, Sami Paşa-zâde Sezai, Recai-zâde Mahmut Ekrem) seslenmeği meslek edinmişlerdir.

4 — Bunun sonucu olarak da, halka seslenen yazarlar sade dille, aydın kişilere seslenen yazarlarsa yabancı sözcük ve dil kurallarıyle yüklü bir dille yazmışlardır.

5 — Eserler, genel olarak, duygusal, acıklı konular üzerine kurulmuştur.

6 — Tanzimat hikâye ve romanında işlenen en önemli temalardan biri «esaret» (tutsaklık)tir. Başlıca eserlerin temelinde, tutsak olarak alınıp satılan kadın ve erkeklerin macerası görülür (Ahmet Mithat: *Esaret;* Emin Nihat: *Faik Bey ile Nuridil Hanımın Sergüzeşti;* Namık Kemal: *İntibâh;* Sami Paşazâde Sezai: *Sergüzeşt;* Nabi-zâde Nâzım: *Zehra*).

Evlenecek kişilerin eğilim ve istekleri gözönünde bulundurulmadan, hattâ kimizaman bunlara karşı çıkılarak, aile başkanı babanın buyruk ve baskısı ile ve görmeden yapılan zoraki evlenmelerin doğurduğu acı sonuçlar da, ele alınan başlıca temalardan biridir (Emin Nihat: *Vasfî Bey ile Mukaddes Hanımın Sergüzeşti;* Ahmet Mithat: *Teehhül, Yeryüzünde Bir Melek;* Şemsettin Sami: *Taaşşuk-i Talât ve Fitnat;* Sami Paşa-zâde Sezai: *Sergüzeşt*).

Batıya yeni yönelmiş olan toplum üzerinde o yabancı uygarlığın etkileri, birbirine zıt törelerin karşılaştırılması da, Tanzimat hikâye ve romanında ve daha sonraki devirlerin eserlerinde işlenen önemli bir temadır (Emin Nihat: *Binbaşı Rıfat Beyin Sergüzeşti; Bir Osmanlı Kaptanının Bir İngiliz Kızıyle Vukubulan Sergüzeşti;* Ahmet Mithat: *Felâtun Bey ile Rakım Efendi;* Recai-zâde Mahmut Ekrem: *Araba Sevdası*).

7 — Memlekette kaç-göç olduğu için, bu devrin hikâye ve romanlarında kadın - erkek ilişkileri, çoklukla, birbirlerini görme olanağı bulunan yakın akraba arasında (Mehmet Murat: *Turfanda mı, Yoksa Turfa mı*), cariyelerle evin erkekleri arasında (Ahmet Mithat: *Esaret;* Namık Kemal: *İntibâh;* Sami Paşazâde Sezai: *Sergüzeşt;* Nabi-zâde Nâzım: *Zehra*), düşkün kadınlarla erkekler arasında (Ahmet Mithat: *Henüz On Yedi Yaşında;* Naınık Kemal: *İntibâh;* Recai-zâde Mahmut Ekrem: *Araba Sevdası;* Nabi-zâde Nazım: *Zehra*), hasta kadınlarla doktorlar arasmda (Ahmet Mithat: *Yeryüzünde Bir Melek*), Hıristiyan kadınlarla Türk erkekleri arasında (Emin Nihat: *Binbaşı Rıfat Beyin Sergüzeşti;* Ahmet Mithat: *Müşâhedât*) geçirilmiştir; bunlar dışında, daha ilkokulda başlayarak *-Leylâ ve Mecnun*'da olduğu gibi- sürüpgiden sevme (Emin Nihat: *Kapı-kethüdası Behçet Efendi ile Makbule Hanımın Sergüzeşti;* Şemsettin Sami: Taaşşuk-i *Talât ve Fitnat)*, cumbanın seyrek kafesi arasında görüp âşık olma (Şemsettin Sami: *Taaşşuk-i*

Talât ve Fitnat), sokakta, Kâğıthane, Çamlıca, v.b. gibi gezme yerlerinde görüp vurulma (Ahmet Mithat: *Vâh;* Emin Nihat: *Vasfi Bey ile Mukaddes Hanımın Sergüzeşti;* Namık Kemal: *İntibâh*) yollarıyle kurulmuş ilişkiler de vardır.

8 — Tanzimat edebiyatının ilk döneminde yetişen ve Romantizm akımının etkisi altında kalan yazarların eserlerinde bu akımın bir özelliği olarak:

a. Tesadüflere çok yer verilmiştir (Ahmet Mithat: *Esaret;* Şemsettin Sami: *Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat*);

b. Yazarların kişiliği gizlenmemiş; ikidebir okuyucuya, «Ey kaari!» (okuyucu) diye seslenilmiş; olaylar, okuyucularla konuşa konuşa yürütülmüştür (Ahmet Mithat, Şemsettin Sami);

c. Sırası düştükçe, vakanın yürüyüşü durdurulmuş, birtakım bilgiler verilmiştir (Ahmet Mithat, Namık Kemal);

ç. Roman aracılığıyle bireyi eğitme ve toplumu düzeltme amacı gözetilmiş (Namık Kemal, Ahmet Mithat); bunun için de, siyaset, din, ahlâk, felsefe, v.b. ile ilgili düşünce ve bilgiler ya vakanın yürüyüşü durdurulup doğrudan doğruya, ya da olayların örülüşüyle dolaylı olarak okuyucuya iletilmiştir;

d. Eser kahramanları çoğuzaman hayattan alınmış tabiî ve canlı kişiler olmakla birlikte (Ahmet Mithat : *Henüz On Yedi Yaşında, Felâtun Beyle Rakım Efendi*), kimizaman olağanüstü olaylara ve insanlara yer verilmiştir: Bir kız tek başına on erkeği döver (Ahmet Mithat: *Dürdane Hanım*), ya da bir sürü erkekle kılıç kılıca dövüşür ve bunların çoğunu yere serer (Namık Kemal: *Cezmi*);

e. Kahramanlar çoğuzaman tek yönlüdür, yani iyiler hepten iyi, kötüler hepten kötüdür (Namık Kemal: *İntibâh*'taki Dilâşûb, Mahpeyker; *Cezmi*'deki Perihan, Şehriyar, v.b.);

f. Olayların sonunda, çoğuzaman iyiler mükâfatını, kötüler ya da suçlular cezasını görürler;

g. Kahramanlar çoğuzaman bir görüşte âşık olurlar (Şemsettin Sami: *Taaşşuk-i Talât ve Fitnat;* Namık Kemal: *İntibâh, Cezmi*), hattâ bir keresinde yalnız resim görerek tutulur (Ahmet Mithat: *Hasan Mellâh*);

h. Yer ve çevre tasvirleri, çoğuzaman, vakanın yürüyüşünü canlandırmak ve vaka kahramanlarının kişiliklerinin olu-

şumunu anlatabilmek için değil, eseri süslemek için yapılmıştır (Namık Kemal: *İntibâh*, v.b.);

i. Kişi tasvirleri de, çoğuzaman, vaka içinde eritilmemiş; tersine, vakanın yürüyüşü durdurulmuş, tasvir edilmek istenen insanın vücut parçaları (kaşı, gözü, saçı, v.b.) teker teker anlatılmıştır (Namık Kemal: *İntibâh*, *Cezmi*).

9 — Tanzimat edebiyatının ikinci döneminde yetişen ve Realizm ile Natüralizm akımlarının etkisi altında kalmağa başlayan hikâye ve roman yazarlarının (Recai-zâde Mahmut Ekrem, Sami Paşa-zâde Sezai, Nabi-zâde Nâzım) eserlerinde ise, gözleme önem verilmiş, nedenlerle sonuçlar arasında bağlar aranmış, olağanüstü olaylar ve kişiler bırakılmış, anlatılan her şeyin olabilir izlenimini bırakmasına dikkat edilmiştir.

Tanzimat Edebiyatı Hikâye ve Roman Yazarlarının Başlıcaları Şunlardır:

Romantizm etkisi altındakiler:

1. Ahmet Mithat
2. Emin Nihat
3. Şemsettin Sami
4. Namık Kemal

Realizm etkisi altındakiler:

5. Sami Paşa-zâde Sezai
6. Mehmet Murat
7. Recai-zâde Mahmet Ekrem

Natüralizm etkisi altındakiler:

8. Nabi-zâde Nâzım

AHMET MİTHAT

(1844 - 1912)

HAYATI : Ahmet Mithat İstanbul'da doğdu (1844). Babası, bezzaz (bezci, manifaturacı) Süleyman Ağa adında ortahalli bir adamdı. Beş altı yaşında iken babası öldü. Bir ara, Mısır çarşısı'nda bir aktar dükkânında çıraklık etti, sonra, Vidin eyaletinde bir kaza müdürü olan üvey ağabeysi Hâfız Ağa'nın yanına gitti (1853), orada ilk öğrenimine başladı. Ailesiyle birlikte İstanbul'a dönünce (1859) öğrenimini İstanbul'da sürdürdü. Hâfız Ağa, Vidin eyaletine atanan Mithat Paşa'nın yanında görev alarak Niş'e yerleştiği zaman Ahmet Mithat Niş rüşdiyesi'nde okudu. Okulu bitirince (1863), o sıralarda yeni kurulmuş olan Tuna Vilâyeti'nin merkezi Rusçuk'ta mektubî kalemine yüz kuruş maaşla çırağ edildi. Bu senelerde bir yandan cami derslerinegidip Doğu bilgisini kuvvetlendirdi, bir yandan da bir Bulgar'dan Fransızca öğrenmeğe, aynı zamanda yeni kurulan *Tuna* gazetesine yazı yazmağa başladı. Bu çalışmaları beğenen Mithat Paşa tarafından korundu. Geçici görevle gönderildiği Sofya'da evlendi. Sonra Tuna İdare-i nehriyyesi'nde sandık eminliği ve *Tuna* gazetesi başyazarlığı görevlerinde çalıştı. Mithat Paşa Bağdat valiliğine atanınca, onunla birlikte Bağdat'a gitti (1869). Orada vilâyet hesabına bir basımevi kurdu ve *Zevra* gazetesini yönetti. Bağdat'ta, Avrupa'dan getirttiği kitapları okuyarak Batı kültürünü kuvvetlendiriyor, bir yandan da Farsçayı ve din felsefesini öğrenmeğe çalışıyordu. Yine bu dönemde, Bağdat'ta Mithat Paşa'nın açtırdığı Mekteb-i Sanayi için, bilgi kitabı olarak *Hâce-i Evvel*, okuma kitabı olarak da *Kıssadan Hisse* adlı küçük kitaplarını yazdı.

Basra mutasarrıfı bulunan ağabeysi Hâfız Paşa'nın ölmesi

üzerine, kalabalık ailesini geçindirebilmek için İstanbul'a döndü (1871). İstanbul'da *Ceride-i Askeriyye* gazetesine başyazar oldu; evinde kurduğu küçük basımevinde kendi kitaplarını bastı, ayrıca *Basiret*, v. b. gazetelerine yazdı; *Devir*, *Bedir* gazeteterini çıkardı (1872); gene bu dönemde *Dağarcık* (1872) ve *Kırkanbar* (1873) adlı iki dergi kurdu; *Dağarcık*'ta çıkan bir yazısından dolayı Rodos adasına sürüldü (1873). Rodos'ta ilk romanlarını ve piyeslerini yazdı, bunları İstanbul'a gönderip süt kardeşi Mehmet Cevdet'in adıyle bastırdı; Abdülâziz tahttan indirilince, o da, affedilen siyasî mahkûmlarla birlikte İstanbul'a döndü (1876). Abdülhamit devrinde sarayın gözüne girdi, *Takvim-i Vakaayi* ve Matbaa-i Âmire müdürlüklerinde bulundu (1877), gazetecilik tarihimizde önemli bir yeri bulunan *Tercüman-ı Hakikat* gazetesini kurdu (27 Haziran 1878), buraya bir çok makale, hikâye ve romanlar yazdı, bir yandan da onları ayrıca kitap halinde bastı.

Yine bu dönemde, Karantine başkâtipliği (1885), Meclis-i Umûr-i Sıhhiyye reis-i sâniliği (1895) gibi görevlerde bulundu, Stockholm'da toplanan sekizinci müsteşrikler kongresinde Türkiye'yi temsil etti (1888), Meşrutiyet devrinde emekliye ayrıldı (1908).

1908'den sonra yazıları rağbet görmediği için yazarlık hayatından çekildi. Bu dönemde Darülfünun (İstanbul Üniversitesi) da genel tarih, felsefe tarihi, dinler tarihi; Darülmuallimat (İstanbul kız öğretmen okulu) ta eğitbilim (pedagoji), tarih; Medresetülvâizîn'de dinler tarihi okuttu; ayrıca Darüşşafaka'da parasız olarak öğretmenlik yaptı; bu okulda nöbetçi bulunduğu bir gece kalb durmasından öldü (30. 12. 1912).

ESERLERİ :

Hikâye:

1 — *Kıssadan Hisse* (İlk baskı?, 1287 «1870/1871»)

2 — *Letâif-i Rivâyât* (25 cüz, 1287-1312 «1870/1871-1894/1895»)

3 — *Durûb-i Emsâl-i Osmaniyye Hikemiyâtının Ahkâmını Tasvir* (18 hikâye, 1288 «1871/1872»)

Roman:

4 — *Hasan Mellâh -yahut- Sır İçinde Esrar,* (1291 «1874/1875»)
5 — *Hüseyin Fellâh,* (1291 «1874/1875»)
6 — *Dünyaya İkinci Geliş -yahut- İstanbul'da Neler Olmuş* (1291 «1874/1875»)
7 — *Felâtun Bey ile Rakım Efendi* (1292 «1875»)
8 — *Karı Koca Masalı* (1292 «1875»)
9 — *Paris'te Bir Türk* (1293 «1876»)
10 — *Süleyman Musuli* (1294 «1877»)
11 — *Çengi,* (1294 «1877»)
12 — *Yeryüzünde Bir Melek* (1296 «1878/1879»)
13 — *Henüz On Yedi Yaşında* (1298 «1880/1881», 1943)
14 — *Karnaval* (1298 «1880/1881)
15 — *Vah!* (1299 «1881/1882»)
16 — *Acâib-i Âlem* (1299 «1881/1882»)
17 — *Dürdane Hanım* (1299 «1881/1882»)
18 — *Cellât* (1301 «1883/1884»)
19 — *Esrar-i Cinâyât* (1301 «1883/1884»)
20 — *Hayret* (1302 «1884/1885»)
21 — *Haydut Montari* (1305 «1887/1888»)
22 — *Arnavutlar-Solyotlar* (1305 «1887/1888»)
23 — *Demir Bey -yahut- İnkişâf-i Esrar* (1305 «1887/1888»)
24 — *Gürcü Kızı -yahut- İntikam* (1306 «1888/1889»)
25 — *Müşâhedât* (1308 «1890/1891»)
26 — *Papazdaki Esrar* (1308 «1890/1891»)
27 — *Hayal ve Hakikat* (1309 «1891/1892»)
28 — *Ahmet Metin ve Şirzad* (1309 «1891/1892»)
29 — *Taaffüf* (1313 «1895/1896»)
30 — *Gönüllü* (1314 «1896/1897»)
31 — *Eski Mektuplar* (1315 «1897/1898»)
32 — *Jön Türk* (1326 «1908»)

I. ROMANLAR

Ahmet Mithat ilk romanını Rodos'ta sürgünken yazmıştır (1874). O tarihten sonra en çok bu yolda eser vermiştir.

Romancılığının özellikleri şunlardır:

1 — Her tarzda roman yazmıştır:

a. Alexandre Dumas père yolunda macera romanı: *Hasan Mellâh, Hüseyin Fellâh, Süleyman Musuli, Dünyaya İkinci Geliş* v.b.

b. Jules Verne yolunda gezi ve fen romanı: *Acaib-i Âlem, Ahmet Metin ve Şirzad.*

c. Tarihsel roman : *Arnavutlar - Solyotlar*, v.b.

d. Harika romanı (cinler, periler, hortlaklar gibi doğa-üstü kuvvetlerden söz eden romanlar): *Çengi.*

e. Duygusal roman : *Yeryüzünde Bir Melek.*

f. Realist roman : *Henüz On Yedi Yaşında.*

g. Natüralist roman : *Müşâhedât, Taaffüf.*

2 — Kendisi, romanda yaptıklarının şunlar olduğunu söylemektedir:

«Seyahat-i fikriyye yaptırmak; İstanbul'da köşelerde bucaklarda dolaştırmak; alaturka âlemlerde gezdirmek; alafranga âlemlerde eğlendirmek; beşeriyyetin hiçbir yerde ve hiçbir zaman yakasını kurtaramadığı felâketleri gösterip rikkat-i kalbiyyeyi dâvet etmek; yine beşeriyyetin hiçbir zaman ve hiçbir yerde kendisini kurtaramadığı türlü türlü gariplikleri gösterip kahkahalarla güldürmek...» (Mustafa Nihat: *Türkçede Roman*, 1937, s. 316)

3 — Eserleri, genellikle, tek bir kişinin macerası üzerine değil; çeşitli kişilerin birbiri içine giren maceraları üzerine kurulmuştur. Bu konuda şöyle der:

... Romanda âzâ-yi vak'a yalnız bir kişiden ibaret olur da romancı dahi söyleyip söyleyip hep bunu söylerse kocakarı masalla-

rından hiçbir farkı kalmaz. Fakat bir romanda âzâ-yi vak'a müteaddid olur ve cümlesinin başka başka ahlâkî sekenâtı bulunursa o roman bit-tabi zengin olacağı gibi... (*Kamere Âşık*, önsöz).

4 — Eserde kendi kişiliğini gizlemez:

a. İkide bir okuyucuya «*Ey kaari!*», «*Ey kaarie!*» diye seslenir; onlara, anlatılan mesele hakkında kendi düşünce ve bilgilerini söyler ya da onların düşüncelerini sorar. Bu yöntem, meddahların hikâye anlatma yöntemidir. Ahmet Mithat da, tıpkı onlar gibi, seslendiği topluluğun dikkatini konu üzerinden dağıtmamak için, eserlerini, okuyucularla böyle konuşa konuşa yürütür:

* *Bundan otuz beş sene kadar mukaddem bir zamanda Şehzadebaşı'nda Canbert isminde bir zat var idi. Bilmem bilir misiniz?* (*Çengi*)

* *Efendim, ensesi yamalı kanlı Mustafa an-asıl Aydın vilâyetinde bir binbaşı olup...* (*Letâif-i Rivayet: Ölüm Allahın Emri*)

* *Ne o? Şaştınız mı? Hey kardeşim hey! İçinizde Rakım halinde büyümüş adam varsa düşünsün baksın, sa'y-i dest olarak ilk kazandığı paraya ne kadar sevinmiştir, hatırlasın.* (*Felâtun Bey ile Rakım Elendi*)

* *Karı niçin Müslüman oldu bilir misiniz? Bilmek değil, ihtimal ki bir mâna bile vermezsiniz. Size biz söyleyelim: Mutlaka Süleymaniye'ye gelmek için. Acaip! Süleymaniye'ye gelmekten istifadesi?...* (*Dünyaya İkinci Geliş*)

* *Tuhaf şey! Şimdi hatırımıza geldi, bari kaarilerimize dahi arzedelim.* (*Karnaval*)

* *Ah ey kaari! Hayalen değil, hakikaten dahi imkân mutasavver olabilse idi de sizi şu yazıhanenin karşısındaki yaldızlı, nazik iskemlenin üzerine oturtsa idim; hanımın yazı yazışını oradan temaşa etse idiniz.* (*Taâffüf*)

b. Kimizaman kendi kendisine dahi seslenir:

* *Vay muharrir efendi, yalnız bu kadar mı oldu?* (*Felâtun Bey ile Rakım Efendi*)

* *Aman muharrir efendi, korkarım kendine kıyacak!* (*Karnaval*)

c. Kimizaman hikâyesini anlattığı kişilere kendisi de kızar

ya da acır, yapılan hareketi beğenir ya da beğenmez ve böylece vakanın yürüyüşüne sık sık karışır:

** Vay habis vay! Ama artık bizim de kızacağımız geldi.*

** Biçare Hasan Mellâh! Biçare ki biçare! Her şeyden maada, o kadar rikkat-i kalbe malik olduğu içindir ki biçâredir. (Hasan Mellâh)*

** Aferin Peyker! Yine zekâvetli kız imiş be! (Taaffüf)*

** Şefik ile Raziye arasında suret-i cereyanını yukarda tafsil ettiğimiz muhavereyi ihtimal kaarilerimizin çoğu arzularına muvafık bulmamışlardır. Doğrusu istenirse itiraf ederiz ki hikâyenin muharriri yine kendimiz olduğu halde biz dahi suret-i cereyan-i hâli arzumuza muvafık bulmadık. (Yeryüzünde Bir Melek)*

5 — Okuyucuların genel bilgisini genişletmek amacını güder; bunun için de, çoğuzaman, yolunu bularak vaka dışına çıkar ve birtakım bilgiler vermeğe başlar. Bu konu üzerinde şöyle düşünmektedir:

Roman yalnız bir vak'a-i lâtîfe ve garibenin hikâyesinden ibaret değildir. O vak'a elbette fünundan birisine, sanayiden birkaçına, hikmetin bazı kavâidine, coğrafyanın bir faslını teşkil eden bir memlekete, tarihin bir fıkrasına taallûk eder ki onlara ait verilen izahat erbab-i mütalâanın malûmat ve vukufu dairesini tevsi eyler. (Nedamet mi? Heyhat!)

Vermek istediği bilgiyi verdikten sonra, «*Sadede gelelim*» diyerek yine asıl konuya girer:

Saded-i asliden biraz tebâüd eyledik ise de ziyanlı mı çıktın? Roman okumaktan maksat yalnız masal mı dinlemektir? Biz her romanımızda kaarilerimizin malûmatını tevsi edecek birkaç lâkırdı söylemez isek içimiz rahat edemez. Lâkin biz sözümüze tâbi değiliz a!, sözümüz bize tâbidir. Sadedden tebâüd eylemiş sayılır isek yine saded dahiline tahvîl-i kalem ediveririz. (Taaffüf)

6 — Her eserin sonunda bir *kıssadan hisse* çıkarır:

Hikâye okumaktan maksat yalnız vaka adamlarının başlarından geçenlerle kâh müteessir, kâh mütelezziz olarak vakit geçirmekten ibaret olmayıp hikâye mütalâa olunarak bittikten sonra vakaya alel'umum atılacak bir icmâl-i nazarî sonunda bir de hüküm çıkarmak, roman mütalâasında dahil bulunan maksatların başlıcalarından biridir.

7 — Eserlerin sonunda iyileri mutluluğa kavuşturur (çoğuzaman sevgilisiyle evlendirir), kötüleri cezalandırır (çoğuzaman öldürür).

8 — Pek çok eser yazmış olmakla birlikte hiçbir zaman tekrara düşmemiştir. Muhayyilesinin genişliği, anılarının çokluğu, genel bilgisinin genişliği sayesinde her zaman yeni vakalar ve yeni kahramanlar icat edebilmiştir.

9 — Batı romanları arasında pek hoşuna gidenler olmuşsa, hemen kendisi de onlara benzer birer roman yazmıştır (*Monte-Cristo*'ya karşı *Hasan Mellâh; Don Kışot'a* karşı *Çengi; Jules Verne*'in romanlarına karşı *Ahmet Metin ve Şirzad*).

10 — Kahramanların bir kısmı hayattan alınmış tabiî tiplerdir (*Felâtun Bey ile Rakım Efendi, Henüz On Yedi Yaşında)*, fakat bir kısım kahramanlar da olağanüstüdür, tabiî bir insanın yapamayacağı işleri yaparlar (*Hasan Mellâh, Dünyaya İkinci Geliş, Dürdane Hanım*, v.b.)

11 — Kimi olaylar günlük hayattan alınmış tabiî olaylardır (*Henüz On Yedi Yaşında*). Bu konuda kendisi şöyle demektedir:

...Ancak, bu romanlara ihtimalât-i dünyeviyyece daire-i imkândan haric olan tesadüfâtı filânları doldurmak dahi işi ciddiyetten çıkarıp okuyanları çocuk gibi aldatmak olur. (*Nedamet mi? Heyhat!*)

Böyle düşünmesine rağmen, kendi eserlerinde (genellikle macera ve polis romanlarında) bu türlü olağanüstü vakalar çoktur: Sokaklarda aşk köprüleri kurdurur (*Hüseyin Fellâh*), yirmi yaşına geldiği halde erkek nedir düşünmeyecek kızlar tasarlar (*Çengi*), bir mağarada insanları yedi yıl güneşsiz yaşatır (*Dünyaya İkinci Geliş)*, v.b.

12 — Ve yine yukarda söylediğinin tersine olarak, kimi eserlerinde olmayacak tesadüflere yer verilmiştir (*Hasan Mellâh, Hüseyin Fellâh, Esaret*, v.b.)

13 — Eserlerinde, yer yer, başarıyla tasvir edilmiş yerli hayat sahneleri bulunur (*Müşâhedât*, v.b.)

14 — İlk romanlarında tamamıyle *romantizm* akımının etkisi vardır. Sonraları Realizm (*Henüz On Yedi Yaşında*), hattâ Natüralizm (*Müşâhedât, Taaffüf*) etkisi altında kalmış, fakat romantizm'den de büsbütün kurtulabilmiş değildir.

15 — Üslûp kaygısı yoktur ve genellikle «meddah ağzı» ile

yazar, bu yüzden bütün eserlerinde lâübali bir eda vardır:

** Efendim, evvelâ gelinin yüzünü yolarlar. Ne o? Taaccüp ettiniz ha? (Jön Türk)*

** Mihriban Hanımı hiç hatırınıza getirdiğiniz var mı? Ne dersiniz yahu? Mihriban Hanım kadın bir karı çıktı be! (Felâtun Bey ile Rakım Efendi)*

** Bizim halkın mukallidliğini haber verdim a! Na işte ispatını da irad edeyim: Bir vakit herifin biri... (Karı Koca Masalı)*

** Meyhane kalabalık dedik ya! Hem de ziyadece kalabalık. (Letâif-i Rivâyât: Yeniçeriler)*

16 — Halk tabakasına seslenir, bunun için de onların anlayacağı bir dil (sade dil) ile yazar. Dil üzerine düşünceleri şunlardır:

Biz diyoruz ki, arabi sarf ve nahvinden izafetler ile sıfatlar ve müzekkerler ve müennesler ve müfredler ve cemiler, Osmanlı sarf ve nahvine sokulmasa. Haniya demek istiyoruz ki, Osmanlı lisanınca bunlara ihtiyaç gösterilmese, lisanımız, Şinasi merhumun sadeleştire sadeleştire vardırmış olduğu derecenin yukarısına mutlaka varır. Bununla beraber bir kelimenin Türkçesi ve fakat maruf olan Türkçesi varsa, onun yerine Arapça ve Acemce bir söz kullanılmasa, lisanımızın sadeliği bir kat daha artar.

...«Filân-i mezkûr» gibi Osmanlı lisanında kaidesi olmayan bir surette yazacağımıza «mezkûr filân» yazsak ve «âmâl-i hayriyye» diyeceğimize «hayırlı âmâl» desek, sıfat ile mevsuf beyninde on yerde mutabakat aramağa mecbur olmaz idik. «Hayırlı âmâl» diyeceğimize, «hayırlı ameller» desek ve diğer cemilerde dahi hep bu sureti iltizam etsek, müfredidini öğrenebilmiş olduğumuz kelimelerin cemilerinin hangi vezne tatbik edileceği için hiç zihin yormağa mecbur olmazdık.

... Hele Türkçe «güvercin» ve «örümcek» gibi lûgatler durup dururken «kebûter» ve «ankebûd» gibi Arapça ve Farsca lûgatler koyarak halkı Ferhenk ve Kamus'ta baş patlatmağa mecbur etmezdik. (Dağarcık: *Osmanlıcanın Islahı*)

Bununla birlikte, dil üzerindeki düşüncelerini kendisi de tam uygulayabilmiş değildir. Birçok eserlerinde Arap, Acem sözcüklerinden başka Fransızca sözcükler de kullanmış ve bunların

anlamlarını parantez içinde açıklamıştır. Bu sözcüklerin bazıları Türkçede ilk defa Ahmet Mithat tarafından kullanılmıştır. Birkaç örnek:

Cour etmekte (yaltaklanmakta); adresse (mahall-i ikametlerinin isim ve numarası); panorama (manzara-i umumiyyeyi gösterir resim); Soiré (müsamere); paysage (ağaçlık ve manzarası lâtif yerlerin resmi); au revoir (karîben tekrar görüşmek üzere); v.b.

1

HASAN MELLÂH
– yahut –
Sır İçinde Esrar

Bu eser, Ahmet Mithat'ın ilk romanıdır. Rodos'ta sürgünken yazmıştır (1874/1875).

a. *Hasan Mellâh,* Alexandre Dumas père'in *Monte-Cristo* adlı macera romanına nazire olarak yazılmıştır; yazar, eserinin önsözünde bunu bildirmektedir.

b. Ana vakanın yanında birçok ikinci derecede vakalar vardır; bu yüzden, yer yer, eserin birliği bozulur ve roman çok uzar. Bu hâl, yazarın roman anlayışının sonucudur:

Hikâye denilen şey yalnız bir zatın sergüzeşt-i ahvâlinden ibaret kalır ise ana hikâye demekten ziyade bir terceme-i hâl demek yakışık alır. Lâkin Hasan Mellah'ı biz bugün parça parça eder isek içinden üç beş tane mükemmel hikâye çıkar. (*Süleyman Musulî,* önsöz)

c. Eserin içinde birçok olağanüstü olaylar, umulmadık tesadüfler, okuyucuyu hayretler içinde bırakan maceralar vardır. Bu konu üzerine Ahmet Mithat şöyle demektedir:

... O zaman Monte-Cristo romanı halkın nazar-i hayretine nasıl çarpmıştı? Vehleten vukua geliveren o tesadüflerin her biri kudret-i beşeriyye fevkında bir meharet-i edebiyye olmak üzere telâkki olunmuştu. Bir çuvala konularak bilmem kaç yüz metre kayadan aşağıda denize atılan ve bu sukutun şiddetiyle bilmem kaç kulaç denize batan herifin çuvalı yarıp çıkması, he-

lâkten kurtulması derecesindeki mübalâğalar hep birer hüner sayılmıştı. Bir duvar yarılıp içinden hiç beklenmeyen bir adamın çıkıvermesi gibi ahvâl erbâb-i mütâlâanın çeşmân-i hayretini fırlatmakta idi. Bu yolda ikinci bir roman olmak üzere tercümeye şâyan eser Fransızcada dahi bulamayınca, takliden Hasan Mellâh'ı yazmağa mecburiyet misillû mecburiyetlere dûçâr olmak zaruret hükmünü almıştır. (Nedamet mi? Heyhat!)

ç. Bununla birlikte, *Hasan Mellâh*'taki kimi olayların gerçek olduğunu ve bunların tarihten alındığını söyler:

... Monte-Cristo sırf yalan, mahz-i hayal olmağa mukabil Hasan Mellâh'ın bir büyük kısmı tarih üzerine mübtenidir... (Nedamet mi? Heyhat!)

[Hasan Mellâh, Fas Sultanı Seydi Mehmet'in danışmanı Seydi Osman'ın oğludur. Seydi Osman, tüccar Pavlos ile ortak olmuştur. Ortaklar beş kişidir, bunların hepsi Pavlos imzasını atar, fakat birbirlerinden Pavlos bir nokta, Pavlos iki nokta, v.b. diye ayrılırlar. Bu şirket kısa zamanda büyük bir gelişme gösterir. Ortaklardan Romalı Dominiko Badya (Pavlos beş nokta) kurnaz ve hiyleci bir adamdır. Fas'ta Yakup adlı birisiyle birleşip bir isyan çıkarttırır. Maksadı, Seydi Osman'ı öldürtüp, mallarını Yakup'un üstüne çevirtmek, Pavlos şirketindeki sermayesini de kendisi ele geçirmektir. Yakup, Seydi Osman'ı kendi eliyle öldürür. Hasan, babasının kaatili Yakup'u öldürerek öcünü alır, kıyıya doğru kaçar, dörtnal giden atıyle birlikte bir yardan aşağı yuvarlanır, atın altında kalır, fakat ölmez, sadece bayılır. Aklı başına geldiği zaman kendini bir korsan gemisinde bulur.

Hasan Mellâh, Kadiks deniz okulunu bitirmiştir. Gemide kendisinden çok yararlanılır.

Korsan gemisi günün birinde bir İspanya şehrine uğrar. Şehrin zengin tüccarlarından Alfons'un evini soymağa karar verirler, Hasan Mellâh ile birkaç arkadaşı bu işle görevlendirilir. Hasan Mellâh eve tırmanır, pencereden içeriye girer, yatakta çok güzel bir kızın yatmakta olduğunu görür. Bu kız, evini soymak istedikleri Alfons'un kızı Cozella'dır. Hasan Mellâh ona bir görüşte âşık olur. Bu sırada kız gözlerini açar, delikanlı ile göz göze gelir. Hasan Mellâh, Cozella'ya sevgisini bildirir, yakalanacak olursa hırsız zannedilerek Cozella'nın şerefini korumak

için bu kılıkta geldiğini söyler. Cozella, Kadiks deniz okulu mezunlarının resimlerinin bulunduğu bir tabloda Hasan Mellâh'ın resmini görmüş ve kendisini görmeden ona âşık olmuştu. Şimdi sevdiği adam işte karşısındadır.

Aşağıda bir gürültü olur, öbür korsanlar yakalanır; Cozella, Hasan Mellâh'ı odasında saklar.

Badya, bu şehre Pavlos adı ile gelir. Alfons'a misafir olur, Cozella'yı sever, onunla evlenmek ister, Cozella razı olmaz, o zaman kızı kaçırır. Hasan Mellâh bir gemi satın alır, sevgilisini kaçıran adamın peşine takılır. Korsika'ya, Marsilya'ya uğrar, Paris'e gider, Badya'nın orada Tunuslu Ali takma adı ile gezdiğini öğrenir, fakat Badya çok geçmeden oradan kaçar. Hasan Mellâh, gemisiyle yeniden denize açılır. Mısır'a, oradan İstanbul'a gider, bu arada ikinci derecede birçok vakalar geçer.

Hasan Mellâh, Badya'nın Suriye'ye gitmiş olduğunu öğrenir. Hemen Beyrut'a, oradan da Şam'a geçer. Badya, Şam'da, Seyyid Ali adı ile yaşamakta ve sofu bir adam rolü oynamaktadır. Cozella, sevgilisinin Şam'da olduğunu öğrenince, onunla mektuplaşabilmek için elbisesini keser, ip yapar, böylece aşağıya mektup sarkıtır ve aşağıdan mektup alır. Sonunda, Hasan Mellâh, sevgilisini Badya'nın elinden kurtarır, Badya kaçar. Hasan Mellâh, sevgilisiyle birlikte önce Beyrut'a, oradan İspanya'ya gider, Alfons'un rızasını aldıktan sonra Cozella ile evlenir, oradan hep birlikte Cezayir'e gidip Hasan Mellâh'ın satın aldığı konakta yerleşirler.

Uzun maceralardan sonra Ali Abbasi adıyle yeniden Şam'a giden Badya sonunda orada linç edilir.]

Aşağıdaki parçada, hırsızlık maksadıyle Cozella'nın odasına giren Hasan Mellâh ile Cozella arasındaki aşk sahnesi anlatılmaktadır.

Cozella ile Hasan'ın gözleri birbirinin içine baktıktan sonra Cozella artık kendisini uyur göstermekte hâlâ sebât edemeyeceğini anlayarak korkusundan titreye titreye kalktı, yatağın içine oturdu ve gerçekten bir haydudun bile yüreğine elbette tesir edecek bir vaz'-i müsterhimâne ile boynunu bükerek:

Cozella — Aman kahramanım! canımıza kıyma da, malımızı al git.

Hasan — (Parmağını ağzına götürerek) Susss! Şamata zamanı değil.

Cozella — Ben hiç sesimi çıkarmam. Tek canımıza kıyma da, ne istersen al.

Bizim Hasan kollarını kavuşturup kızı etrafıyle gözünden geçirmeğe başladı.

... Hasan kıza kim bilir ne nazarla bakardı. Kız ise Hasan'ın karşısında melîl ve mahzun boynunu bükerek helecanlı bir halde bulunurdu. Bunların şu hâli beş altı dakika kadar devam eyledikten sonra yine Cozella söze başladı ve fakat şiddet-i havf ü helecanından nâşî bir kelimeyi bir nefeste bitirmeğe muktedir olamayarak her kelimede birkaç kere tıkana tıkana:

Cozella — Aman... Allah... aşkına... diyorum... kıyma... Gencim... sen de gençsin... merhamet et...

Hasan Mellâh o âna kadar hâtır ü hayâlinden bile geçirmediği bir perî-peykerin öyle karşısında melîl ve mahzun boyun bükerek gençlik gibi kıymetli bir hayattan ümidi münkatı' kalması hâlinde bir saniye devam etmesini tecvîz edemeyerek hemen dizleri üzerine çöküp:

Hasan — El-aman! Ey âfet, el-aman! Sen bana merhamet et. Ben senin merhametine muhtacım. Ben hırsızım ama, benim buradan alıp götüreceğim metâ-i kıymetdar senin zerre kadar merhamet ve mürüvvetinden ibarettir. Onu ver de gideyim.

Cozella — (Derecesi tarife sığmaz bir hayretle içini çekerek) Vay, sen hırsız değil misin?

Hasan — Hırsızım.

Cozella — (Biraz davranıp) Hayır, sen hırsız değilsin.

Hasan — Değilim.

Cozella — (Hayretinden gaşyolmak mertebesine gelir) Nesin Allahı seversen? Çıldıracağım. Bana merhamet et, söyle nesin?

Hasan — Hâk-i pâyine kurban olmağa müştâk bir biçareyim.

Cozella — Demek oluyor ki beni seviyorsun.

Hasan — Bana o cesareti verirseniz ihyâ etmiş olacaksınız.

Cozella — Öyle ise bu kıyafete niçin girdiniz?

Kızın bu suali üzerine Hasan'a bir durgunluk mu geldi dersiniz? Heyhat! Hasan Mellâh'ı nazarınızda o kadar ahmak, o kadar batiy-ül-intikal bulmayınız. Kız sualini îrâd eder etmez gûya oynayacağı oyunu evvelce bellemiş ve söyleyeceği sözü ezberlemiş gibi sür'at ve maharetle:

Hasan — Şayet yakayı ele verecek olursam bir korsan olmak üzere idam edileyim de halk Alfons'un konağına bir âşık girmiş diyeceğine bir hırsız girmiş desin ki bu suretle sizin de iffetiniz muhâfaza edilmiş olsun.

Cozella — (İstiğrâb ile) Garip mütalâa.

Lâkırdının sonlarında gözlerini Hasan Mellâh'ın yüzüne dikip ayırmaz idi.

... Yatağından kalktı, Hasan'ın karşısında durup yine söze başladı, ama daima gözlerini çocuktan ayırmaz idi.

Cozella — Mademki beni seviyordunuz, niçin başka bir yolla beyân-i hâl etmediniz de bu tehlikeli yolu buldunuz?

Hasan — Aklım bu kadar erebildi.

Cozella — (Kütüphane semtine gidip oradan bir resim çevçevesini alarak bir resme, bir Hasan'a baktıktan sonra) Bu resmi tanır mısınız?

Hasan — (Resme ilk nazarında çehresi bozulup titreyerek) Bu resim size nereden geldi?

Cozella — Faslı bir tacirden alınmıştır. Alınalı bir seneden ziyade oldu. Fakat kimin resmi? Tanıyor musunuz?

Hasan — Evet tanıyorum. Benim kendi resmim.

Cozella — Sizin mi? Sizin mi? Evet, ben de öyle benzetmiştim.

Hasan — Kadiks mekteb-i bahriyyesinde aldırdığım bir resimdir.

... Bu esnada gerek Hasan'ın, gerek Cozella'nın hissiyyât-i kalbiyyelerini tasvir mümkin değildir. Şu kadar var ki Cozella'ya hayatından emniyet geldiği cihetle evvelki telâş ve heyecanı mündefi' olacağı yerde bir kat daha telâş, bir kat daha helecan müstevlî olmuştu. Hep o zaten baygın

ve alel-husus uykusuzluk hâliyle mahmur olan gözleri süzülüp süzülüp, bayılıp bayılıp gider; gâh alıal, morumor ve gâh bembeyaz renklere girer idi ki Hasan Mellâh dahi kızda bu inkılâbât ve tahavvülâtı gördükçe yüzünde bin hisler duyar idi. Nihayet yine kız sözü açtı:

Cozella — Siz beni nerede ve ne vakit gördünüz? Ben sizi hiç bir yerde görmedim. Yalnız bu resim...

Hasan — Bendenize böyle bir sual etmemelisiniz. Farzediniz ki sizi şimdi şurada gördüm. Âlemde her ümidi, her emeli sizin nazar-i lûtfunuzdan ibaret bulunan bir biçare hakkında edilecek muamele ne ise onu îfâ buyurmanızı rica ederim.

Cozella — Hayır! Şu bulunduğunuz kıyafet pek tehlikeli bir kıyafet de onun için söylüyorum.

Hasan — Ne yapayım? Dedim a! Tutulursam asılayım da tek sizi dillere düşürmeyeyim diye bu kıyafete girdim.

(*Hasan Mellâh,* üçüncü kitap, birinci bâb)

2

FELÂTUN BEY İLE RAKIM EFENDİ

a. Eser, Avrupa uygarlığı çevresine girmeğe başlayan Türkiye'de bu yeni uygarlığı hazmedemeyerek türemeğe başlayan züppe tipini anlatmaktadır. Felâtun Bey Avrupa uygarlığının yalnız kabuğunu görmüş, Avrupalının yalnız süs ve giyiniş tarafını taklit etmiştir.

b. Yazar, bu tipi daha iyi canlandırabilmek için, Felâtun Beyin karşısına, Avrupa uygarlığının kültür yanını hazmetmiş olan Rakım Efendi tipini çıkarmıştır.

[*Mustafa Meraki Efendi alafrangalık meraklısıdır. Biri kız, biri erkek iki çocuğu vardır. Bunları çok şık giydirir, fakat öğrenimlerine o kadar önem vermez. Oğlu Felâtun Bey büyüyünce kalemlerden birine memur olur, fakat işe gidecek yerde vaktinin çoğunu eğlence yerlerinde, ahbapları ziyaretle filân geçirir. Babası ölünce payına on altı bin liralık bir miras düşer.*

Polini adlı bir aktrise âşık olur. Sonunda âşık olduğu aktris uğrunda bütün servetini tükettiği gibi, bin beş yüz lira da borca girer, tanıdıklarından birinin yardımıyle Akdeniz adalarından birinde bir mutasarrıflık elde ederek İstanbul'dan uzaklaşır.

Rakım Efendi ise eski Tophane kavaslarından birinin oğludur. Daha bir yaşında iken babası ölmüştür. Annesiyle Arap dadısı Fadayi'nin çalışmaları sayesinde öğrenimini tamamlar; hariciye kalemlerinden birine memur olur, buraya önce parasız, sonra da ufak bir aylıkla gidip gelir. Fransızca öğrenir, bir matbaacıya kitap çevirir, yabancılara Türkçe dersi verir, böylece epey para kazanır ve Canan adlı küçük bir cariyeyi satın alarak onu okutup yazdırır, piyano dersi aldırır. Sonunda, iyice yetişmiş bulunan Canan ile evlenir.]

1 — Aşağıdaki parçada, alafrangalık taslayan Felâtun Bey'in günlük hayatını nasıl geçirdiği anlatılmaktadır.

Bu esnada Felâtun Bey büyücek kalemlerin birisinde memurdu. Lâkin haniya kalemlerde bazı efendiler vardır ki el-hak ilerde devletin en büyük makaamâtını tutabilmek tedârikâtıyle kâtiplik zamanını gece gündüz çalışmak ve içinde bulunduğu dairenin değil, belki devletin kâffe-i şuabât-i umûruna vukufunu şâmil etmek için iğne iplik olarak bezl-i himmet eder. Böyle erbâb-i gayreti tanırsınız ya? Bizim Felâtun Efendi bunlardan değil idi. Nesine lâzım? Ayda lâ-akal yirmi bin kuruş îrâdı olan bir babanın bir tek oğlu olup kendisi ise muhâkemât-i feylesofânesini gerçekten Eflâtun'lardan daha dakîk bulmakla âlemde yirmi bin kuruş irâdı olan adamın başka hiçbir şeye ihtiyacı kalmayacağını hükmetmiş ve fazl ü kemâlini ise kendisi beğenmiş olduğundan cuma günü mutlaka bir seyir mahalline gidip cumartesi ise dünkü yorgunluğu çıkarır veya pazar günü seyir mahalleri daha alafranga olduğundan gitmemezlik edemez. Pazarın yorgunluğunu dahi pazartesi çıkarır. Salı günü kaleme gitmeğe hazırlanır ise de havayı muvâfık görünce Beyoğlu'nun bazı ziyaret mahallerini, baba dostlarını, ahbabı vesaireyi ziyaret arzusu o günü dahi tatil ettirir. Çarşamba günü kaleme gidecek

olunan saat altıdan dokuza kadar olan vakti ancak o haftanın vukûâtını hikâyeye bulabilip akşam için mutlaka iki dalkavukla yolu bulur dahi kendisi gibi genç olacaklarından ve bâhusûs Felâtun Beyefendi Beyoğlu'nda oturmak münasebetiyle akabinde alafranga bir yolda eğlendirmek lâzım geleceğinden perşembe gecesini alafranga eğlence mahallerinde geçirir. O gece sabahlandığı cihetle perşembe günü akşama kadar uyunur. Nihayet yine cuma gelir ve işte şu bir haftalık meşguliyyet nasılsa diğer haftaların meşguliyyetleri dahi yine nev'amâ onu andırır.

... Felâtun Beyin matbûat-i cedîdeye merakı pek ziyadedir.

— Canım, şöyle bir hikâye basılmış.

dediler mi, Felâtun Bey için:

— Onu görmedim.

demek muhâl idi. Herhangi kitap çıkarsa çıksın satıcılardan kendisine daima kitabı getirmeğe alışmış olan müvezzi en evvel Felâtun Beyin kitabını götürüp mücellide teslim eder ve o dahi alafranga olarak bit-teclîd arkasına altın yaldız ile *A* ve *P* harflerini dahi bastıktan sonra götürüp Felâtun Beyin uşağına verir ve akşam Bey geldikte kitabı götürüp gayet muntazam kütüphanesine vaz eder idi.

Fransızca bu iki harfi tanıyorsunuz ya? Birisi *A*, birisi *P* harfleridir. Evvelkisi *Ahmet Eflâtun* Beyin isminin ilk harfi ve ve ikincisi *Felâtun* lâfzının Fransızca olan *Platon* kelimesinin birinci harfidir. Alafrangada bir adamın isminin yahut isimlerinin böyle ilk harfi yahut harfleri konulmak vardır ki buna o adamın «markası» denir.

(*Felâtun Bey ile Rakım Efendi*, birinci bâb)

2 — Aşağıdaki parçada, Rakım Efendi'nin yetişmesi ve çalışması anlatılmaktadır.

Rakım'da henüz aylık yıllık yok. Sadık Fedayi hâlâ dikiş diker, mendil, çevre işler, kahve torbası diker, çamaşıra, tahta silmeğe gider. Aldığı paradan hanesinin idare-i zarûriyyesini bit-tefrîk kusûrunu «Delikanlılar, parasız kalmasın» diye

tamamen Rakım'a verirdi. Fakat Rakım'ın cep harçlığına ol kadar ihtiyacı yok idi. Sabahleyin Süleymaniye'ye medreseye gidip sonra kaleme, ba'dehû kalemde aldığı Fransızca dersini takviye ile beraber bu lisanda bir kat daha ileriye gitmek için Galata'da bir hekime giderek akşam saat birde hanesine gelen ve bu'de-t-taam Kazancılar mahallesinden Beyoğlu'na çıkıp yine hariciye kaleminde refiki bulunan bir Ermeni'ye Türkçe okutmak ve bu hizmete mukabil onun birçok Fransız kitaplarını karıştırmak ile vakit geçiren bir çocuğa paranın ne lüzumu kalır?

Hattâ cumaları bile Rakım sâlif-üz-zikr Ermeni refikinin kütüphanesinden çıkmazdı. Ol kadar ki hane halkınca ve familyaca Rakım'a emniyyet-i kâmile hâsıl olmuş bulunduğundan, pazar günleri hariciye kalemi tatil olarak Rakım yine refikinin hanesine gidip de eğer o gün familyaca bir yere gidilecek ise Rakım'ı kütüphane odasına kaparlar, öyle giderler idi. Rakım için böyle bir gün ne mesut gün idi.

Bizim Rakım Efendi bu suretle tamam dört sene müddetle daha tahsilde devam eyledi. Koca Fedayi dadı halk mutfaklarında kül kömür olarak hanımın kendisine emanet bırakmış olduğu nûr-i dideyi hor ve hakir bırakmak şöyle dursun, âdeta hâli vakti yolunda bir adam evlâdı gibi iâşeye muvaffak olurdu.

... Bir gün Rakım Efendinin ahibbâsından bir matbaacı kendisine Fransızca bir kitap getirdi. Bunu Türkçeye tercüme ederse yirmi altın kadar verebileceğini arzeyledi. Kitap yüz elli, iki yüz büyücek sahifeli bir şey olduğundan koca Rakım bunu bir haftada çırpmak cesaretiyle kabul eyledi. Vâkıâ bir hafta değil ama on iki günde kitabı bitirip götürdü. Matbaacı dahi yekten yirmi lirayı verdi.

Haydi bakalım bu parayı aldığı zaman şu Rakım Efendinin ne kadar sevinmiş olduğunu kim hesap edebilir?

Nafile, kimse hesap edemez. Biçare Rakım o zamana kadar bu mikdar parayı Galata'da sarraf kutularından başka bir yerde görmemişti. Hele bir gün olup kendisinin hem de sa'y-i desti olarak bu mikdar paraya sahip olabileceğini –vâkıâ arzu eder idiyse de– hiç hükmedemez idi. Şimdi bu serveti, bu hazineyi bir avucu içinde görünce hâlâ kendisinin olduğuna inanamayıp bir hayli teemmülden sonra bu hazineye

malik olduğuna inandığı zaman gözlerinden dolu tanesi gibi sirişk-i sürûru cereyandan men' edememiştir.

Ne o? Şaştınız mı? Hey kardeşim hey! İçinizde Rakım hâlinde büyümüş adam varsa düşünsün baksın, sa'y-i dest olarak ilk kazandığı paraya ne kadar sevinmiştir, der-hâtır etsin. «Bir adamın yirmi lirası olamaz mı?» diye düşünmek nâ-becâdır. İşte ömründe yirmi lirayı görmemiş ve insan olmak için ne lâzımsa istihsâl emrinde sa'yden geri durmamış olduğu halde ilk defa olarak bu parayı kazanmış olan zat bizim Rakım Efendidir.

Biçare oğlan paraları alınca hemen hanesine koşup sadık dadısının önüne koydu. Ne dersiniz? Karıcık bunları görünce fevk-al-had bozulup «Aman beyim! Bunları nereden buldun? Sakın... » diye âdetâ bir büyük sû-i fikrini terceme etmeğe yaklaşmış idiyse de Rakım akçanın mevridini dadıya anlatarak onu kendisinden daha ziyade memnun eylemiş ve «Ah! Validen sağ olaydı da senin böyle dört kese akçayı birden kazandığını göreydi! Mevlâ rahmet eylesin!» dediği zaman kendikendisini tutamayıp ağlamağa başladığı misillû Rakım'ı dahi ikinci defa olarak yine ağlatmıştır.

(*Felâtun Bey ile Rakım Efendi*, ikinci bâb)

3

HENÜZ ON YEDİ YAŞINDA

a. Düşkün kadın tema'sını daha önce *Mihnetkeşân* (1871) hikâyesinde ele alan Ahmet Mithat, aynı temaya on yıl sonra (1881) bu romanla yeniden dönmüş ve söz konusu toplumsal sorunu daha geniş olarak işlemiştir. Toplum koşullarının zorlamasıyle düşen kadının talihi üzerine eğilmek, ona acımak ve kendisini kurtarma çabalarına girişmek; böylece, dinî ahlâkın katı kuralları ötesine geçerek insanî ahlâka yönelmek, edebiyatımıza ilk olarak Ahmet Mithat'la girmiştir.

b. *Henüz On Yedi Yaşında*, Ahmet Mithat'ın Romantizm'den

Realizm'e doğru gidişini gösteren en önemli romanlarından biridir. Yazarın arasıra konu dışına çıkıp kendi düşüncelerini söylemesi, kahramanlarına kızdığını ya da acıdığını belli etmesi gibi bazı noktalarda Romantizm etkisi sürmekle birlikte pek çok sahnelerde tasvirler ve ruh çözümlemeleri çok gerçekçi bir görüşle yazılmıştır.

Yazar, eserinin bir gözlem ürünü olduğunu açıkça söylemektedir:

Bu hikâyenin en büyük meziyyeti her vakanın kat'î doğruluğudur. (*Henüz On Yedi Yaşında,* önsöz)

Eserin önsözünde bir de şöyle bir kayıt vardır:

Bir hikâyeyi, beşerin umumî ahvâlinin aynası olmak üzere...

Ahmet Mithat'ın bu cümlesini Stendhal'ın romanındaki şu cümle ile karşılaştırınız:

Bir roman, bir yol boyunca gezdirilen bir aynadır. (*Kırmızı ve Siyah:* c. I)

Yazar, Roman üzerine şöyle düşünmektedir:

** Bir muharrir aynıyle bir ressam olup tabiatta mevcut olmayan şeyi asla resmedemez. Elbette karşısında bir model bulunup onu kopya, yani istinsâh eder.* (Mustafa Nihat: *Türkçede roman,* c. I, s. 319)

** Roman denilen şey bir cemiyet-i beşeriyye içinde görülen ahvâlden birisini veyahut bazılarını kâğıt üzerine koymaktan ibarettir.* (Şark, no. 1; 1297 «1880»)

** Romanların ahlâk-ı umumiyyenin aynı olduğunu veyahut olması lâzımgeldiğini biz kabul eyledik, siz kabul etmemekte muhtarsınız. O hâlde ahlâk-i umumiyyeden bir roman çıkarılması nasıl olacağını bize sual eylersiniz. Roman bazı vukuâttan terekküb eylediğine ve vukuâtın dahi ahlâk-ı umumiyye tarafından gösterilen suretten ibaret olacağına göre ahlâk-i umumiyyeden bir roman çıkarmak için vukuât-i umumiyyeye atf-i anzar-i tedkik eylemek lâzım gelir.* (Şark, no. 1)

[*Kalyopi adında ve daha 17 yaşında düşkün bir kız, Ahmet Efendi tarafından kurtarılarak bir Rum delikanlısıyle evlendirilir.*

Kalyopi çok yoksul bir ailenin kızıdır; anasını, babasını ve kardeşlerini geçindirebilmek için el hizmetinde çalışmağa başlamış ve bu yoksulluk yüzünden bir gün düşmüştür.]

Aşağıdaki parçada, Kalyopi'nin ailesinin çekmiş olduğu yoksulluk, Kalyopi ağzından Ahmet Efendiye anlatılmaktadır

Sözün kısası, ailece Kasımpaşa'ya taşındık. Ayda altı mecidiyeye bir kulübecik kiralayarak annem ve kızkardeşimle beraber dikiş dikmeğe, çamaşır yıkamağa başladık (...) Bu yolda para kazanmak ancak uzun zamandan beri müşteri alıştırmış olmağa bağlı olduğundan bu iş bizim gibi işe daha yeni başlamış, müşterisi az dikişçi ve çamaşırcıları, hele içlerinde hiç iş görmeyen bir topal ile dört de çocuk bulunursa, yaşamağa değil, âdetâ canlarını sürümeğe yetecek kadar doyurabilmekteydi. Evet, can sürümek! Her bir parçasını otuz paraya yıkadığımız çamaşırların sökük ve yırtıklarını da dikerek yamamak bir yana dursun, bazılarını ütülemek de lâzım geldiği için haftada ancak iki nöbet iş yetiştirebilirdik. Her nöbette otuz kırk parça çamaşır yıkayabilirsek ondan da ancak yirmi otuz kuruş alırdık ki bu işe sarfettiğimiz su, odun ve kola parası ile ev kirası çıkarıldıktan sonra bundan elimizde bir kuru ekmek parası bile güç kalırdı.

Evet, pek güç kalırdı. Her akşam iki okka ekmeğe muhtaç olduğumuz halde bazan ancak bir okka temin edebildiğimiz için karnımız yarı tok, yarı aç bir hâlde yattığımız geceler pek çok olurdu. Hele bir kere, hiç parasız kalmıştık. Ekmekçiye de altı okka ekmek parası borcumuz olduğundan artık veresiye de vermemişti. O akşam hepimiz aç kaldık. Biz büyükler gözümüzün yaşlarını yutarak, yahut ciğerlerimizin üzerine akıtarak görünüşte renk vermemeğe çalıştık ise de küçükler buna katlanamayarak bağıra bağıra ağlaşmağa başlayınca her birimiz, içimizden ayrı ayrı ölümümüzü diledik. Ama ölüm denen büyük nimet, dileyenlerini murada erdirir mi hiç?

Babam mahalleyi dolaştığı hâlde ödünç bir çeyrek mecidiye verecek hiç bir dini bütün ve insaf sahibi Hıristiyan bulamadı.

Evimizde tencere kaynadığı günler bizim için sanki bir bayramdı. Evimizde tencere kaynadığı günlerin hangi günler olduğunu da bilmelisiniz: Kasımpaşa'da pazar kurulduğu günlerdi. O günlerde babam pazara giderdi. Bir şey almağa mı

gideri sandınız? Pazara bir şey almağa gidenlerin ceplerinde en az beş parası bulunur. Halbuki babam, pazarda, sebzecilerin kesip, koparıp attıkları pırasa uçlarıyle lâhana yapraklarını toplamak için giderdi. Bunları ne yapacağını soranlara kaynatarak çocuklarına yedireceğini söylemekten utanırmış da: «İneklerim var, onlara yedireceğim.» dermiş.

O zaman, tek, süprüntü ortadan kalksın diye: «Şunları da al, o kadarcık yaprak inekleri doyurur mu?» diyenlere babam: «Benim ineklerim o kadarla doyarlar.» cevabını verirmiş.

Bir gün, Yahudi'nin biri: «Bana beş kuruş verirsen şu pazarda yığılıp kalan zerzevat döküntülerinden tam beş yük taşınm da ineklerin kaç gün doyarlarl» dediği zaman, babam, Yahudi'ye gözyaşlarından başka verecek cevap bulamamış.

(*Henüz On Yedi Yaşında*, XIV; 1943 baskısı)

4

MÜŞÂHEDÂT

a. Bu eser natüralist romana bir örnek olmak üzere kaleme alınmıştır. Yazar şöyle demektedir:

Bu romanı kaarilerime «tabiî» romanlardan bir örnek olmak üzere takdim eyliyorum. (*Müşâhedât*: Kariin İle Hasbihal)

Ahmet Mithat, Natüralizm üzerindeki düşüncelerini şöyle anlatmaktadır:

Meşhur Daniel Huet'nin dediği gibi, hikâye ve rivayet denilen şey ya bir mevcudu tarif veyahut bir muhayyeli tasvir demek olup şey'-i mevcudu tarife «tarih» ve şey'-i muhayyeli tasvire «roman», yani masal derler. Asrımızda natüralist sınıfını teşkil eyleyen romancıların pîri addolunan Emile Zola, romanlarına «Bir familyanın tarih-i tabiî ve içtimaîsi» namını vermiştir ki işte Daniel Huet'nin bu hükmüne tevfik-i harekette bulunmuş demektir

Ya acaba Natüralizm, yani Tabiî denilen surette yazılan ro-

manlar böyle «tarih» addolunabilecek kadar sıhhat-ı kat'iyyesi müsellem ahbârı mı câmi' olurlar?

... Bu hâlde «tabiî» denilen romanların müşâhedât-i yevmiyyeye muvâfakat ve mutâbakatı o kadar tamam olması lâzım gelir ki, hâvî olacağı vakaayi' kat'iyyen sahih olmayıp muhayyel ise de vakaayi'-i mezkûrenin yegân yegân müşâhedât-i âdiyye-i yevmiyye ile tamamen mutâbakatı derecesinde akla ve ihtimale karîb olması lüzumu anlaşılır.

... Cem'iyyât-i âide-i mütemeddinesinin ahvâl-i hakîkiyyesi ve vukuât-i sahîhası neden ibaret ise romanların da ondan ibaret bulunması icap eder.

Acaba Emile Zola ve rüfekaasının romanları bu icaba tamamıyle mutabık mıdır?

... Bu zamanın tabiî romancılarına bakılacak olursa dünyada ve bâhusus dünyanın Fransa denilen kısmında ve hele Fransa'nın Paris denilen yerinde fazâil-i beşeriyyeden hiç bir eser kalmamış olmak lâzım gelir. Meşguliyyet-i umumiyye fuhuştan ibaret olarak emrâz-i şehvâniyye ağrâz-i siyâsiyyeye karışıp kabiliyyet-i cinâiyye dahi bunların rengini kızartmakla Paris'in dünya yüzünden vücudu kaldırılması ehem ve elzem bir şehir olması lâzım gelir.

... Evet! inkâr edemeyiz ki böyle bir cem'iyyet-i medeniyye ve evsâf-i insâniyye'nin en müstekreh, en fena köşelerini teşrih dahi bir hikmettir. Okuyanlara «İşte bu fenalıkları gör de ona göre tevakkî et» demektir. Lâkin kalemdeki kudret-i tasviriyyeyi mahzâ seyyiât ve nakş-i ma'yûbât işinde kullanacaklarına biraz o ciheti ihmal ederek hüsniyyât tarafına iltizamda bulunsalar acaba hakikat-i tabîiyyeden büsbütün mü tebâüd etmiş olurlar? Cihanda, Avrupa'da, Paris'te iyilik, güzellik denilen şey hiç mi kalmamıştır?

Bunlar, iyilikleri, güzellikleri yazmak sırf hayaldir de fenalıkları, çirkinlikleri yazmak mahz-i hakikat ve ayn-i tabiattır iddiasında bulunuyorlar. Halbuki birçok cihetlerinde fazilet dahi bulunan bir âlemi tamamı tamamına dâr-i meâyib tarzında tasvir etmek dahi hayaldir. Hakikatten, tabiatten büsbütün baîd bir hayaldir. Biz ise Balzac gibi, Victor Hugo gibi eâzım-i ahlâkıyyûnu ve biraz güleceksiniz ama bir sûret-i müddeiyânede itiraf ederiz ki hattâ Paul de Kock gibi şaklabanların bile delâletlerinden anlaşıldığı vechile ekseriyya sefahet ve sefalet âlem-

ortada de pek çok güzellikler görüyoruz. Beşerriyyeti tezyin eyleyen meâli sefâhet ve sefâlet âlemlerinde bile büsbütün zâyi' olmuyor. Emile Zola mektebinin bu meâliyi büsbütün ziyâ' hâlinde göstermesi işte tabiattan da, hakikatten de mübâadet-i külliyye addolunabilecek nakaayistendir.

Zamanımızın tabiiyyun hikâye-nüvîsânı ise fezâil-i beşeriyyeyi esâfilin de, efâzılın da kalblerinde bil-külliyye silinmiş göstermeği ayn-i tabiat ve mahz-i hakikat addediyorlar ki işte en büyük hatâları da bundadır. (*Müşâhedât*, Kaariîn ile Hasbihâl).

b. Ahmet Mithat, natüralist romancıların eserlerinde eleştirdiği noktaları kendi eserine uygulamamış, kötülükle iyiliği bir arada göstermiştir. Kitabı için şöyle demektedir:

Âid olduğu zaman ve âleme göre tamamı tamamına tabiî olduğunu kat'i olarak iddia edebilirim. Teşekkül eylediği vakaayi müşâhedât-i yevmiyyedendir. Onun için de ismini öyle tesmiye ettim. (*Müşâhedât*, Kaariîn İle Hasbihâl)

c. Natüralist romanın en önemli özelliklerinden biri *deneysel* olmasıdır; oysa *Müşâhedât*'ta hiçbir deneyim yapılmamıştır.

ç. Yazar kendisini de roman kahramanları arasına karıştırmıştır. Şöyle demektedir:

Kendimin de bu roman dahilinde mevcudiyetimi tabiiliğinin medâr-i a'zamı addederim. (*Müşâhedât*, Kaariîn İle Hasbihâl)

d. Eserde, yer yer başarıyla tasvir edilmiş yerli hayat sahneleri vardır.

[Refet yirmi üç, yirmi beş yaşlarında bir gençtir. Babasından kalma serveti tüketince aklı başına gelmiş, babasının dostu olan Seyyid Mehmet Numan adlı bir tüccarın yanında çıraklık etmeğe başlamıştır. Seyyid Mehmet Numan, Refet'i, İstanbul'un bahçıvanlık ürününü Avrupa'ya yollama işiyle görevlendirmiş, ve verdiği aylıktan başka, bahçıvanlık ürünlerinin alım satımından kalan kârın yarısını da ona bırakmıştır.

Refet açıkgöz, mert bir delikanlıdır. Sarışın Agavni ile sakin bir hayat yaşamaktadır. Agavni'nin arkadaşı esmer güzeli Siranuş da Refet'i sever, fakat arkadaşına hıyanet edemeyecek yaratılıştadır; Refet de Siranuş'u sever ise de metresine hıyanet edemeyecek kadar merttir.

Tüccar Seyyid Mehmet Numan, çirkin kızı Feride'yi Refet'e

vermek ister, Refet reddeder. Feride, kendisinin Refet'le evlenmesine Agavni engel oluyor sanarak, adam tutup Agavni'yi Şirketihayriye vapurundan çıkarken denize düşürtüp öldürtür.

Agavni'nin ölümünden sonra Siranuş Müslüman olur, Refet'le evlenirler. Feride yine açıkta kalır.

Seyyid Mehmet Numan artık iyice ihtiyardır, işten ayrılır, Hicaz'a gider, orada ölür.]

Aşağıdaki parçada, İstanbul'un türlü yerlerinden bahçıvanların getirdiği sebzelerin geceyarısından sonra Eminönü'nde sebzecilere satılışı anlatılmaktadır.

Sarayburnu'na yaklaştığımız zaman bizim kayığa şebih bir kaç kayığa rasgeldik. Kayıkçılar birbirine âşinalık ederek ufacık bir filo tertibiyle Eminönü'ne vardık. Ne bakalım! Bizden evvel elli altmış kayık oraya gelmişler. Bunların da başları kıçları altlarında uyumakta bulunan bahçıvanlar uyanmışlar. Her kayığa üçer beşer hammal girmiş. İskele cihetinde bir çok küfeci. Bir çok sebzeci. Bir çok madrabaz.

Gümrüğün eşya-yi ayniyye mağazasıyle köprü arasındaki yetmiş seksen arşından ibaret sahil ile tramvay vagonlarının durdukları yere kadar o meydancıkta ekall-i tahmine göre iki bin kadar adamın bir bahar gecesi saat beşten sonra müctemi' ve meşgul olduklarını hiç der-hâtır ettiğiniz var mıdır?

Kayıklardan yol bulup da yanaşabilmek bir emr-i asîr! O kalabalığa meram anlatabilmek bir emr-i muhâl! Hammallar küfe kapmak gayretinde! Bahçıvanlar küfe kaybetmemek mecburiyetinde! Arkacılar, sebzeciler, madrabazlar zavallı bahçıvanları boğmacaya getirip mallarını yok bahasına kapatmak kurnazlığında!

Yenicami'e doğru yer yer, küme küme küfeler konulmuş. Her küme bir dükkân farzolunsun, fakat edilen pazarlıklar pazarlıktan ziyade kavgaya müşâbih şeyler. Beyaz Acem gömlekli kantarcılar omuzlarına vurdukları kantarların sapı öne doğru bir buçuk arşın uzanmış olduğu hâlde gâh oraya, gâh buraya başvuruyorlar. Kimisini bir bahçıvan eteğinden çekip kendi küfeleri tarafına götürmeğe ve kimisini bir

madrabaz kolundan yakalayıp taraf-i ma'kûsa çekmeğe çalışıyor.

O zamanlar pul rüsûmu da vardı. Yalnız medâhil-i şehirden giren eşyaya değil, bir daire-i belediyye hududundan diğerine geçen arkacılardan, küfecilerden filânlardan da «Toprak bastı parası» alınırdı. Bunun için de küfe ve sandık gibi şeyler üzerine birer pul yapıştırılır idi. İşte bu gece şu cemiyeti tuhaflandırmak hususunda kantarcılardan ziyade pulcuların hükmü olduğu unutulamaz. Câ-be-câ pulcuların ellerindeki paketlerden kopardıkları pulları yalayıp yalayıp küfelere yapıştırmaları suretindeki manzara bir türlü gözümüzün önünden gidemez. Hele arka küfecilerinden bazıları arka taraftan kufesine pul yapıştırıldığını pekâlâ hissettiği hâlde hiç aldırmayarak yoluna devam etmek istediği zaman pulcu küfeye sarılıp çekince ikisinin de yere yıkılmaları kabîlinden olan tuhaflıklar mümkün değil unutulamaz.

Bu mahşerin içinde câ-be-câ ve zaman zaman «Sıcak pideler!» ve «Gözlemeci!» ve «Sütlü çay!» âvâzeleri dahi işitilir. Şu arada seyyar kahveci, kendi etrafında kimisi ufak iskemlelere, kimisi yerlere oturmuş bulunan bahçıvan ve hammal ve kayıkçı ve madrabaz mahlûtu cemâatlara kahve pişiriyor. Burada bir seyyar berber, yine bu mahlûkattan birisinin ya kafasını, ya çenesini tıraş ediyor. Ya Langa, Yedikule vesair taraflardan yük getirmiş veyahut Aksaray, Beyazıt, Fatih gibi semtlere yük götürecek olan birtakım beygirler kuyruk salladıkça, yanlarına ziyadece tekarrüb edenlerin yüzlerini kamçılıyorlar.

Bazıları birer kazık ve bazıları küfeler üzerine konulmuş olan birçok fenerlerin kimisinde petrol lambaları alevlenmiş, patlamak tehlikesinde. Bazısında petroller bitmiş, sönmek hâlinde. Birtakımının camları kırık, mumları eriyor. Bir çoğu da pek güzel yanıp meydanı tezyîn eyliyor.

Koca bir memleket! Koca bir panayır! Henüz görmemiş olanlar için hakikaten görmek külfetini ihtiyâra sezâ bir hâl!

(*Müşâhedât*, kitab-i sâni, II)

II. HİKÂYELER

Ahmet Mithat edebiyat hayatına hikâye yazmakla girmiştir. İlk hikâyelerini Bağdat'ta iken yazdı, bunları *Kıssadan Hisse* adlı bir kitapta topladı. Bunların çoğu Aisopos ve Fénelon'dan alınmış fıkralardır, bir kısmı da kendisi tarafından icat edilmiştir. Bu ikincilerin altında *Ahmet Mithat*, ya da *Bir Türk* imzası vardır. Her hikâyenin sonunda bir hisse çıkarılmaktadır.

İstanbul'a geldikten sonra *Letâif-i Rivâyât* genel adı altında bir hikâye dizisine başladı. Bunların çıkarılması 1871'den 1895 yılına kadar sürmüş, hepsi 25 cüz tutmuştur. *Letâif-i Rivâyat*'ın yalnız 7 numaralısı bir dramdır, geri kalanların bir bölüğü çeviri, bir bölüğü teliftir. Bazı cüzlerde iki hikâye, bazılarında bir hikâye vardır. Bunların ancak birkaç tanesi küçük hikâyedir, ötekiler uzun hikâye, hele birkaç tanesi ufak birer romandır.

Başka bir hikâye kitabı da, *Durûb-ı Emsâl-i Osmaniyye Hikemiyyâtını Tasvir*'dir. İçinde 18 hikâye vardır. Bunlar, Şinasi'nin *Durûb-i Emsâl-i Osmaniyye* adlı kitabından alınma atasözlerine uydurulmuş hikâyelerdir.

5

ESARET

a. Bu hikâye, Tanzimat hikâye ve romanlarında çok kullanılan esaret ve insan ticareti konusu üzerine yazılmış olan ilk eserdir.

b. Vaka, olamayacak kadar büyük bir tesadüf temeli üzerine kurulmuştur.

[*Zeynel Bey küçük yaşta satın aldığı ve büyüttüğü Fıtnat ile evlenmek ister. Fakat Fıtnat, kendisiyle aynı günde satın alınmış ve küçüklükten beri birlikte büyümüş bulunduğu Fatin adlı bir delikanlı ile sevişmektedir. Zeynel Bey, kendi nefsiyle yaptığı bir iç mücadelesinden sonra, bunları birbirleriyle evlendirerek mutluluğa eriştirmek ister. Düğün gecesi, iki genç birbirlerine çocukluklarını anlatırlar, sonunda ikisinin de Çerkezistan'dan ayrı ayrı alınıp İstanbul'da esir diye satlan iki kardeş oldukları ortaya çıkar. O zaman efendilerine bir mektup yazıp kendilerini öldürürler.*]

Aşağıdaki parça, iki gencin kendilerini öldürmeden efendilerine yazıp bıraktıkları mektubun bir bölüğüdür.

... Yekdiğerimizi doya doya görmek ve kana kana hasbihâl etmek için karşı karşıya geçip konuşmağa başladık. Söz gide gide memleketimize kadar gitti. Bunun başlangıcı dahi yine «esaret» oldu.

Gûya Fıtnat beni tesliye için: «Gördün mü Fatin, sen esaretin aleyhinde bulunuyordun. Esaret olmamış olaydı biz Çerkezistan'da birbirimizi bulup kavuşabilir miydik?» dedi. Şu sual üzerine meskat-i re'slerimiz hatıra gelip kabilesini sordum, «Şapsıh» dedi. «Aman hoşuma gitti. Ben de Şapsıh kabilesindenim» dedim. Ve köyleri nerede olduğunu sual eyledim. «Ben küçük geldim, bilemem; fakat bizim köyün yanından Abin suyu akar idi» dedi. Vâkıâ bizim köyün yanından dahi Abin suyu akardı. Ama Abin suyu üzerinde köy çok; hangisidir kim bilir? Fakat artık merak ettim. Hemşerilik gayreti, keyfiyyeti daha ziyade tedkike beni mecbur eyledi. «Senin babanın ismi ne idi?» dedim. «Ehnoh» demesin mi? Yüreğim oynamağa başladı. Çünkü benim de babamın adı Ehnoh idi. «Aman, validenin ismi ne idi?» dedim. «Nefise» deyince gözlerim kararadı. Yıkılmak derecesine geldim ve bilemem hangi iktidarla kendisi kardeşim olduğunu dermiyân eyledim. «Senin asıl Çerkes ismin Uruskaş değil mi?» dedim. «Evet» dedi. «Ey, senin

İbrahim Toğuz isminde bir büyük kardeşin yok mu idi?» dedim. «Evet» dedi. «İşte iki senedir senin için yanıp tutuşan İbrahim ben değil miyim?» dediğimde serpilip bayıldı.

(*Letâif-i Rivâyât*, cüz I, *Esaret*)

EMİN NİHAT

(? - 1875'ten sonra)

ESERLERİ :

H i k â y e: *Müsâmeretnâme* (içindeki hikâyeler):

1 — *Zâbitân-i Askeriyyeden «...» Paşa-zâde Binbaşı Rifat Beyin Sergüzeşti* (Temmuz 1288 «1872»)

2 — *Kapı Kethüdası Behçet Efendi ile Makbule Hanımın Sergüzeşti* (2 cilt, Mart 1289 «1873»)

3 — *Bir Osmanlı Kaptanının Bir İngiliz Kızıyle Vuku Bulan Sergüzeşti* (Temmuz 1289 «1873»)

4 — *Gerdanlık Hikâyesi* (Ramazan 1290 «1873»)

5 — *Vasfi Bey ile Mukaddes Hanımın Sergüzeşti* (2 cilt, Şevval 1290 «1873»)

6 — *Faik Bey ile Nuridil Hanımın Sergüzeşti* (2 cilt, Muharrem, Safer 1292 «1875»)

7 — *İhsan Hanım –yahut– Atiye Hanımla Uşşâkının Sergüzeşti* (3 cilt, Şaban, Ramazan 1292 «1875»)

HİKÂYELER

Emin Nihat'ın *Müsâmeretnâme* (gece toplantıları kitabı) adlı eserinde 7 hikâye toplanmıştır. Bunların kimisi 50 - 60 sahife tutan uzun hikâye, kimisi de 130 - 140 sahife tutan kısa roman niteliğindedir.

Yazar, kitabının başında, kış gecelerinde hoşça vakit geçirmek için, kafa dengi bazı dostların sırayla her akşam bir yerde toplanıp çeşitli gazeteleri okuyarak yararlandıklarını; bu arada, kimi gecelerde de, toplantıya katılanlardan her birerlerinin gençliklerinde başlarından geçen olayları anlatmalarına karar verdiklerini bildirir; birinci hikâyenin sonuna eklediği bir notta da, bu *Müsâmeretnâme*'de gerçek olayları anlatan ibret verici 10 tane «fıkra»nın (hikâyenin) toplanacağını haber verir. Bu «fıkra»lardan (hikâyelerden) 7 tanesi yayımlanmıştır.

İlk hikâyenin başındaki ve sonundaki bu notlarda, toplantıya katılan herkes (anlaşıldığına göre 10 kişi) geceleri birer hikâye söylemiş, böylece, (yine anlaşıldığına göre) 10 gecede on hikâye anlatılmış gibi gösterilmesi ilgi çekicidir. Bu olayla, hikâye türünün kurucusu Boccacio'nun Floransa'daki vebadan kaçıp şehir dışındaki bir köşkte toplanan 10 kişinin 10 gün süren toplantıları sırasında her gün birer hikâye anlatmaları ve *Decameron* (on gün) adlı eserin böyle meydana gelmesi olayı arasındaki benzerlik dikkati çekmektedir.

Emin Nihat'ın hikâyelerinde, Divan edebiyatı hikâyeleri (mesneviler, mensur hikâyeler) ile halk hikâyelerinden (meddah hikâyeleri v.b.) yeni hikâyeye geçişin belirtileri kendini göstermektedir. Eskiden yeniye geçişin bu ilk ürünlerinde, eski ile yeninin özellikleri her noktada yanyana ve içiçe yürümektedir:

1 — Yazar, bir yandan, belli ve klasik konular dışına çıkmış (sözgelimi, bir Hıristiyan kızın bir Müslüman gencini baştan çıkarıp Hıristiyan etmeğe çalışması; ya da, bir Türk kap-

tanının bir İngiliz kızıyle sevişmesi gibi, iki ayrı geleneğin karşılaşmasını edebiyatımızda ilk olarak ele almış); bir yandan da, Divan edebiyatı mesnevilerindeki olaylara benzer olaylar anlatmıştır (sözgelimi, *Leylâ ile Mecnun*'da olduğu gibi, ilkokulda sevginin başlaması, dedikodu üzerine kızın okuldan alınması, sevgilisinden ayrıldığını öğrenen oğlanın düşüp bayılması, v.b.).

2 — Yer tasvirlerinde, bir yandan eski edebiyatın kalıplaşmış mazmunlarını kalıplaşmış anlatım yolu içinde tekrarlamış (sözgelimi, güneşsiz bir günü anlatmak için: «*Âfitâb-ı cihan-tâb ise rû-yi zemini envâr-ı didârından mahcûr etmiş...*» [cihanı parlatan güneşse, yüzünün ışıklarından yeryüzünü uzak bırakmış] demiş); bir yandan da, bu yolda soyut anlatımlardan kurtularak gözlemlerden yararlanmıştır (sözgelimi, baharda Kâğıthane gezmelerini kendine özgü özellikleriyle ve gerçeğe uygun yolda işlemiş, «dere üzerinde, Anadolu'ya, Rumeli'ye! nidalarıyle karınca gibi kayıklar gezinmesi»ni ve «süslü arabaların birkaç sıra zincir gibi durmayıp devr etmesini» ve bu arabalardaki kadınlarla erkeklerin ilişkilerini bütün ayrıntılarıyle işlemiş; yazın gezme mevsiminin geçişini de: «*Gide gide hep Kâğıthane'nin mevsimi geçip, çayırlar, çağlayanlar kurudu ve artık kimseler gelmez olup seyir günleriyle eyyâm-ı âdiyyenin hiç farkı kalmadı, ve daha sonraları o koca derenin suları çekilip kurbağa sesleri dahi işitilmez oldu.*» yolunda süssüz ve gerçekçi bir anlatımla vermiştir).

3 — Bir yandan, kişi portrelerini eski edebiyatta her şair ve yazar tarafından ortaklaşa kullanılan «*duhter-i perî-peyker* (peri yaratılışlı kız), «*gonce-i nev-küşâde*» (yeni açılmış konca), «*hüsn-i dil-ârâ*» (gönül süsleyici güzellik), «*sîmâ-yı letâfet-pîrâ*» (güzelliği süsleyen yüz), v.b. gibi kalıplaşmış sözlerle anlatırken, bir yandan da kişilerin dış görünüşleriyle iç dünyaları arasında ilişki kurabilmiş (sözgelimi, «*Bıyıklarının gayet burulu ve dimdik duruşu meşreb ü efkârının zinde ve gençliğine delâlet eder*» diyebilmiş); bir kadının boyunu bosunu anlatırken «*şimşâd*» (şimşir ağacı), «*serv-i reftâr*» (yürüyen selvi), v.b. gibi kişiliği olmayan kalıplaşmış sözler kullanacak yerde, arada bir gözlemlere dayanarak gerçekçi bir anlatıma başvurmuştur (sözgelimi, Kâğıthane'de rastlanan bir kızın vücud yapısını şöyle tarif etmiştir: «*Arkasındaki gayet parlak bir ferace, rüzgârın deli*

deli esmesinden taraf taraf vücuduna sarılıp temas ettikçe, parça parça tenâsüb-i endâmını teşkil eder ve her esişte bir başka türlü halâvet-i reftârını tasvir eylerdi»).

4 — Hikâyelerin yalnız baş kahramanları üzerinde değil, olaylarda ikinci üçüncü derecede rolü olan kişilerin dahi portreleri ve özellikleri üzerinde durmuştur (*Vasfi Bey ile Mukaddes Hanımın Sergüzeşti* hikâyesindeki uşak Husrev ile dadı Cevri Kalfa gibi).

5 — Bir olay karşısında kahramanların ruh hâlini anlatırken, bir yandan Divan edebiyatındaki söz kalıpları içinde kapalı kalmış (sözgelimi, sevgilisinin öldüğü haberini alan kişinin yanıp yakılmasını –Leylâ'nın mezarı başındaki Mecnun gibi– talihe, dünyaya, zamana, kara toprağa, ecele seslenme ile ve «dünya sakisinin cefa dolu elinden sevgi yudumunu içmek», «gözyaşından kızıl kızıl güller dikmek», v.b. gibi kalıplaşmış sözlerle vermiş); bir yandan da, bir ruh hâlini bugünkü anlamıyle yakalayabilmiştir (sözgelimi, hikâye kahramanı, kendisini amcasının kızıyle evlenmeğe zorlayan babasına: «*Affedersiniz, kulunuzu mu evlendireceksiniz, yoksa Paşa biraderi mi memnun edeceksiniz?*» diye sormuştur).

6 — Bir yandan, her çeşit edebiyatta kullanılagelen ve herhangi bir özelliği olmayan bir aşk olayını anlatmış; bir yandan da, o çağın kimi toplum sorunlarını –sözgelimi, evlenme geleneğini, ya da, nikâh dışı sevgiye karşı çevrenin gösterdiği tepkiyiele almış, toplumsal alışkanlıkların olumsuz baskılarının tartışmasını yapmıştır.

7 — Dil ve anlatım bakımından da bu ikili tutumu sürdürmüştür. Yer yer, konuşma dilini bütün özellikleriyle kullanmış; yer yer de, Divan edebiyatının ağır, süslü ve birtakım söz kalıplarıyle örülü diline düşkünlük göstermiştir.

Su örneklerde, konuşma dilinin – sözcüklerden cümle kuruluşlarına kadar – açık, yalın ve kıvrak anlatımı görülmektedir:

* *İşte artık bak düşün taşın! Bir ayak evvel ne yapacaksan yap!*

* *Vâkıâ ikiniz de taze civan. Hemen Allah birbirinize kavuştursun! Lâkin niyetiniz hayır ise ne diyeyim? Yok değil ise, bu işi artık tatlı yerinde bıraksanız fena olmaz.*

** Başını o tarafa çevirip, bir de ne bakayım? Mukaddes Hanım. Hem bana bakıyor. Ama ne bakış! Ya o ne gülüş!*

** «Hani yüzüğün? Çekmeceni geçende açtığımda şu gözde duruyordu. Şimdi nerede?» demez mi? İşte o vakit bende sıfır tükendi.*

Bu arada, birtakım atasözlerini ve «*Şap gibi donakalmak*», «*Dört gözle beklemek*», «*Canlarına yetmek*», «*Ağzını açıp gözünü yummak*», v.b. gibi deyimleri de bol bol kullanmıştır.

Bunlardan başka, konuşma dilinde, özellikle İstanbul ağzında, kimi sözlerin asıllarından uzaklaşarak aldıkları şekilleri yazıya geçirmiş, «*Allahı seversen*» yerine «*Allasen*», «*bâd-ı hevâ*» yerine «*bedava*» diye yazmış ve ikinci sözün altındaki bir dip notta şöyle demiştir: «*Doğrusu: bâd-ı hevâ*». Bu sözlerin geçtiği cümleler şunlardır:

**— Yok yok! Sizde bir şey var. — Artık bir şey, iki şey. Her ne ise. — Nedir Allasen?»*

** — Hâsılı bugünkü hayatım onun eseridir... Besbedava ölüp gidecektim ya!*

Böyle bir tutumun yanında, yabancı sözcük ve dil kurallarıyle yüklü, «seci» v.b. gibi söz oyunlarıyle süslü anlatım yoluna da düşkünlük göstermiştir:

** Validem bir biçâre-i mâtem-gir, ben ise bir divâne-i bizencir olup; hâlimiz diger-gûn ve ağlamaktan eşk-i çeşmimiz hûn oldu.* (Annem yaslı bir zavallı, bense zincirsiz bir deli olup; halimiz bozuldu ve ağlamaktan gözyaşımız kan oldu).

Kişileri bir yerde: «*Seviyorum, ayıp değil a!*» diye düz bir anlatımla konuştururken, başka bir yerde: «*Pençe-i muhabbete şikâr oldum*» (sevgisinin pençesine av oldum) diye, dolambaçlı ve kalıplaşmış mecazlarla örülü bir anlatımla konuşturmuştur.

Kimi yerde kısa cümlelerle anlatırken, kimi yerde birtakım ulaçlar (bağ-fiiller) ve bağlaçlarla uzayıp giden cümleler kurmuştur.

8 — Tanzimat roman ve hikâye yazarlarının çoğunda görüldüğü üzere, eserlerinde kendi kişiliğini gizlememiştir: Kimizaman okuyucuya seslenmiş:

Kaariin-i kirâmın henüz hatırlarından çıkmamış olduğu

üzre, veli-nimetlerinin kim olduğu anlaşıldı. (Faik Bey ile Nüridil Hanımın Sergüzeşti)

Kimizaman da, olayları anlatırken kendi duygularını açıklamıştır:

Aslı varsa insaf! — Ne garip şefkat! (Faik Bey ile Nüridil Hanımın Sergüzeşti)

1

VASFİ BEY İLE MUKADDES HANIMIN SERGÜZEŞTİ

a. Bu hikâyede, evlenme gelenek ve görenekleri temel olarak alınmış; ataerkil bir aile düzeninin yürürlükte olduğu o zamanki Türkiye'de evlenecek kişilerin eğilimlerine göre değil, aile başkanının isteğine göre yapılan evlenmelerin olumsuz sonuçları üzerinde durulmuş; ayrıca, birbirlerini seven gençlere toplum içinde kötü gözle bakılması âdeti yerilmiş, aşk denen şeyin dünyada maceraları herkesçe bilinen «Kerem», v.b. gibi birkaç kişiye özgü olmayıp insan kalblerinin hepsini sevgiye elverişli olduğu açıkça bildirilmiş, ve ailedeki iyi geçimin ancak sevgiye dayandığının hatıra getirilmemesinden yakınılmıştır.

b. Hikâyede Kâğıthane gezmeleri, sevişen gençler arasında uşak ve dadıların aracılık etmeleri, v.b. gibi o çağın yaşayışıyle ilgili kimi sahneler oldukça başarı ile verilmiştir. Yer tasvirleri, özellikle hikâyenin başlarındaki bir Kâğıthane tasviri, –Namık Kemal'in ilerde göreceğimiz *İntibâh* romanındaki Çamlıca tasvirinin tersine– eseri süslemek için değil, olayın yürüyüşüne bağlanarak ve hikâye kahramanının ruh hâlini çözümleyecek yolda yapılmıştır ki, bunun, o çağ için önemli bir başarı sayılması gerekir.

[*Vasfi Bey, çocukluğunda okulda yakınlık duyduğu Mukaddes Hanıma, yıllarca sonra Kâğıthane'de rastlar ve eski sevgisi yeniden tazelenir. Becerikli uşağı Husrev'in aracılığıyle kıza bir mektup yollar, kızın dadısı Cevri Kalfa aracılığıyle de mektuplaş-*

ma sürüp gider. Vasfi Beyin babası, oğlunu kendi kardeşinin kızıyle evlendirmek istemektedir. Vasfi Beyin bunu reddetmesi üzerine baba kuşkulanır, bir gün oğlunun çekmecesini açıp mektupları bulur, Vasfi Beyin başkasını sevdiğini anlar, fakat «bir adama nâme yazan kahpeyi alamayacağını» oğluna bildirir. Vasfi Beyle Mukaddes Hanım, birtakım uzun, dolambaçlı ve acı olaylardan sonra evlenebilirler.]

1 — Aşağıdaki parçada, Vasfi Beyin uşağı ve sırdaşı Husrev anlatılmaktadır.

... Vâkıâ Husrev'in hali de gariptir. Kendisi o zaman yirmi dört yirmi beş yaşlarında kadar olup elinde epeyce okuyup yazması da vardı. Çünkü peder bunu aldığında yaşı pek küçükmüş. Maamafih o halinde bile gayet cin fikirli bir şey olduğundan bunu o vakitler haylıca okutup yazdırmış ve terbiyesi için de aşırı ihtimâm ederek gereği gibi yetiştirip meydana çıkarmış ise de sonradan buna bir haylazlık ârız olmuş. Meselâ konaktan vakitli vakitsiz savuşur ve bazı akşamları gecikerek aralıkta çıkıp geldiği de olur; bundan başka, arasıra bir gece veya sırasıyle birkaç günler asla görünmediği de vuku bulurdu. Hele konaktâ hiç kimseyi sallamaz, pek olsa biraz efendiden yılardı. O da gerçekten değil a! Şöyle resmî surette «tek kızıp kovmasın» diye. Çünkü Husrev'in dünyada en korktuğu bir şey varsa, o da âzâd olması idi.

Efendi bunun hâlinden her ne kadar dilgîr ise de ne çare? Husrev büyümüş, artık ev danası olmuş. O yaştan sonra satılmaz, dövülmez. Hele kovmaya bedel defeâtla âzâd kâğıdı yazılıp eline verilmiş ise de, yırtmış yırtmış atmış ve âzâd kabul etmeyeceğini bin kere anlatmış. Bununla beraber, hîn-i hâcette öyle de hizmetler görür ki, ateş gibi! Gerçekten yüz ağartır. Meselâ konağa bir misafir geldi mi, Husrev gibi kilerci olmaz. Bir büyük daireye götürülse, efendisinin itibarını arttırır. Hele öyle vakitlerde dirayetine paha olmaz. Ama öyle bir yere gitmeden ve misafir filân davet etmeden Husrev'i peylemeli idi ki şayet bulunmaz. Ve kendisi kılık kıyafetçe o kadar süslü ve o kadar temiz gezerdi ki... Koynunda altın saat, boynunda alafranga kordon, üst baş çiçek gibi. Şöyle ete-

ğine bile toz kondurmaz. Fakat öyle âdi hizmetlere de tenezzül edip elini bile sürmez idi. Kendisince bir iş bulamadı mı, artık hevasına tâbi olup nerede gezdiği bilinmez. Hâsılı Husrev suretâ bizim kölemizse de, hürriyetçe bizden serbest olup, konakta bulunuşu, gideceği bir eğlence olmadığı vakitlerde idi.

Lâkin bir bakıma da Husrev'i o kadar tâ'yib edemem. Çünkü kendisi bir köle parçası ise de gönlü büyük idi. Ve hakikaten her şeyde mâhir ve elinden gayet rüsûmlu hizmet de geldiğinden, büyücek bir düğün veyahut ağırca bir ziyafet oldu mu, nerelerden haber alırlar bilmem, hizmete baş olmak için ekser mahalden bunu çağırırlar. Ve filvâki, gittiği yerlerde gerek misafirleri hoşnut etmek ve gerek hane sahibinin yüzünü ağartmak buna mahsus gibi idi. O cihetle hem kendisi halk nazarında tanılarak büyükler tarafından nâil-i taltîf olur ve hem de hakkında ekseriya ağır ağır bahşiş ve ikramlar vuku bulurdu. İşte böyle böyle Husrev'in vakti eksiksiz, düğün, çalgı, işret, zevk, ahenk içinde geçip bütün gün böyle eğlencelerden hâlî olmadığından, o yolda alışan bir adam biraz havayî olmaz da ne olur?

İşte Husrev böyle bir Husrev!

2 — Aşağıdaki parçada, Vasfi Beyle Mukaddes Hanımın Kâğıthane'de karşılaşmaları anlatılmaktadır.

... Meğer o gün sahihen sevgilim Kâğıthane'ye gidecekmiş. Çünkü Husrev boş durmayıp her vechile tahkikattan hâli olmadığından, o gün yine Mukaddes Hanımın konağı önünden bir dolaşır, kapının önünde harem arabası hazırlandığını görmesiyle arabacının yanına sokularak usuletle Eyüp tarikıyle Kâğıthane'ye gideceklerini anlayıp sıkı sıkıya bana malûmat yetiştirir. Bunun üzerine biz de derhal oradan Kâğıthane'ye gitmek üzere bir araba tutup yola düzüldük. Bununla beraber, biz o haberi alıp Husrev'in bana tezkere yazması ve benim konaktan gelip Husrev'i bularak araba tutuşumuz bir saat kadar vakit kaybettirdiğinden, sevgilimi çıkıp gitmişlerdir zannıyle yollarda sıkıca sürüp Silâhtarağa'ya kadar harbî gittikse de,

hayvan kan ter içinde kaldığından orada bir ağaç altına çekilerek hayvanı dinlendirmek üzere bir çeyrek kadar ârâma mecbur olduk. Biraz sonra ne bakayım? Arkamızdan Mukaddes Hanımın arabasıdır koptu. Ben onu görünce, bir kere yüreğim yerinden oynadı:

— Aman Husrev! İyi bak, o mu?

derken Reyhan Ağa da yine yanlarında bulunuşundan, onlar olduğuna şüphe kalmadı. Bir de gele gele yaklaşıp arabadan kendisi de göründü. Lâkin ben sevinç telâşından elim ayağım titremeğe başlayıp hiçbir şey yapamadım. O kadarcık gözüme ilişti ki, sevgilim bizden tarafa baktığında, beni öyle iltifatına muntazır bir hâlde görür görmez kendisi de bir şaşaladı ve o telâşı içinde hemen yüzüme bir gülüp geçti. O vakit ben de kendimden geçip yalnız gözlerim arabanın ardından bakakaldı. Hele kalben hisseylediğim aşk ü meserrete vücudum tahammül edemez bir hâle geldi. O hâlde Husrev bana:

— Gördünüz mü tahkikin semeresini?

— Artık sorma Husrev sorma! Lâkin şimdi ne yapacağız?

— Ne demek? İşte ardı sıra gidiyoruz, yine göreceksiniz.

— İyi ama, yalnız böyle görmekle biter mi? Ben şu hâlimi nasıl arz edeceğim?

— Yok beyim! Öyle hepsi birden olmaz. Yavaş yavaş. Hele durun, Kâğıthane'ye varalım. Aşağı yukarı dolaşıp bir iki kere daha görüşünüz. Bakalım neden elverecek? Elbette ona göre düşünüp bir çaresine bakarız. Hele biraz sabırlı olun. Ya bugün çıkacaklarını haber alamayaydık?

diye beni tesliyetle daha o yolda birçok sözler ederek, ve artık yolda türlü türlü hulyalar ve kumpaslar kurarak oradan Kâğıthane'ye geldik. (...) Biz gele gele çağlayanlar karşısında bir ağaç altı intihab ile orada bir müddet tevakkuf ettiğimizde, akın akın önümüzden geçen arabalar arasında Mukaddes Hanımın arabası da gelip geçmeğe başlamasıyle, ben her görüşte cemâl-i firişte-misâlinden tenvîr-i dide-i tahassür ederek, hem de öyle karşımda gezindikçe sanki ruhumu hariçte görmeğe başladım. Ba'dehû orada biraz daha ârâm ettikse de gezintinin ardı kesildi. Husrev o vakit arabadan inip etrafı dolaşarak üst başta çayıra karşı topluca

duran arabaların yanında durduklarını gelip haber vermesiyle biz de kalkıp o tarafa giderek sevgilime karşı, fakat biraz alargada, münasip bir mahalde durduk; ve orada, Husrev'in ihtarı üzerine, sevgilime takdim etmek üzere ihtiyaten bir tezkere yazdım. (...)

Tezkere yazıldı ama nasıl takdim edeceğim? Orası müşkül. Biz seyre Husrev'le gideli ihtiyattan hâlî olmayıp tedarikli bulunduğumuzdan, yanımızda her şey var. O cihetle tezkereyi yazdığımız kâğıt o kadar zarif, o kadar ziynetli idi ki; hele zarfı daha müzeyyen, her tarafı yaldız içinde, beyaz yeri görünmez idi. Bunları Husrev mahsus deste ile Beyoğlu'ndan almıştı. Ve bir de güzel çifte aynamız var idi ki, olduğum yerden Mukaddes Hanımı pek güzel gösterirdi. İşte onunla da sevgilime hasr-ı nazar etmiş dururdum. Kendisi de eksiksiz bana bakmakta idiyse de baktığını yanındakilere asla hissettirmek istemediği ve daima basîret üzere bulunup kendisini arabanın perdesiyle idare ettiği anlaşılırdı. Ben bir aralık, yazdığım tezkereyi uzaktan kendisine gösterip takdim edeceğimi rumûzât ile anlattım. O da memnûnen kabul edeceğini beyan ile, ne çare ki yanındakilerden âciz ve muhteriz olduğunu îmâ ve işaret eyledi. Filhakika sevgilimin o kadar acz ü ihtirâz içinde vefâkârlık gösterişi beni o derece memnun etti ki, sevincimden az kaldı aklım çileden çıktı idi. Lâkin ah fırsat ah! Tezkereyi takdim etmeğe hiç fırsat görünmez ki... Öyle derken, biraz sonra nasıl oldu bilmem, yanlarına hariçten iki atlı bir araba gelip sokuldu. Derken, Mukaddes Hanımın yanında bulunan bir taze hanım ile karşılarında oturan diğer bir kadın arabadan inip sonradan gelen o iki atlı arabaya girdiler. Şu hareketler uzaktan ayna ile bitamâmihâ görülüyor. (...) İşte o vakit Mukaddes Hanımın arabada yalnız kaldığı anlaşıldıysa da, ne fayda! Reyhan Ağa da oralarda gezindiğinden yanlarına varılmaz ki. Zira o taraftan bir lüzum-i hakikî üzerine dahi geçsem, şayet Reyhan Ağa nazarında «mahsus bir geçiş» mânası hâsıl olur mütalâasıyle, sevgilimin o yalnız kalışından da bence istifade mümkin değil. Yazdığım tezkere de öylece elimde duruyor.

Ben bu hâlde, o manzara ise her lâhza nazarıma nîm fırsat arzeylediğinden, ben yalnız oraya hasr-ı nazar etmekle

mütelezziz olup kalmıştım. Meğer o hâlde Husrev yine boş durmaz imiş. Bir de baktım, pür-telâş:

— Tezkereyi verin!

diyerek arabanın kapısını açıp içeri girdi. Ben ise nîm ümit veren o kıymetli manzaraya dalıp kalmış olduğumdan Husrev'in arabadan inip gittiğinden bile haberim yoktu. Yanıma gelir gelmez tezkereyi yazdığım altın kurşun kalemiyle yine o yaldızlı kâğıtlardan iki tanesini zarflarıyle beraber bizim tezkerenin içine sıkıştırarak hemen aldı gitti. Artık tarif edemem ne yaptı? Bir kuşun kanadına mı bağladı, yoksa bir güvercinin ayağına mı? Hâsılı nasıl ettiyse etti, tezkereyi istediğim gibi hafice Mukaddes Hanımın arabasına uçurdu. Tezkerenin içine öyle kurşun kalemi ve çifte kâğıt sıkıştırması da, «şayet sevgilim cevap yazmayacak olursa, hiç olmazsa yanında kâğıt kalem bulunmadığını bahane edemesin» diye. Bu da Husrev'in eser-i tecrübesi imiş. Kâğıtlar da insana sahîhen isteği yokken yazı yazmaya heves getirir surette idi.

3 — Aşağıdaki parçada, Mukaddes Hanımın mektuplarının ele geçişi, Vasfi Bey ile babasının tartışması. aşk konusu üzerinde Vasfi Beyin düşünceleri anlatılmaktadır.

... Bir akşam kalemden avdetimde odama girdim baktım. Oo! Ortalık karışmış. Kütüphanenin bir camı içinde duran çekmecenin kilidi kırılıp içindeki ufak-tefeğim alt-üst olmuş. Ben bu hâli görünce, çabuk, iç gözde hıfzettiğim Mukaddes Hanımın tezkerelerine baktım. Vây! onlar da yerinde yok. Bre aman! Zira tezkereler de evvelce naklettiğim gibi yalnız üç tane değil. Aradan geçen üç dört ay zarfında beynimizde beş on muhabere daha cereyan ettiğinden, tezkereler tahminen bir düzüne kadar birikmişti. Ben hemen dışarı çıkıp sorduğumda' pederin gelip karıştırdığını söyledikleri gibi, teklifini kabul etmediğimden nâşî hakkımda şüphelenerek gelip karıştırdığını anladım. Lâkin nasıl edeyim? Tezkerelerin ekserisi de cevap. Hâsılı işin aslâ inkâr götürür yeri yok. Ya pederin böyle edeceği evvelce kimin hatırına gelirdi ki, onları oradan kaldır-

sın. Vâkıâ bu da artık benim için bir azîm töhmet değilse de, rişte-i esrarım pederin öyle en hiddetli bir vakitte eline geçmiş olduğundan, iyi bilirim ki buna daha fena hâlde canı sıkılacak. «Ey şimdi ne yapacağız? Sorarsa ne demeli?» diye düşünürken, bir de Tahir Ağa odama gelip gözlerini tavana dikerek (bu işaretle sanki üst kattaki pederi murad etti):

— Buyrun bakalım, sizi istiyor.

demez mi? Yukarı çıktım. Peder beni görünce:

— Oo! Gelin bakalım! Şuraya buyurun!

diyerek yanındaki koltuğu gösterir. Tezkereler de öyle demetle elinde. Lâkin ben şöyle biraz uzacık oturup, dedim:

— Efendim?

Peder müstehziyâne:

— Hayır. Bugün şunları okudum da. Tuhaf. Lâkin maşallah pek beğendim. İşi ilerletmişsiniz. Aferin, işte böyle olmalı!

— Efendim, müsaade buyurun. Hakikat-i hâli kendim arzedeyim.

— Yok yok! Ne hacet? Nafile zahmet almayınız. Işte bu muhabbetnâmelerden hepsi anlaşılıyor. O kadar ki, şu (tezkerelerin imzalarını göstererek) muhibbeniz mi, yoksa mecbureniz mi nedir? Allah bağışlasın, o kimdir? Bir de haniya şu Kâğıthane yokuşundaki teşerrüften sonra arasıra gelip geçmeğe rağbet ettiğiniz pencerenin önü neresidir? Yoksa küsur şeyler şu tezkerelerden hakkiyle istifade olunuyor. İşte bak, meselâ vasıtanızın adı Cevri Kalfa. Buraları malûm. Hele muhabbet cihetini dersen artık çok ateş! Hemen Allah def eyleye!

— Efendim, kerem ediniz, istihzanıza nihayet veriniz. Zira kulunuz fiilimi inkâr etmeyeceğim. Lâkin siz muhabbeti böyle tahkir mi edersiniz?

— Hâşâ!

— Eyi O halde artık bırakınız.

— Peki ama, siz de şu imzaların altındaki muhibbenizin ismiyle mahut pencere hangi konağındır? Oracığını söyleyiniz de...

— Merhametinize mazhar olur muyum?

— Orasını düşünmeliyim.

— Efendim, kulunuz da kezâ!

— Lâkin Vasfi, ben seni böyle bilmezdim. İşte bir tanecik evlâdımsın, ama huyunu daha yeni öğreniyorum.

— Efendim, kusurumu itiraftan geri duramam. Lâkin kulunuzu bu bâbda mazur tutun. Çünkü...

Sözümü keserek:

— Yok yok! Ona gençlik hükmü derler. Lâkin insan olan kendini sakınmalıdır.

— Efendim, merhamet buyurun.

— Hayır hayır. Sen beni dinle. Zira biz de böyle anadan saçlı sakallı doğmadık. Hep genç doğduk. Hep o köprülerden geçtik. Fakat daire-i edebin haricine çıkmamalı.

— Efendim, hakkınız var. Lâkin hâşâ! Kulunuza itimat buyurun. İşte müsaadenizin biçaresiyim.

— Hayır hayır! Beyhude yere tezellül etme. Ben adama böyle nâme yazan kahpeyi alamam!

— Aman efendim! Sizi esirgerim. O biçarenin de günahına girmeyiniz. Zira bir bâkire-i pür-edebdir. Hele merhamet buyurun, hakikat-i hâli arz edeyim.

— Hacet yok! Sana söyledim, eğer evlenmek istiyorsan, işte amcanın kerîmesi. Hem de sana ben teklif ediyorum.

— Teşekkür ederim. Lâkin hararetten yüreği yanan bir teşneye sudan başkası def-i ihtiyâc eder mi?

— Evet, bu sözün doğrudur. Fakat ben de böyle derim. Paşa amcan bizden haber beklerken, başkasını alıp onu kıralım...

demesiyle, artık bu hususta pederle uyuşulamayacağını anlayarak, dedim:

— Efendim, anlaşılan, muradınız paşa biraderinizin memnuniyetine beni âlet etmek istiyorsunuz. Fakat mazurum. Affınıza sığınıyorum.

diyerek kalkıp dışarı çıktım.

... İşte pederimin gösterdiği hiddet ve şiddet ahlâkımızın bozukluğundan neş'et etme bir keyfiyyettir ki, halkımızın ekserisi bu huydan geçememiştir. İki genç birbirini sevdiler mi, duyulduğu gibi bilâ-teemmül ikisi de takbîh olunur. Beyinlerinde bir suretle muhâbere ve mükâtebe de vuku buldu mu, artık maazallah! Eğer duyanlar ebeveyni dahi olsa, biçarelerin muhafaza-i neseb ve namusları tarafına gidilmez. Hemen o ânda bi-

rine «zendost», öbürüne «aşifte» sözünü yamarlar. Ama zavallıların muhabbeti ister kâzib olsun ister sadık, o hâlde son derece ta'n ü teşnî olunmakta asla tereddüt olunmaz. Tâ oralara kadar ki, isterse biçareler «Kerem» gibi âteş-i aşka yanıp kül olsun... Tarafeynin hâli bir kere nazar-ı tedkike alınıp da zerre kadar insaf edilmez. Halbuki aşk ve muhabbet cihan halkından yalnız sergüzeştleri malûm olan birkaç uşşâka mahsus olmayıp kalb-i beşer bil-umum muhabbete müstenid olduğu aranmaz, ve alel-husus nev'i insanın suret-i bakaası aileye ve ailenin hüsn-i muâşeret lüzumu ise ancak mihr ü muhabbete müstenid bulunduğu asla hatırlara getirilmez.

(*Müsâmeretnâme*, c. VI, *Vasfi Bey ile Mukaddes Hanımın Sergüzeşti*)

2

FAİK BEY İLE NURİDİL HANIMIN SERGÜZEŞTİ

a. Bu hikâye de, Ahmet Mithat'ın *Esaret* adlı hikâyesi gibi, Tanzimat edebiyatında çok kullanılan esaret ve insan ticareti tema'sı üzerine yazılmış ilk örneklerdendir. Kimi sahneler (çocuğun Kafkasya'dan kaçırılması, cariyeye konaktaki oğulun âşık olması, cariyenin esirci kadına satılıp evden uzaklaştırılması, esirci kadının davranışı, v.b.) Samipaşa-zâde Sezai'nin *Sergüzeşt* adlı romanını etkilemiş gibi görünmektedir.

b. Ahmet Mithat'ın *Esaret* adlı hikâyesinde olduğu gibi, bunda da tesadüflere geniş ölçüde yer verilmiştir.

[*Kabartaylı bir celep, Bicuk adlı, on iki yaşında bir oğlan çocuğunu Çerkesistan'da satın alıp Anapa'ya götürür. Yolda kış bastırır. Konakladıkları bir yerde başka esircilerle karşılaşırlar. Bicuk, kendisi gibi satılmak üzere götürülen Pişasimaf adındaki kız çocuğuyle dertleşir. Kızın üstünde incecik bir elbise vardır. Ayrılırlarken, Bicuk, Kabartaylı'nın yağmurluğunu gizlice kıza bırakır. Sinop'a gitmek için bindikleri Yunan gemisi bunları kaçırmağa kalkışır; Osmanlı donanması tarafından kur-*

tarılırlar. Gemide Bicuk'un macerasını öğrenen subaylar, çocuğu Kabartaylı'nın elinden alıp cerrah Binbaşı Esat Efendinin yanına verirler. Cerrah Esat Efendi, Bicuk'a Faik adını takar; onu, yanında çalıştırdığı eczacıya çırak yapar. Aradan üç yıl geçer. Komşu konakta, elleri mayasıl olan on iki yaşındaki cariye Nuridil, sağıtım için doktora başvurur, sağıtım birkaç ay sürer. Bu sırada iki genç birbirini sever. Faik, askerî idadîye girer. Nuridil'in efendisi memurlukla taşraya tayin olunup İstanbul'dan ayrılır. Evin delikanlı oğlu, kızı sever, onunla evlenmek ister. Faik'a gönül veren Nuridil bu isteği reddeder; bunun üzerine esirciye verilip satılmak üzere İstanbul'a gönderilir. Nuridil, Faik'a haber gönderir; esirci kadınla görüşen Esat Efendi ile Faik, istenen kırk bin kuruşu ödeyemezler. Faik, bir süre sonra, Nuridil'in satıldığını öğrenirse de, yerini öğrenemez 1282 (1866) yılında subay çıkan Faik, Girit savaşına katılır, ayağından yaralanır, İstanbul'a gönderilir. Zengin bir kocadan dul kalan ve Nuridil'i satın almış olan Pişasimaf, gençlerin macerasını öğrenince, vaktiyle kendisine yağmurluğu veren Bicuk'u hatırlar, Faik'i konağında misafir edip yarasına baktırır; sonunda onu Nuridil ile evlendirip ikisini de yanında alakoyar. Dünyada onlardan başka kimsesi yoktur.]

1 — Aşağıdaki parçada, Kabartaylı'nın Bicuk'u kaçırışı anlatılmaktadır.

«Denize düşen yılana sarılır» fehvâsınca, pençe-i esaretine giriftâr olduğu Kabartaylı, kendisinin en büyük düşmanı ise de, hazırda ondan başka da istimdâd edecek kimsesi olmadığından, çâr-nâçâr ona izhâr-i kemâl-i inkıyâd ile hiç olmazsa tahfîf-i cebr ü hakareti ümidine düşerek:

— Tufakut!* Artık telâş etme. Kabîlemden gereği gibi ayrıldık. Daha ne çekiniyorsun?

Kabartaylı, çehresini eğerek:

— Ne demek istersin?

— Yok sanki. Bundan sonra kimse gelip de beni senin elinden alamaz. Şayet beni tesâhub eden zuhûr etse bile, iyi bil ki artık ben kabul etmeyeceğim. Lâkin hâlime bak!

* Ağa.

Koşa koşa kan ter içinde kaldım. Dizlerim de aşırı hâlde kesildi. Bırak biraz dinlenelim. Zannetme ki ben vücudumu ararım. Lâkin bu ıssız yollarda hastalanır kalırsam sonra senin başına yük olurum.

Kabartaylı hiç ses çıkarmayarak bir kırbaç savurdu. Bereket versin arkasındaki dağarcığa rasgeldi. Lâkin anladı ki durmaya izin yok. Hem de herif kendisini hayvan gibi kullanacak. Artık çâr-nâçar yola devam etti.

Biraz sonra bir dereye inerek Kabartaylı orada biraz oturdu. Bicuk da sevinç ile omuzundan dağarcığını indirip oraya çökerek vücudunu dinlemeğe başladı. Yola çıkalıdan beri, yani dört beş saat kadar hiçbir şey yemediklerinden ikisi de ziyadesiyle acıkmışlardı. Kabartaylı dağarcığından birkaç parça «gomul»* çıkarıp biraz da Bicuk'a verdi. Her ne ise, beraberce yiyip bitirdiler. Ba'dehû birlikte kalkıp dereden birer su içtiler. Lâkin Kabartaylı hiç söz söylemez ve yüzü dahi asla gülmezdi.

O hâlde ellerini cebine sokup beş on adım oralarda gezindikten sonra çehresini büsbütün ekşiterek dönüp bir sû-i nazar-i istihzâ ile:

— Hay çillecuk!** Ne idi o düşündüklerin? Söyle bakayım.

Bicuk korkarak, çekine çekine:

— Hayır... Hiç...

diyebildi.

— Yok yok. O hangi yiğittir ki gelip de seni benim elimden alacak?

— Hayır sanki... şâyed... kardeşlerim...

— Ne? Kardeşlerin mi?... Ha hay!... Onların haberi yok mu sanırsın?

— Acâib. Bilirler mi?

— Ne demek? Senin için kendilerine tamam elli «manat»*** verdim, elli.

* Hamurdan yapılma tatlımsı bir şeydir ki şekl-ü taâmı biraz kurabiyeyi andırır. Ağniyâ-yi Çerâkise ekseriyya onu tûşe ittihâz ederler.

** Çocuk.

*** Rusya meskûkâtından bir nevi gümüş sikkedir ki, eczâsı yüz kapik'ten ibaret olup, kapik de bakırdan madrûb olduğu hâlde, beheri yedi para itibâr olunur.

Bicuk buna aşırı taaccüb ederek:

— Ay! Onlar beni sana sattılar mı?

— Ya ne zannettin? (Aslı varsa insaf!) Hiç öyle olmasa, o kardeşlerin olacak haytalar şimdiye kadar peşimizi bırakırlar mıydı?

Bicuk daha beter sinerek:

— Be canım, darılma. Ben ne bileyim... Lâkin sen bana evvel bu yolda görünmedin de.

— Evet. O da sana acıdığımdan. Birdenbire seni mahzun etmemek için.

— Teşekkür ederim... Lâkin sen de beni mazur tutmalısın ki, kardeşlerimi göremediğimden ne olduğumu anlayamadım.

— Ya onların yüzleri tutar mı ki sana görünsünler? dedi. (Ne garip şefkat!)

... Kabartaylı yine gazûbâne:

— Hele şu verdiğim «manat»ların acısı hâlâ yüreğimdedir! İşte şimdi anladın mı? Artık haydi kalk bakalım. Düş önüme!

demesiyle, Bicuk derhal dağarcığı omuzlayarak kalkıp yola doğruldu. Arkasından:

— Hem artık sen o hulyaları kalbinden çıkar ki, öyle terleyip yorulmayasın. Zira hava kışlıyor. Yolumuz da uzaktır. Hem de eğer sen böyle bir daha miskinlik edecek olursan ben kolayını bilirim. Bak!

diyerek çocuğun bacaklarına bir kırbaç doladı. Biçarenin gözünden ateş çıkıp ayaklarını yıldırım haşladı sandı. Ve derhal acısından tekerlenip yere kapandı.

O vakit dağarcık bir tarafa, Bicuk bir tarafa yüzükoyun serildi. Olduğu yerde boylu boyunca arkasına yapıştırmasıyle acısından canı ağzına gelmiş olduğu hâlde korkusundan dişlerini sıkarak silkinip kalktı ve çarçabuk dağarcığı yüklenerek yine yola doğruldu. Hem de kırbaçtan uzacık bulunmak için daima sekiz on hatve ileriden giderdi.

2 — Aşağıdaki parçada, esirci kadının satmak için getirdiği Nuridil, Esat Efendi ile Faik'a macerasını anlatır.

... Nuridil'i getiren kadın takrîrin uzamasından canı sıkılarak, Esat Efendiye:

— Efendim, işte kızı gördünüzse gördünüz, beğendinizse beğendiniz! Nihayet pahasını da söyledim. Artık izin verin istirahat edelim. Zira müşteriye çıkan bir cariyeye böyle uzun uzun hikâye naklettirilmez! Hem ben Çerkesçe anlamıyorum. Söyledikleri nedir bakayım?

demesiyle, Esat Efendi de hiddetlenerek:

— Kadın, kadın! Sen ne demek istersin? Bak, burası hekim evidir. Bakire bırakır bakire alırsın. Uykun varsa kalk yat. İşin varsa çık git. Akça sayıp cariye alacağım. Hikâye söyletip meddahlık ettireceğim. İşte muradım istidadını anlamaktır. Sen ne karışırsın?... Otur oturduğun yerde, yoksa çok lâkırdı istemem!

diyerek zâbit ağzı görünmesi, kadını sükûta mecbur etti. Ba'dehû Esat Efendi, Nuridil'e:

— Sen devam et!

demesi üzerine, Nuridil sergüzeştini bıraktığı noktadan alarak:

«... Bir gün Hanımefendi beni çağırtıp kâhya kadın birlikte olduğu hâlde mahut sözleri tekrar ederek tesirlice bir nasihat vermeğe kalkıştılar. O zaman ben beşâşetine muntazır oldukları çehremi eğerek büsbütün sûret-i me'yûsiyyet gösterdiğimde, Hanımefendi beni lûtuf bilmiyor zannıyle müteaccibâne:

— A kız! Sen söylediğini bilmiyorsun. Yoksa oğlumu mu beğenmiyorsun?

demesiyle, ona cevap olarak kâhya kadın:

— Aaa!... Ay efendim, bu ne tenezzül! Sayesinde hanım olacağı bir kibar-zâdeyi beğenmemek haddi midir?

Hanımefendi:

— Ya ne bilirim. Öfkemden öyle söylüyorum. Baksana, karşımda put gibi duruyor. Hem de bir düziye yüzünü gözünü ekşitiyor.

Bana:

— A kız! Yüreğimi üzme. Bir harf de sen söylesen el...

deyince; gönlümdeki, dudaklarımın arasına geldiyse de, kendisi veli-nimetim olduğu için huzurunda terk-i hürmet edemedim. Fakat tekliflerini dahi benim için kabul mümkün olamayıp bir sükût-i mahcûbâne de gösterecek olsam o hâlde muvâ-

fakatime haml olunarak niyetleri daha ziyade kuvvetleşerek işin bencesi büsbütün müşkülâta saracağından setr-i zamir ederek dedim:

— Efendim, hakkımdaki hüsn-i teveccühünüzün teşekküründen âcizim. Lâkin sayenizde bu hâlimden hoşnudum.

Hanımefendi lisân-i ihtirâmımdan hoşlanarak:

— Peki ama biz de seni sevdiğimiz için başgöz etmeğe çalışıyoruz.

deyince, artık sükût ve mülâyelmet elvermeyeceğinden:

— Hayır efendim.

— A kız, niçin?

— Cariyenizi af buyurunuz. Başka kulunuzu çırâğ ediniz.

dediğim gibi, Hanımefendi aşırı hâlde hiddetlenerek, gayet sert bir sesle:

— Ay, sebep?

dedi. Baktım, artık söz söylemek de uyamayacak, hemen arkama dönüp oda kapısından dışarı çıktım.

Şu hareketim Hanımefendiye gayet ağır ve çirkin göründüğünden, artık başka suale tenezzül etmeyip derhal konaktan çıkarılmama israr etti. Ve hakkımda dairece dahi bir nefret-i umumi hâsıl olduğundan beni ol saat konaktan bir komşu evine çıkarıp çend gün sonra yanıma kattıkları emniyetli bir kadınla vapura bindirip İstanbul'a gönderdiler.

İşte bu mecbûreniz muhabbet uğrunda şu sûretle fedakârlık ederek oradan yakamı kurtarıp geldiğim gibi, olduğum yerden tellâl vasıtasıyle size haber gönderdim.» dedi.

(*Müsâmeretnâme*, c. VIII, *Faik Bey ile Nuridil Hanımın Sergüzeşti*)

ŞEMSETTİN SAMİ

(1850 - 1904)

HAYATI : Şemsettin Sami, Arnavutluk'ta, Yanya vilâyetinin Fraşer kasabasında doğdu (1. 6. 1850). Oranın timar sahibi Fraşerî ailesinden Halit Beyin oğludur. Orta öğrenimini Yanya'da bir Rum jimnazında tamamladı (1868), orada Fransızca, İtalyanca ve eski Yunanca, bir yandan da medreseye giderek Arapça ve Farsça öğrendi. İstanbul'a gelince (1871) Matbûât Kalemi'ne girdi, bir yandan da *Sirac* ve *Hadika* gazetelerinde çalıştı; ayrıca, roman ve piyesler yazıp bastırdı; daha sonra *Sabah* (1876) ve *Tercüman-ı Şark* (1878) gazetelerini yönetti, *Aile* (1879) ve *Hafta* (1880) dergilerini çıkardı, başka gazetelere de yazdı. Bu arada bir yandan da Victor Hugo'nun *Sefiller* (1880), Daniel Defoe'nin *Robinson* (1884) romanlarını çevirdi. Kendi devrinin en büyük dil bilgini olan Şemsettin Sami, asıl çalışmalarını dil üzerinde toplayarak *Kamus-i Fransevî* (Türkçeden Fransızcaya - Fransızcadan Türkçeye, 2 cilt, 1882, 1885), *Kamus-i Türkî* (2 cilt, 1899 - 1900) v.b. adlı büyük sözcükleri hazırladı; son yıllarında *Orhun Yazıtları*'nı Türkiye Türkçesine çevirdi, *Kutadgu-Bilig* üzerine de bir inceleme yazdı; ayrıca, *Kamus-ül-A'lâm* (6 cilt, 1889 - 1899) adlı bir ansiklopedi hazırladı.

Bu çok yönlü çalışmalarının yanında, birtakım küçük memurluklarda da bulunan Şemsettin Sami, bir ara Trablusgarb'a sürüldü (1874), dokuz ay sonra affedilerek İstanbul'a döndü, sarayda kurulan (1881) Teftiş-i Askerî Komisyonu'nda kâtiplik

ve başkâtiplik görevlerinde çalıştı: hayatının son yıllarında (1899 - 1904) Erenköyü'ndeki köşkünde «ikamete memur» edildi, orada öldü (4. 6. 1904).

ESERLERİ :

Roman :

Taaşşuk-i Talât ve Fitnat, (1289 «1872», 1964),

ROMANLAR

Edebiyat alanına roman yazmakla giren Şemsettin Sami, bu alanda yalnız bir eser vermiştir: *Taaşşuk-i Talât ve Fitnat.* Bu eser, Türk edebiyatında roman türünün ilk verimidir. Yazar, roman türü ile olan ilişkisini, daha sonraki yıllarda, Hugo ve Defoe'dan yaptığı birer çeviri ile sürdürmüştür.

TAAŞŞUK-İ TALÂT VE FİTNAT

Taaşşuk-i Talât ve Fitnat, 1872 yılı sonlarında, cüz cüz (fasikül fasikül) yayımlanmağa başlanmış ve üç cüzde tamamlanmıştır.

1 — Eserde, görmeden evlenme geleneği gibi toplumsal bir sorun ele alınmış, bunun doğurduğu acı sonuçlar gösterilerek ibret dersi verilmek istenmiştir. Birinci cüzün çıktığını haber veren gazete ilânında da bu noktaya değinilmiş, eserin «*emr-i izdivâc ve ahlâka dâir pek çok iber ü nasâyihi şâmil olduğu*» bildirilmiştir (*Basiret*, 17 Ramazan 1289 «18. 11. 1872).

2 — Yazar, eserinin bir yerinde, konuyu gerçek bir olaydan alarak yazdığını belirtmiştir:

... Talât Beyi hiç tanımadığımız hâlde, biçarenin derdi meydana çıkıp efsane hükmüne girdiği gibi, bize dahi malûm olur ve Talât Beyin yalnız şu hikâyesiyle kanaat etmeyip evvelinden sergüzeştini ve anasının babasının ahvâlini tahkik ve bilmeyenlere dahi bildirmek için tahrîr etmeğe mecbur eder.

3 — Olayın kuruluşunda tesadüfe önemli bir yer verilmiştir. (Fitnat'ın evlendiği adam, babası çıkar).

4 — Yazar, eserde kendi kişiliğini gizlememiştir:

a. İkide bir okuyucuya seslenmiş, onlara olayın yürüyüşü üzerine bilgi vermiş, anlaşılmayacağını sandığı noktaları açıklamış, kendi düşüncelerini bildirmiş; böylece, eseri, -daha önce

Ahmet Mithat'ta da gördüğümüz üzere– okuyucularla konuşa konuşa yürütmüş; okuyucuları sanki okuyucu gibi değil de, meddah hikâyesi dinleyen kişiler gibi almıştır:

** İşte bu oda Fitnat Hanımın odasıdır. Biz şimdi evin tarifine bakalım da, sonra Fitnat Hanımın uzun uzadıya tavsîfine geleceğiz.*

** Şimdi Talât Bey ile Fitnat Hanım görüşmekte, konuşmakta, sevişmekte olsunlar, biz biraz Üsküdar'a geçelim.*

** Ah! görmeliydiniz o güzel yanakları, kırmızı renklerini atıp da ne kadar güzel bir sarı rengi aldılar.*

** Bu vechile Talât Beyi –çünkü bu çocuğun Talât Bey olduğunu elbette anladınız– her gün iki defa görür.*

** Talât ile Fitnat ayrıldıktan sonra, Talât'ın zihnine gelenleri söyledik; ya Fitnat Hanım, Ragıbe Hanım gittikten sonra ne düşünüyordu? O gece hulyası neydi, rüyaları nasıldı? Bunu da söyleyelim.*

** O on günün nihayetinde yukarıda değindiğimiz kara gün zuhûr eyledi. Niçin «kara gün» dedik? Çünkü o gün, Talât ile Fitnat'ın saadetine hitam verdi, ümitlerini ifnâ eyledi, nihayet ölümlerine bâdî oldu. Bu türlü bir güne «kara gün» demeyip de ne diyelim?*

b. Macerasını anlattığı kişilere karşı tarafsız kalmamış, onlara acıdığını ya da kızdığını belli etmiştir:

** İşte biçare Talât böyle bir hal peyda etmişti. Zavallı haylı da zayıflamıştı.*

** Bir taraftan, «beni tanımasın» diye korkar, bir taraftan da herifin bu türlü hareket-i rezilânesi canını sıkar, ister yakasını kurtarsın, fakat herif ayrılmaz ki...*

5 — Üslûpta da yer yer «meddah ağzı» kullanmış, olayı anlatırken, ancak sözlü anlatımda geçebilecek olan «*Haa!*», «*Yağma yok*» v.b. gibi sözlere yer vermiştir:

** Ya bu konağın efendisi yok muydu?.. Haaa!.. Bu konağın yalnız bir efendisi vardı ki kırk kırk beş yaşında ve Ali Bey isminde bir zat idi.*

** Yarım saat kadar cumbada oturur, gördüğü adama benzer bir daha görmek ister. Fakat yağma yok, göremez. Anlar ki o «bir» imiş.*

6 — Kimizaman vaka dışına çıkıp kendi düşünce ya da duy-

gularını söylemiş, sonra, «*sadede gelelim*» diyerek yine konuya girmiştir:

Şu mülâhazayı bırakıp saded-i kelâma gelelim.

7 — Yabancı sözcük ve dil kurallarına yer verilmekle birlikte, eser, genel olarak süssüz bir anlatımla ve o zamana göre sade sayılabilecek bir dille yazılmış; özellikle kişilerin konuşmalarında konuşma dili kullanılmağa çalışılmış, hattâ, –Arap dadının konuşmasında olduğu gibi– şive taklidi dahi yapılmıştır. Kitabın sonundaki bir notta, yazar, gerek Türkçe, gerek Arapça sözcüklerin, asıl imlâlarına göre değil, konuşma dilindeki söylenişlerine ve konuşanın ağzından çıkışına göre yazıldığını bildirmiştir. (Bundan 14 yıl sonra çevirdiği *Robinson* çevirisinin önsözünde, «anlatımı kitap dilinden kurtarıp konuşma diline yaklaştırmak» gerektiği görüşünü ileriye süren yazar, *Taaşşuk-i Talât ve Fitnat*'ta, konuşma dilinin ilk denemelerini yapmış sayılabilir).

[*Talât Bey on sekiz yaşında bir delikanlıdır. Altı yaşında iken babasını kaybetmiş, annesi tarafından yetiştirilmiştir. Daireye gidip gelirken Hacı Baba adlı bir tütüncüden tütün alır. Dükkânın üstündeki evin cumbasının seyrek kafesi arkasında gördüğü Fitnat Hanıma bir görüşte âşık olur. Fitnat Hanım, Hacı Baba'nın üvey kızıdır. Daha bir yaşında iken annesi ölmüş, üvey babasının yanında büyümüştür. Asıl babasının kim olduğunu bilmemektedir. Hacı Baba, kızı hiç sokağa çıkarmamaktadır. Talât, kadın kılığına bürünerek eve girer, kızla görüşür. Kısa bir süre sonra, Hacı Baba, kızı, Ali Bey adlı zengin bir adamla evlendirir. Fitnat, kocasını kendine yaklaştırmaz ve sevdiği gençten ayrı yaşamağa dayanamayarak kendini çakı ile öldürür. Yine kadın kılığına girerek o sırada gelmiş olan Talât da bunu görünce düşüp ölür. Fitnat'ın boynuna annesi tarafından muska diye takılmış olan mektubu açıp okuyan Ali Bey de, Fitnat'ın babası olduğunu öğrenir, çıldırır, altı ay sonra o da ölür.*]

1 — Aşağıdaki parçada, Talât Beyin evlendirilmesi konusunda, annesi ile Arap dadı Ayşe Kadın konuşmaktadır.

Ayşe Kadın, Talât Beyin gitmesiyle beraber Saliha Hanıma yaklaşıp:

— İşte hanım, ben sana her gun (gün) söyler. Maşallah, Allaha emanet, şocuğun (çocuğun) yirmi yaşına vardı. Şimdi evlendirmeli, eve galin (gelin) gatirmeli (getirmeli). Allah hıfz eyleye, şocuğu aldatıp da bir yere iş (iç) guvaysi alırlar ise biz ne yapar? Bir evde iki ihtiyar kadın. Galin evin şenliğidir, bu şocuğu evlendirelim, dedi.

— Yok yok, dadı, korkma. Benim Talât'ı görmez misin, ne kadar usludur? Beni ne kadar sever. Evini hiç bırakıp iç güveysi olur mu? Hiç sen ona merak etme. O benim bileceğim şeydir. Talât daha çocuk. O yaşta çocuğu evlendirmek hatâdır.

— Ah hanım, bu İstanbul fena. Hanımlar incecik birer yaşmakla çıkar, gazer (gezer); guzel şocuk görür, aşnalık eder. Şocuk da ne kadar olsa şocuk, aldanır dee (diye) ben korkar hanım. Ben şok korkar. Bugun Talât Bey şok düşünür. Hasta değil haa! Ben sana soyler hasta değil, ama başında sevda var. İşte ben bunu hanıma soyler. Yine sen bilir. Ben boyle anlar.

— A dadı, sen de söylediğini bilmezsin, gaipten haber vermek istiyorsun. Oğlum öyle şeylere aldanmaz. Yok yok, Talât usludur. Ah, çok hoşnudum oğlumdan. Allah bağışlasın, zamane gençleri gibi değil. (...) Ah dadı, Allaha şükredelim, böyle çocuk İstanbul'da nadir bulunur, yahut hiç bulunmaz. Sorsan a bir defa, komşuların çocukları böyle mi? Her gece evlerine gelirler mi?

— Allaha emanet, Allah bağışlasın, ben onu demez ama, bizim mamlakatta şocuk on beş on altı yaşında evlenir hep. Boyle bu İstanbul'da otuz yaşında, kırk yaşında evlenir. Talât Bey şimdi kaş (kaç) yaşındadır?

— İşte şimdi Nisan çıksın, Mayısın beşinde on dokuza basar.

— Maşallah. Vakti geşmiş (geçmiş). Bizim mamlakatta olaydı dört sene evvel evlenir. Ah hanım, nasıl gaşıyor (geçiyor) zaman, nasıl gaşıyor zaman! Su gibi gaşıyor zaman!

. . . Talât Bey çıkıp gittiği gibi, dadı bu vech ile söze başladı:

— Gal (gel) hanım, bana bir karre (kere) gonul (gönül) yap. Şu çocuğu evlendirelim, bir gelin gatirelim (getirelim). (...)

— Eee, ne yapalım dadım? Gelinler çarşıda satılmaz ki, çıkıp bir gelin satın alalım. Her şeyin vakti saati var.

— Aaa nişun (niçin)? Hep âlem nasıl yapar, biz de oyle yapar. Sen feraceyi al, ben de baş ortisi (başörtüsü) alır, bugun

bir mahalle, yarın bir mahalle gezer, gorur. Kız bağandı (beğendi), alır.

— Aaa dadı! Beni kızdırırsın. Yirmi bir sene var, beraber yaşıyoruz. Tabiatımı anlamadın mı? Hiçbir defa sormadın, merhum kocam beni öyle mi almıştı? Ben bir kızı bir kere görmekle ne tanıyacağım? Çehresini bile anlayamam. Sonra, gelin yalnız güzel mi olmak lâzım? Ben, bir kız akıllı olmadıkça, afîfe olmadıkça, tabiatı iyi olmadıkça ben hiç onu kendime gelin yapar mıyım? Sonra, benim beğendiğimi, senin beğendiğini oğlum beğenir mi bakalım? Hep, «âlem nasıl yaparsa biz de öyle yapalım» diyorsun. Lâkin görmez misin ki, halkın çoğu bugün evlenir, yarın kocası karısını, yahut karısı kocasını bırakır, bin türlü rezalet olur. Olacak a! Görmedik bilmedik bir kız alırlar, hiç sormaksızın bilmediği bir kocaya verirler. Acaba çocuk o kızla imtizâc edebilecek mi, beğenecek mi, sevecek mi? Kız da onu isteyecek mi? Babası anası buralarını hiç düşünmüyorlar.

— Kız ne bilir, şocuk ne bilir? Onlar cahil. Ana baba onlara nasıl emr eder, onlar oyle yapar.

— Aaa, yok, dadı, öyle değil. Baba ana evlâtlarının iyiliğini ister değil mi?

— Haa oyle ya, ana var ki kendi evlâdına fenalık ister? Allah esirga!

— Ha, öyle olduğu vakitte, baba ana, evlâtlarına nasıl iyi olursa öyle yapmalıdırlar. Koca karısıyle, karı kocasıyle ömür geçirecekler, ev idare edecekler. Evlâtları olacak, büyütecekler, terbiye edecekler. Birbirleriyle sevişmedikçe, imtizâc etmedikçe nasıl olur? Bu, bir gün değil, iki gün değil, bir ömürdür. Bir evde ki, koca ile karısı arasında muhabbet yok, o eve Allah imdat eyleye!...

2 — Aşağıdaki parçada, Talât Beyin Fitnat Hanımı cumbada görüp âşık olması anlatılmaktadır.

Bizim Talât Bey üç dört seneden beri tütüne alışmış olup Lâleli kurbünde bir tütüncünün müşterisiydi ki, her gün kaleme giderken ondan tütün alırdı. Bir gün Talât Bey, Hacı Baba'nın dükkânının önünden geçerken, «bir de şu tütüncüden kırk para-

lık tütün alayım, bakalım bunun tütünü nasıldır ki, herkes buna bu kadar rağbet ediyor?» diyerek Hacı Baba'nın dükkânına yaklaşır, tütün ister. Hacı Baba nargileden daha bir iki nefes çekince, kalkı ptütünü tartınca, Talât Bey aşağı yukarı bakarken, gözü dükkânın üstündeki cumbaya ilişir. Kafesin içinde bir güzel çehre görür. Kafes de seyrekçe, içindeki pekâlâ fark olunur. Talât Beyin gözleri kamaşır. Bir daha bakayım derken, terazinin gürültüsü gözlerini beri tarafa celb eder. Tütünü alır. Giderken bir daha cumbaya bakar. Gördüğü şey evvelki defadan daha bir kat güzel görünür. Biçare çocukcağızın o vakte kadar öyle bir güzel görüp sevdiği yoktu. Böyle bir mübtedînin gönlü ne kadar kolay müteessir olur malûm ya! Talât, Beyazıt'a doğru çıkar ama, zihni oradan ayrılamaz. Tütüncünün cumbası hayal-hânesinde tecessüm ettikçe eder. Kaleme gider, yine bu efkârla meşgul. Kalemden dönerken, tütünü tükenmemiş idiyse de yine kırk paralık tütün alır, cumbaya bakar, yine aynı şey. Evine gider, aklı yine onunla meşgul. Yatağa yatar, uyku yok. Bir düzüye düşünür, bir sevinir, bir keder eder. Kararı kalkar, bir yerde duramaz. Sabahleyin evinden çıkar, tütüncüye uğrar, tütünü varken bir daha tütün alır. Cumbanın keyfiyyeti daima o. Nihayet birkaç gün böyle gider.

Bir gün Talât Bey ber-mû'tâd tütün almağa gider. Tütüncü tütünü tartarken Talât Bey yüzünü cumbaya çevirip bakakalmıştı. Hacı Baba tütünü hazırlar, Talât'ın önüne atar:

— Buyur efendi!

der. Ama kime söylersin? Herifin aklı başka yerde. Hacı Baba:

— Ayol, alsan a tütünü! Ne bakıyorsun, şaşkın mı nesin? Tuhaf be!

diyerek çıkışmağa başlar. Talât mahcup olup tütünü alır, gider. Giderken bir daha göz kaldırıp bakar ki, cumbadaki gülüyor. İşte, Talât Beye bugün başka bir meşguliyet... Kızın bu gülmesine bir mâna vermek ister. «Benim şaşkınlığıma mı güldü? Yoksa bu gülmek bir muhabbet alâmeti midir?» diyerek ve it'âb-ı zihn ederek yukarı çıkar...

(*Taaşşuk-i Talât ve Fitnat*)

NAMIK KEMÂL

(1840 - 1888)

HAYATI: Namık Kemal, Tekirdağı'nda doğdu (21. 12. 1840). Müneccimbaşı Mustafa Âsım Beyin oğludur. İki yaşında iken annesi öldü. Büyükbabası Abbüllâtif Paşa tarafından büyütüldü. Abdüllâtif Paşa memur olduğu için, Kemal de onunla birlikte Anadolu ve Rumeli'de yıllarca bulundu. Bu yüzden sürekli bir okul öğrenimi göremedi; bu eksiğini, bulundukları memleketlerde özel dersler alarak giderdi ve kendi kendini yetiştirdi. Dedesinin son memurluğu Sofya'dadır. Orada canlı bir ortam bulan Kemal, bir yandan Fransızca öğrenmeğe, bir yandan da Divan edebiyatı yolunda şiirler yazmağa başladı. Eşref Paşa adlı bir şair, ona «Namık» mahlasını verdi. Bu yıllarda, ailesinin isteği üzerine, daha on altı yaşında iken evlendi. Dedesi Sofya'dan ayrılınca, onunla birlikte İstanbul'a gitti. O tarihte on sekiz yaşlarında idi. İstanbul'da Divan edebiyatı geleneğini sürdüren Leskofçalı Galip, Yenişehirli Avni, Hersekli Arif Hikmet, v.b. gibi şairlerin toplantılarına katılmağa başladı.

Bir süre sonra Bâbıâli Tercüme Odası'na memur oldu (1863). Şinasi ile tanışınca, onun etkisi altında kalarak, Batı edebiyatı ve kültürüne yakın bir ilgi gösterdi. *Tasvir-i Efkâr*'a yazılar yazmağa başladı. Şinasi Paris'e giderken gazetesini ona bıraktı (1865).

İstibdatla savaşmak üzere kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne girdi, bir yandan da hükûmetin tutumunu eleştiren makaleler yazdı. Gazetelerin bu yolda yazı yazmaları bir kararnâme ile yasak edildi. Memur olan yazarlar başka yerlere tâ-

yin edildi. olmayanlar da sürgün edilerek İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Böylece, Namık Kemal de, Erzurum vali muavinliğine tâyin olundu. O tarihlerde Mısır Hıdivliği işi yüzünden Bâbıâlî ile arası açık bulunan Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşanın çağrısı üzerine, arkadaşı Ziya Paşa ile birlikte, Paris'e kaçtı (1867), daha sonra Londra'ya geçti, orada, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin düşüncelerini yaymak için çıkarılan *Hürriyet* gazetesini yönetti (1868). Bir süre sonra Bâbıâli ile anlaşan Mustafa Fâzıl Paşanın yardımı kesmesi ve 1870 Alman - Fransız savaşının çıkması üzerine, Avrupa'da kalamayarak İstanbul'a döndü (1870).

İstanbul'da yeniden gazeteciliğe başladı, birkaç arkadaşıyle birlikte *İbret* adlı bir gazete çıkarmağa başladı (1872). On dokuz sayı sonra, Namık Kemal'in «*Garaz, Maraz*» başlıklı makalesi yüzünden gazete dört ay süre ile kapatıldı, Namık Kemal de Gelibolu mutasarrıflığı ile İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Bu görevden çıkarılınca İstanbul'a döndü, yine *İbret* gazetesinin başına geçti. Bu sıralarda *Vatan yahut Silistre* adlı dramı Osmanlı Tiyatrosu'nda oynandı (1. 4. 1873). Halk, esere karşı büyük bir ilgi gösterdi. *İbret* gazetesinde esere ve gösterilen ilgiye dair bir yazı basıldı; hükûmet, böyle yazılar basmaması için gazeteye ihtarda bulundu. *İbret* gazetesi ertesi sayısında buna cevap verdi. O zaman, Namık Kemal, zararlı yayınlarda bulunmak suçuyla, «tedîb ve terbiye» edilmek üzere Kıbrıs adasına sürüldü (9. 4. 1873), orada Magosa kalesine hapsedildi, Magosa'da 38 ay kaldı.

Abdülâziz tahttan indirildikten sonra serbest bırakıldı, İstanbul'a döndü (Mayıs 1876).

Şûrâ-yı Devlet (Danıştay) e üye oldu, Kanun-i Esasî (Anayasa) yi hazırlamakla görevli kurulda Ziya Paşa ile birlikte çalıştı, 1877 Rus savaşından sonra, II. Abdülhamit'e verilen bir jurnal üzerine, yeniden tutuklandı, beş buçuk ay kadar hapsedildi, yargılamada beraat ettiyse de, «ikamete memur» adıyle Midilli adasına sürüldü (1877), sonra oranın mutasarrıflığına tâyin edildi (1879), daha sonra Rodos (1884), ondan sonra da Sakız (1887) adalarına mutasarrıflıkla gönderildi, Sakız'da öldü (2. 12. 1888). Mezarı Gelibolu'dadır.

ESERLERİ :

Roman :

1 — *İntibâh* (1293 «1876», tarihsiz çeşitli baskılar, 1944, sade dille 1963).

2 — *Cezmi* (1298 «1880», 1304 «1886/87», 1035» 1887/88» [aynı yıl içinde iki ayrı baskı], 1335 «1916/17», sade dille 1963).

ROMANLAR

Namık Kemal roman üzerine şöyle düşünmektedir:

... Romandan maksat, güzerân etmemişse bile güzerânı imkân dahilinde olan bir vak'ayı, ahlâk ve âdât ve hissiyyât ve ihtimalâta müteallik türlü tafsilâtıyle beraber tasvir etmektir. Romanlara nâdiren mevcüdât-ırü hâniyye karıştırıldığı vardır. Lâkin o türlü hayallere ne fikir ile müracaat olunduğu, mes'elenin süret-i tasvirinden bedâheten meydana çıkar. (*Mukaddime-i Celâl*)

İşte bu düşünce iledir ki, romanlarından birinin konusunu günlük hayattan (*İntibâh*), birinin konusunu da tarihten (*Cezmi*) almıştır.

Namık Kemal, eski hikâyelerimizi de yine aynı açıdan, yani «tabiat ve hakikatin haricinde birer mevzua müstenid» olmaları; bir de, topluma ve insana eğilmemeleri yönünden yerer. Şöyle der:

Bizim hikâyeler tılsım ile defîne bulmak, bir yerde denize batıp sonra müellifin hokkasından çıkmak, âh ile yanmak, külünk ile dağ yarmak gibi bütün bütün tabiat ve hakikatin haricinde birer mevzua müstenid ve süret-i tasvir-i ahlâk ve tafsil-i âdât ve teşrih-i hissiyyât gibi şerâit-i âdâbın kâffesinden mahrum olduğu için, roman değil, kocakarı masalı nev'indendir. (*Mukaddime-i Celâl*)

Romanlarının başlıca özellikleri şunlardır:

1 — Romantizm akımının etkisi altındadır.

2 — Her iki eserde de kahramanların duygu ve davranışları mübalâğalı bir yolda anlatılmıştır. Bu yüzdendir ki, kimi olaylar olağanüstü görünmektedir.

3 — Kahramanlar tek yönlüdür, yani iyiler çok iyi, kötüler de çok kötüdür. Bunlar günlük hayattan ya da tarihten alınmış

olmakla birlikte, aşırı tek yönlülük yüzünden, okuyucu üzerinde hayalsi kişiler izlenimi bırakmaktadırlar:

Bunlardan bir tanesi daha on yaşında iken birkaç dil bilir, edipler arasında bilgide, yeni yetişenlerin en istidatlılarından sayılır (*İntibâh*'taki Ali Bey); başka bir tanesi de, öğrenim çağı geldiği vakit, kendine okutulan kitapları güya dünyaya gelmeden önce okumuş gibi, gördüğünü bir bakışta anlardı (*Cezmi*'deki Âdil Giray).

4 — Yazar, şiir ve tiyatrolarında olduğu gibi, romanlarında da okuyucuyu ve genellikle toplumu düzeltme ve eğitme amacı güder; her kıssadan ahlâkî bir hisse çıkarmağa çalışır. Kendisi şöyle demektedir:

Bu zat varakasında: «Zamanımızda hikâyeler mi ahlâka hizmet edecek?» diye soruyor. Evet, onlar hizmet edecek... İnsan öyle kuru kuruya mev'ize dinlemeğe kaani olmuyor, eğlenerek istifade etmek istiyor.

... İtikaad-ı âcizâneme kalırsa, hikâye hakikaten insanlar arasında nail olduğu itibara lâyıktır. İnsan eğlencesinde de faide görerek birtakım nasâyih bulursa zarar mı etmiş olur?

... İşte eğlenceyi dahi bir medâr-i istifade etmek mütalâasına mebnîdir ki, Hintliler, İranîler, Yunanîler, Romalılar, Araplar, Acemler, Avrupalılar daima hakimâne nasihatları şathiyyât kabilinden birtakım hikâyeler içinde setr edegelmişlerdir. (*İntibâh*, 1944; *Son Pişmanlık* önsözü)

Toplumsal yarar ile eğlenceyi birleştirme görüşü, Namık Kemal'in sanat üzerine kaleme aldığı yazılarının çoğunda tekrarladığı temel görüşlerinden biridir.

5 — Yazar, hikâye aracılığıyle insan ruhunu çözümleme amacını güder. Kendisi şöyle demektedir:

Bundan başka, hikâye yazmakta bir vazife daha vardır. O da muhâtabını ıslâh etmek veya eğlendirmek için münasebetli münasebetsiz, akla ağıza ne gelirse söylemek tarz-i kudemâ-perestânesini terk ile tabiat-i beşeriyyenin tahliline çalışmaktır.

Vicdan-i beşerdeki serâiri, kalbin en gizli köşelerine nazar taallûk etmedikçe bulmak muhâldir. Serâir-i kalbiyye bilinmedikçe bir adama söylenilen sözleri teessür etmek ise bütün bütün adim-ül-ihtimaldir. Çünkü fikir her ne tasavvur ederse bir kere zihnindeki mahfûzât ve gönlündeki teessürâta tatbik eder. Ben-

zerse kabul eder, benzemezse etmez. Bir iki asırdan beri, hususiyle zamanımızda Avrupalılar ahvâl-i kalbiyyeyi teşrîh etmekte bir mehâret-i fevkalâde izhâr ederek gerek tiyatro, gerek hikâyeyi edebiyatın en büyük kısımları idâdına idhâl ettiler. Hattâ Fransız lisanında hikâyeye «roman» derler. (*İntibâh*, 1944; *Son Pişmanlık* önsözü)

6 — Türk edebiyatının ilk romancılarından olan Namık Kemal, Doğulu hikâyeciliği bırakarak kendisine örnek olarak Batı edebiyatını almış ve eserlerini, o edebiyatın yöntem ve kurallarına uygun olarak yazmağa çalışmıştır. Bu konuda söyle demektedir:

... Biz daima Avrupa lisanlarının edebiyatça intihâb ettikleri kavâid-i külliyyeye, gerek ihtiyâr eyledikleri tarz-i taklide tâbi olmak mecburiyyetindeyiz. Çünki gerek o kavâid-i külliyye, gerek o tarz-i taklid Avrupa'nın evhâm-i heveskârîsinden çıkma birtakım hayâlât değil, sırf hakikat ve tamamıyle sevk-i tabiattır. (*Son Pişmanlık* önsözü)

7 — Batı edebiyatını örnek olarak alan yazar, Doğu edebiyatı geleneklerinden de büsbütün kurtulabilmiş değildir. Zaman zaman Doğu ile Batı'yı birleştirme çabası gösterir:

Biz dahi onların (Avrupalıların) birtakım âsâr-ı nefiselerine taklid eder ve Şark ve Garb'ın fikr-i kemâl ve bikr-i hayâlini izdivâc ettirmeğe çalışırız. (*Son Pişmanlık* önsözü).

Divan edebiyatından -yukardaki sözlerden açıkça anlaşıldığı üzere- kimizaman bilinçli olarak yararlanan yazar, kimizaman da eski alışkanlıkların etkisiyle o edebiyatın bazı öğelerini kullanmıştır. Sözgelimi, *İntibâh* romanının başındaki bahar ve Çamlıca tasviri, kasidelerdeki «nesîb» bölümünün romana uygulanması gibi görünmektedir; hele kişi ve doğa tasvirlerinde Divan edebiyatının kalıplaşmış mecazlarının (ağızın güle, lâlenin kadehe, âşıkın mum alevinde yanan pervaneye benzetilmesi, v.b.) dışına pek çıkılmamıştır:

**Dudakların gerek rikkati ve gerek penbeliğinin parlaklığı, biribirine sarılmış iki gül yaprağını andırarak...* (*İntibâh*, s. 79)

**Lâlelere bakıldıkça kıyâs edilir ki geceden çemenzârda meclis-i işret tertîb olunmuş da sermestâne uykuya varan ashâb-ı meclisin her biri şarap ile dolu kadehini bir köşeye bırakmış.* (*İntibâh*, s. 10)

Ali Bey şu'le-i şem' içine atılmış pervane gibi sûz ü güdâz-i sevdâ ile nûrlar içinde yüzerek... (İntibâh, s. 66)

Romanının bir yerinde yazar bunu kendisi de açıkça söyler:

Sebebi, hayâlât-ı şarkıyye ile kesret-i i'tilâf mıdır nedir, ben gülden bahsettikçe bülbülü bir türlü unutamam... (İntibâh, s. 10)

8 — Yazar, arada bir konu dışına çıkarak tasvirler yapar, ya da kendisinden söz eder (bk. *İntibâh,* örnek 1), ya da herhangi bir sorun üzerine kendi düşüncelerini söyler (bk. *Cezmi,* örnek 1).

9 — Tasvirler çoğuzaman süs içindir. Yazar, Batı romanındaki örneklere uyarak, gözleme yönelmek, olayların geçtiği yerleri gerçekçi bir tutumla anlatmak istemişse de, bunları olayların örgüsü içinde eriterek, onların ayrılmaz birer parçası gibi vermeği başaramamıştır. Doğa ve yer (mekân) tasvirleri birer eklenti gibi durmaktadır. Ev içi tasvirleri dahi, olayda payı olan, onun gelişimine yarayan ve bu gelişim içinde gösterilen bir öğe olarak değil; tiyatro eserlerinde uygulanan «sağda kapı, solda pencere, ortada masa, v.b.» gibi dekor tasviri tekniğiyle yazılmış, eylem dışı, hareketsiz, cansız anlatımlardır:

... Pencereden hâlî olan sağ duvarın bahçe tarafındaki köşesinde ince beyaz tül ile örtülmüş yataklık; yataklıkla denize nâzır olan pencerenin arasında birkaç sandalye; büyük pencerenin önünde endam aynasıyle, çifte fânûslu çalar saatiyle bir muntazam çiçeklik; sola düşen ve bahçeye nâzır iki penceresi olan duvarın deniz cânibindeki köşesinde bir kanape ve beriye doğru yine birkaç sandalye ile, kapı tarafındaki köşesinde bir aynalı dolap; kapının iki tarafında dahi bahçenin sokak tarafındaki cihetine nâzır iki pencere görünürdü. (İntibâh, s. 68)

Namık Kemal, Divan şiirinin kaside nesîbleriyle mesnevilerindeki kişiliksiz, soyut doğa ve yer tasvirleri yerine, Divan nesrinin canlı ürünleri olan vakaayinâme, sefâretnâme, seyâhatnâme, v.b. gibi eserlere dikkat etseydi, onlarda, Batı romanında rastladığı «mekân» tasvirlerinin yerli örneklerini bulacak; böylece, uygulamada zorluk çekmeyecekti. Yirmisekiz Çelebi Mehmet'in sefâretnâmesindeki şu ünlü opera tasviri konuyu yeteri kadar aydınlatacaktır:

... Ol mahall-i mahsûs opare için yapılmış. Alâ merâtib-in-

nâs herkesin mahsûs oturacak yeri var. Bizi kral oturduğu yere götürdüler. Kırmızı kadife ile döşenmiş. Vasî dahi gelmiş, yerinde oturdu. Ve ricâl-i nisâ ile mâlâmâl olmuş idi. Ve yüzden mütecâvîz envâ-i sâz hâzır idi. Ahşama bir sâat var idi. Her tarafı kapalı olmağla birkaç yüz balmumu yanmış ve billûr âvîzelerde dahi bi-hisâb mumlar yanmış idi. Ol mahal ziyâde tekellüflü yapılub cümle trabzonları ve amûdları ve cidârân-i erbeası ve sakfı halkârî olub ve gelen nisâ dibâlara müstağrak olub mumların şu'lesinden bir hâlet-fezâ pertev zuhûr itmişdir ki tâbir olunmaz. Ve pişgâhımızda sâzendeler olduğu mahalle bir münakkaş kebir perde âvîhte itmişlerdi. Tamâm yerleşdikden sonra nâgâh ol perde ref olunub verâsından bir sarây-i azîm zuhûr eyledi. (*Sefâretnâme-i Fransa*, İstanbul 1283, s. 45 - 46)

10 — Yazar, eski nesir dilinin Batıdan yeni giren roman türüne uygun olmadığını görerek, dilin o yola istidadını denemek amacıyle ilk romanını yazmış, dilin kuşaktan kuşağa gelişebileceği görüşünü ileriye sürmüştür:

** Hikâye* (İntibâh) *mâhiyyet-i lisânın o yola istidâdını tecrübe yolunda tertîb olunmuş ise de...* (*Mukaddime-i Celâl*)

** Lisan öyle taş kovuğundan yetişen ağaçlar gibi kendi kendine kemâl bulmaz. Asırlarca terbiye-i efkâra hizmet için vakf-i vücûd etmiş birçok üdebâ ve hukemâ lâzımdır ki bir lisânın intizâmına, zenginliğine imkân hâsıl olabilsin.* (*Son Pişmanlık* önsözü)

Ne var ki, cümle kuruluşlarında, zaman zaman eski anlatımdan, ve, *olmakla beraber, olduğıyçün, olduktan başka, -diğinden, -diği hâlde, cümlesinden olarak*, v.b. gibi bağlarla örülmüş resmî yazı dilinden kurtulabilmiş değildir:

** Çocuğun fıtreten teessürâtı gaalib olmakla berâber aldığı terbiye vicdânındaki hissiyyâta bir kat daha kuvvet verdiğinden ve pederi ise bâis-i hayâtı olduğıyçün indinde hayâttan mukaddes olduktan başka...* (*İntibâh*, s. 18)

** ... Her muâmelesinde hüsn-i terbiyesinin ilcââtına tevfîk-i hareket etmekle berâber hiç kimsenin dâire-i mahremiyyetine girmediği hâlde mebâdi-i muhabbetten beri ahlâkında görülen inkılâbât cümlesinden olarak...* (*İntibâh*, s. 46)

11 — Özellikle tasvir ve ruh çözümlemelerinde dil yabancı sözcük ve kurallarla çok yüklüdür:

... Köşkü kucaklayacak gibi üzerine müstevlî olan salkımsö-

gül ile yapraklarının arasından geçmekte olan envâr-i mâhtâb, bâr-i hasretle beli bükülmüş sevdâ-zededir ki yârinin karşısında pâbercâ-yi kıyâm olarak perîşân saçlarıyle cemâlini nigâh-i istirkaabdan saklamaya çalışıyor, leyâl-i vizâlde meşşâta-i hüsn ü ân olan mâh-i münîr ise âşık-i ma'şûk-edânın gisû-yi târmârın şâne-i elmâs ile tarıyor tahayyülüyle vasf olunsa lâyık idi. (*İntibâh*, s. 67 - 68)

* *Bey, gecesini gayz-ı müntakımâne ve nedâmet-i telâfîcûyâne gibi biri gaayet mühiş, biri gaayet rakîk iki hiss-i mütezâd arasında geçiredursun...* (*İntibâh*, s. 90)

Buna karşılık, öğrenim görmemiş kimselerin konuşmalarında sade dil kullanılmıştır:

— Alicığım! bir şey söyleyeceğim ama sıkılma. Sana gücendim zannettin, öyle mi? Onun için ağladın değil mi? Ben sana gücenmedim oğlum, fakat acıdım. Bilsen dün ne hâlde idin. Aklın başından gitmişti... (*İntibâh*, s. 99)

Yazar, *Mukaddime-i Celâl*'de:

İki sahifelik bir yazı okumak için herkesi seksen defa Kamus'a veya Burhan'a mürâcaat mecbûriyyetinde bulundurmak ne için marifetten ma'dûd olsun?

demiş ve daha başka yazılarında «sade dil»i savunmuşsa da, bunu en az uygulayan yine kendisi olmuştur.

12 — Her iki eser de *üslûb-i müzeyyen* (süslü üslûb) ve *üslûb-i âlî* (yüksek üslûb) ile yazılmıştır.

13 — Dil ve üslûp yolundaki bu tutumun sonucu olarak, her iki eserde de aydın kişilere seslenilmektedir.

1

İNTİBÂH

Namık Kemal, bu romanı Magosa'da iken yazmıştır. Eserin asıl adı *Son Pişmanlık* idi, bu ad her nedense maarifçe sakıncalı görüldü, kitabın basılmasına izin verilmesi için adı değiştirildi, *İntibâh* yapıldı.

a. Eserin vakası İstanbul'da geçmektedir, fakat gerçek bir

olaydan alınmış değildir, yazar tarafından icat edilmiştir. Bu konuda Kemal şöyle demektedir:

İnsanın aşka meyli her şeyden ziyâde görülür. Bu sebebden dolayı hikâyelerin, tiyatroların hâvî olduğu hisse-i hikmeti ekseriyyet üzere aşka dâir olan birçok kıssa içinde setr ederler. Onun için biz de şu eser-i âcizânenin hâvî olduğu bıkr-i hayâli bir hikâye-i muhayyele ile yaşmaklamak istedik. (*Son Pişmanlık* önsözü)

b. Düşmüş bir kadını sevme ve onun tarafından sevilme olayı üzerine kurulan eserde, Alexandre Duma fils'in *La Dame aux Camelias* romanının etkisi görülmektedir; o kadar ki, kıskançlık yüzünden kavga edilen ve ayrılmağa karar verilen kadının yüzüne birkaç yüz liralık kâğıt parayı atma sahnesi doğrudan doğruya *La Dame aux Camelias*'dan gelmedir.

c. Ne var ki, katı bir ahlâkçı olan yazar, düşmüş kadını düşmüş olduğu için suçlu görür, onun düşmekte sorumlu olmadığını bildiği ve açıkladığı hâlde (*İntibâh*, s. 61 - 62) yine de düşmüş kadını hoşgörü ile karşılamaz; fahişeye acıma kapılarını sımsıkı kapamağa, onun insan yanını elinden geldiğince ört-bas etmeğe çalışır: böylece, eserinin insana açılma olanağını da önlemiş olur. Bu noktada, Ahmet Mithat'tan çok geridedir.

ç. Bu tutumun bir başka sonucu da, kahramanların tek yanlı görünmeğe mahkûm edilmiş olmalarıdır. Nitekim, düşmüş kadın Mahpeyker'e karşılık masum cariye Dilâşûb hiç kusursuz gösterilmeğe çalışılmıştır. Denilebilir ki, eserde kötülükle iyilik, maddî aşkla manevî aşk, savla karşıt sav gibi kullanılmıştır

d. Eserde birtakım mirasyedi delikanlıların içkiye ve kadına kapılarak kendilerini yitirmeleri ibret verici bir yolda anlatılmak istenmiş, bu kadarla da yetinilmeyerek, kitabın sonunda bir de «kıssadan hisse» çıkarılmıştır. Roman şu sözlerle sona ermektedir:

Ne fâidesi var ki bu nedâmet zavallının altı ay içinde kederle mahvolmasından başka bir şeyi mûcib olmadı. Meşhurdur ki son pişmanlık fayda vermez.

e. Nedenler ile sonuçlar arasındaki ilgi, yetecek kadar kuvvetli ve inandırıcı değildir:

Abdullah Efendi, sadece Mahpeyker'in gönlü hoş olsun diye bir cinayet hazırlayarak kendisini tehlikeye atar;

Dilâşûb, Ali Beye her şeyi haber verip onun kaçmasını sağ-

ladığı hâlde, kendisi bir yere saklanmaz, ve üstelik, kaçmış bulunan Ali Beyin paltosuna sarınır, bu yüzden, Ali Bey zannedilerek öldürülür.

f. Kitap bölümlere ayrılmış değildir, her bölümün ayrılışı o bölümün ana düşüncesine uygun gelebilecek birer beyitle bölüm başlarında işaret edilmistir.

[Ali Bey, yirmi bir, yirmi iki yaşlarında, iyi öğrenim ve eğitim görmüş toy bir mirasyedidir. Birgün Çamlıca'da gezerken gördüğü Mahpeyker adlı bir kadına bir görüşte âşık olur. İkinci tesadüfte onunla konuşmağı başarır. Mahpeyker düşkün bir kadındır. Ali Bey, bu kadınla düşüp kalkmağa, sefâhete ve içkiye başlar. Annesi oğlunu bu tehlikeli yoldan kurtarmak ve eve bağlamak için, Dilâşûb adlı güzel ve mâsum bir cariye satın alır. Ali Bey ilkin kızın yüzüne bakmaz, fakat, bir gün Mahpeyker'i evinde bulamayınca, şüphelenir, onu bırakır, Dilâşûb'a bağlanır. Oysa Mahpeyker, kendisinin altı ay kadar rahat bırakılmasını istemek üzere, eski âşığı Abdullah Efendinin evine gitmişti. Yüzüstü bırakıldığını anlayan Mahpeyker, hem kızdan, hem de delikanlıdan öc almak hevesine kapılır; âşığı Abdullah Efendi ile birlikte bir plan kurar. Bu plana göre. Dilâşûb'a iftira edilecek ve hıyanet etmekte olduğu Ali Beye duyurulacak. Bu, bir Çamlıca gezmesinde, Ali Beyin kulağına düşürülür; Ali Bey eve gelerek kızı döver, satılığa çıkartır; işin bu sonucu alacağını önceden hesaplayan Mahpeyker, esirciye tembih etmiş olduğu için, Dilâşûb'u kendisi satın alır.

Ali Bey hasta olmuştur. İyileştiği zaman kendini içkiye verir, bir yandan da babadan kalan servetini tüketir, annesi kahrından ölür.

Öbür yandan Mahpeyker, Ali Beyin artık hiç bir zaman kendisine dönmeyeceğini anlayınca, öc alma isteği daha da şiddetlenir, bu sefer delikanlıyı öldürmek ister. Abdullah Efendi ile anlaşarak, onun Üsküdar'daki bağ köşkünde düzenlenecek bir eğlentiye Ali Beyi davet ettirir. Ali Bey, orada, Abdullah Efendinin adamı olan bir Hırvat tarafından öldürülecektir. İntikam sahnesinde hazır bulunmak için, bağ köşküne Mahpeyker de gider, Dilâşûb'u da birlikte götürür.

Dilâşûb, Mahpeyker'le Hırvat'ın konuşmasını duyar, gidip

her şeyi Ali Beye haber verir, delikanlı duvardan aşarak karakola koşar. Dilâşûb, Ali Beyin paltosuna sarınarak, minderin üzerine büzülür. Hırvat, Ali Bey sanarak, Dilâşûb'u vurur.

Bu sırada Ali Bey, polis ve mahalleli ile birlikte köşke girer. Herkes Hırvat'ı kovalamağa başlamıştır. Mahpeyker, Ali Beye, bütün entrikayı öc alıcı bir dille anlatır; sabrı tükenen Ali Bey, Mahpeyker'i, Dilâşûb'un yarasından çıkarılan bıçakla öldürür

Yaralı olarak yakalanan Hırvat, sorgusu yapılırken, yaraların etkisiyle ölür; Abdullah Efendiye korkusundan inme iner; Dilâşûb, Ali Beyin annesinin yanına gömülür; Ali Bey hapse atılır, altı ay sonra da üzüntüsünden ölür.]

1 — Aşağıdaki parçada, Çamlıca'nın tasviri ve bu münasebetle yazarın konu dışına çıkarak okuyucuya seslendiği, vakayı anlatacağı yerde, kendi zevklerini anlattığı görülmektedir.

Mehtabın baharda deryâya aksini seyretmelidir ki, serv-i sîminin letâfetine olan kemâli anlamak mümkin olabilsin. Havalar berrak, sular sâf, serv-i sîmîn ise gûyâ ki, nurdan dökülmüş bir peri kızı gibi anadan doğma çıplak suya girer. (...) Vücuduna dokunan her katre, su iken nur kesilir. (...)

Biz galiba sadedden çıktık. Muradımız Çamlıca'nın tarifine evsâf-i bahardan bir girizgâh bulmak idi. Fakat yazın mev'id-i telâkisîni ararken yolda çiçek toplamaktan kendini alamayan hevâdârân-i muhabbet gibi, pişgâh-i tasavvura rasgelen bir kaç taze hayali çiğneyip geçmeğe gönlümüz kaail olmadı. Ta'cîz ettikse af niyâz eyleriz. İşte maksada şürû ediyoruz.

. . . Çamlıca, firdevs-i a'lânın yere inmiş bir kıt'ası denilse şâyestedir. (...)

Bundan takriben sekiz sene evvel orada bir tulû' seyretmiştim. Semadan zemîne kadar nur yerine ruh yağıyor kıyâs ettim.

Seyir yerleri zevkim değildir. Tatil günleri, (...) hele cuma ve pazar günleri Unkapanı'ndan bir piyade tutup da yolda seksen kayığa çatarak, doksan girdâb-i mehâlikten geçerek, o nâzenîn Kâğıthane deresine duhûl ile, tozdan dumandan yap-

ma bir insan resmi veya (...) mezarını omuzuna almış bir cadı şekline girmek, sonra da bu hâlin adını eğlence koymak, hiç aklımın erdiği şeylerden değildir. Fakat ne yalan söyleyeyim, cumanın, pazarın gayrı bir açık veya sümbülî havalı günde, Boğaziçi seyirlerinin hemen kâffesini ve hususiyle baharda Çamlıca'yı severim. (...) Şimdi bir gurub zamanı bir su başında, bir çemenzâr içinde, bir ağaç altında oturup da tabiatin o ulvî mahzunluğunu temâşâ etmek, şehirlerin, hânelerin hangi eğlencesine tercîh olunmaz? Arasıra beldelerin o ufûnetli havasından, uygunsuz manzarasından kaçıp, nesîmin mesâmât-i ezhârdan henüz kurtulmuş parçalarıyle teneffüs etmeği nasıl gönül olur da istemez? Sahrânın birbirine benzemez nice yüz bin elvân ve eşkâline dalmağı hangi nazar vardır ki, arzu etmez? İşte insanın umumuna şâmil olan seyir meyli, bittabi' zîrde hâlinden bahsedeceğimiz Ali Beyde dahi mevcûd idi.

2 — Aşağıdaki parçada, Dilâşûb tasvir edilmektedir.

Dilâşûb'un saçları sırma gibi parlak sarı, alnı safvet-i vicdânının âyîne-i in'itâfı denecek surette duru ve beyaz, kaşları zülfüne nisbet biraz kumrala mâil ve biraz kalın olmakla beraber biraz da mukavves, gözleri mu'tedil mavi, fevk-al-gaaye tahrîk-i sevdâ edecek yolda mahmûr, çehresi âşıkaane bir soluk beyaz üzerine gül-i zîbâ penbeliğine mâil bir renk ile müzeyyen, yüzünün rengindeki safvet ile tenâsübündeki letâfet, açılmasına bir gün kalmış bir zanbak goncasına benzer. Dudaklarının gerek rikkati ve gerek penbeliğinin parlaklığı biribirine sarılmış iki gül yaprağını andırarak aralarından inci dişleri jâle damlası gibi görünür. Çenesi daha yaprakları perişan olmamış bir beyaz katmer gül zannolunurdu. Hele gerdanı, şeffaflığından dolayı damarlarının harice akseden reng-i lâtifiyle bir derece revnak bulurdu ki, kamerin kurs-i mer'îsi şekl-i mustatile girse ancak buna muâdil olabilirdi. Boyu bir kadına yakışacak derecede uzun ve her erkeği meftûn eyleyecek mertebede nârin olarak beli on iki yaşında bir çocuğun koluyla tamamen derâguş olunacak kadar ince idi.

3— Aşağıdaki parçada Dilâşûb'un esirci kadın tarafından Mahpeyker'e satılışı anlatılmaktadır. Bu parça, eserin dil bakımından en sade, anlatım bakımından da oldukça tabiî ve az mübalâğalı yerlerinden biridir.

Dilâşûb'a gelince, esirci zavallıyı arkasına alarak konaktan çıkardığı gibi doğruca Mahpeyker'in yalısına götürdü. İkisi de ayrı odada soyundular. Karının yanına gittiler. Kapıdan girildiği sırada, esirci, Dilâşûb'a hitâben bir tarz-ı mütehakkimâne ile:

— Etek öp kız!

deyince, biçare o zamana kadar hakikat-i hâli teferrüs ettirecek hiçbir alâmet göremediğinden neye uğradığını anlayamadı. Şaşkın şaşkın, kayınvalidesinin ahbâbından bildiği acûzenin yüzüne bakarak:

— O nasıl lâkırdı? Biz buraya misafirliğe gelmedik mi?

demek istedi. Mahpeyker esirciye meydan vermeksizin, nihayet derecede müntekimâne ve tahammül olunmaz mertebelerde müstehziyâne bir tavr ile:

— Hayır efendim! Âdeta satılmaya geldiniz. Hani Ali Beyin konağına nasıl satıldınız ise buraya da öyle satılmaya geldiniz. Beyinizden bu muameleyi ummadınız öyle mi? Onun meyline, muhabbetine, kendinizin güzelliğine, ismetinize mağrur idiniz, değil mi? Teessüf etmeyiniz! Beyinizin istediği kadar eğlenip de kabahatsizce terkettiği güzel yalnız siz değilsiniz. İnsan ne kadar ehl-i ırz olsa bazı kere ırzsızlardan ırzsız görünecek hâllere uğrar.

yollu can ezici bir mukaddimeden sonra kaşlarını çatarak:

— Ne bakıyorsun alık? Haydi soyun da arkana bir hizmet esvabı tak! Akşama gelecek misafir var.

sözleriyle yıldırım patlargibi sırf tehdid içinde bir emir verince, Dilâşup giribân-ı bahtına sarılan pençe-i belânın ne kuvvette bir şey olduğunu tamamıyle idrâk eyledi. Def'aten kalbine hücum eden hicrân-ı ebedî ve zillet-i dâime endîşeleriyle bir ıztırâbı tâkat-güdâza uğradı ki, hemen o dakikada helâkine teyakkun ederek nüzûle uğramış gibi his ve hareketten beri kaldı, bir tarafa yıkıldı.

Gerek esirci, gerek Mahpeyker, kızı o hâlde görünce onlar mevtine zâhib oldular. Biri hirmân-ı intikam, diğeri fıkdân-ı menfaat korkusuyle haylı telâş ettiler. Fakat yüzüne döktükleri suların tesiriyle biçarenin vücudunda bir hareket görülmeğe başlamakla, Mahpeyker esirciye:

— Bir şey olmamış. Kadın! Nazik hanımefendi bu ya, bayılmış. Beyinden ayrıldığına o kadar da kederlenmesin mi? Hasta, sağlam, her ne hâl ise makbulüm, dedi.

Dilâşûb, o hâl-i dil-şikâf içinde yatarken berikiler pazarlığı kestiler. Esirci, bedelini alarak beyin yalısına kemâl-i sürûr ile avdet eyledi.

... Dilâşûb'da sûret ve sîretçe mevcud olan bir çok esbâb-i rüchânın cümlesinden ziyade Mahpeyker'in hasedini tahrîk eden iffet idi. Binaenaleyh fâcire her şeyden ziyade biçareyi ondan mahrum ederek kendi mertebesine tenzîl etmeğe ikdâm eyledi. Cellâtlara hayret-bahş olacak işkenceler ihtirâ etti. Aylarca uğraştı, mâsûmenin elini bir erkek eline dokundurmağa muvaffak olamadı.

(*İntibâh*, 1944)

2

CEZMİ

Namık Kemal bu romanı Midillli'de iken yazmıştır.

a. Tarihsel bir romandır. Vakası, XVI. yüzyılda, III. Murat zamanında Osmanlı İmparatorluğu ile İran arasındaki bir savaş sırasında geçmektedir.

b. Eser iki cilt olarak düşünülmüş, fakat yalnız birinci cildi yazılmıştır.

c. Birinci ciltte Cezmi'ye çok az yer verilmiş ve ondan daha çok, Kırım kalgay'ı Âdil Giray'ın macerası anlatılmıştır. Eserin adı *Cezmi* olduğuna göre, Cezmi'nin hayatı herhalde ikinci ciltte hikâye edilecekti. (Cezmi de, öteki kahramanlar gibi, tarihten alınmış gerçek kişidir. III. Mehmet devrindeki sipahî

isyanını hazırlayan isyan bastırılınca tabut içinde Üsküdar'a kaçarken parasına tamah eden uşakları tarafından öldürülen sipahî kâtibi Cezmi Beydir. [*Naimâ Tarihi*, c. I, s. 311]

ç. Yazar, savaş ve siyaset olaylarında tarihten hiç ayrılmamış, hattâ birçok yerlerde, sözünü ettiği tarihsel olayların hangi tarih kitaplarında ve bunların hangi sahifelerinde yazılı olduğunu dipnotlarıyle bildirmiştir.

d. Namık Kemal, son devirlerinde yazdığı *Vaveylâ* şiirinde ve *Celâlettin Harzemşah* dramında olduğu gibi, bu eserinde de *İslâm Birliği* tezini ileriye sürmüştür: Âdil Giray, şahın sünnî kızkardeşi Perihan ile birleşerek İran'da hükûmeti düşürecek, bunun sonucu olarak orada Şiilik yerine Sünnîlik'i eğemen kılacak, böylece, Osmanlı İmparatorluğu ile İran arasındaki anlaşmazlık sona erecek ve İslâmlar arasında bir birlik meydana gelecek.

e. Bir incelemecimiz, Victor Hugo'nun *Sefiller*'i ile bu roman arasında yakın ilişkiler bulunduğuna (*Sefiller*'de XIX. yüzyılın ilk yarısı hakkındaki konuşma ile Cezmi'nin başındaki hicrî X. yüzyıl hakkındaki uzun konuşma, yangın ve denize atılan adam tasvirleri, *Sefiller*'in ikinci cildindeki başrahibeyle Jean Valjean'ın arkadaşı bahçıvan Fauchelenent'ın konuşması; ayrıca, konu dışı bilgiler verme, v.b.) işaret etmiştir. (bk. Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, c. I, 2. bas., 1956, s. 392)

f. *Cezmi*'deki başlıca kahramanlar, karakterleri bakımından, *İntibah*'taki kahramanların hemen hemen aynıdır; denilebilir ki, aynı kişiler sadece adları değiştirilerek, başka olaylar içinde tekrarlanmışlardır: *Ali Bey / Âdil Giray; Mahpeyker / Şehriyar; Dilâşûb / Perihan* gibi.

[*Cezmi, iyi silâh kullanan, iyi ata binen, iyi şiir yazan ve İstanbul yöresinde timar sahibi olan yiğit bir sipahidir.*

Osmanlı ordusuyle birlikte İran'a karşı savaş eden Kırım ordusu komutanı ve Kırım kalgay'ı Âdil Giray ile tanışır.

Savaşta Âdil Giray tutsak düşer, Tebrız'e götürülür.

Şahın karısı Şehriyar, Âdil Giray'a âşık olur, fakat karşılık göremez. Beri yanda şahın kızkardeşi Perihan ile Âdil Giray birbirlerini daha ilk görüşte severler.

Sünni olan Perihan ile Âdil Giray, İran tahtını Şiilerin elinden kurtarmak konusunda anlaşırlar. Bu hükümet değişmesi sonucunda Âdil Giray hükümdar olacak, Perihan'la evlenecek, böylece İran'da egemenlik Sünnilerin eline geçecek ve Osmanlı İmparatorluğu ile barış yapılacak... Bu işi yapmak için becerikli bir adam lâzımdır. Âdil Giray'ın aklına Cezmi gelir, bir mektupla onu İran'a çağırırlar.

Derviş kılığında bir adam, vezire arzuhal vererek hileyi bildirir; yine aynı adam korucu kıyafetine girerek Şehriyar'a gider, Âdil Giray ile Perihan arasındaki aşkı haber verir. Şehriyar şiddetle kızkanır, veziri çağırtır, Perihan'la Âdil Giray'ı geceleyin öldürtmek için plan kurar. Tesadüfen, Âdil Giray ile Perihan ve Cezmi de aynı gece kaçmağa karar vermişlerdir.

Şehriyar son defa hakaret etmek üzere Âdil Giray'ın köşküne gider, bu sırada, Perihan'la Âdil Giray'ı öldürme işini üzerlerine almış olan Şii korucular bahçeye girer, silâh sesini duyan Şehriyar telâşla köşkten dışarı fırlar, korucular Şehriyar'ın Âdil Giray yanından çıktığını görünce onu kovalar, Şahın odasında yakalar ve öldürürler; sonra, Âdil Giray'ın köşküne hücuma başlarlar. O zaman Perihan da, elinde kılıçla, Âdil Giray'ın imdadına koşar, ikisi birlikte yüzlerce korucuya karşı koyar, birçok korucuyu yere serer ve ondan sonra ölürler.

Sadece yaralanmış olan Cezmi, Perihan'la Âdil Giray'ı aynı mezara gömer, yarasından akan kanla mezar taşına manzum bir yazıt yazar ve yine derviş kılığına girerek oradan uzaklaşır.]

Âdil Giray'ın tutsak edilmesi, Şehriyar ve Perihan'la ilişkisi, bunların korucular tarafından öldürülmesi hakkında *Peçevî Tarihi*'nde şu kayıtlar vardır:

... Âdil Giray sultan kazâ ile kızılbaşa giriftâr olduğu sebk etmiş idi. Pes müşârünileyh sultanı sarây-i hassanın bir mükellef hânesinde göz habsine vaz ider ve gözcü deyü birkaç kızılbaşı dahi hizmetine ta'yin ider (...)

... Şahın hâher ve zevcesi hod hanzâdeye dildâde olub (...) *pes gözcü olan korucular iştibâha düşerler. Ne işibâh? Belki yakin hâsıl iderler. Ve «Şah deyyus ve bi-nâmûs ise bizim gayretimiz yok mu?» derler* (...)

Her çend zevcesi olan nigârı koltuğuna sığınır, (...) Şah dahi halâsına sa'y-i bisyâr kılur, müfid olmaz. Begal-i şahdan çeküb alurlar ve siyaset ile katl iderler. Andan, hâlleri olan bedahterin haremserâ'ına varub anı dahi katl iderler (...)

... Ba'dehû hanzâdenin olduğu odaya hücûm idicek azîm ceng ider. Hattâ yedi nefer korucuyu katl ider. Sonra mecrûh olub bi-tâb û tüvân kalur. Ol esnâda tüfeng ile urırlar. Şehîd olur. (*Peçevî Tarihi*, c. II, s. 59 - 60)

1 — Aşağıdaki parçada, Âdil Giray tasvir edilmektedir. Bu parçada, yazar, bir fırsat düşürerek konudan ayrılır, şair ve şiir üzerine düşüncelerini söyler, sonra yine sadede döner.

Çocuk büyümeğe başladı. Bahçelerde oynayışı bile yine başka çocuklara benzemezdi. Eline bir yaprak alır havaya atardı; yaprak nesîmin tahrîkiyle ihtizâz ettikçe üzerine tesâdüt eden nurun gösterdiği hafif hafif temevvüclere bakar, gökyüzünde de çocuklar yaprak atışıyorlar, görünen yıldızlar o yaprakların parlaklığıdır gibi birtakım hayâlâta zâhib olurdu.

Havada bir ateşböceği görürdü; kamerin bir parçası yere düşmüş de kamer gibi uçuyor zannında bulunurdu. Daha yaşı tahkîkaat ve malûmât ile uğraşmağa müsâid olmadığı zamanlar bile hayâli kendine mahsus bir âlem tertîb etmeğe muktedir olmuş; ve belki

«Bir tasavvurla sana bin âlem îcâd eylerim»

tahayyülünü hakîkat sûretinde gösterecek dereceye gelmişti; çünkü tab'an şairdi.

Şair nedir? «Tabiatın en sevdalı zamanlarındaki hazin hazin tebessümlerinden yaratılmış bir mahlûk!...» Handelerinde –gülde şübnem gibi– girye eserleri, giryelerinde –bulutta kavs-i kuzah gibi– İbtisâm alâmetleri görünür. Tabiata her mahlûktan ziyade esir iken tabiatın fevkıne çıkmak ister. Kendi vücudunu lâyıkıyle idareye muktedir değil iken küre-i zemîni zaif kollarıyle sürükleye sürükleye başka bir nokta-i

fayza, başka bir merkez-i kemâle götürmeğe çalışır. Bu kadar tâkat gelmez ikdâm ile tâb ü tüvânı kesilince, ya kafeste siyah perdeler içinde mahbûs olan bülbüllerin nevhası kadar hazin, ya küreden teneffüse kâfi hava bulunamayacak derecede ayrılıp hiddetle aşağı süzülen şahinlerin sedası kadar acı feryadlara başlar.

İşte şiir o türlü feryadlar, şair ise o mizacda, o fıtratta yaratılan biçarelerdir. Yalnız on beş heceyi efâil ve tefâil'e tevfik etmeğe, yirmi sekiz kelimeyi birbirine kafiye yapmağa muktedir olanlar değil.

Sadedden ayrılmayalım! Adil Giray tab'an bir büyük şair yaratıldığı gibi, kabiliyyât-ı zihniyyesinin sâir cihetleri de o nisbette, yani fevkalâde bir mertebede idi.

Vaktâ ki tahsil zamanı eriştı, kendine ta'lîm olunan kitapları gûya dünyaya gelmeden evvel okumuş gibi, gördüğünü bir bakışta anlardı. Bir halde ki, daha yirmi yaşında iken zamanın ulemâsından ma'dûd olmuştu.

Âdil Giray'ın bir meziyyeti de endâmındaki letâfet idi. Çehresi penbe ile müzeyyen sarıya mâil bir renkte olarak, mai gözleri ise (...)

(*Cezmi*, birinci fasıl, IV)

2 — Aşağıdaki parçada, korucu kılığındaki casusun Perihan'la Âdil Giray arasındaki aşkı Şehriyar'a haber verişi anlatılmaktadır. Konuşma biçimiyle yazılmış olan bu sahne, eserin dil bakımından en sade kısımlarından biridir. Buradaki Korucu tipi, romanın en canlı kişisidir; bu, biraz Shakespeare kahramanlarını andırmaktadır.

Şehriyar — Dur, korucu, bakalım! Ne söyleyeceksin?

Korucu — Geçen gece «Perihan ile Âdil Giray birbirini seviyorlar mı?» diye sual buyurmuş idiniz, onun cevabını verecektim.

Şehriyar — Söyle! Ne öğrendin? Birbirini seviyorlar mı?

Korucu — Bilemiyorum.

Şehriyar — Hınzır! Öğrendiğin bilememek midir? Cevab buna mı derler? Padişahın haremiyle eğlenmeğe mi geldin? Billâh seni yarı beline kadar başaşağı yere gömdürür de öyle gebertirim.

Korucu — Hayır! İkisi de birbirini sevdiklerini bilemiyorum demek istedim. Beriki ötekini seviyor ama, öteki berikini sever mi sevmez mi anlayamadım.

Şehriyar — Beriki hangisi, öteki kim? Bu hezeyanlarla beni helâk edeceksin. Söyle kim kimi seviyor?

Korucu — Beri taraftaki, öte taraftakini...

Şehriyar — Dilin Allahın gazab kılıçlarıyle doğransın! Beri taraftaki, öte taraftaki ne demek? Bunların adı yok mu?

Korucu — Var.

Şehriyar — Ey, söylesene yezid!...

. . . . .

Korucu — Efendim, bunun anlaşılmayacak neresi kaldı? İşte Perihan, Âdil Giray'ı seviyor.

Şehriyar — Deminden beri öyle söylesen olmaz mıydı? Âdil Giray'ın Perihan'ı sevmediğini nereden biliyorsun?

Korucu— Sevmediğini bildiğim yok! Yalnız sevdiğini bilmiyorum.

Şehriyar — Berikinin sevdiğini nereden öğrendin?

Korucu — Dün gece yine nöbette idim. Gece saat altı sularında harem merdiveninin şu bahçe üzerine olan kapısı açıldı, gölge peyda oldu. Gölge siyah idi. Ama yıldız aydınlığı gecenin karanlığından fark olunurdu. Bir iki dakika geçer geçmez yürümeğe başladı. Gölge yürümez ya, anladım ki, insandır. Yerimde durdum, ne yapacağına dikkat ettim. Yürüye yürüye Âdil Giray'ın köşküne çıktı. Tertiblerinden haberim var ya, şayed fesad takımından biri ise tutmak emeliyle arkasına düştüm, baktım ki, kapı kapalı, önünde nöbetçi yok, orada durdum, lâkırdılarını dinlemeğe çalıştım, bir türlü mümkün olmadı. Bir buçuk saat sonra kapıya yakın birkaç lâkırdı işittim. İçerdekinin Perihan olduğunu da, Âdil Giray'ı sevdiğini de anladım.

Şehriyar — Nasıl lâkırdı işittin?

Korucu — Perihan'ın Âdil Giray'a muhabbetini gösterir birkaç söz...

Şehriyar — Cehennem kaçgını zebani! Daha azâbın elver-

modi mi? Nasıl birkaç söz, söyleyecek misin? Yoksa kalbini yardırayım, içinde sakladığın esrarı öyle mi zâhire çıkarayım?

Korucu — Efendimiz, büyüklerin şânı böyle hizmetlere mükâfat etmektir, hizmet eden bendeyi ölümle korkutmak değil! Kulunuz şimdiye kadar verdiğim haberlere ihsan bekliyorum, siz bendenizi muttasıl can korkusuna düşürüyorsunuz, söyleyeceğimi unutturuyorsunuz.

Şehriyar, «Hay Allah kahretsin! Maksadı ihsan imiş de cellâtlar gibi benden işkence ile para alacak.» diyerek, «All gözlerini kara toprak doyursun.» itâbıyle altın dolu bir kırmızı atlas kese attı. Korucu, İran'ın o zamanki âdâtından olan secde-i şükrânı yerine getirdiği sırada keseyi yerden alarak içindeki altınları bir mürâbahacı dikkatiyle ağır ağır saymağa ve içlerinde eksiği, kalpı olup olmadığını anlamak için her birini ayrı ayrı gözden geçirmeğe başladı.

Şehriyar, birkaç dakika kemâl-i nefret ve hiddetle korucunun hâline im'ân-i nazar ettikten sonra bütün bütün amelden kalarak şu sözlerle mücadeleyi tecdîd eyledi:

Şehriyar — Köpek! Ne sayıyorsun?

Korucu — Bu da suale muhtac mıdır? Tamam mıdır, değil midir, onu anlayacağım.

Şehriyar — Şu mel'ûna bak, alacağını mı tahsîl ediyorsun, ihsânın tamamı eksiği mi olur?

Korucu — Hayır efendim, maksadım o değil. Fakat bu keseler yüz altınlıktır da, içinde noksanı var mı, diye bakıyorum

Şehriyar — Yüz altın yerine elli altın versem ne yapacaktın?

Korucu — Bendeniz de işittiğim sözün yarısını söyleyecektim.

Şehriyar — Yezid! Senin yarını bir tarafa, yarını bir tarafa ayırtırım.

Korucu — Yine meraktan kurtulamazsınız. Çünkü bildiğimin yarısı o iki parça vücudumda kalır.

Şehriyar — Şu kâfire bak! Hâlâ altınları elinde evirip çeviriyor.

Korucu — Nasıl evirip çevirmem ya! İçlerinde kalp varsa, eksik bulunursa!

Şehriyar — Hayvan! Bizim elimizde kalp, eksik altın mı olur?

Korucu — Kalpazanlar, hiylekârlar paranın nazarlarında zerre kadar kadri olmayan ekâbiri bırakıp da bizim gibi bir altını yüzüncü muâyeneden sonra alan fukarâyı mı aldatacaklar?

Şehriyar — (Başına doğru bir kese altın daha atarak) Allah belânı versin! Al bunu da, elde eksiği, hiylelisi çıkarsa ikmâl et, tek söyleyeceğin lâkırdıyı çabuk söyle!...

(*Cezmi*, altıncı fasıl, XXXIII)

3 — Aşağıdaki parçada, Perihan ile Âdil Giray'ın korucularla kılıç kılıca dövüşmesi tasvir edilmektedir.

Vaktâ ki şehzadeler tenhâ kaldılar, kan görmüş bir çift arslan gibi birbirlerine zahîr olarak ve müdafaayı bütün bütün terkederek haşerâtın üzerine savletler göstermeğe başladılar.

Silâh kullanmakta olan maharetleri cihetiyle düşmandan lâ-akal iki adam tepelenmedikçe vücudlarına bir yara dokundurmanın ihtimâli yoktu. Yirmi dakikadan ziyade uğraştılar. Bir iki kere muhâcimleri odadan dışarı uğrattılar. Fakat erâzil, kûhsâra çarpan dalgalar gibi geri çekildikçe savletlerine bir kat daha dehşet vererek avdet ederlerdi.

Âdil Giray, Perihan'ın ötesinden berisinden seyelân eden kanları görünce vekaar-i merdânesini bütün bütün kaybederek sâillerle muhâtabaya tenezzül etti:

— Bu ma'sume şahınızın hemşiresidir!... Siz hakk-ı ni'meti böyle mi gözetirsiniz?

diyecek oldu. Perihan, hemen lâkırdısını keserek,

— Sus hanzâdem! Bu köpekler hakk-ı ni'meti de, veli-ni'meti de ekmek gibi kesilir, yenir bir şey zannederler. Bunlara muhâtaba şânınıza yakışmaz!...

dedi. Nazarı o sırada kapının önüne gelen Rüstem Hana taallûk etti,

— Ah, üzerimize sarılan ejderin başı gözümüzün önünde duruyor da biz hâlâ kimlerle uğraşıyoruz?

diyerek Hanı tepelemek için kapıya doğru uğradı. O zamana kadar Perihan'ın öteden beri gönüllerde bıraktığı nüfûzun te'siriyle üzerine bir yed-i ra'şedâr ile silâh çeken korucular serdar-

larını tehlikede görünce meslek gayreti ve bir dereceye kadar da mücâzât-i âtiyye korkusuyle bütün bütün havf ü insâfı kaldırdılar, Perihan'ı sol memesinin altından ağırca yaraladılar.

Biçare kız, cerîhasının te'sîr-i tâkat-güdâzıyle vücudunu idareden âciz kalarak ağır ağır birkaç adım geri çekildi, Âdil Giray'ın ayakları ucuna devrildi. Korucular hâlin dehşetiyle birkaç dakika beht içinde durduktan sonra şahlarının hemşiresini memât hâlinde ve düşmandan aldıkları esirin yine hayatta bulunduğunu düşündüler. Serâpâ gazab, serâpâ tehevvür kesildiler, kat'î bir azm-i hunhârâne ile Âdil Giray'a birkaç taraftan hücum eylediler. Biçare Perihan, rûh-i sânîsinin de canı gibi mehlekede bulunduğunu görünce cisminde ne kadar âsâr-i hayat kalmış ise bir yere topladı, (...) yerinden davrandı, yaralı arslan gibi bir savlet-i mukavemet-şikenâne ile kahr-i a'dâya başladı. Âdil Giray ise ma'şûkasında gördüğü âteş-i hamiyyetin te'sîriyle bütün bütün bir bârika-i celâdet kesilerek vaktiyle her biri elli altmış kişiye mukabil olan Tatar kahramanlarının nesl-i necîbi olduğunu tamamıyle isbât eyledi. Şöyle ki, iki şehzade birkaç yerlerinden mecruh oldukları hâlde ayaklarının ucuna on beş kadar korucunun lâşesini serdiler.

Rüstem Han, telefâtın tekessürüyle bütün bütün bir lehîb-i gazab kesilerek,

— Kılıçla uğraşır durursunuz! Tüfeklerinizi hangi düşmana saklıyorsunuz? Ateş etseniz e!

diye feryada başladı. Korucular vak'anın hevl ü garâbetine munzam olan can korkusuyle düştükleri gafletten mütenebbih oldular, iki biçarenin üzerine elli altmış tüfek birden boşaltarak ikisini de bir anda şehîd ettiler.

(*Cezmi*, on birinci bâb, XLII, 1335)

SAMİ PAŞA-ZÂDE SEZAİ

(1860 - 1936)

HAYATI : Sami Paşa zâde Sezai, İstanbul'da doğdu (1860). Babası, devrin ileri gelenlerinden Sami Paşadır. Sezai, babasının konağında özel öğrenim görerek yetişti, on dört, on beş yaşlarında iken «Kamer» ve «İttihâd» gazetelerinde yazıları çıkmağa başladı, on sekiz yaşında iken de *Şîr* adlı bir oyunu yayınlandı (1296 «1878»). Namık Kemal ve Abdülhak Hâmit'in etkisi ile, daha ilk yazılarından başlayarak yeni edebiyat yolunda çalışmaya koyulan Sezai, yirmi yaşına kadar resmî bir görev almadı; zamanını okuma ve yazma ile geçirerek kendini edebiyata hazırladı. Ağabeysi Suphi Paşanın Evkaf nâzırlığı sırasında Evkaf Nezareti Mektubi Kalemi'ne memur oldu (1880), babasının ölümünden sonra da Londra elçiliği ikinci kâtipliğine atandı, orada dört yıl kaldı (1881-1885), bu sırada Ingiliz ve Fransız edebiyatlarını yakından izledi, istifa edip İstanbul'a dönünce, İstişare Odası'na memur oldu. Yedi yıl kadar süren bu dönemde (1885 - 1901) sanatının olgunluk çağına ulaştı; yayımladığı roman ve hikâyeleriyle edebiyat alanında ünü genişledi. II. Abdülhamit'in baskılı yönetiminin sürdüğü bu devirde, esaret tema'sı üzerine yazdığı *Sergüzeşt* romanı dolayısıyle mimlenip sürekli olarak göz hapsine alınınca, Paris'e kaçtı (1901), İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olan *Şûrâ-yı Ümmet* (Nisan 1902 - Nisan 1908) gazetesine başmakaleler ve başka yazılar yazdı, Meşrutiyet ilân edilince İstanbul'a döndü (1908), bir yıl sonra Madrid Elçisi oldu, Birinci Dünya Savaşı'na kadar orada kaldı (1909 - 1914), savaş yıllarını İsviçre'de geçirdi, Mütareke devrinde emekliye ayrılarak İstan-

bul'a döndü (1921). Son yıllarında, Büyük Millet Meclisi'nin kararıyle, kendisine «hidemât-ı vataniyye tertibinden» aylık bağlandı (1927). İstanbul'da öldü (26. 4. 1936).

ESERLERİ :

Roman :

1 — *Sergüzeşt* (1305 «1889», 1340 «1924», sade dille 1963)

Hikâye :

2 — *Küçük Şeyler* (1308 «1892»)

3 — *Rümûz-ül-Edeb* (1316 «1900»)

ROMANLAR

Sami Paşa-zâde yalnız bir roman yazmıştır: *Sergüzeşt*.

1

SERGÜZEŞT

1 — Sergüzeşt, edebiyatımızda esaret ve insan ticareti üzerine yazılmış eserlerin en ünlüsüdür. Kimi sahnelerde Emin Nihat'ın *Faik Bey ile Nuridil Hanımın Sergüzeşti* adlı hikâyesinin etkileri seziliyor; *Sergüzeşt* adı bile oradan alınmış olabilir.

2 — Eserde işlenen ana tema esaret olmakla birlikte, evlenme işlerinde gelenek ve göreneklerin sakat yanı üzerinde önemle durulmuş; olayların gelişmesi bunu belirtecek yolda düzenlendiği gibi, söz konusu sakatlık roman kişilerinin ağzından da açıkça anlatılmıştır: «Herkes kendi dengini almalıdır; gençler evlenmelerini ana babalarına bırakmalıdırlar» yolundaki görüşlere karşı, «Arada sevgi olmayarak sırf menfaat ve servet için yapılan evlenmenin ahlâka uygun sayılamayacağı; dünyada gençlerin en büyük hakkının istedikleriyle evlenmek olduğu; gözlerin seçme hakkına, zevkin uygun bulma özgürlüğüne, ruhun doğal anlaşmasına karışmanın en büyük zulüm olduğu» görüşü ileriye sürülmüştür. (*Sergüzeşt*, 1924, s. 29)

3 — *Sergüzeşt*'te, Türk romancılığının Romantizm'den Realizm'e geçişi açıkça görülmektedir. Fakat eserde henüz her iki akımın özellikleri de vardır. Sezai, bir yandan Batı edebiyatında tanıdığı Realizm akımının yöntemini benimsemiş, bir yandan da Namık Kemal'ın üslûbunun etkisinden daha kurtulamamıştır. Bu tutumu, roman üzerine düşüncesinden de anlaşılmaktadır:

Bugün romanlar, (...) serâir-i tabiata karşı ulûm ü fünûnun kazandığı muzafferiyyetlere, ve kalb-i insaniyyete dair senelerce edilecek tedkîkaat ve teşrîhâtın hâsıl ettiği tecrübelere istinâden bir üslûb-i âlî-i şâirâne ile yazılır. (*Küçük Şeyler*, Mukaddime)

4 — Eserin romantik yanları şunlardır:

a. Namık Kemal ve Ahmet Mithat'ın romanlarında olduğu gibi, bunda da yazar, kitabın bazı noktalarında kendi kişiliğini gizlemez, kahramanlarına acıdığını, kızdığını, ya da onları beğendiğini bildirir:

** Zavallı çocuklar! sizin o minimini elleriniz Asya vahşet i kadîmesinin isti'mâl ettiği ve birkaç asırdan beri insaniyyetin zîr-i bâr-i tahakkümünde inlediği esaret zencirlerini kırmak için değil, belki kendiniz gibi küçük kuşları, güzel çiçekleri okşamak içindir.*

** Çerkes'le bu herif bir sandala, cariyeler de diğerlerine binerek Tophane iskelesine doğru vapurdan açıldılar. Çerkes'le beraber bulunan ve gayet cesîm-ül-cüsse olan bu adam Hacı Ömer isminde bir esirci idi ki...*

** Aferin bu küçük Kafkasyalının kalb-i ulvî-i muztaribine ki kendi mâmelekinden başka bir şey kabul etmeyerek ve bohçasını koltuğunun altına alarak oda kapısından dışarı çıktı.*

b. Yazar, arasıra konu dışına çıkar; sözgelimi, sokakta kadınlara takılan züppe erkekler hakkındaki düşüncelerini bildirir, sonra: «*Tamamıyle hâricine çıktığımız sadede rücû ediyoruz*» diyerek yine konuya girer.

c. Özellikle, tabiat tasvirleri *üslûb-i âlî* ve *üslûb-i müzeyyen* ile yazılmıştır (Namık Kemal etkisi). Buralarda dil de ağırdır.

5 — Eserin Realist yanları şunlardır:

a. Vaka bir gözlem ürünüdür. Sami Paşa-zâde Sezai, kendi babasının konağında gördüğü birçok esir kadınları yakından tanımış, kitabını ondan sonra yazmıştır.

b. İnsanların davranışları ve duyguları mübalâğa ile anlatılmamıştır. Özellikle ruh çözümlemeleri çok tabiîdir.

c. Aşk, iki insanın birbirini uzun zaman tanıması sonucunda yavaş yavaş oluşmuştur. Romantik eserlerde olduğu gibi, kahramanlar bir görüşte âşık olmazlar.

ç. Tasvirler, çok defa, bir süs olsun diye değil, vakanın

geçtiği çevreyi tanıtmak ve o çevre içinde yetişen ruh hâllerini daha canlı anlatabilmek amacıyle yapılmıştır.

d. Günlük hayatla ilgili vakaların hikâyesinde ve konuşmalarda üslûp ve dil çok sade ve tabiîdir. Yazar, genellikle, konuşma diliyle yazı dilinin birbirinden ayrı olmaması gerektiği görüşünü benimsemiştir:

... Biş adam hem Arap, hem Türk, hem Acem olamadığı gibi bir edebiyat da hem Arap, hem Türk, hem Acem olamaz. Dünyada başka bir milletin sarfıyle yazar okur bir kavim yoktur. (...) Dünyanın bütün elsine-i kemâli bir araya gelse bir Türk'te Türkçe kelimelerin hâsıl ettiği tesîri vücûda getiremez. (...) Fikirler, nazarlar, «mümkün olduğu kadar» Türkçeye ma'tûf olmalıdır. Bu maksada çalışmalı. (...) Vâkıâ her lisânın yazılışıyle söylenişinde fark vardır. Fakat söylemekle yazmak beyninde bizimki kadar ayrı iki lisân kullananları ben bilmiyorum. («*Müsâhabe*», *Rümûz-ül-Edeb*, 1316)

Bununla birlikte, yazarın ağzından yazılan yerlerde yabancı sözcük ve dil kurallarına epey geniş yer verilmiştir.

[Dilber, Kafkasya'dan çalınıp getirilmiş ve İstanbul'da esir diye satılmış dokuz yaşında bir kızdır. Eski Harput malmüdürlüğü'nden azl edilmiş Mustafa Efendi adında birisinin evine kırk liraya satılır. Taşyürekli bir kadın olan evin hanımı ile Arap cariye Taravet, kızı çok hırpalarlar ve gücünün üstünde iş gördürürler. Bir gün, artık bu evdeki hayata dayanamayarak kaçarsa da, yine eski sahiplerine teslim edilir.

Mustafa Efendi, Erzurum vilâyetine bağlı bir ilçe kaymakamlığına tâyin olunur, borçlarını ödemek ve yol için gerekenleri sağlamak üzere kızı bir esirciye altmış beş liraya satar. Esirci, Dilber'i kendi evine götürür. Bu evde, kendisi gibi daha birçok kızla birlikte, esirci tarafından kırbaçla dövülerek eğitilir, çalgı öğrenir.

Dilber bir gün Âsaf Paşa adlı bir paşanın konağına yüz elli liraya satılır. Âsaf Paşa, Tanzimat devri paşalarındandır, konağı Avrupa evleri biçiminde yapılmış ve döşenmiştir. Dilber bu konakta rahat bir hayata kavuşur, kendisine Fransızca da öğretilir. Artık on beş yaşına girmiş bulunan Dilber, Fransızca

«Paul ve Virginie» romanını okuyarak duygusal hayatı öğrenmeğe başlar.

Paşanın Avrupa'da resim öğrenimi görmüş Celâl Bey adlı bir oğlu vardır. Celâl iyi yürekli, sıhhatli, neşeli bir delikanlıdır. Dilber'in türlü kılıklarda resmini yapmaktadır. İlk zamanlarda kızı hiç umursamayan delikanlı, bir gün onun dilenci kılığındaki bir resmini yaparken Dilber'in olağanüstü güzelliğini keşfeder. Bir gece dayanamaz, onun odasına girer, hiç bir şeyden habersiz uyumakta olan kızın saçları arasında kendi fotoğrafını görür. Anlar ki, Dilber de kendisini sevmektedir.

Mehtaplı bir gecede Celâl, kıza sevgisini söyler. Birlikte kırlara çıkıp bir aşk sarhoşluğu içinde sabaha kadar tabiatı seyrederler. Celâl'in annesi Zehra Hanım, sabahleyin gerek Celâl'i, gerek Dilber'i odalarında bulamayınca işi anlar. Oğulları için yüksek bir evlenme düşünen ana-baba, onun bir halayıkla sevişmesine katlanamaz ve Dilber'i bir esirciye gizlice satarak konaktan uzaklaştırırlar.

Celâl, sağa sola başvurur, kızı bulamaz, çılgın bir hâle gelir, sonunda beyin iltihabı hastalığına tutularak yatağa düşer.

Dilber Mısır'a götürülmüş ve zengin bir Mısırlı tüccara satılmıştır. Yeni efendisine odalık olmayı reddettiği için, onu «ikinci katta, gündüzün ziyasına karşı demir pancurları kapanmış, karanlık» bir odaya kapatırlar.

Bu evdeki harem ağalarından bir tanesi, Cevher, kızı sevmiştir. Onu kurtarıp İstanbul'a kaçırmak için bir gece pencereye merdiven dayar, Dilber'i aşağıya indirir, kendisi de inerken merdiven kayar, Cevher düşer, ölür. Ölürken, kıza, vapur biletinin cebinde olduğunu söyler. Sokağa çıkabilmek için üzerinde örtü bulunmayan ve o zamana kadar tek başına hiçbir yere gitmeğe alışık olmayan Dilber, İstanbul'a kadar kaçamayacağını, belki de yakalanarak yeniden o işkenceli hayata döneceğini düşünerek kendini Nil'e atar.]

1 — Aşağıdaki parçada, Kafkasya'dan yeni getirilmiş olan Dilber'in esirci tarafından Mustafa Efendinin evine satılışı anlatılmaktadır.

İkisi de hiç bir lâkırdı söylemiyordu. Köprünün üze-

rinden geçerlerken iki tarafa yanaşıp kalkan vapurlardan gözünü ayıramıyordu. Birkaç adım daha ileri gidip de vapur düdüğünün sesini işitir işitmez bulunduğu yerde vücuduna titremek geldi. Zira memleketinden ayrılıp gelirken Batum'da duran vapur düdüğünün aksi hâlâ kulağında kalmıştı. Karşı tarafta, semanın mavi gölgesi altında dûş-ber-dûş-i i'tilâ olmuş dağların üzerinden dökülüp gelen bir rüzgâr saçlarını dağıtarak görmüş olduğu bu rüyayı, yani memleketini ihtâr ile kalb-i muztaribine anlaşılmaz bir surette tesellî-bahş oluyordu. Yürüyorlardı. Köprüyü geçip de Yeni Cami'nin önüne geldiği zaman çocuk, rengi büsbütün uçmuş yüzünü havf ve tereddüde delâlet eder bir hâl ile kaldırarak çerkesçe:

— Karnım aç!

dedi. Esirci kolunu çekerek düşürecek gibi olduktan ve yine itip doğrulttuktan sonra:

— Yürü!

dedi.

Yürüyorlardı. Biçare çocuğun o güzel, fakat renksiz dudakları titriyordu. Çakmakçılar yokuşundan çıkarken ayaklarının sızladığını hissediyor, fakat korkusundan söyleyemiyordu. Gözüne karşısındaki on adımlık yer, yürümekle bitmez tükenmez bir mesâfe-i bî-nihâye görünmeğe başladı. Ayakları dolaşıp düşecek gibi oldu. Sonra yine doğruldu. Yürüyorlardı. Beyazıt meydanına geldikleri zaman gözünü çevirip de bir tarafa bakmağa mecâli kalmamıştı. Bacakları gûya vücuduna bağlanmış birer kurşun gibi ağır gelmeğe başladığından vücudundaki bütün kuvveti sürüklenmeğe ancak yetişiyordu.

Hele şükürler olsun, Beyazıt tramvay mevkiinin yanındaki bir kahvede oturdular. Yorgunluktan tâb ü tâkati kalmayan çocuğa o hasır iskemle bir kraliçenin taht-i saltanata cülûsu kadar huzur ve safâ verdi. Esirci bir simit, biraz da peynir aldı. Çocuk bunları yedikten ve bir bardak da su içtikten sonra tramvaya binerek Aksaray'a, oradan diğer hattın tramvayı ile Yüksekkaldırım'a (?) indiler.

Esirci, küçük bir sokak, tenha bir mahallenin içinde bir evin kapısını çalıyordu.

Öğleye müsâdif olan bu esnada şarkın parlak güneşi bu küçük, bu tenha sokağı tenvîr ederek kapısını çaldıkları evin

üst pencereleri saçağın gölgesi altında kalır ve alt kat pencerelerinin kafeslerinden süzülerek giren şuâ-i şems evin iç tarafına doğru nüfuz ettikçe sönüyor gibi görünüyordu. Yine o esnada öteki sokaktan zuhûr eden bir âmâ elindeki değneği fâsıla ile bir usulde kaldırımlara vurarak

Devr-i lâ'linde baş eğmem bâde-i gül-fâma ben

gazelini okuyarak geçiyordu. Evin kapısında bir köpek uyuyor, komşunun damında bir iki kedi dolaşıyordu. İnsan bu sokaklarda yürüdükçe, sükûnetine ve sûret-i tanzîm ü inşâsına bakarak kendini Kurunuvustâ'ya doğur seyr ü seyahat ediyor sanır.

Evin kapısını açan bir Arap halayık:

— Safâ geldiniz Hacı Ömer Efendi... Buyurun!

dedikten ve hanımına gidip haber verdikten sonra bunları hanımının odasına götürdü.

Bir başörtüsüyle köşede oturan hanım şişman, esmer, kaşlarına bir parmak enliliğinde rastıklar sürmüştü; kaba bir hılkat, çirkin bir kıyafete girmişti. Odaya girip de esirci:

— Git hanımının eteğini öp!

dediği zaman küçük esir gidip kadına sarılmak isteyince hanım gayet sert bir tavırla geriye doğru itti. Kız mahzun mahzun geri çekilerek mindere oturdu. Hacı Ömer şiddetle:

— Senin mindere oturmak haddin mi? Sen esirsin! Kalk, ayakta dur!

dedikten sonra hanıma doğru dönerek:

— Kusura bakmayın, daha acemidir. Geleli birkaç gün oldu. Siz istediğiniz gibi terbiye edersiniz.

yolunda arz-i ma'zeret etti.

Çocuk bu emirlere bir hüzün ve hayret içinde itaat ederdi. Bir taraftan hanım çocuğun vücudunu eliyle yoklayarak ucuz almak için birçok kusurlar bulur, diğer taraftan Arap halayık muâyene-i müdekkikaanesini îfâ ile:

— Hanımefendi, bu nafile, bu ölür!

derdi. Velhâsıl iki tarafın bir mahlûk-i zî-şuûrdan istifade için sâika-i hırs ve sevdâ-yi menfaatle saatlerce ettikleri pazarlık kırk lirada karar buldu...

(*Sergüzeşt*. I, 1340)

2 — Aşağıdaki parçada, Dilber'in Âsaf Paşa konağından esirci kadın tarafından götürülüşü anlatılmaktadır.

O gece Dilber'le beraber bir odada yatan Çaresaz, muttasıl Kafkasya'dan, esaretten, ağlaya ağlaya bahsediyordu. Bütün hüviyyet-i insaniyyesini tehyîc eden keder, sesine şedîd bir tesir, lisanına garip bir talâkat vermişti ki, Dilber refika-i esâretinin hilâf-i mu'tâd olan bu hâlinden teessür ederek,

— Niçin ağlıyorsun?

diye sordukça,

— Hiç! Ağlamak esâretin en büyük hakkıdır. Biz o hürriyyete malikiz!

diyordu. Garip şey! Acaba bu biçare Çaresaz'ın kalbini kim kırmıştı ki, Dilber soyunup da yatağına girdiği hâlde yine lâyenkati' mendille gözlerini silerek ağlamasına devam ediyordu. Dilber yatağından kalkarak:

— Çaresaz! Yalnız dökülen gözyaşları acıdır. Sen hiç bir derdini benden gizlemezken, bu ızdırabının sebebini niçin saklıyorsun? Memleketinde geçen bir şey mi hatırına geldi. Yoksa çocukken validenin kucağında ağladığını mı hatırladın?... Sen kalbini bana da açmazsan burada hâline hanımlar mı acıyacak, beyler mi ağlayacak?

— Oh! Yok yok! Onların indinde ağlayan bir esir mutlak dayağa, tekdire müstahaktır. İnsanın ıztırabında, hastalığına inanmayıp da yatağından kaldırarak hasta hasta hizmet ettirenlerde kalb mi olur? Merhamet mi bulunur?... Senin gönlün pek yumuşaktır. Bana acırsın bilirim... Bir şey yok, şimdi susar, yatağıma girerim. Sen rahatına bak, bir şey yok!...

İkisi de yataklarına girdiler.

Daha büsbütün sabah olmamıştı ki, odaya bir kadın girerek Dilber'i yatağından kaldırdı. Dilber:

— Ne istiyorsunuz?

diye sorduğu zaman,

— Kalk, bohçanı topla. Yaşmağını yap. Senin bu evde kısmetin bu kadarmış...

cevabını verdi.

Dilber perişan saçlarıyle yatağın ayakucunda durup,

sabah-i muhabbet gibi yeni uyanan gözlerini elleriyle uğuşturarak kemâl-i hayretle:

— Ne söylüyor bu?... Anlayamıyorum!

diyordu. Zira bu genç zihin, iki gün evvelki bir rûz-i saâdeti böyle bir ferdâ-yi mâtem takip edeceğini tefehhümden âciz idi. Bu kadın, bir mahkûm-i idâme maktele davet eden bir gardiyan gibi, kızın başucunda her türlü hissiyyâttan ârî olarak duruyor ve lâyenkati:

— Çabuk ol... Sabah olmadan bu evden çıkacağız... Efendilerinin emri böyle...

sözünü tekrar eyliyordu.

Dilber, odasındaki çekmecesinden yaşmağını, feracesini çıkarıp da, aynanın karşısında, ağzından aldığı iğnelerle saçlarını kaldırdığı zaman, bu kadın yerinden kımıldamayarak duruyor, odanın köşesinde Çaresaz ise artık sesi işitilecek surette ağlıyordu.

Dilber'in, gözlerinde girye-i teessürden eser görünmüyordu. Yalnız renginin, yaptığı yaşmaktan farkı kalmamıştı. Feracesini giyerek ilerleyince, Çaresaz arkasından yetişerek bir müddet birbirlerinin yüzüne baktıktan sonra kucaklaştılar.

Dilber'in çehresindeki soğukluk, arkadaşının dudaklarına hafif bir titremek vermişti.

Dilber önde, bu kadın arkada olarak bahçeye indiklerinde:

— Hani bohçan kızım?...

diye sorduğu zaman, o vakte kadar hiç bir şey söylemeyen Dilber:

— İstememl

dedi. Kabul etmediği halde bohça kendisine kalır ümidiyle tekrar odaya çıkarak bohçayı koltuğuna alıp avdetinde Çaresaz ağlamasından sözünü itmâm ve ifhâm edemez bir surette parmağından bir yüzük çıkararak:

— Al bunu benim tarafımdan ona ver.

diye yalvarırken, Dilber (...) hiç bir şey hissetmeyerek zihni düşünmek, ciğerleri teneffüs etmek kuvvetini kaybettiği cihetle insana korku verecek kadar uçuk olan rengiyle, bahçenin bir tarafına konmuş «Venüs» istatüsüne benziyordu.

Kadın avdetinde Dilber'i bıraktığı yerde bularak ikisi birden yürümeğe başladılar. Biraz uzaklaşınca, iki tarafı büyük

ağaçlarla muhât olan bir yolun müntehâsında, sabahın hafif sisleri arasından görünen bu köşke, bu âşiyân-ı muhabbete, Dilber son bir nazar-i iştiyâk ile bakıyordu.

... Dilber orada bir köşeye, bir taşın üzerine oturup da ebedî olarak veda ettiği bu eve, bu ma'bed-i muhabbete, saatlerce bakarak birdenbire hücum eden şedâid-i hissiyyât, sadme-i iftirâk, bil-husûs pâmâl-i istihkaar olan haysiyyât-i muhabbetiyle oracıkta mahvolmak istiyordu. Yanındaki kadın bu tevakkufa mâni olunca hayatın son dakikalara takarrüb ettiği zaman hissolunur bir ıztırâb-i can-güdâz ile bahçenin kapısından dışarı çıktılar.

Orada, tarlalarda çalışmak için pek erken uyanan amele, tektük işlerinin başına gidiyor, bir çobanın çayırlara doğru götürdüğü koyunları, kuzuları meliyordu.

(*Sergüzeşt*, X)

3 — Aşağıdaki parçada, Dilber'i kaybettikten sonra kırlarda tek başına dolaşmağa çıkan Celâl'in şarkı söyleyen mutlu bir rençber ile konuşması anlatılmaktadır. Konuşma dili çok sade ve tabiîdir. Rençper, üç gün önce, Dilber'in esirci tarafından götürüldüğünü görmüştü.

Celâl Bey yavaş yavaş yanına takarrüb ederek ibtidâ bir muhâvereye sebep olacak söz bulmakta müşkilât gördükten sonra kendisine bir sigara vererek:

— Ateşin var mı? Birer sigara yakalım!

dedi. Rençber:

— Bulunur.

mukabelesiyle o günkü mesâîsinin mahsulü olarak kendisini bir hazine-i servet kadar bahtiyar eden çuvalını arkasından indirip kuşağının içinden bir kav çıkardı. İkisi de sigaralarını yaktılar.

— Bu çuvalın içinde ne var?

— O benim emeğim! (Parmağıyle yarısından ziyadesiyle bellenmiş bir tarla göstererek) Gündüzleri ben burada çalışırım.

Allah ne verirse, Allahımıza şükür, padişahımıza dua ederek yeriz.

— Demek evlisin? Evleneli çok oldu mu?

— Yavuklumu alalı iki ay oldu. Şimdi o beni evde dört gözle bekler. Ben de ona kavuşayım diye sevine sevine giderim... Sen bizim köy düğününe gelmedin mi?

— Hayır, gelmedim... Haremin güzel mi?

— (Amele yüzünü ekşiterek) Nene lâzım! Sen o kadar oralarını sorma.

— (Celâl Bey hatâ ettiğini anlayarak) Yok... yani memnun musun? diyecektim.

— Niçin memnun olmayım? Hâlime bin şükür. Ben zenginlere, kibarlara bakıyorum da bir yiyip bin şükrediyorum. Üç gün evvel şu tarlanın öte tarafındaki tek mezarlıkta süslü, genç bir hanım yere kapanmış, hüngür hüngür ağlıyordu.

Celâl Bey birdenbire ayağa kalkıp yine oturdu.

— Demek, o süslü rubaların içindeki yürekler de pek rahat değil. Hâline baktım da yüreğim yandı... Yanında bir ihtiyar kadın benden o hanım için su istedi... Sen ağlıyor musun? İnsan durduğu yerde ağlar mı?

— Hayır. Sen naklet. Çabuk naklet.

— Sonra işi anladım. Yesir! Yesir! Bir kabahat etmiş de, hanımını darıltmış. Siz elbette daha çok bilirsiniz ama yesirleri böyle ağlatmak iyi değil. (Efrâd-i halka mahsus bir tavr-i lâkaydâne ve bir tarz-i sâdedilâne ile) Senin içinde bir derdin mi var? Yüzün kül gibi kesildi.

— Hayır. Sen söyle diyorum. Naklet. Sonra ne yaptın? O kız ne oldu? Nereye gitti?

— Ne olacak? Zavallı kıza biraz su içirdik. Yüzüne biraz su serptik. Sonra ihtiyar kadın elinden tutarak yollarına gittiler. Sen sahiden çocuk gibi ağlıyorsun! Birderdinvarsa Allaha havâle et. O ne yaparsa iyi yapar.

— O kızın nereye gittiğini bilir misin?

— Hayır. Onlar iskeleye doğru gittiler. Ben işime geldim.

(*Sergüzeşt*, XIII, 1924)

II. HİKÂYELER

Samipaşa-zâde Sezai, küçük hikâyelerini *Küçük Şeyler* adlı ufak bir kitapta toplamıştır. Bunlar, Türk edebiyatında Avrupa hikâyeleri yolunda yazılmış olan ilk küçük hikâyelerdir. Birçoğu bugün dahi zevkle okunabilecek değerdedir.

1 — Birkaç tanesinde, *Sergüzeşt*'te olduğu gibi, hem roman tizm, hem de realizm etkisi vardır (*Pandomima, Düğün*).

2 — Birkaç tanesi ise tam realist bir yöntemle yazılmıştır (*Kediler, Hiç*). *Kediler* hikâyesinin altında şöyle bir not vardır: *Büyükada'da cereyan etmiş bir vakanın istinsâhıdır.*

3 — Vakalar ve kahramanlar olağanüstü değildir, hepsi günlük hayattan alınmış olup, birer gözleme dayanmaktadır.

4 — Yazar, sözdiziminde Namık Kemal etkisinden kurtulmuş, Fransız dilinin etkisi altında kalmağa başlamıştır. Bu konuda, kendisinden sonra yetişen Edebiyat-ı Cedide nesircilerine kılavuzluk etmiş sayılabilir; hattâ, onun cümlelerinden bazılarını Edebiyat-ı Cedide cümlelerinden ayırt etmc olanağı yoktur. (bk. *Kediler*).

2

PANDOMİMA

Haseki taraflarında bir çıkmaz sokağın içinde yalnız tavan üç odalı bir ev, bir mezar gibi, sükûnet-i ebediyye ile muhât idi. Bir hâl-i nisyan ve metrûkiyyette bulunuyordu. Çatısından kopan bir tahta, damdan uçan bir kiremit, duvarından yuvarlanan bir taş senelerce düştüğü yerde kalır.

Arasıra çirkin, ihtiyar bir Rum karısı –cadılara mahsus dehşet ve sükûnetle– dışarı çıkarak malzeme-i beytiyyesini iştirâ ve tedarikle alelâcele eve girip kayboluyordu. Evin küçük bahçesinde duvara yakın bir büyük ağaç, temmuzun o ateşli güneşi İstanbul'un bu cihetlerini tâkatsûz bir hararet içinde bıraktığı zaman, yapraklarının arasına gizlenmiş serin bir rüzgâr neşretmeğe başlayarak o evin, o mahallenin bir büyük yeşil yelpazesi gibi havayı tecdid ve tehziz ederdi.

Yazın bir cuma günü, öğle üzeri, bu evden, koltuğunda bohçasıyle çıkan bir adam, kapısını itinâ ve dikkatle kapadıktan sonra yoluna devam etmeğe başladı. Arkadan bakılınca omuzlarıyle belinin genişliği bir derecede bulunacak kadar şişman olan otuz üç yaşındaki bu adamın enli, fakat pek kısa bacakları, üzerindeki yükü istediği tarafa götürmekte pek müşkilât çektiği görülüyordu... Bu uzak mahallelerin tenha sokaklarında mütefekkir, mahzun bir surette yoluna devam eden bu adam, halkı güldürmek için gidiyordu... İnce tahtalarla inşâ edilmiş ve yıkılmamak için etrafına destekler vurulmuş bir binanın önüne geldi. Bu binanın kapısının üzerinde beyaz kâğıda büyük siyah yazıyla şu levha ta'lîk edilmişti:

«*Meşhur Paskal'ın pandomiması. Burada her cuma ve pazar günleri meşhur Paskal envâ-i türlü hünerler ve gülünçlü icrâ-yi lû'biyyât eder. Rağbetli müşterilerinin teşvikaatlarını kazanan Paskal her hafta yeni yeni oyunlar sahne-i temaşâya vaz edecektir!*»

Paskal, kendisiydi. Tiyatrosunun kapısından girip bohçasını açarak, hiç değişmeyen beyaz külâhını giydikten ve tekmil yüzünü unlara, kurbağa bakışlı siyah gözlerinin alt kapaklarını kırmızıya boyadıktan bir saat sonra idi ki –boş zihinlerle, gailesiz gönüllerden çıkıp yükselen– kahkaha sedâları ve alkış âvâzeleri arasında «icrâ-yi lû'biyyât» ediyordu.

Oyunda bir kadına âşıklık vazifesini icra eden Paskal'ın, ilân-ı muhabbet için dilini çıkarması, ve şükrâne-i iltifât olmak üzere taklak kılması oradaki halkı çok güldürüyordu. Tiyatronun bezden tavanını başının üstünde tutan ortadaki müteharrik direğe arkasını dayıyarak ağzındaki sigara ile oyunu temâşâ eden bir seyirci:

— Paskal'ın dilini çıkarması yok mu? İnsan buna gülmekten bayılır!

diyordu. Zaten bunu orada küçük iskemlelerin üzerine oturanların ekserisi tasdik etmişti.

Oyuncuların yanındaki locada, o masum, o tıflâne gülüşleri âlâm-i hayâta teselliler veren genç kızlardan biri kemâl-i neş'e ile kanatlarını sallayarak uçuşan kuşlar gibi, o küçücük pembe dudaklarının üzerinde nûrânî bir tebessüm olduğu hâlde, ellerini birbirine çırparak Paskal'ı alkışlıyordu. «Eftalya» ismindeki, yirmi yaşında, bu genç kız, ihtiyar validesiyle hemen her hafta bu locaya geliyordu.

Validesi:

— Kızım burada çok mu eğleniyorsun?

diye sorduğu vakit, kerîmesi: Paskal'ı bundan evvel ölen sevgili köpeğine benzettiğini, ve bazan da hâl ü tavrı, bir kere görüp de pek hoşuna giden bir maymunu andırdığını söylerdi!...

O gün ise beyaz ketenler, sihrî tebessümler içinde bulunan bu genç kız o gürültüler arasında, takdîr-i istihzâ-âmîzine bir delîl olmak üzere, locadan çiçek atıyordu. Attığı bu çiçekler, Paskal'ın yüzüne, göğsüne dokundukça, eliyle kalbini tutarak en can alıcak yerinden vurulmuş bir yırtıcı hayvan gibi acı acı feryat ediyordu.

Biriki dakika sonra tiyatrosunun iç tarafındaki toprağın üzerine oturarak, hâlâ güldürdüğü adamların kahkahaları devam ederken içini çeke çeke ağlıyordu. Bu zavallı Paskal o güzel Eftalya'yı seviyordu, bu nâkıs vücut o kemâl-i hılkate âşık olmuştu!

Fakat gönlünün en gizli köşesinde hıfzettiği bu muhabbetini kimseye söylemeğe, küçükten beri mahrem-i her-hâli olan evdeki ihtiyar hizmetçisiyle hasbihâl etmeğe bile cesaret edemiyordu... Ömründe bir kadının nazar-i nevâzişkâranesine, hiç kimsenin muâmele-i mültefitânesine nâil olamamıştı. Kendisinden beklenen yalnız güldürmek... Bak, bu hâl-i inkisârında, gözyaşları içinde bulunduğu şu zamân-i ye's ü iğbirârında herkes kahkahalarla gülüyor.

Oyun bittiği cihetle akşamdan sonra yine bohçasını koltuğuna alarak geldiği yoldan muhterizâne evine avdet ediyordu...

Odasının kapısını açarak, içinde kimse olmayan evinde, birisinin dolaşıp dolaşmadığını, penceresini kaldırıp sokaktan kimsenin geçip geçmediğini anladıktan sonra güzel Eftalya'sını düşünmeğe başladı.

Bugün oyunda kendisine niçin o kadar gülmüştü acaba? Koynundaki çiçekleri çıkarıp bir hürmet-i dindârâne ile öptükten sonra hücrenin en yüksek cihetine koydu. «Bu çiçekler, ah bu çiçekler beni öldürecek!» diyordu.

Kendisini bir kere kabul edecek olursa... Bu hücreleri saksılarla donatacak, o güzel Eftalya'sını şu köşeye ik'âd edecek, ne kadar garip hikâyeler söyleyecek, bütün gece güldürecek... Gayet güzel rüyalı bir uykudan uyanır gibi bir hâl ile başını kaldırdı: «Ah, pek de çirkin, âlemin maskarası!» Ağlamağa başladı...

Son gününde bir haber-i mâtem getiren o ay ne kadar süratle cereyan edip gitmişti. İki haftadan beri tiyatrosuna gelmeyen Eftalya evleniyordu. Zavallı Paskal bir cuma günü kocasıyle beraber gelen Eftalya'yı güldürerek ve teessürât-i can-hırâşından renk vermemek için başını önüne eğerek kemâl-i sür'atle evine gidip içine kapandığı odasının kapısını sürmeledi.

Ertesi sabah öğleden sonra kapısını kıracak gibi vuran ihtiyar Rum karısı hiç bir cevap alamayınca kemâl-i havf ve telâş ile, mahalleden topladığı adamlarla, kapısını kırıp odaya girdiler. Odaya girer girmez herkes gülüşmeğe başladı: Zira Paskal asılmış bir adam taklidi yaparak, o meşhur mahâretiyle dilini çıkarmıştı!.

Hayatında herkesi güldürdüğü hâlde, memâtında kimseyi ağlatmayan zavallı Paskal'ın bu seferki hâli taklit değil, ölüm gibi hakikatti.

(*Küçük Şeyler*)

3

KEDİLER

— Hanım! En son cevabını isterim. Ya ben, ya kediler?
— Kediler!

. . . Kediler! Öyle mi? Demek ki otuz üç senelik bir refâkat-i yek-vücûdâne neticesi, kelime-i muammâ-yi izdivâcın halli, bu cevap oluyor.

. . . Zavallı koca! Hareminin mutasarrıfe olduğu eve celb ve cem ettiği otuz kedinin ta'cîzât ve tasdîâtından artık bîzâr olmuştu. Evin içinde sâhib-ül-beytten ziyade bir reviş-i âmirâne ile kuyruklarını kaldırıp, bu bedbaht kocaya bir nazar-i istihfâf ve istihkaar atfederek dolaşan bu kirli hayvânât, kanapelerini istilâ etmiş, koltuk sandalyalarında uyurlar, o senenin soğuk kışında, ısınmak için yaktığı ateşin karşısında düşünürler, sofralarında, odalarında sâmia-hıraş sesleriyle kavga ederlerdi. Günden güne etvâr-i küstâhânelerini artırarak tekessür eden kediler, bu adama, evinde bir câ-yi tevakkuf bırakmamağa başladılar.

Bir sabah, gayet erken uyanarak, kendi âleminde bir kahvaltı etmek için küçük odasına çekildiği zaman, sokakta birtakım çocukların ağladığını işiderek pencereden dışarı baktı. . . . İskemleye kuûdunda yüzünün iki nokta-i müntehâsı olan tepesiyle çenesi geriye doğru çekik, büyük ve biraz fırlak gözleriyle bir arayıcılık hâlı kesbeden yüzünü iki tarafa döndürerek hayretle etrafına bakınıyordu. Zira kedinin biri ekmeğini çalmış, diğeri sütlü kahvesini içmiş, öteki de fincanını kırmıştı. Kendi kendine ve hayretle: «Kime meram anlatmalı?» diyordu.

Bir günlük mahsûl-i mesâîsinin böyle mahvü heder olmasından teessürle başını eline dayıyarak pencerenin önünde oturdu. İşte orada, duvarın altında, kahvesini içen, ekmeğini çalan fincanını kıran, kendisini sabah keyfinden mahrum eden, velhasıl evinde bütün rahat ve âsâyişini selb eyleyen kediler (...), ön ayaklarını ibtidâ ağızlarına götürüp nisvâna mahsus bir tavr-i işvebâzâne ile yüzlerini temizleyerek, safâ-yi hâtırla sabah kahvaltısını hazmetmekte ve öğle taâmına hazırlanmakta idiler.

Sâhibet-ül-beyt tarafından kendisine tercih olunan bu hayvânât-i müfterisenin ahvâl-i lâkaydâneleri hiddetine dokunarak sofaya çıktı. Orada merdivenin orta basamaklarında, bıyıkları, yüzü, başı siyah lekelere boyanmış beyaz kediyi görür görmez:

-- Kahvemi sen içtin, fincanımı sen kırdın, öyle mi?

diyerek odasından bastonunu alıp ayaklarının ucuna basarak yavaş yavaş kedinin yanına sokuldu. Hazır eline fırsat geçmişken, istediği gibi intikamını almak için bastonunu kaldırdı. Kedi kımıldıyor; kaçacak. Değneği şiddetle üzerine indirir indirmez, serî-üs-seyr olan bu afacan, hemen sıçrayınca, ayağı kayarak azîm bir gürültü ile merdivenlerden aşağı yuvarlandı. Merdivenin altında kolunun sızladığından şikâyet ederken nîm-i diğer-i mevcûdiyeti olan karısı karşısına çıkarak:

— Hiç kediye öyle vurulur mu? Ya bir yeri kırılsaydı...

deyince, zavallı herif şiddet ve hiddetle:

— Ben sana şimdi gösteririm.

diyerek odasına çıktı. Haremi de kendisini takip ederek kemâl-i sükûnet ve mülâyemetle diyordu ki:

— Ne yapacaksın? Ne yapabilirsin? Söyle de, ben de anlayayım!

— Ne mi yapabilirim? Hükümet-i mahalliyyeye müracaat edeceğim. Senin kedilerinden sirkat-i me'kûlât, gasb-i emvâl, taarruz-i mesken dâvasına kalkışacağım. Bakalım o zaman, bu hırsızların, bu haydutların bir tanesini burada görebilir misin?...

Paltosunu, şapkasını giydi. Kapıyı kıracak gibi şiddetle çekerek evden çıkıp gitti.

Kaymakam beyefendi meram anlamıyor. «Rossini» ahfâd-i kirâmından olan bu mûsikî-şinâs İtalyalı, hürmet ve adâlet ister. Bu bedbaht koca, (...) hiddetle Adalar kaymakamı beyefendiye:

— Herkesin karısının kaşına, gözüne, yürüyüşüne, giyinişine karışıyorsunuz da, benimkinin şu münasebetsiz muhabbetine, şu muzır hayvanlarına niçin müdâhaleyi reddediyorsunuz?

şikâyetiyle meyusâne evine avdet ediyordu.

Geceyarısı verdiği bir karâr-ı kat'î üzerine sabahleyin erkenden kalkarak kendisine aid ne kadar eşyası varsa bir sandığa vaz' ile aşağıki taşlığa indirdi. Arkasına paltosunu, başına şapkasını giyerek, iplerle bağladığı sandığının üstüne oturmuştu. İşte o zaman: «Ya ben, ya kediler?» sualini îrâd etmiş ve: «Kediler!» cevâb-i me'yûsânesini almıştı.

Elveda! Elveda!... Artık bir daha avdet etmemek üzere yola

çıktı. Mahzun, mütefekkir bir hâl ile, küçüklü büyüklü birtakım nisbetsız evlerle dükkânların teşkil ettiği çarşıdan geçiyordu. Sokağın ortasında, ayakları çıplak, elbiselerinin yırtık yerlerinden tenleri görünür birtakım etfâl-i sefâletin haykırışarak oynadıklarını dalgın dalgın seyrettikten sonra, galiba tesadduk etmek niyet-i aceze-perverânesiyle ceplerini birer birer karıştırıp, yine galiba hiç bir şey bulamadığından yoluna devam etti.

. . . Hava güzel, rüzgâr sâkit, Marmara lâcivert idi. Bir daha avdet etmeyecek. Bu mukarrer! 33 senelik râbıta-i izdivac kırılmış, artık yalnız başına kalmıştı. Şu yalnızlık müessir değil mi? 33 seneden sonra, her yerde, her şeye karşı yalnız! Bu vâsi' denize, bu dûrâdûr ufuklara karşı yapayalnız!

Hattâ sema bile, o lâcivert gözleriyle kendisine şefkat ve merhametle bakıyordu. Bir tarafı kırmalar içinde kalmış mavi atlas gibi hafif surette mütemevvic deryâ, diğer tarafı yeşil bir hamâil gibi yukardan aşağıya doğru sarkarak, renk ve tarâvetlerini her mevsimde muhafaza eden çalılarla çam ağaçlarının fâsıla verdiği bir yolu takip ediyordu. Tefekkürât-ı amîka içinde kaybolmuş bir hâl ile, biraz deniz kenarına doğru meyledip, önünde balık avlamak için bir kedinin sindiğini görünce, hemen yolunu değiştirerek yokuş çıkmağa başladı.

. . . Saat ilerlemiş, öğle tekarrüb etmişti. Evine bir daha avdet etmemek üzere verdiği karar kat'î idi. Bu belli! Fakat öğle taâmını nerede edecek? Akşam nereye gidecek? Geceyi nerede geçirecek? Bir hayât-i müstakil, bir karâr-i kat'î para ile olur. Halbuki kendisinin sabah taâmına bile kifâyet edecek parası yoktu. Hareminin ihzâr ederek şimdi sofranın üzerine koyduğu sabah yemeğinin dumanı, gözünde tütmeğe başladı.

. . . Denizin dalgaları yavaş yavaş sahile çarptıkça, kendisine: «Git, git, haremine git!» diyordu.

Âlem-i tenhâîde hâl-i infirâdı arttıran horozların sedâ-yi garibâneleri, bulunduğu yere aksettikçe: «Git, git, haremine git!» diyordu. Kiliseler öğle vaktini ilân için çan çalmağa başladılar. O sükûn ve sükûnet içinde uzaktan uzağa akseden çanlar, hep bir ağızdan bir âheng-i muttaridle: «Git, git, haremine git!» sözünü tekrar ediyorlardı. Ayağa kalktı. Geldiği yoldan yürümeğe başladı.

Galiba verdiği karâr-i kat'iden nükûi etmişti. Çam ağaçlarının aralarında peydâ ve nihan olarak evine doğru sür'atle avdet ediyordu. Mütefekkir bir çehre, müteessir bir hâl ile evine giderek, refikasına bir şey söylemeden odasına çıktı. Minderin üzerine kapanıp da hıçkıra hıçkıra ağlamağa başlayınca, haremi, kemâl-i nezâketle oda kapısını açarak:

— O kadar haykırarak ağlama. Kedilerimi korkutacaksın! dedi.

(*Küçük Şeyler*)

MEHMET MURAT

(? - 1917)

HAYATI : Mehmet Murat, Dağıstan'da (Tiflis'te) doğdu. Doğum yılı bilinmiyor. Yüksek öğrenimini Rusya'da gördü, sonra İstanbul'a geldi (1874). Yaşadığı devirde, Murat Bey diye ün aldı. Darülmuallimin'e (İstanbul Erkek Öğretmen Okulu) müdür ve tarih öğretmeni oldu (1880). *Mizan* adlı haftalık bir gazete çıkarmağa başladı (Ekim 1885) –bu yüzden, Mizancı Murat diye de anılırdı–. Mekteb-i Mülkiye'de tarih okuttu ve bu yıllarda bir *Tarih-i Umumi* yazdı (6 cilt, 1889) –bu yüzden, Tarihçi Murat diye de anılırdı–. Abdülhamit devrinde Paris'e kaçtı (1894), *Mizan*'ı orada çıkardı, fakat sonradan sarayla anlaşarak İstanbul'a döndü (1908), Şûrâ-yi Devlet'e üye oldu. Bu davranışı yüzünden memlekette itibarını kaybetti. 1908'den sonra *Mizan*'ı günlük gazete haline getirdi, 31 Mart Vakası'ndan yana olduğu iddiasıyle gazetesi kapatıldı, kendisi Rodos'a sürüldü, orada *Tarih-i Ebülfaruk* adlı bir Osmanlı tarihi yazdı (7 cilt, 1909-1914). İstanbul'da öldü (1917).

ESERLERİ :

Roman :

Turfanda mı, Yoksa Turfa mı? (1308 «1890/1891»)

Tanzimat edebiyatının ilk devir yazarlarınca savunulan «tehzib-i ahlâk» (ahlâkı düzeltme) görüşünü benimseyen ve «edebiyat-ı ahlâkıyye» diye özel bir edebiyat cığırı kabul eden Mehmet Murat, genel olarak edebiyat üzerine görüşlerini:

«Edebiyat-ı ahlâkıyye, hayvanî eğilimlerin yatıştırılması için bir yol göstermek, ya da toplumun bugünkü mânevî durumlarını tasvir eylemekle yetinmeyip, ulusal isteklere verdiği çekici biçimler ve kılıklar sayesinde gelecekteki durumları etkilemek, ulusal çabayı birtakım ulu maksatlara doğru yöneltmek ve harekete girmekle yükümlüdür.»

diye açıkladıktan sonra, özel olarak roman ve tiyatro üzerine görüşlerini de şöyle anlatır:

Roman ve tiyatrolarda maksadı tasvir için zemin (konu) *ittihâz olunan vukuâtın ehemmiyyet-i mahsûsası yoktur. Bunun için o zeminler ekseriyyâ müelliflerin uydurmalarından ibarettir. Fakat bunda bir şart vardır ki, hatırdan çıkarmaya gelmez: Zemin ittihâz olunan vukuâtın tabiî olmasıyle beraber, âdâb-ı umumiyyeye ve terbiyye-i milliyyeye ve bâ-husûs tab'-i selime muvâfık bulunmalıdır.* («*Mizan*» gazetesi, 1886, no. 31).

Burada, yazarların «uydurduğu» konularda dahi «vukuâtın (olayların) tabiî olması» gerektiğini ilk şart olarak ileriye sürülmesi dikkate değer.

TURFANDA MI, YOKSA TURFA MI?

«Millî roman» diye bir dâvanın ileriye sürüldüğü bir devirde yazılan bu eserin önsözünde yazar şöyle demektedir:

Bizde «millî roman» nâmı pek ucuz olarak alınıp verilmek-

tedir. Beş on seneden beridir ele alınması câiz olmayan kaba bir muâşaka tasvirleri «millî roman» unvânı altında itibar bularak kemâl-i itinâ ile okunmaktadır.

«Edebiyat-ı ahlâkiyye» den yana olduğu için, böyle «kaba muâşaka tasvirleri»ni zararlı gören ve bunların «millî roman» sayılamayacağı kanısına varan yazar, «millî roman»ın nasıl olması gerektiğine bir örnek vermek istemiş ve «temel kuralları bakımından gerçekten 'millî roman' denmeğe değer bir eseri okuyucuların gözleri önüne koymak düşüncesiyle kalemi hokkaya batırdığını» söylemiştir.

a. Bu eserde, Türkiye'nin o devirdeki toplumsal durumu ele alınmış ve eleştirilmiştir.

b. Eserin birçok sahneleri iyi bir gözlem ürünüdür.

c. Dil sadedir. Üslûp süssüz ve özentisizdir.

[*Mansur, Cezayir eşrafından birinin oğludur. Fransa'da doktorluk öğrenimi gördükten sonra İstanbul'a gelip amcası Şeyh Salih Efendinin yanında misafir olmuştur. Başka bir amcasının kızı Zehra da, bu konakta misafirdir. İki genç birbirlerini severler.*

Mansur bir yandan doktorluk eder, bir yandan da Tıbbiye'de ders okutur, aynı zamanda Hariciye'ye memur olup, Hariciye'deki kalem arkadaşlarının hiçbir iş yapmadan aylık aldıklarını görür, aynı şekilde hareketi kendine yediremez, bu işten ayrılır. (Bu bölümde memleketin idare hayatı eleştirilmiştir).

Amcası Şeyh Salih Efendinin iki karısı vardır. İkinci kadının erkek kardeşi Raşit hain bir adamdır. Kendi kızkardeşinin çocuğunu ailenin tek mirasçısı bırakmak için öbür mirasçıları ortadan kaldırmağa girişir: Şeyh Salih Efendinin öbür kadından olan oğlunu bir araba kazasıyle öldürür, çocuğun anasını çocuk düşürtmek bahanesiyle öldürtür. Mansur'u ve ailenin öbür kişilerini de öldürmek için konağı yakar ise de, Mansur tarafından yakalanır, cezasını çeker. (Bu bölümde memleketin aile hayatı eleştirilmiştir.)

Mansur, amcası öldükten sonra Zehra ile evlenir. Bu sırada Rus savaşı çıkar, Mansur savaşa gönüllü olarak gider. Düşüncelerini açıkça söylemekten çekinmediği için âmirlerini kendine düşman eder. (Bu bölümde de memleketin askerlik hayatı eleş-

tirilmiştir), *Şam'a sürülür, hastalanır, Trablus'a gider, orada ölür.*]

Aşağıdaki parçada, Mansur'un memur olarak girdiği hükûmet dairesinin hâli anlatılmaktadır.

Mansur, kapı* ya giderken, memur olduğu kalem odasında, kalem efendilerinin kâffesini birer işe memur addetmişti. Bunun için kendisi de, vazifesinin neden ibaret olduğunu kalemin reisi bulunan sakallı mümeyyizden sormuştu.

Müstakil bir vazifesi olmadığını ve tercüme veya yazıdan bir iş zuhûr edince, sâirleri miyânında kendisine de verileceği cevabını almıştı.

Akşama kadar bekledi. Kendisine bir şey göstermediler. Çoktan beri oraya devam edip kıdem kesbetmiş olanların da işsiz oturduklarını görüyordu.

Yalnız onu görse! Oturdukları makam-i resmîde bilâ-pervâ sütlâç, mahallebi yemek, şerbet, kahve, cıgara içmek, bol bol esnemek, bazan ikişer ikişer kol kola olarak oda dışarısındaki aralıkta gezmek... Meşguliyetleri hep bu yolda idi.

Hattâ Mansur, genç bir efendinin, o gün bir defa yemekten başka, hemen birer saat ara ile, iki defa şeker ekilmiş mahallebi, bir tabak sütlâç yediğini ve üç portakal şerbeti istediğini görüp taaccüb etmişti. Mansur pekâlâ görüyordu ki, bunlar arzu ve iştiha sevkıyle yenilmeyip, işsizlikten, vakit geçirmek üzere sû-i istî'mâl olunuyordu.

Zihnini dehşet istilâ etti. Bu hâllerde bulunan adamın fikren terakki etmesine imkân olmadığını ve bil-akis insanın bildiğinden ve öğrendiğinden bir çok şeyler kaybedeceğini düşündü.

Mansur esbâb-i mûcibesini taharriye başladı. Kalem umûrunun her gün böyle geçtiğini, o hâlin yalnız o güne mahsus olmadığını hayretle öğrendi. Tabiî olarak kalemin vazifesini, hâl ve mevkiini, kâtiplerin esbâb-i lüzum ve tayinlerini tahkîk etti. Gördü ki, Kalemde mümeyyizden başka bir mütercim ile bir mukayyidliğe lüzum var. Küsuru külliyyen fazladır.

**Kapı:* Hükûmet dairesi.

Mansur zannetmişti ki, odadaki otuz kâtibin otuzu da lâzım, her birinin vazifesi ve mes'ulliyyeti ayrıdır. Halbuki efendilerin yirmi yedisi müstakillen vazifesiz, mes'uliyetsiz «maaşlı müdâvimler» idi. Kendisi dahi onlardan olacaktı.

Mansur'un yüreğine darlık geldi. Mutlaka o kalemden çıkıp başka kaleme gitmek lüzumunu hissetti. Hâl ve keyfiyyetin başka kalemlerde de aynı olduğunu anladı.

Mansur maaşlarını sordu. Mümeyyiz üç bin kuruş alıyormuş. Küsur efendilerden kiminin bin beşyüz, kiminin de elli kuruş aldıklarını haber verdiler. Hattâ yüz elli kuruş alanlardan biri, sakalına kır serpmiş on sekiz senelik müdâvimmiş!

Mansur'un bunları haber aldığı iskemle komşusu, anlaşılan yanıklardandı. Mansur'un ıttıradsızlıklardan müteessir olduğunu görünce, mümeyyizin dışarıya çıktığını fırsat ittihâz ederek, kulağına kalemin ahvâlini anlatmaktan geri kalmıyordu:

— İşte şu karşımızdaki genç efendi üç ay evvel memur olmuştur. Maaşı bin iki yüzdür. Yekten sâniye rütbesini almıştır. Kendisi tercüman beyin hemşire-zâdesidir.

diyordu. Mansur dahi:

— Hangi mektepten çıkmıştır?

diye sordu. Muhâtabı taaccüb ve tebessümle:

— Hangi mektepten mi buyurdunuz? Mahalle mektebine bile uğradığı şüphelidir.

(Turfanda mı, Yoksa Turfa mı?)

RECAİ-ZÂDE MAHMUT EKREM

(1847 - 1914)

HAYATI : Recai-zâde Mahmut Ekrem, İstanbul'da doğdu (1. 3. 1847). Babası, «Matbaa-i Âmire» ve «Takvim-i Vakaayi» müdürlüklerinde bulunmuş olan Recai Efendidir.

Beyazıt rüşdiyesi'nde ve Harbiye idadisi'nde okudu. Fakat sağlığı elvermediğinden, Harbiye'yi bitiremeden ayrıldı. Hariciye Nezareti mektubi kalemi'ne memur olarak girdi (1862), Orada Namık Kemal ve başka aydın gençlerle tanıştı. *Vakit* ve *Tasvir-i Efkâr* gazetelerine yazılar yazmağa başladı. Kemal, Avrupa'ya kaçarken, *Tasvir-i Efkâr*'ı Ekrem'e bıraktı (1867).

Daha yirmi bir yaşındayken Şûrâ-yi Devlet (Danıştay) muavinliğine tâyin edildi (1868), birkaç yıl sonra başmuavin, daha sonra Şûrâ-yi Devlet üyesi oldu (1877).

1908 Meşrutiyetine kadar bu görevde kaldı.

Bu arada Mekteb-i Mülkiye ve Mekteb-i Sultanî (Galatasaray) de edebiyat öğretmenliği etti (1880 - 1887).

Yine bu yıllarda birçok şiir, makale, hikâye, roman ve piyesler yazdı; tartışmalara girişti; eskiliğe karşı yeni edebiyatı, yeni yazarları, Hâmit'i ve başka gençleri savundu.

1895 sonunda eski öğrencisi Tevfik Fikret'i *Servet-i Fünun* dergisinin başına getirdi; başka dergilerde çalışan gençleri de bu dergi çevresinde toplayarak, «Edebiyat-ı Cedide»nin doğmasını hazırladı.

Oğlu Nijat öldükten ve *Servet-i Fünun* dergisi kapatıldıktan sonra, 1908 devrimine kadar sustu.

1908'den sonra birkaç ay Evkaf ve Maarif nâzırlıklarında bulundu, sonra Âyan üyesi oldu (Aralık 1908), bu görevde iken öldü (31. 1. 1914).

ESERLERİ:

Roman:

1 — *Araba Sevdası* (yaz. 1305 «1889»; «Servet-i Fünun» dergisinde tef. Şubat 1311 - Eylül 1312 «1896», c. X - XII, no. 258 - 291; kitap halinde bas. 1314 «1898», 1940, sade dille 1963)

Uzun Hikâye:

2 — *Saime* («İkdam» gazetesinde tef. 1896 [sansürce yasaklandığı için tefrika yarım kalmış, müsveddeler de kaybolmuştur]; aynı parçanın «Vakit» gazetesinde sade dille tef. 16 Mart - 11 Nisan 1947 [26 tefrika])

3 — *Muhsin Bey – yahut – Şairliğin Hazin Bir Neticesi* (yaz. 1304 «1888», kitap halinde bas. 1307 «1891»)

4 — *Şemsâ* (1313 «1897»)

ROMANLAR

Recai-zâde Mahmut Ekrem'in *Muhsin Bey* ve *Şemsâ* adlı eserleri, Namık Kemal üslûbuyle yazılmış, şairane tasvirlerle dolu, basit hikâyelerdir. Onun roman alanındaki önemli eseri *Araba Sevdası*'dır.

ARABA SEVDASI

a. Eserde, Batılılaşmayı hazmedemeyen züppet ipi yerilmiştir. Romanın kahramanı Bihruz Bey, birçok noktalarda, Ahmet Mithat'ın Felâtun Bey'ine benzemektedir. (İki eserin konusunu karşılaştırınız.)

b. Vakası 1869 yılında geçen eser, gözlemlere dayanılarak, realist bir yöntemle yazılmıştır. Yazar, kitabın önsözünde, hikâye ve roman üzerine görüşünü şöyle anlatmaktadır:

Hakikat veya imkân dairesinde tasavvur ve tasvir olunmakla meşrût olan büyük, küçük hikâyeler ise, vakaayi ve ahvâl-i beşeriyyetin birer mir'ât-i ibret-nümâsıdır.

c. İlkin *Servet-i Fünun*'da, Ressam Halil Paşa tarafından yapılan resimlerle süslü olarak, tefrika edildi, sonra kitap halinde basıldı.

[*Bir vezir oğlu olan Bihruz Bey, yarım yamalak bir öğrenim görmüş, yirmi üç yirmi dört yaşlarında bir gençtir. Babası ölünce, annesiyle kendisine yirmi sekiz bin liralık bir servet kalır. Bu parayı, yenmekle bitip tükenmez zanneder. Yazları Çamlıca'da,*

kışları Süleymaniye'de oturur. Bütün merakı, pek zarif arabasıyle gezinti yerlerinde dolaşıp kendini göstermek, herkesten daha şık giyinmek, Türkçe cümleler arasında Fransızca sözcükler kullanmak, berberler, kunduracılar, terziler ve garsonlarla Fransızca konuşmaktır. Çalışmakta olduğu kalem'e arada sırada uğrar.

Bir gün yine arabasıyle Çamlıca'da dolaşırken, yepyeni bir landoda çok güzel bir sarışın kıza rastlar, hemen âşık olur. Kıza çiçek sunar, ertesi hafta arabasına bir mektup atar. O günden sonra da kızı bir daha göremez. Onu çok yüksek bir aileden zanneder, türlü türlü hulyalara kapılır. Oysa, bu, Periveş adlı düşkün bir kadındır.

Bihruz Beyin Keşfi Bey adında bir daire arkadaşı vardır; bu, yalancılığı ile ünlü bir adamdır. Bir gün, kızdan haber alamadığı için pek üzülen Bihruz'a, Periveş'in öldüğünü söyler. Delikanlı kendini büyük bir acıya kaptırır; ne yazık ki sevgilisinin mezarının nerede olduğunu bile bilmemektedir. Bu arada, artık serveti de tükenmeğe başlamıştır.

Bir Ramazan akşamı Şehzadebaşı'nda dolaşırken, birdenbire kıza rastlar, onu sevgilisinin kızkardeşi zannederek yanına gider, Periveş'in mezarını sorar.

Sonunda, gördüğü kızın Periveş olduğunu, fakat öyle sandığı gibi yüksek bir aileden olmayıp, tersine, düşkün bir kadın olduğunu anlar ve Periveş'le yanındaki Çengi Hanımın hakareti ve gülüşmeleri arasında oradan uzaklaşır.]

1 — Aşağıdaki parçada, Bihruz Beyin günlük yaşayışı anlatılmaktadır. Bu parçayı, Ahmet Mithat'ın *Felâtün Bey ile Rakım Efendi* romanından seçilen 1. parça ile karşılaştırınız.

Bihruz Bey ilk hevesle beş altı ay kadar kaleme devam ederek daha Fransızca bir ibâre okumaya iktidar hâsıl etmeden ağızdan bellediği bir haylı elfâz ve terâkîb ile en alafranga genç beylerin tavır ve kıyafet ve hâl ü hareketini taklitte hakkaa ki büyük bir eser-i isti'dad gösterdi.

Bihruz Bey vâlideyninin tek evlâdı olduğu için zaten pek

şımarık büyümüş idi. Pederin servet ü sâmanı mahdûmun her arzu ettiği şeyi kolaycacık istihsâl edebilmesine müsâid olduğu gibi gençlik icâbâtından olan temâyülâtına da hiçbir taraftan bir gûnâ mümânaat görmediği cihetle Bihruz Bey sonraları kaleme gidip gelmeyi pek seyrekleştirmiş idi.

Kaleme gitmediği günler ise saçlarını kestirmek, terziye esvap ısmarlamak, kunduracıya ölçü vermek gibi hiç eksik olmayan vesilelerle Beyoğlu'nda ötede beride vakit geçirir, cumaları pazarları da sabahleyin hocalarıyle yarımşar saat ders müzâkeresinden sonra hânesinden çıkar, akşamlara kadar seyir yerlerinde dolaşır idi.

Vilâyetlerde bulunduğu zaman en büyük zevki, sırmalı esvap içinde, midilli veya at üzerinde, arkasında çifte uşaklarla sokak sokak gezip dolaşmaktan ibaret olan bu Beyin, İstanbul'a geldikten sonra merakı üç şeye masrûf oldu ki, birincisi araba kullanmak, ikincisi alafranga beylerin hepsinden daha süslü gezmek, üçüncüsü de berberler, kunduracılar, terziler ve gazinolardaki garsonlarla Fransızca konuşmak idi.

Bey, kışları Süleymaniye'deki konaklarında, yazları da Küçük-Çamlıca'daki köşklerinde ikaamet eder idi. Kendisi gibi kibar-zâdegânın rağbet göstereceği hiçbir seyir yeri bulunmazdı ki, bu beyefendi en son modaya muvafık surette giyinmiş olduğu hâlde bazen yağız, bazen kır bir çift beygir koşulu dört tekerlek üzerinde üstü ve yanları açık süslü bir peykeden ibaret olan ve seyis oturmağa mahsus yeri arka tarafında bulunan arabasıyle orada hazır bulunmasın.

Kışın meselâ zemherî içinde bir açık hava görünce, arkasında mücerred süse halel vermemek için dar ve incecik jaket, dizlerinin üzerinde ise mücerred süslü görünmek için kadife bir örtü bulunduğu hâlde Beyoğlu caddesinde, Kâğıthane yollarında araba kullanmak hevesiyle en şedîd poyrazın karşısında tiril tiril titreyen Bihruz Bey, yazın da otuz, otuz beş derece sıcak günlerde Çamlıca, Haydarpaşa, Fenerbahçesi yollarında yine o hevesle en kızgın güneşin altında haşım haşım haşlanır ve fakat azâbı kendisine en büyük zevk addeder idi. Bihruz Bey her nereye gitse, her nerede bulunsa maksadı görünmekle beraber görmek değil, yalnız görünmek idi.

2 — Aşağıdaki parçada, Bihruz Beyin Periveş'ten haber alamaması yüzünden üzüntü ile hastalandığı anlatılmaktadır.

. . . Âlem-i sabâvetten âlem-i şebâba intikaal edince beyefendi ibtidâ araba sevdasına düştü. Ba'dehû alafrangalık illetine giriftâr oldu. Bil-âhare bunlara sâir hevesât da karıştı. Peder paşa irtihâl etmekle başa bir de mirasyedilik çıkınca türlü sefâhetler, israflar yol aldı. İşte Bey gece gündüz bunlara sarf-ı efkâr etmekten -bir sakfın altında bulundukları halde- günde yarım saat olsun validesini görüp görüşmeğe vakit bulamaz olmuş idi. Yalnız geceleyin yatmağa gider veya sabahleyin haremden çıkarken bile Hanımın oturduğu odanın kapısından bakarak -eğer hanımefendi orada ise- alafranga bir eda ile, «bonsuvar» veya «bon nüi» veyahut «bonjur mer» deyip zavallı kadından karşılık almağa da lüzum görmeden çekilir giderdi. Periveş Hanım gaailesi meydana geldikten sonra Bihruz Bey valide hanıma o kadarcık olsun selâm sabah etmeyi de unuttu. Mahdum beyin sâir bir çok münasebetsiz ve yakışıksız ahvâline lâhika olan bu muamelesinden dolayı da valide hanımefendi ona epeyce gücenmiş, kırılmış idi. Bu dargınlık, bu güceniklik hâlinde bile zavallı kadın oğlunun keyifsizliği haberini alır almaz yerinden fırladı. On saniye içinde Bihruz Beyin başı ucunda bulundu. Bihruz Beyin rahatsızlığı kadını vehle-i nazarda fena dehşetlendirdi. Elini oğlunun alnına götürüp de ateşler gibi yandığını anlayınca derhal hekime adam koşturulmasını emretti. Hekim gele dursun, bunlar ana oğul şu vechile konuşmağa başladılar:

— Ne yaptın Bihruz'um, oğlum, niçin hastalandın? Terli terli su mu içtin? Dondurma mı yedin? Söyle bana bakayım.

— Hayır, madam!...

— Yoksa şemsiyesiz çok gezdin de güneş mi çarptı?

— Bilmem, her vakit geziyordum... Bir şey olmuyordu.

— Biraz canın sıkılıyormuş... Neden sıkılıyorsun evlâdım?

— Size kim söyledi sıkılıyorum diye?

— Valideler evlâdını görmese de hâllerinden haber alırlar. Bana kimse bir şey söylemedi, ben kendim anladım. Oturuşundan, kalkışından, yemenden, içmenden, her hâlinden öyle anlaşılıyor...

— Hayır, hayır! sıkılmıyorum...

— Paran var mı bakayım, ne kadar paran var?

— Biraz daha var, var ama borcum da var, hele bir tanesi pek edepsizlik ediyor, ne ise onu vereceğim. Konak satılsa...

— Konağı satma... Babandan kalan malındır. Ben karışmak istemem. Lâkin şimdilik ilişme, ilerde benden kalacak bir iki parça şeyle beraber üzerinde bulunsun, ne olur ne olmaz!

— Borçlarımı vermeyeyim mi?

— Ben senin borçlarını yavaş yavaş öderim. Şimdilik de sana bir yüz lira vereyim. Fakat bugün değil, bir hafta sonra... Olmaz mı oğulcuğum?

— Mersi! Mil mersi şer mer!

— O ne demek oğlum? Türkçesini söyle de anlayayım...

— Teşekkür ederim validem!

(*Araba Sevdası*, dördüncü kısım, III)

NABİ-ZÂDE NÂZIM

(1862? - 1893)

HAYATI : Nabi-zâde Nâzım, İstanbul'da doğdu (aşağı yukarı 1862), Sübyan mektebinde (ilkokul), Feyziye Rüşdiyesi'nde ve Beşiktaş Askerî Rüşdiyesi'nde okudu. Rüşdiye'yi bitirince Mühendishane-i Berrî-i Hümâyun İdadisi'nde okudu (1878 - 1884). Oradan topçu teğmeni olarak çıktı, Erkân-ı Harbiye Mektebi (Harb Akademisi)ne geçti, orada öğrenimini bitirince (1886) erkân-ı harb (kurmay) yüzbaşısı oldu.

Daha Mühendishane öğrencisi iken basın hayatına atılan ve edebiyat çevrelerinde ilkin şiirleriyle tanınan Nabi-zâde Nâzım, sonradan hikâye ve roman alanlarında çalışmağa başladı, 1889 - 1892 arasında bir kitapçı için bir dizi uzun hikâye yazdı. 1891 Martında çıkmağa başlayan *Servet-i Fünun* dergisinin ilk yazarları arasına katıldı, orada *Seyyie-i Tesâmüh* adlı uzun hikâyesini tefrika ettirdi ve *Tahlilât-ı Edebiyye* genel başlığı altında, ünlü bazı şairler üzerine incelemeler yayımladı.

Okulu bitirince, ilkin matematik ve askerlik dersleri öğretmenliği yaptı, daha sonra Erkân-ı Harbiye'de (Genelkurmay'da) görevlendirildi, iki yıl Suriye'de çalıştı, İstanbul'a döndükten sonra kemik veremi hastalığına tutuldu, bir yılı aşkın bir süre Haydarpaşa hastahanesinde yattı, orada öldü (6. 8. 1893).

ESERLERİ :

Uzun Hikâye:

1 — *Yadigârlarım* (1303 «1886»)

2 — *Zavallı Kız* (1307 «1889/1890»)

3 — *Bir hâtıra* (1307 «1889/1890»)

4 — *Kara Bibik* (1307/1308 «1890/1891», sade dille 1943/1944; haz. H. T. Us)

5 — *Sevda* (1308 «1891»)

6 — *Hâlâ Güzel* (1308 «1891»)

7 — *Haspa* (1308 «1891»)

8 — *Seyyie-i Tesâmüh* (1310 «1892»)

9 — *Bahtiyar mıdırlar?* (?)

(*Yadigârlarım, Kara Bibik, Sevda, Haspa, Hâlâ Güzel, Seyyie-i Tesâmüh* hikâyeleri hep bir arada 1961; haz. A. B. Serengil)

Roman:

10 — *Zehra* (*Servet-i Fünun* dergisinde tefrikası 1311 «1895», no. 254-272; kitap halinde bas. 1312 «1896»; 1954, 1960)

I. HİKÂYELER

Nabi-zâde Nâzım, 9 hikâye yayımlamıştır. Bunların çoğu, 30 - 50 sahife arasında olup, «uzun hikâye» özelliği göstermektedir. Yazar, *Yadigârlarım, Haspa* ve *Kara Bibik* hikâyelerinin başlarına koyduğu kısa önsözlerde, «hikâye» ile «roman» üzerine bilgi vermiş, o arada kendi tutumunu da anlatmıştır.

Hikâyelerinin başlıca özellikleri şunlardır:

1 — Yalnız vakayı anlatmağa önem vermiş, kişilerin tutkuları üzerinde durmamıştır. Yazar, hikâye üzerine görüşlerini şöyle anlatmıştır:

Hikâye, vakanın sadece nakil ve rivâyetinden ibarettir. Tafsilâta tahammülü yoktur. Âdeta, hikâye bir romanın hülâsası demektir. İnfiâlât-ı şedideye (şiddetli tutkulara) *de tahammülü yoktur. Ne söylenecekse birkaç sahife içinde söylenip bitirilivermelidir. Fakat her hülâsada olduğu gibi bunda da marifet vukûâtın canlı noktalarını tefrik ve intihâbdadır.* (*Haspa*, önsöz).

2 — Kendi çağındaki okuyucuların isteklerini gözönünde bulundurarak, masal havasına yaklaşan olağanüstü olayları bir yana bırakmış; konularını günlük olaylardan seçmeğe yönelmiştir. Bunu kendisi şöyle anlatıyor:

Bu yakınlarda halkımız tabiiliğe, sadeliğe ziyade ehemmiyet veriyor. Öyle esâtîrî (mitolojik) *şeyler artık lezzetle okunmuyor.* (*Yadigârlarım*, önsöz)

3 — Daha 1886'da bu görüşe ulaşan yazar; dört yıl sonra yazdığı *Kara Bibik* hikâyesiyle açıkça Realizm'e yönelmiş, «insanlık olaylarını yalnız insanlık açısından incelemek, bir insan ne gibi duygulara ve davranışlara kabiliyetli ise, ona o duyguları ve davranışları mal edip işi tabii sınırından çıkarmamak», «olaylara renkli gözlüklerle bakmamak», «âdetlerin ve tabiatın dışına çıkmayıp mâkul olmak», ve yazar olarak «olaylara kendi duygu ve düşüncelerini katmamak» gerektiği görüşüne ulaşmıştır.

1

KARA BİBİK

a. *Kara Bibik*, Realizm'in bütün koşulları gözönünde bulundurularak yazılmış olup, Türk edebiyatında bu akımın başarılı ilk örneğidir. Yazar, kitabının önsözünde, şöyle der:

Hakîkıyyûn mesleğinde (realistlerin yolunda) *yazılmış roman mütâlâa etmemiş iseniz işte size bir tane ben takdim edeyim.*

Yazar, eserini «roman» diye sunmakta ise de, 35-40 sahifelik bir eserin roman değil, ancak «uzun hikâye» sayılması gerekir.

b. Nabi-zâde Nâzım, o devirde, «Emile Zola, Alphonse Daudet gibi realistlerin romanlarının hep fuhuş ile dolu olduğu sanısının» yanlışlığını Realizm yolunda yazılmış bulunan kendi eseriyle düzeltme çabasını göstermiş ve realistlerin sanat anlayışlarının ne olduğunu – yukarda değindiğimiz üzere – açıklamıştır:

Bu gibi romancıların maksatları, vukuât-ı beşeriyyeyi sırf nokta-i beşerden tedkik ve hikâye etmekdir. Bunlar, bir insan ne gibi hissiyyât ve harekâta kaabil ise ona o hissiyyât ve harekâtı isnâd edip işi hadd-i tabiîsinden çıkarmamak, yani müstaid olmadığı havâssı insana isnâd eylememek isterler. Vukuâta renkli gözlükle bakmazlar, asıl kendi gözleriyle bakarlar. Bu nazarla peyda edecekleri hükümler (...) âdetin, tabiatın fevkında olmayacağından makul ve makbul bulunması dahi tabiîdir.

c. «Realist romancının temel görevlerinden birinin de, kendi duygu ve düşüncelerini esere katmamak» olduğunu belirtmiş; kendinden önce yetişen bütün hikâyeci ve romancıların tutumlarının tersine, kendi kişiliğini titizlikle ve tam olarak gizlemiştir. Bu konuda şöyle demektedir:

Vukuâta kendi hissiyyât ve mütâleâtını hiç bir vechile katmamak hakiki (realist) *romancının vezâif-i esâsiyyesinden olmağla, hikâye hep o suretle yürütülmüştür. Bulacağınız hükümler ve mütâlealar hep eşhâs-ı vakanın kendi mallarıdır, benimle hiçbir irtibatları yoktur.*

ç. Kişilerin konuşmalarında da aynı ilkeye bağlı kalmış, hikâyedeki köylülerin dilini olduğu gibi vermiş; İstanbul ağzın-

da bulunmayan sözcükler için de, kitabın başına küçük bir sözlük eklemiştir. Bu konuda da şöyle demektedir:

Eşhâs-ı vakayı kendi fikirlerince, kendi lisanlarınca söyletmek kavâid-i mevzûadan (uyulagelen kurallardan) *olduğu cihetle, ben de bu mükâlemâtı o sûret-i tabiiyyesinde zabt ü kayd eyledim; bu suretle lisanımıza, edebiyatımıza bir hizmet-i nâçîzde bulundum sanırım. Bazı kelimeler için bir lûgatçe ilâve ettim.*

Yazarın dil konusunda üzerinde durduğu önemli bir nokta da, «halkın dilinin incelenip toplanarak bir araya getirilmesi» gerektiği, ve «dilimizin ancak bu yolla düzeleceği» görüşüdür. Şöyle demektedir:

Benim fikrimce, her tarafta ahalimizin lisanı tedkik ve cem ve telfik olunmalıdır. Bu suretle lisanımız kabil-i ıslah olur.

d. Bu hikâyenin edebiyatımıza getirdiği yeniliklerden biri de, köy hayatını ve köy insanını ilk olarak ele almış bulunmasıdır. Anadolu köylüsünün bilgisizliği, yoksulluğu, toprak ve araç sorunları, ağalar ve tefecilerle ilişkileri, duygusal ve cinsel davranışları –olayların içinde eritilerek– ustalıkla verilmiştir.

Kara Bibik, yazarın bütün eserlerinin her bakımdan en başarılısıdır.

[*Olay, Antalya'nın Kaş ilçesine bağlı Beymelik köyünde geçer. Kara Bibik, babadan kalma tarlasının dört dönümünü komşusu Kara Durmuş'a satarak «bedel-i nakdî» (askerlik görevi görme yerine veriten para) ödemiştir; geri kalan sekiz dönümünü ele geçirmek isteyen öbür komşusu Yosturoğlu ile kavgalıdır. Elindeki bu küçük tarlayı sürmek için her yıl Koca İmam'ın öküzlerini kiralamaktadır. Kızı Huri'yi İmam'ın kayınçası Sarı İsmail'e vererek öküzleri bedava kullanmayı kurar. Sarı İsmail'in başka bir kızla evleneceğini öğrenince, Temre köyündeki tefeci Rum tüccardan yüksek faizle borç alıp iki öküz edinir. Artık çift sahibi olduğu için, kızını nasıl olsa birinin alacağını düşünür. Tarla yüzünden kavgalı bulunduğu Yosturoğlu'nun yeğeni Hüseyin, Huri'yi sever, onunla evlenir. Bir süre sonra, Kara Bibik, sol böğründeki sancılı hastalığı sağıtmak için Temre'deki Rum doktora gider: doktorun oynak karısı Eftalya evde yalnızdır; Kara Bibik, kadına sarkıntılık ederse de, herhangi bir başarı elde edemez.*]

. . . Tarlayı otlar bürümüştü. Kara Bibik burasını babası Koca Osman'ın mirası olmak üzere ele geçirmişti. Tarla o zaman on iki dönümken dört dönümünü Kara Durmuş'a satarak vaktiyle «bedel-i nakdî» vermişti. Şimdiki hâlde sekiz dönümden ibaret olan bu toprak parçasına bile tarla komşusu olan Yosturoğlu göz dikmekte ve bu sebeple aralarında ara sıra münâzaa vukua gelmekte idi. Otuz iki dönüm tarlası olanların da el ayası kadar toprağa göz dikmesi münasebetsiz değil mi ya? Kendisi şu kadarcık tarla sayesinde ancak akşamları bir kaşık çorba içecek kadar mal kaldırabiliyor. Elinden bu da çıksın da açlıktan mı ölsün? Zaten Yosturoğlu'nun babası da bu toprak hırsından ölmemiş miydi? O vaktin behrinde (tarihinde) babası, himdi (şimdi) kendisi gibi ötekinin berikinin damına tarlasına göz koya koya herkesin canını yakmıştı.

Kara Bibik, yaprakları budanmış fidanlardan bir kucak alarak tarlasının Yosturoğlu tarafındaki an (sınır) ına doğru yürüdü...

. . . Kara Bibik yorulmuştu. Koynundan tütün kesesini çıkardı, dolma gibi bir cıgara sardı, fakat ateşi yoktu. Deli Ali'ye bağırarak dedi ki:

— Dehey, Deli Ali! İspirto (kibrit) vâ mı?

Deli Ali başını kaldırarak dedi ki:

— Kol (yok)

— Mustâ'ya ünle (seslen) görelim.

Deli Ali, Çetecioğlu Mustafa'ya «Ateş!» diye ünledi. Mustafa sapanı toprağa derince gömerek övendireyi boyunduruk tahtasına dayadı. Taze sürülmüş toprak içinde kemâl-i zahmetle yürüyerek geldi. Üç çiftçi birleştiler, birer cıgara tutuşturdular. Tarla kuşları Mustafa'nın sabanı altından henüz kurtulmuş olan kaba çığır üzerine kümeyle konarak buldukları tohumlara gaga çalmaktaydılar. Güneş epeyce yükselmiş, hava ısınmıştı. Fakat Köyiçi cihetindeki boğazdan doğru Temre vâdisi serin bir rüzgâr dökmekteydi.

Deli Ali demekte idi ki:

— Yay (yaz) geliyo... Gündönümünden geri yaylaya çıkarız ha?...

Kara Bibik sol böğrünü tutarak işmi'zâz ile dedi ki:

— Hay kâfir! Mah (nah, işte) hu (şu) yakada oturup yatır.

Mustafa ile Deli Ali merhamet alâimi gösterdiler. Mustafa dedi ki:

— Sapan geçmeden harım (çit) ediyon.

Kara Bibik içini çektikten sonra:

— Koca İmam öküzlerini erte gün verecek... Bugün vimedi kim...

Deli Ali aklına bir şey gelmiş gibi tehâlükle dedi ki:

— Dur be! Koca İmam kayınçasını (kayınını) everiyormuş.

Diğer ikisi birden taaccüble:

— Sarı Simayil'i ha?

Deli Ali bunların henüz haberdâr olmadıkları bu havadisi vermiş olmasından böbürlenmeğe başladı. Kendisine her vukuâta vâkıf adam tavrı vererek dedi ki:

— Köşker'li Yusuf ânın (ağanın) beslengisini alıyo.

Kara Bibik bu havadisten hiç hoşlanmadı. Çünkü onun başka bir hesabı vardı: «Sarı Simayil»e kızı Huri'yi vermek arzusunda idi; bu tezevvuc sayesinde Koca İmam'ın öküzlerini bedava kullanabileceğini hesap etmekte idi. Sarı Ismail elden çıktıktan sonra bu öküzler de başkasının malı olacak, başkasının olmasa da yine her zamanki gibi parayla kullanmak lâzım gelecek.

Deli Ali i'tâ-yi havâdiste devam etmekte idi: Sarı Simayil Yusuf ânın beslengisine öteden beri göz koymuş; yaylada, kuyu başlarında, otlakta gizli gizli konuşurlarmış; hani şu âşıkdaşlık yok mu?... Hattâ bir gün kendisi, Deli Ali, Köşkerler'de Kızıl Hüseyin'in damına giderken, mah şurada, Uzun Mehmet'in tarlası köşesini döneceği sırada, boynuzun (boynuz ağacının) dibinde onları, beslengi ile Sarı Simayil'i, konuşurlarken görmüştü. Hey kuzum hey! Buna gençlik derler! Kendisi de gençliğinde Zeynep'i böyle tarla köşelerinde, harım kenarlarında, ağaç altlarında kollamaktaydı... Mah işte bak! Sakalı ağardı fakat gönlü kocamadı; hâlâ köyün taze kızları suya çamaşıra giderlerken imrenmektedir.

Çetecioğlu gülmekteydi. Fakat Kara Bibik, Koca Imam'ın öküzlerini düşünmekte idi. Güneş yükselmiş, ova ısınmıştı. Henüz taze kabartılmış topraklardan keskin bir toprak kokusu gelmekte, ekinlerin üzerinden hafif hafif dumanlar çıkmakta idi.

. . . Herkes işinin başına gitti. Kara Bibik harımını ikmal

ile uğraşmakta idi. Fakat şu öküz hesabı bir türlü zihninden çıkmıyordu. Koca İmam'dan gündeliği yarım mut (172 kilo) zahîreye istiâre ettiği öküzler gibi bir çift öküze kendisinin dahi malik olması hâlindeki saadetini düşünmekte idi. Ah, bir çift, bir çift! Bu hayvanları ne kadar sevecekti. Yazın yaylaya çıkarken eskisi gibi «malsız» olarak gitmeyecek, bir çift güzel öküzü önüne katarak köy halkının arasında sevincinden şarkı ünleye ünleye yürüyecekti. Bu saadetin hulyasına dalmış olduğu cihetle, işine makine gibi habersiz devam etmekte idi. Fakat ufk-i hayâlâtı üzerine bir karaltı peyda oldu: Para!... Bunun için yirmi mecit (yirmi mecidiye: dört lira) olsun lâzımdı. Ah, bu yirmi mecidi nerden bulmalı? Tüccar Anderya'ya koşmalı. Fakat Anderya'ya olan borç da çoğaldı. Daha geçen gün herif bir salkım çetele gönderdi. Çetele artıyor. Lâkin çare yok, bu isteği de yerine getirmeli. Günde yarım mut bu!...

. . . Kara bibik bu meseleyi zihninde evirip çevirmekte ve fakat hiçbir hal!-i sahîh bulamamakta idi. Bir taraftan da Anderya'daki çetelelerin yekûnunu toplamağa çalışıyordu. Bilmem bundan kaç gün evvel yarım okka tuz için Anderya'nın mağazasına gittiği zaman bilmem ne kadar çentik saymıştı. Kırk mı, elli mi, bilemiyor gayrı kim. Ah, hocalar gibi yazıp okuma bilmemek ne kadar fena! Mah işte ne kadar borç vardır, insan bilmez ki! Keşke kızan iken mektebe gitseydi. O vaktin behrinde de köyde bir hoca var mıydı ya!...

. . . Akşam üstü Kara Bibik damın kapısından girdiği zaman kızı Huri tembel tembel uzanıp yatmakta idi. Huri'nin yaşı otuzu geçmiş olduğu hâlde henüz kendisine bir koca zuhûr etmemişti.

. . . Kara Bibik'in girdiği yer, kerpiç şeklinde çamur parçalarından teşekkül etmiş dört duvar arasında sıkışmış, sekiz arşın boy, beş arşın en ve üç arşın yükseklikten ibaret bir mahallin, üstü hâl-i tabiîsinde çam gövdelerinden mürekkeb çatı üzerine bir karış yağlı toprak çekilmekten ibaret bir sakf ile örtülmüş ahır gibi yer odası idi. Pencere namına hiçbir deliği olmayıp hava ve aydınlığı sade duvarın birinde ocak namıyle açılmış olan geniş, isli, kurumlu bir büyük delikten almakta idi.

Bu ocağın gûya bacası olan dört kerpicin irtifâı, hâsıl olan dumanı çekemediğinden ve hele lodos havalarda şu ka-

ranlık, rutubetli, dar ahırın içi, ocakta yanan pırna: ve çam dallarının kesîf pis kokulu dumanı ile boğulur kalırdı. Bu duman, tavanın kütüklerini simsiyah etmiş, duvarın topraklı cidarlarını kalın bir kurum tabakası ile setr eylemiş idi.

Odanın zemini âdi kuru toprak olup şurasına burasına Kara Bibik'in kim bilir kaçıncı karın akrabasından beri tevârüs edegelen fersûde, renksiz bir iki kilim parçası atılmış; bir köşeye bir iki kırık, murdar toprak çukal (kab), bir iki tahta kaşık, bir iki kırık tabak; diğer bir köşeye içi yayla unu ile dolu bir teneke darı unu ile dolu bir yayık, bir yufka saçı, bir sacayak, yağ, bulgur gibi bazı erzak kabları falan yığılmış idi. Ocağın karşısındaki duvar tarafında da iki ot yatak, iki yün yastık, iki yorgandan ibaret bir yığın üzerine Huri'nin iki kattan ibaret olan elbisesi darmadağınık bir surette atılmış idi.

(*Kara Bibik* I, II)

II. ROMANLAR

Nabi-zâde Nâzım, *Haspa* adlı hikâyesinin önsözünde, roman ile hikâyenin özelliklerini ve farklarını anlatırken, roman için şöyle demiştir:

Roman, bir vakanın alet-tafsîl (geniş olarak, inceden inceye) *hikâyesidir ki, âzâ-yı vaka* (vakanın parçaları, ayrıntıları) *ile eşhâs-ı vukuât* (olaylardaki kişiler) *üzerinde kaarînin teveccüh ve hissiyyâtını celb ve cem'e her şeyden ziyade dikkat olunur.*

Daha aşağılarda, hikâye türünü anlatırken değindiği üzere, romanda bir de «*infiâlât-ı şedîdeye*» (şiddetli tutkulara) yer verilmesi gerektiğini belirtir.

Nabi-zâde Nâzım, yalnız bir roman yazmıştır: *Zehra.* Yazarın «roman» diye adlandırdığı 35 - 40 sahifelik *Kara Bibik*'in – bir vakanın genişçe olarak anlatılmasına, şiddetli tutkulara da yer verilmesine rağmen – uzunluk bakımından roman değil, ancak «uzun hikâye» sayılabileceğini yukarda söylemiştik.

2

ZEHRA

1 — Bu eser, yazarın ölümünden birkaç yıl sonra, arkadaşı Mahmut Sadık tarafından yayımlanmıştır. İlkin 1311 (1895)'de Servet-i Fünun'da tefrika edilmiş (no. 254 - 272), sonra kitap halinde basılmıştır.

2 — Natüralizm akımına bağlıdır; yani, insanların ruh hallerinin fizyolojik ve toplumsal etkiler altında gelişmesi gösterilmiştir:

Âşık mizaçlı bir adamın, Suphi'nin, uygun koşullar bulduğu zaman neler yapabileceği denenmek için, bu adam, yazar tara-

fından hazırlanan çevrelerden geçirilmiş, ve sonunda bunun gerek kendisinde, gerek ailesinde ve gerek toplumda yaptığı yıkıntılar hikâye edilmiştir.

3 — Eserde tasvir edilen çevreleri yazmadan önce, yazarın oraları incelediği ve birtakım notlar aldığı bilinmektedir:

«*Tulumbacıların ahvâlini tedkik için tulumbacı kahvelerine gittiği zaman benden hayli lâtifeler işitti.*» (Mahmut Sadık: *Nabi-zâde Nâzım ve Zehra'sı;* «Servet-i Fünun», 1311 «1895», no. 254).

4 — Eserde, yazıldığı yılların (1890 sıraları) İstanbul hayatı, – Boğaziçi mehtap safaları, Beyoğlu eğlenceleri, baloları, «mudhik-i şehir» Abdürrezzak Efendinin Şehzadebaşı'ndaki «Handehâne-i Osmanî» adlı tulûat tiyatrosu, o çağın tulumbacı yaşayışı– ayrıntılarıyle verilmiştir.

5 — Eserin ana çizgileri Ahmet Mithat'ın *Müşâhedât* romanına benzemektedir. (İki eserin konularını karşılaştırınız).

6 — Yazar, kendinden önce yetişenlerden ayrı, yeni bir edebiyat çığırı tutmuş olmakla birlikte, Namık Kemal etkisinden kendisini büsbütün kurtarabilmiş değildir:

a. Namık Kemal'in *İntibâh* romanının Çamlıca tasviriyle başlamasına karşılık, *Zehra* –aynı şairane hava içinde– Boğaziçi tasviriyle başlar;

b. Bu yoldaki tabiat tasvirlerinde dil, yabancı sözcük ve dil kurallarıyle alabildiğine yüklü, üslûp da çok yapmacıklı ve süslüdür:

... Meftûn-i mahâsin-i tabiat olması lâzımgelen bu ziyaretçi Fenerler hizasından Boğaz dahiline girmeğe başladığı zaman enzâr-ı temâşâsı önünde öyle bir sâha-i dil-ârâ tecellî ediverir ki, tam cebhede enzâr-ı hayretine zarif zarif yalılarla müzeyyen olan etekleri bir deryâ-yi lâtîfin emvâc-ı zemzeme-pîrâsıyle ıslanmakta bulunan i'vicâclı yeşil tepeler tesadüf eder.

... Boğaziçi bir dilber-i tabiî kadar sevilmelidir, demiş olsak letâfetini tasvir ve icmâl etmiş olamayız. Uzun uzadıya tasvire çalışmaktan da, vaktin adem-i müsâadesine mebnî, bir fâide yoktur. Bu cihetle, o gibi mesâî-i bî-netîceyi başka bir fırsata ta'lîk edeceğiz.

Bir kere bu kadar câmi-ül-bedâyi olan Boğaziçi'nin haber verdiğimiz mevsimdeki letâfetini tasavvur etmeli; bir de bu

letâfete bir kuvvetli mehtâbın katacağı revnakı düşünmeli. «Letâfet ender letâfet» tavsîfine şâyeste olan bu revnak kimde sabr ü tahammül bırakır ki...

c. Kişi tasvirlerinde de yer yer Namık Kemal etkisi açıkça görülmektedir:

Beli ince, göğsü geniş, omuzları geniş, gerdanı uzunca, çehresi beyzî, kaşları, kirpikleri, saçları gür ve kara, rengi pembemsi beyaz, elleri, ayakları, ağzı ufak, reftârı dil-pesend, gamzeleri dil-firîb, hâsılı bir dilber-i ârâm-şikârdı.

(Bu parçayı, Namık Kemal'in *İntibâh* romanından seçilen Dilâşüp portresiyle karşılaştırınız).

7 — Yazar, *Kara Bibik* hikâyesindeki tutumunun tersine, kendi anlattığı yerlerde epey ağır bir dil kullanmış; ancak halktan kişilerin konuşmalarında sade dile yönelmiş, tulumbacıların yaşayışını anlattığı bölümde de tulumbacı ağzını özel terimleriyle birlikte vermiştir.

8 — Günlük hayatın anlatıldığı yerlerde herhangi bir üslûp kaygısı gözetilmemiş; hele kimi yerlerde, geçmiş zaman kipi okuyucuya usanç verecek kadar çok kullanılmıştır:

Suphi, sıcaktan bunalacak hâle gelmişti. Yüzü gözü cayır cayır yanmakta idi. Arada sırada hortumun dikiş ve deliklerinden fışkıran su ile yüzünü gözünü ıslatmakta idi. Ateş gittikçe ilerlemekte, bu tarafa doğru gelmekte idi. Aşağıdan İnce Hasan avaz avaz bağırıp aşağıya çağırmakta idi. Karşı taraftaki büyücek evin sahibi, Firuz Ağa sandığını evine istemekte idi. İnce Hasan, buradan beş on mecidiye ümit etmekte idi.

9 — Yazar, *Kara Bibik*'in önsözünde ileriye sürdüğü görüşün tam tersine bir tutumla, eserde kendi kişiliğini gizlememiş; olayları anlatırken kendi görüşlerini bildirdiği gibi, kişileri anlatırken onları alınyazılarıyle başbaşa bırakacak yerde, araya kendi duygularını da katmıştır:

** İlkbaharda Boğaziçi'nin R. köyündeki yalıya nakledilmişti. İşte biz bu iki karı kocayı hikâyemizin ibtidâsında o yalıda bulmuştuk.*

** Yukarda anlattığım vechile, tab'an kıskanç ve hırçın bir şey olmakla beraber...*

** Dediğim gibi, hırçın kız muhabbeti sade kitap sahifelerinde görmüştü.*

** Kış mevsimi zavallı Zehra için daha ziyade bâdi-i ıztırab ve heyecan bir mevsim oldu.*

** Zavallı kadın hissiyyâtında yanılmıştı. Karşısındaki kocası değil, hiç tanımadığı bir delikanlı idi.*

** Kadıncağız o tarafa doğru yürüdü.*

10 — Yazar, yine *Kara Bibik* önsözünde ileriye sürdüğü, «olayların, tabiatın üstünde olmayıp makul olması» gerektiği görüşünü de tam olarak uygulayamamıştır. Kimi olaylar inandırıcı görünmemektedir:

Zehra'nın babasının, kızını evlendirdikten sonra, eserde bir daha görünmez olması (belki de ölmesi);

Zehra'nın ikinci kocası Muhsin'in, olayın yürüyüşünde herhangi bir rolü kalmayınca, durup dururken ölüp ortadan çekilmesi, v.b.

[Zehra, bir tüccarın kızıdır. Küçük yaşında iken anası ölmüştür. Yaratılıştan kıskanç bir kız olan Zehra, babasının kâtibi Suphi ile evlenir. Evlendikten sonra bütün kıskançlığı kocası üzerinde toplanır. Suphi'nin annesi, oğlunun evine, hizmet etmesi için, Hüsnicemal adında güzel bir cariye hediye edince Zehra'nın kıskançlığı büsbütün artar. Bu sırada (anlaşıldığına göre) babası ölür, ticarethanenin yönetimi Suphi'ye kalır. Suphi, Hüsnicemal'i sever, onu nikâhla alır. Makrıköyü'nde (Bakırköy'de) ayrı bir ev açar ve artık eski evine de uğramaz olur; bir süre sonra Zehra'yı boşayarak onunla ilişiğini büsbütün keser. Hüsnicemal'den öc almak hevesine düşen Zehra, Suphi'ye, Ürani adında düşkün bir Rum kadınını musallat eder. Suphi, Rum kadını ile buluştuğu günden sonra, ona delice bağlanır, evine ve ticarethanesine dahi uğramaz olur. Beri yanda, Hüsnicemal, kocasının ortadan kaybolması yüzünden acı çeker, çocuk düşürür, sonunda kendini öldürür.

Hüsnicemal'den öcünü almış bulunan Zehra, şimdi de Suphi'den öc almak için onun kâtibi Muhsin ile evlenir, böylece mağazanın yönetimi Muhsin'e geçer ve Suphi'nin gelir kaynağı kurur.

Suphi'nin parası bitince Ürani onu yüzüstü bırakır, Suphi sefil bir serseri hayatı sürmeğe başlar, karnını doyurabilmek için tulumbacı olur, yangınlara gider. Sonunda, bir gün, kendisini

bu hale getirmiş olan Ürani'yi ve onun yeni âşıkını öldürür.

Ortada kanıt bulunmadığı için mahkeme Suphi'nin beraetine karar verir ise de, böyle bir serserinin İstanbul'da kalmasını sakıncalı gördüğü için, Trablusgarb'a sürer.

Zehra, kendi kurduğu tuzak yüzünden, eski kocasının başına gelenleri öğrenince çok üzülür, yeni kocasını da bir türlü sevemez. Yeni kocası ölür. Zehra yalnız kalır, artık her şeyi unutmuş bir halde, kederli bir ömür sürmektedir. Bir gün sokakta yoksul bir ihtiyar kadının düşüp öldüğünü görür. Bu kadının, Suphi'nin annesi olduğunu anlayınca çok acı çeker, bu yüzden hastalanır ve ölür.]

Aşağıdaki parçada, Suphi'nin tulumbacı koğuşuna yazılışı ve bir yangına gidişi anlatılmaktadır. Yazar, bu bölümü yazmak için, tulumbacı kahvelerine gitmiş, uzun uzadıya gözlem ve araştırmalarda bulunmuş, notlar almıştır.

Artık Suphi'nin bundan sonraki yaşayışı tam serseriyâne, tam bîmekânâne bir hale münkalib olmuştu. Firuzağa tulumbacı kahvelerine dadanmış, on beş yirmi gün içinde tulumbacılarla «hall ü hamur» olmuş idi.

Arkadaşlarının tazyiki üzerine «sandık»a «omuzdaş» yazılmağa karar verdi. Reis İnce Hasan'a müracaat etti. Arnavut Hanı'ndaki yatağını orada birisine satmış, yani yataksız kalmış olduğu cihetle «kefaletsiz» omuzdaş olamayacak idi. Arkadaşlarından üç kişi çapkınlık etmeyeceğine, münasebetsiz hallerde bulunmayacağına dair kefil olarak hele Suphi'yi «koğuş»a kabul ettirdiler. Suphi'ye bir kat yeni tulumbacı elbisesi verdiler. Gündüzleri kahvede hizmet ederek para kazanmağa başladı. Zaten kahve parası «sandık parasından» çıkacak idi. Hasta olursa veya ez-kazâ «kodes»e girerse «sandık parasından» beslenip tütün içeceği de bir tesliyet idi.

Reis, Suphi'yi «ardcı» tayin etmiş idi. Fakat daha ilk tecrübede Suphi bu vazifenin uhdesinden gelemeyeceğini kestirdi. «Öncülük» tecrübesi de muvaffakıyyetsizlik gösterdi. İnce Hasan içinden kızmakta idi.

Suphi cılızlığı, çelimsizliği cihetiyle ne «hortumcu» olabilecek idi, ne «borucu». Çâr ü nâçâr «kökenci» Tursun'u ardcılığa alıp Suphi'yi kökenci yaptı.

Suphi'nin vazifesi ehvenleşmiş idiyse de tehlikesi artmış idi. Çünkü borucu ile birlikte damlara çıkmak, ateşe herkesten yakın bulunmak mecburiyetinde idi.

Bir gece koğuş ahalisi bir idare kandilinin zaif aydınlığı içinde horul horul uyumaktalar iken «köşklü» nârayı atarak uyandırdı; Tatavla'da yangın olduğunu haber verdi.

Suphi gözlerini uğuşturarak kalktı, başı beyni kazan gibi idi. Omuzdaşlar giyinmekte, öteye beriye seğirtmekte idi. Suphi de nâçâr giyınmeğe mecbur oldu. Tam dizliğini çekmekte iken «ikinci reis» Suphi'ye dedi ki:

— Haydi bakalım kökenci... Fırla bakalım... Reize (reise) haber ver de sandık kaldıralım...

Suphi homurdanarak yemenilerini çekip «fırladı». Hava gayet soğuk, rüzgâr şiddetli, sokaklar karanlık idi. Uyku sersemliğiyle reisin evini güçbelâ buldu. Reise «bir oğlu olduğunu» haber verip döndü.

Sandık koğuşun önünde hazırlanmış, hortumcu yola çıkmış, fenerci fenerini yakmış, «takımlar» toplanmış, «nâzır»a hayvan gitmiş idi.

Suphi de «köken ıpi» ni omuzladı. İnce Hasan geldi:

— Hazır ol zeybek!

Zeybek «takım»ı:

— Alesta!

diye bağırdı. Reis müteâkıben:

— Yakın gel!

emrini verdi. Takım kollara yanaştı.

— Al zeybek!

kumandasında öncülerle ardcılar bir elde sandığı omuzladılar. Fenerci öne düştü. Suphi omuzdaşlar arasında gitmekte idi.

Sandık «koyun ayağı» gitmekte, şuradan buradan «misafirler» gelmekte idi. Fenerci:

— Yalama var!

diye haykırdı. Takım dikkatle yürümeğe başladı.

Bozhane yokuşu'nu bu gidişle çıktılar. Suphi hem koşuyor,

hem Ürani'yi düşünüyor idi. Boğaziçi'ndeki, Beyoğlu'ndaki yaşayışla şu tulumbacılık ömrünü mukayese etmekte idi. Kıyafetinden utanmakta, eski hâtıralara hayıflanmakta idi.

Taksim Meydanı'nda takım değiştirildi. Geriden, Beyoğlu caddesinden bir sandık söktü. Herkesi bir çarpıntı aldı. Reis «takım açtırdı», sandık kuş gibi uçmakta idi. «Nefesler»den Bıçkın Salih:

— «Yaman gider Beyoğlu Pervuzâlı!» (Firuzağalı)

diye bir nâra attı. İş kızışmış, arkadaki sandık takibe başlamıştı.

Suphi bu gidişe hiç alışkın değil idi. Bacakları kuvvetten düşmekte, nefesi nefesine yetişememekte, geri geri kaimakta idi. Halbuki arkadaki sandık «ateş gibi» gelmekte idi. Halecan artmış, tehlike yaklaşmış idi. Koca Firuzağa sandığının «gebe» kalması tasavvuru cümleyi titretmekte idi.

Suphi'nin artık tâb ü tüvânı kesilmiş idi. Fakat arkadaki sandık gelip çatmak üzere idi. Şimdiki «misafir takımı» reisi kızdırmakta ise de şu halde «takım değiştirmek» de tehlikeli idi Reis kırbacını havada şaklatarak küfür etmekte, herkes kavgaya hazırlanmakta idi.

Bıçkın Salih, Suphi'ye dedi ki:

— Tetik davran omuzdaş!... Sandığa dikkat et!

Bu hızla meşatlığın önüne kadar gelmişlerdi. Arkadan gelen sandık kaybolmuştu. Bu hâl Firuzağa sandığı için daha büyük bir tehlike demekti. Çünkü kaybolan sandık arka sokağa sapmıştı ki, ilerde öne çıkması mümkündü. Bu hâl ise sandık için bir tahkir olup mutlaka bir kavga lâzımdı. İnce Hasan biraz nefes alarak takım değiştirdi. «Keçekülâh»a takım açtırdı.

Suphi sanki yığılıp kalacağım zannediyordu. Halbuki sandığı bırakmak da mümkün değildi. Pangaltı'ya kadar geldikleri hâlde bile arkadaki sandık zuhur etmemişti. Artık tehlike geçmiş, sandık «koyunayağına» yatmıştı. Suphi nefes almağa başladı.

Yangın yeri dar bir sokak içinde ahşap bir evdi. Ateş alt kattan zuhûr etmiş, tavana kadar sarmıştı. Yan taraftaki evin de saçağı ufaktan tutuşmuştu.

Sokak hıncahınç dolmuş, ortalık feryat ve gıriv içinde kalmış, Tatavla sandığı işe başlamıştı. Bir taraftan sakalar su

taşımakta, bir taraftan şuraya buraya eşya taşınmakta idi.

Sandık indi. Hortum takıldı. Borucu bir ev aşırı bir dama çıktı. Suphi, köken ipini açıp bir ucunu kökene bağladı. İpi kangalladıktan sonra fırlatıp yukarı borucuya attı. Kendisi de derhal dama çıktı. İkisi birlikte ipi tutup hortumun ucunu yukarı aldılar. Suphi, kökenden hortumu zapta çalıştığı sırada, borucu Ali boruyu iki eliyle kavramış, sağ elinin başparmağıyle borunun ağzını tıkayarak su beklemekte idi.

Aşağıda ise, sandık ağız ağıza dolmuş, işlemeğe başlamıştı. Ali, suyun tazyikini hissedip de parmağını çekince, hışım ve şiddetle çatlaya çatlaya parmak kalınlığında bir su fışkırmağa başladı. Bu su alevin içine girince derhal tebahhur etmekte ve ateş üzerinde hiçbir tesir göstermemekte idi.

Suphi bu manzarayı ömründe görmüş değildi. Beş altı arşın yakında şiddetli bır ateş yalım yalım alev salarak, kıvrıla büküle havalanmakta ve ucundan kesîf bir siyah duman sütun sütun zebâne-gîr olmakta idi. Hava, insanı bunaltacak derecede kızmış, borucu ile Suphi buram buram ter dökmeğe başlamıştı. Alev, bunlara vurmakta idi. Rüzgâr biraz yatışmış, her taraftan tulumbalar üşüşmüş olmakla, yangının söndürülebileceği memûl idi. Civar damlardan hep yangın alevlerine doğru beş on boru sıkılmakta idi. Suphi gözünü alevden ayırmıyordu. Dumanlar içinde milyonlarca kıvılcım uçuşmakta, üzerlerine kıvılcım yağmakta idi. Alev yeniden yeniye bazı tahtalara sirâyet ettikçe, evvelâ şerâre hâlinde zuhur eden ateş, büyüye büyüye alevlenmekte, bu suretle yangın azıp tevessü etmekte idi. Ali en ziyade bu noktalara dikkat etmekte idi. Nerede yeni bir ateş görürse boruyu oraya tevcih eylemekte idi.

Suphi sıcaktan bunalacak hâle gelmişti. Yüzü gözü cayır cayır yanmakta idi. Arada sırada, hortumun dikiş deliklerinden fışkıran su ile yüzünü gözünü ıslatmakta idi.

Ateş gittikçe ilerlemekte, bu tarafa doğru yürümekte idi. Aşağıda İnce Hasan avaz avaz bağırıp aşağıya çağırmakta idi. Karşı taraftaki büyücek evin sahibi, Firuzağa sandığını evine istemekte idi. İnce Hasan, buradan beş on mecidiye ümit etmekte idi.

Ali boruyu sökmüş, Suphi ipi kökene bağladıktan sonra sağa sağa hortumu aşağıya bırakmağa başlamış idi.

Borucu damdan inmiş, Suphi yalnız başına kalmıştı. Hortum aşağıya inmiş ve artık Suphi serbest kalmıştı. Halbuki hiç kimse farkına varmadığı hâlde, bu hanenin arka tarafındaki saçak bir haylı zaman evvel ateş almıştı.

Suphi damın bacasına seğirtti. Fakat ateş tavanı sarmış olmakla, alev içinden geçmeğe mecburdu. Suphi tavan arasında duman içinde kalmış, sağını solunu şaşırmıştı. Oraya buraya saldırmaktaysa da, bir türlü yolu bulup da çıkamıyordu. Feryadın da bir faydası yoktu. Çünkü aşağıda hüküm süren karışıklık, gürültü patırtı arasında feryatlarının işidilmeyeceği zâhirdi.

Suphı, hâlâ çabalanıp durmakta idi. Fakat teneffüs de güçleşmiş, başı dönmeğe başlamıştı.

İnce Hasan, Suphi'nin gecikmesinden şüphelenmişti. Neferlerden iki tanesini çatı arasına çıkardı. Bunlar da gözgözü görmeyecek derecede kesîf bir duman içinde kaldılar.

— Supi!... Supi!...

nidâsına gayet boğuk bir sesle:

— Aman yetişin, boğuluyorum!

cevabını aldılar. Hâl ve mevki pek tehlikeli idi. Bir taraftan da alev sarmakta idi.

Suphi artık hayatından kat-'ı ümid etmişti. Şu hâl-i ye's ve hatır-nâk içinde bile Ürani'yi düşünmekte idi. Sevdiğinden şu sûret-i fecîada ebediyyen mahrum olacaktı. Gözünün önüne Ürani'nin hayali gelmiş, kendisine enzâr-i terahhum atfetmekte idi. Fakat biçare kızı da bir alev sarmakta idi. Uzun kara saçlarının uçları tutuşmuştu bile. Suphi kendi hâlini unutup sevdiğini kurtarmağa can atmış idi. Fakat heyhat, her taraf alev, her taraf ateş. Ürani yanıp kül olmuş, cihanı bir lehîb-i dehhâş sarmış, Suphi kendini kaybetmiş, bayılmıştı.

(*Zehra*, VII)

İKİNCİ BÖLÜM

EDEBİYAT-I CEDİDE

(Servet-i Fünun Edebiyatı)

EDEBİYAT-I CEDİDE

Türkiye'ye Tanzimat Edebiyatı'yle giren hikâye ve roman çeşidi, Edebiyat-ı Cedide devrinde (1896 - 1901) olgunlaşmış ve ilk usta romancılar bu devirde yetişmiştir.

Edebiyat-ı Cedide Hikâye ve Romanlarının Özellikleri:

1 — Bu devir yazarları Realizm ve Natüralizm akımlarının etkisi altındadır.

2 — Bunun sonucu olarak, hep hayatta görülen, ya da görülmesi olanağı bulunan olay ve kişiler anlatılmıştır.

3 — Teknik kuvvetlenmiştir; gereksiz tasvirler yapılarak, ya da konu dışı bilgi verilerek vakanın yürüyüşü durdurulmamıştır.

4 — Çevre tasvirleri eseri süslemek için değil, vaka kahramanlarının kişiliklerinin oluşumunu anlatabilmek için yapılmıştır.

5 — Yazar, eserde kendi kişiliğini gizlemiştir.

6 — Olup bitenler –özellikle sanatçıların olgunluk çağı eserlerinde– yazarların gözüyle değil, eser kişilerinin gözüyle, onların «bakış açısı»ndan anlatılmıştır (Halit Ziya, *Aşk-ı Memnu, Kırık Hayatlar;* Mehmet Rauf, *Eylûl;* v.b.). Bu, edebiyatımızda hikâye ve roman türünün gelişiminde önemli bir aşamadır.

7 — Batı edebiyatından yalnız yöntem alınmış, vakalar kendi hayatımızdan seçilmiştir; fakat kimizaman yalnız yöntem alınmakla kalınmamış, vakalar da taklit edilmiştir. Sözgelimi, Hıristiyanlar arasında, aşk yüzünden mutsuz olanların kimizaman dünyadan elini eteğini çekip manastıra kapanması âdeti vardır; Halit Ziya'nın *Keklik İsmail* hikâyesinde de İzmir delikanlısı Keklik İsmail, sevgilisinin başkasıyle evlenmesi üzerine dünya ile ilgisini keser, bir tekkeye çekilir.

8 — Vakalar genellikle İstanbul'da geçer. (Abdülhamit devrinde memlekette gezi özgürlüğü olmadığı için, yazarlar, memleketin İstanbul dışındaki yerlerini tanımıyorlardı).

9 — Vaka kişileri çoğuzaman aydın kimselerdir. Fakat kimi eserlerde, ve daha çok küçük hikâyelerde, halk tabakasından kimseler de ele alınmıştır (Halit Ziya, *Mahalleye Mevkûf*, *Sade Bir Şey*; Hüseyin Cahit, *Görücü*, v.b.).

10 — Tanzimat sanatçılarından çoğunun tersine olarak, halka seslenmek düşünülmemiş; «havâssa mahsus» (seçkin kişilere özgü) bir yol tutulmuştur: kendilerinin de söylediği gibi: «Servet-i Fünun edebiyatı umuma, avâma mahsus değildir (Hüseyin Cahit, *Biraz Daha Hakikat*).

11 — Bu düşünüşün bir sonucu olarak, dil konusunda da Tanzimat hikâye ve roman yazarlarının pek çoğundan daha geri bir anlayışla, konuşma dilinden büsbütün uzaklaşılmış, Arap ve Fars sözcük ve dil kurallarına geniş ölçüde yer verilmiştir. Bu arada, o zamana kadar edebiyatımızda kullanılmayan birtakım kavramlar, Fransız edebiyatından esinlenilerek, Türkçeye ktarılmış; bunların çoğu da, Fars dilinin kurallarıyle yapılane birtakım tamlamalar ve bileşik sıfatlarla verilmiştir:

Karha-i hayat (hayat yarası), *Ra'şe-i bâride* (soğuk titreyiş); *tehî-baht* (boş bahtlı), *zekâ-şiken* (zekâ kıran) v.b.

12 — Klasik Türk cümlesinde özne başta, nesne ortada, fiil sonda gelir. Fiilin mutlaka sonda gelmesi, hele hikâye ve romanlarda çoklukla geçmiş zaman kipinin kullanılma zorunluğu bulunması yüzünden, anlatımda bir birörneklik doğar. Bu devir yazarları, anlatımı geçmiş zaman kipinin bu birörnekliğinden kurtarmak için, ilk iş olarak, fiille biten cümlelerde başka başka kipler kullanmağa çalışmışlardır:

İsterseniz sizinle anne kız meseleyi halledelim. Bakınız size ne şartlar teklif ediyorum: Behlûl buradan gidecek... (Halit Ziya, *Aşk-ı Memnu*)

Fakat bunu her zaman uygulama olanağı yoktu. Edebiyat-ı Cedide'ciler, kuvvetli etkisi altında oldukları Fransız dilinden esinlenerek, o dilin sözdizimi kurallarından kimisini Türkçeye uygulamışlar, böylece, Türkçenin sözdizimini genişletmişlerdir:

a. Cümledeki klasik sırayı bozarak, fiili başa, ya da ortaya almışlardır:

* *Firdevs Hanım hiddetinden boğulur gibiydi, haykırdı: – Bihter!..* (Firdevs Hanım hiddetinden boğulur gibiydi, «– Bihter!» diye bağırdı.) (Halit Ziya, *Aşk-ı Memnu*)

* *Anne, dedi, açık konuşalım olmaz mı?* (Halit Ziya, *Aşk-ı Memnu*)

* *Hayır, diyordu, hayat elbette bir mecmua-i tesadüf değildir.* (Hüseyin Cahit, *Hayal İçinde*)

* *O zaman, yârabbim, o zaman ne olurdu, hayatı, kocası... bütün âlem...* (O zaman, yarabbim, o zaman hayatı, kocası, bütün âlem ne olurdu?) (Mehmet Rauf, *Eylûl*)

b. Fiillerden önce gelmesi gereken tamamlayıcı öğeler kimizaman fiilin sonuna getirilmiştir:

* *Evet, bu aşk ölecekti; lâkin etrafına musibetler serperek.* (Evet, bu aşk, etrafına musibetler serperek ölecekti.)

* *Ever, buradan gidecek. Bir daha avdet etmemek üzere.* (Evet, bir daha avdet etmemek üzere buradan gidecek.) (Halit Ziya, *Aşk-ı Memnu*)

c. Asıl düşünceyi anlatan sözcük, ya da sözcükler, kimizaman bağımsız olarak başa alınmıştır:

* *İzdivac! O zaten bir oyuncaktı, tahta parçalarından yapılmış bir şey.* (Halit Ziya, *Aşk-ı Memnu*)

* *Evler! Bunların ne olabileceğine henüz bir sahih ilim peydâ edememişti.* (Halit Ziya, *Kar Yağarken*)

* *Görücü... Seniha'nın unutmağa başladığı bu kadınlar kendisini niçin rahat bırakmıyordu?* (Hüseyin Cahit, *Görücü*)

* *Maziye tahassür, istikbale adem-i itimad... Nezih'in hayatı daima bu iki girdâb arasında mı müteheyyic ve muztarib olacaktı?* (Hüseyin Cahit, *Hayal İçinde*)

ç. Asıl düşünceyi anlatan sözcük ya da sözcükler, kimizaman da, yine bağımsız olarak, sona alınmıştır:

* *Bütün takayyüdlere rağmen Remzi her sene birkaç büyük hastalık geçirirdi: Kulak, diş, boğaz, ilh...* (Mehmet Rauf, *Küçük Remzi*)

d. Kimizaman cümleler yarıda kesilmistir:

* *İzdivac! O zaten bir oyuncaktı, tahta parçalarından yapılmış bir şey; parmağınızın ucuyla dokunsanız...* (Halit Ziya, *Aşk-ı Memnu*)

* *İstanbul'da, karanlık bir gecede Büyükdere'de rıhtımda*

idim ve kolumda... Oh! bilsen, o dakikada o uzak hâtıra-i şebâb bana ne derin bir ağlamak ihtiyacı veriyordu. (Halit Ziya, *Bir Küçük Hâtıra*)

* *Gözyaşlarına acıyorum... Fakat...* (Ahmet Hikmet, *Lânc-i Münkesir*)

e. Kimizaman fiilsiz cümleler ve sözcükler ardarda sıralanmıştır:

* *Bundan beş bin sene evvel... Bahr-i Kulzüm'ün sahil-i cenubunda bir ada... Mai bir gece... Mehtap... Koyu kurşunî bir umman... Üstünde mehib bir sükûnet... Boş bir fezâ... Pâyansız bir muhit-i râkid... Korkunç bir kimsesizlik, boğucu bir sessizlik... Çıt yok, eser-i hayat yok...* (Ahmet Hikmet, *Hâristan*)

* *Tenha, karanlık sokaklar... Soğuk rüzgârla karışık sık bir yağmur...* (Halit Ziya, *Mai ve Siyah*)

f. Kimizaman bir cümlenin arasına ikinci bir cümle sokulmuş ve bu ek cümle, birinciden ayrılmak için, çoğuzaman iki çizgi arasında yazılmıştır:

* *Onun tâ kenarında, paltonun eteklerinin ucuna oturur; o kürklü –kim bilir nasıl ısıtır– lâcivert çuhanın sayesinde mevhum bir hararetle ısmarak beklerdi.* (Halit Ziya, *Kar Yağarken*)

* *...Sabahleyin kılavuz kadının getirdiği bu resmin, rüyalarını dalduran bir erkân-ı harb zâbitini –yakasının işlemesi ne kadar da güzeldi– irâe ettiğini görünce, görücü sandalyesi üzerinde geçirdiği ıztırabları unutuvermişti.* (Hüseyin Cahit, *Görücü*)

g. Kimizaman, bağ-fiiller atılıp, sıfatlar ve sıfat-fiiller (ortaçlar) yalın olarak kullanılmıştır:

* *...Ayakları birbirine dolaşarak –başı eğilmiş, yüzü kızarmış– yürüdü.* (Ayakları birbirine dolaşarak –başı eğilmiş, yüzü kızarmış olarak– yürüdü). (Hüseyin Cahit, *Görücü*)

Bunlar dışında sözdizimi ile ilgili olmamakla birlikte, yine Fransız dil ve edebiyatından alınma bazı söyleyiş özelliklerine düşkünlük gösterilmiştir:

a. Kimizaman cümlenin başına ya da ortasına bir *evet* sözcüğü katılarak, düşünce pekiştirilmiştir:

* *Evet, Diapılolar işte böyle gülüşmeğe, eğlenmeğe yarardı.* (Hüseyin Cahit, *Hayal İçinde*)

* *Evet, samimiyetle akan yaşlar hiçbir zaman tesirsiz olamazlar.* (Ahmet Hikmet, *Lâne-i Münkesir*)

* *Behlûl buradan gidecek, evet, buradan gidecek.* (Halit Ziya: *Aşk-ı Memnu*)

* *Kendi kendine: «Eldiven... Evet, fakat acaba kaça?» diyordu.* (Mehmet Rauf, *Hep Onlar İçin*)

b. Cümle içinde ikide bir *ah! oh!* gibi ünlemler kullanılmıştır:

* *Her şey çürüyor oh! her şey çürüyor.* (Mehmet Rauf, *Eylûl*)

* *Yalnız bir derdi vardı, oh! ciğerlerini söken bir derdi vardı: Ahmet.* (Halit Ziya, *Sade Bir Şey*)

* *Oh! bu Suat'ın artık elinde değildi, bunun için kendinde kâfi derecede kuvvet bulamıyordu. Ah! niçin ondan hep elinden gelmeyen şeyler isteniyor, hiç onun arzusu sorulmadan, ne kadar muztarib olduğu merak edilmeden niçin ona böyle ezâ ediliyordu?* (Mehmet Rauf, *Eylûl*)

* *Bu sâf hayattan. bu sade hayattan, –Ah! bu hayat-ı muhayyel ve muazzezden– mes'ud idik.* (Hüseyin Cahit, *Hayat-ı Muhayyel*)

c. *Ve* bağlacına aşırı düşkünlük gösterilmiştir.

13 — Üslûp, hele yer ve kişi tasvirlerinde, çok süslüdür. Bu konuda Halit Ziya şöyle demektedir:

... Bu maraz hâdisesi, refiklerimin affedeceklerine, hattâ benimle beraber itiraf eyleyeceklerine kanaatle söyleyeceğim, ziynet ve sanat ibtilâsı idi. Bu ibtilâ nazımda olsun nesirde olsun, yazıları fazla yüklü, sonradan bulunmuş bir tâbiri kabul edersek, ağdalı bir hale getiriyordu; öyle ki, o tarihten uzaklaştıkça hele bugün ben bizzat bunları tekrar okurken sinirlenmekten hâlî kalmıyorum (*Kırk Yıl*, c. IV, s. 141).

Türk sanatkârı bu ibtilâya İran'ı taklit etmekle düşmüşken bazan bir maraz tohumunun daha hafif bünyelerde fazla şiddetle nemâ bulması kabilinden onun daha ifratlı ve daha sürekli bir hastası olmuştur. Edebiyat-ı Cedide garba teveccüh ederken şarkın bu illetinden kendisini kurtarmalı idi. Bil'akis mevrûs marazı yenilik iddiasının ince ve yarı şeffaf boyası altında sakladı, ve daha fenası, besleyerek büyüttü.

Birinden diğerine sirayet ederek hemen bütün Edebiyat-ı Cedide şairleri ve nâsirleri yazılarına yığın yığın istiareler, mecazlar, teşbihler, kelime ve fikir oyunları koydular; ve sanki yazı hayal ve lâfız marifetleri için bir hüner sahnesi imişçesine sa

*natta hakikî bir tecedd*ü*d cereyanının aksine, irticâî bir yol tutmuş oldular.* (*Kırk Yıl*, c. IV., s. 144 - 145)

Edebiyat-ı Cedide'nin Hikâye ve Roman Yazarları Şunlardır :

1. Halit Ziya Uşaklıgil
2. Mehmet Rauf
3. Hüseyin Cahit Yalçın
4. Müftüoğlu Ahmet Hikmet
5. Safvetî Ziya

HALİT ZİYA UŞAKLIGİL
(1866 - 1945)

HAYATI : Halit Ziya İstanbul'da doğdu (1866). Hacı Halil Efendi adında bir halı tüccarının oğludur. Bir kolu İstanbul'da, bir kolu İzmir'de yerleşmiş olan ailesi, Uşak'lıdır. İlk öğrenimini Fatih Rüşdiyesi'nde gördü (1873 - 1878). On, on iki yaşlarında iken *Âşık Garip, Leylâ ve Mecnun, Kerem ile Aslı, Bin Bir Gece* gibi kitapları okumakta, bir yandan da babasıyle birlikte gittiği Gedikpaşa'daki Osmanlı Tiyatrosu'nun oyunlarını merakla izlemekte idi. Onun edebiyatla ilişkisi işte böyle başladı. Babasının işleri bozulunca İzmir'e, dedesinin yanına gitti, orada İzmir Rüşdiyesi'nde okumağa başladı (1878). Bu yıllarda Ahmet Mithat'ın romanlarını ve o devirde yapılan çevirileri okumaktadır. Bir süre sonra, yabancı dil öğrenmesi için Mechitariste okuluna yatılı olarak verildi; yabancı dil öğrenince Fransızca romanlar okumağa, bunların kimilerini de Türkçeye çevirmeğe başladı; böylece, hikâyeciliğe karşı ilgisi uyandı; iki arkadaşıyle birlikte *Nevruz* adlı bir dergi çıkarmağa başladı (1884). Okulu bitirince bir süre babasının ticarethanesinde çalıştı, daha sonra Osmanlı Bankası'na memur oldu, bir yandan da İzmir Rüşdiyesi'nde Fransızca öğretmenliği etti. Bu sırada, bir arkadaşıyle birlikte *Hizmet* adlı bir gazete kurdu (1886); orada, mensur şiir, hikâye ve roman türlerinde yazdığı ilk eserlerini yayımladı; sonunda, İstanbul'a taşındı (1893), Reji idaresinde memur oldu. İstanbul'da, Recai-zâde'nin aracılığıyle, Edebiyat-ı Cedide topluluğuna katıldı, *Servet-i Fünun* dergisinde *Mai ve Siyah* romanını tefrika ettirdi; *Servet-i Fünun* kapatılıncaya kadar (1901) bu dergiye birçok hikâye, makale, bunlardan başka *Aşk-ı Memnu, Kırık Hayatlar* romanlarını verdi; yine bu yıllar-

da Ahmet Cevdet'in *İkdam* gazetesine küçük hikâyeler yazdı.

Servet-i Fünun'da Edebiyat-ı Cedide hareketi durdurulunca, Meşrutiyet'e kadar o da öbür arkadaşları gibi sustu (1901 - 1908), Meşrutiyet'ten sonra bir süre Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde Batı edebiyatı okuttu, sonra Mabeyin Başkâtibi oldu (1909). Başkâtiplikten ayrıldıktan sonra bir daha memurluk hayatına dönmedi; Yeşilköy'deki evine çekildi, son yıllarında *Kırk Yıl, Saray ve Ötesi* adlı anılarını yazdı, eski eserlerinin dilini sadeleştirerek yeni baskılarını yaptırdı. İstanbul'da öldü (23. 3. 1945).

ESERLERİ :

Roman :

1 — *Sefile* («Hizmet» gazetesinde tefrikası: 1302 «1886», no. 1 - ? [Yarım kalmıştır])

2 — *Nemide* («Hizmet» gazetesinde tef. 1303 «1887» - 1304 «1888»; kitap halinde bas. İzmir, Şubat 1307 «1892», İstanbul 1311 «1895», sade dille 1943)

3 — *Bir Ölünün Defteri* («Hizmet» gazetesinde tef. 1306 «1890» - Mayıs 1307 «1891», no. ? - 451; kitap halinde bas. İzmir, Şubat 1307 «1892», İstanbul 1311 «1895», sade dille 1944)

4 — *Ferdi ve Şürekâsı* («Hizmet» gazetesinde tef. Şubat 1307 - Ağustos 1308 «1892», no. 524 - 578; kitap halinde bas. 1312 «1896», sade dille 1945)

5 — *Mai ve Siyah* («Servet-i Fünun dergisinde tef. Mayıs 1312 - Mart 1313 «1896 - 1897», c. XI - XIII, no. 273 - 317; kitap halinde bas. 1313 «1897», 1317 «1901», 1330 «1914», sade dille 1938, 1942, 1945, 1963)

6 — *Aşk-ı Memnu* («Servet-i Fünun» dergisinde tef. Ocak 1314 - Mayıs 1316 «1899 - 1900», c. XVI - XIX, no. 413 - 479; kitap halinde bas. 1316 «1900», 1341 «1925», sade dille 1939, 1963)

7 — *Kırık Hayatlar* («Servet-i Fünun dergisinde tef. Mayıs - Şubat 1317 «1901 - 1902», c. XXI - XXII, no. 532 - 565 [yarım kalmıştır]; kitap halinde bas. 1924, sade dille 1944)

8 — *Nesl-i Ahîr* («Sabah» gazetesinde tef. 7 Eylül 1908 - 18 Mart 1909, no. 6808 - 6996 [149 tefrika; kitap halinde basılmamıştır])

Uzun Hikâye:

9 — *Bir Muhtıranın Son Yaprakları* («Hizmet» gazetesinde tef. Ağustos/Eylül 1303 «1887», no. ?-84; kitap halinde bas. 1306 «1890»)

10 — *Bir İzdivacın Tarih-i muâşakası* («Hizmet» gazetesinde tef. Eylül - Ekim 1303 «1887», no. 85-95; kitap halinde bas. 1306 «1890»)

11 — *Bu muydu?* (1314 «1898»)

12 — *Hayhât* (1314 «1898»)

Küçük Hikâye:

13 — *Nâkıl* (4 cilt, 1310 - 1312 «1894 - 1896» [8 tane yerli, 20 tane çeviri hikâye])

14 — *Küçük Fıkralar* (3 cilt, 1314 «1898»)

15 — *Bir Yazın Tarihi* (1316 «1900», sade dille 1941)

16 — *Solgun Demet* (1317 «1901»)

17 — *Bir Şi'r-i Hayal* (1330 «1914», sade dille 1943)

18 — *Sepette Bulunmuş* (1920)

19 — *Bir Hikâye-i Sevda* (1338 «1922»)

20 — *Hepsinden Acı* (1934)

21 — *Onu Beklerken* (1935)

22 — *Aşka Dair* (1935)

23 — *İhtiyar Dost* (1937)

24 — *Kadın Pençesi* (1939)

25 — *İzmir Hikâyeleri* (1950)

I. ROMANLAR

a. Halit Ziya yedi roman yazmıştır; bunların ilk üçü (*Nemide, Bir Ölünün Defteri, Ferdi ve Şürekâsı*) Edebiyat-ı Cedide'nin kuruluşundan önce, İzmir'de yazılmış olup, onun gençlik ve hazırlık devrine aittir; geri kalanlardan üç tanesi (*Mai ve Siyah, Aşk-ı Memnu, Kırık Hayatlar*), Edebiyat-ı Cedide zamanında, bir tanesi de (*Nesl-i Âhir*) Meşrutiyet devrinde yazılmıştır; bunlar yazarın olgunluk çağının verimleridir.

b. Halit Ziya'nın İzmir'de yazı hayatına atıldığı yıllarda, Fransa'da Realizm ve Natüralizm akımları yaygın hâldeydi. Yazar, Tanzimat romancılarının düşkünlük gösterdiği Romantizm'e değil, kendi çağının bu yeni akımlarına yöneldi, o akımların verimlerini kendi çalışmaları için örnek olarak aldı. Bu konuda şöyle demektedir:

O zaman on yedi yaşlarında idim, bir yandan tahsile ve tetebbua devam ederken, bir yandan tamamıyle yazı âlemine dalıyordum. Mütalâalarımda da bir yükseliş vuku bulmuştu. O zaman Fransa'da Natüralist mektebi en parlak devrinde idi. Balzac, Stendhal, Flaubert ile başlayarak Zola, Daudet, Goncourt'lar başlıca sevdiklerimdi; bunlardan neler topladım, ne fikirler aldım, nasıl intibalarla yuğruldum, bunu tahlil etmek mümkün değildir. (*Suut Kemal Yetkin'e Mektup*, «Ulus» gazetesi, Güzel Sanatlar sahifesi, 5. 9. 1943)

1

MAİ VE SİYAH

a. Bu eser, Türk edebiyatında olduğu gibi, Halit Ziya'nın sanatında da olgunluğa doğru bir dönüm noktasıdır. Yazar, ken-

disi de, bunun «... bizde roman ve lisan tekâmülünün bir dönemeç noktasına tesadüf etmiş...» (*Kırk Yıl*, c. IV., s. 137) olduğunu söylemiştir.

b. Dilde sözdizimi ile ilgili yenilikler de ilk olarak bu eserde görülmüş ve böylece, Türkçede roman anlatımı oluşmuştur. Bu konu üzerine yazar şöyle demektedir.

Evvelâ lisan hususunda bu eser, sahibinin kaleminde bâriz bir tekâmül göstermekten başka, o zamana kadar nesirde mer'i ve müsta'mel usulün haricinde yeniliklerle dolu idi, öyle yenilikler ki, şiveye, nahve karşı birer cürüm mahiyetinde idi. Resmî devâirin, matbûât yazılarının, hattâ eşhâs arasında hususi mükâtebenin kabul edilmiş lisanına hiç benzemeyen bu nesir, o zamanın lisanda müteesses kaidelerine mutaassıbâne merbûtiyet göstermekle me'lûf olanlarınca çetrefil dedikleri tarzın en mükemmel bir nümunesi olmak üzere telâkkî edilmekten kurtulamadı. Asıl garibi, belliydi ki, eserin sahibi bu lisanı iltizâm ederek, özene bezene icat etmiyordu; öyle düşünüyor, öyle yazıyordu. Eğer ortada bir icat varsa bunu bilmeksizin, haberi olmadan iyi kötü meyva veren bir ağaç gibi yapıyordu.

... Belki de bu, garp lisanlarıyle iştigalinden, onların nahvine tamamıyle alışmış mantığından mütevellid bir hâdise idi; fakat ne olursa olsun bu hâdise nesir lisanında bir çığır teşkil etmiş oldu. (*Kırk Yıl*, c. IV., s. 138 - 139),

c. Eser ana çizgileriyle realist olmakla birlikte, asıl kahraman Ahmet Cemil romantiktir. Ahmet Cemil hiç kusursuz bir insan olarak tasvir edilmiştir, bu yüzden biraz sönüktür; onun yanındaki öbür insanlara ise, yazar, imtiyazlı bir işlem yapmadığı içindir ki, onlar daha canlıdırlar. Bu konuda yazar şöyle demektedir:

O zamanın hayatından, idaresinden memlekette tenefffüs edilen zehirle dolu havadan muztarip, marîz bir genç, hulâsa devrin bütün hayal-perest yeni nesli gibi bir bedbaht tasvir etmek isterdim ki, ruhunun bütün acılarını haykırsın, coşkun bir delilikle çırpınsın ve bütün emelleri parmaklarının arasından kaçan gölgeler gibi silinip uçunca, o da gidip kendisini, ölmek için saklanan bir kuş gibi, karanlık bir köşeye atsın. Bu gençte bir aşk yıldızı, bir sanat hulyası olacaktı ve bunların arasında bir sarhoş gibi yıkıla yıkıla, o duvardan bu duvara çarpa çarpa çe-

kip gidecek, nihayet bir kovukta sinip can verecekti, mai hülyalar içinde yaşamak için yaratılmışken, siyah bir uçuruma yuvarlanacaktı.

Bu esasın ilk büyük kısmından tabiatıyle vazgeçilince ortada ancak sanat ve aşk hulyaları kalıyordu, onun içindir ki, birçok munsif münekkitlerin dedikleri gibi, Ahmet Cemil itmâm edilmemiş bir müsvedde hâlinde mübhemiyetle muhât kalmıştır, fakat yine o münekkitler onun etrafını teşkil eden şahısları pek zî-hayat buldular. Bu da pek tabiî idi. Ahmet Cemil'i bizzarure memleketin umumî muhitinden çıkarmağa mecburiyet hasıl olunca onu matbûât âleminin hususî ve mahdut zemininde bırakmak lâzım gelmişti, ve bu zemin, ele alınacak, tasvir olunacak o kadar mebzûl unsurlarla dolu idi ki, kendiliklerinden koşuşup eseri doldurmağa müheyyâ idiler. (*Kırk Yıl*, c. IV., s. 135-136).

ç. Yazar, romantizmin etkisiyle, kimi yerlerde kendi kişiliğini gizlememiş, hattâ bir yerde eserin kahramanına seslenmiştir.

d. Eserin kimi vakalarında Ahmet Mithat'ın *Felâtun Bey ile Rakım Efendi* romanının izleri vardır. (Bu etkiyi, çocukluğunda Ahmet Mithat'ın romanlarını çok okuması ile yorumlayabiliriz.)

[*Ahmet Cemil, orta halli bir ailenin oğludur. Mekteb-i Mülkiye'de okumaktadır. Son sınıfa geçeceği sıralarda babası ölür, annesiyle kızkardeşini geçindirmek görevi Ahmet Cemil'e düşer.*

Ahmet Cemil bir yandan kitapçılara macera romanları çevirir, bir yandan geceleri özel dersler vermeğe başlar (bk. *Felâtun Bey ile Rakım Efendi*), *aynı zamanda büyük bir eser yazmağa uğraşır.*

Okulu bitirdikten sonra memurluk almaz, gazetelerde çalışmasını sürdürür.

Tepebaşı bahçesinde mehtaplı «mavi bir gecede» kurduğu bir hayale göre: eserini bitirip de bastırınca büyük bir ün ve servet kazanacak; o zaman, zengin bir ailenin çocuğu olan okul arkadaşı Hüseyin Nazmi'nin henüz çarşafa giren kızkardeşi Lâmia'yı isteyecek... Ahmet Cemil, Lâmia'yı için için sevmekte, fakat bu sevgiyi kendisinden başka hiç kimse bilmemektedir.

Genç şairin mavi bir gecede kurduğu bu hayallerle hayat birbirine uymaz: yeni bitirdiği eserini bir gün Hüseyin Nazmi'-

nin evinde arkadaşlarına okur, fakat eski edebiyattan yana olanlar, eserin aleyhinde yazı yazarlar; ahlâksız bir adam çıkan eniştesinin attığı dayak yüzünden kızkardeşi İkbal çocuğunu düşürür ve ölür; sevgilisi Lâmia bir subayla nişanlanır...

Bunun üzerine, Ahmet Cemil, ne zamandan beri büyük umutlarla hazırladığı eserini ateşe atıp yakar ve Yemen'de bir ilçe kaymakamlığı alarak, annesiyle birlikte, «siyah bir gecede» İstanbul'dan uzaklaşır (bk. *Felâtun Bey ile Rakım Efendi*)].

Aşağıdaki parçada, geceleri Ahmet Cemil'in özel ders vermeğe gidişi anlatılmaktadır. Bu parçanın sonunda yazar, kendi kişiliğini gizlemez, kahramanına seslenir.

Haftada üç gece yemekten sonra evden çıkarak, bu sükûngâh-ı ârâmişi bırakarak Vezneciler'e kadar gider, orada saatlerce uğraştıktan sonra maiyyetine verdikleri bir uşağın refâkatıyle evine gelir; o zamana kadar herkes yatmış olduğundan, üzerine aldığı anahtarla kapıyı açarak hafifçe ayaklarının ucuna basa basa odasına girer, on altı saatlik bir sa'yin behâ-yi ıztırâbıyle kazanılmış olan yatağına sokulurdu.

Asıl bu Vezneciler seferinden kış esnasında zahmet çekmişti; öyle ki ders günleri yemeğini yedikten sonra mangalın başında ısınmak mümkin iken buna muvaffak olamayıp soğukta; karların, çamurların içinde tekrar sokağa çıkmak lâzım geleceğini düşündükçe eve gitmekten tehâşî eder olmuştu.

Dersi olduğu akşamlar Ahmet Cemil sofrada bir sükût-i mâtemgîrâne ile yemek yedikten sonra küçük kırmızı mangalla ısınan bu lâtif âşiyâne-i istirâhatta validesini, hemşiresini yalnız bırakarak, hattâ geç kalmak havfıyle mangalın kenarına sürülen parlak sarı cezveden hissesini almayarak bilhassa bu gece seferleri için aldığı siyah muşamba paltosunu giyer,

— Anne! ben gidiyorum, uykunuz gelirse beni beklemeyiniz!

der; kalbinde bu eve, şu muhtasar aile ocağına bir hiss-i hasretle sokağa çıkardı.

Soğuk!... Kışın tipilerle mahmûl rüzgârı paltosunun başlığından hücum ederek yüzünü tırmalar, bütün vücudunu bir

ra'şe-i bâride ile titretir. Hasır iskemle üzerinde yazı ile geçen tâkat-fersâ bir günden sonra o lâtif, küçük, sarı mangalın kenarından mehcûr olmak; meşkûk işlerle geçinen sefele gibi geceleri karanlıklar içinde ekmek pahasına koşmak bir derd-i tâkat-fersâ idi.

Her dakika bir çamur girdâbına batmamak için tevakkufa mecbur olur, iki ellerini ceplerine sokarak eteklerini dizlerinin üstünde zabta çalışa çalışa taşların üzerinden sekerek yürür, bazan duvarların kenarından bir gölge şeklinde süzülerek geçer, güzergâhına tesadüf eden küme küme büzülmüş köpeklerden korkarak yolunu değiştirir; bazan bir viranenin boşluğundan geçerken şimdi bir el uzanıverecekmiş, yakasından tutuverecekmiş gibi kalbinde bir lerziş-i hirâs duyardı.

Sonra bir aralık yağmur başlar; omuzlarında, başında muşamba paltosunu döverek sırtından süzülüp ayaklarına doğru akar, ne kadar kıvırsa bir türlü çamurdan muhafaza edemediği zavallı tek pantalonunu ıslatır... Bu, yarına kadar kuruyacak, sabahleyin mangalın kenarında tüterek geceden kalan nemi alınacak, İkbal bir yandan ütüyü hazırlarken o matbaaya geç kalmak korkusuyle üzülecek... Tenha, karanlık sokaklar... Soğuk rüzgârla karışık sık bir yağmur...

Ahmet Cemil o sokaklardan, o yağmurun altından geçer; tâ Vezneciler'e kadar gelir, kapının önünde zile dokunmadan evvel bir nefes alır; sonra kapı açılınca henüz yemeğini bitirmemiş, yağlı elini silmemiş uşağın tuttuğu mumun ziyasıyle dar bir merdiveni çıkar, selâmlık odasına girer, orada bekler, tâ ki küçükbey kitaplarını alıp haremden çıksın...

— Hocaefendi, bugün hiç çalışamadım, affınızı rica ederim· mukaddimesiyle küçükbey girer, Ahmet Cemil'in her şeyden ziyade bu «hocaefendi» tâbiri canını sıkar. Niçin? Canı sıkılmağa hakkı var mı?

Çocuk küçük bir yaramazdır, fakat yaramazlıkları bir terbiye süsü altında mestûrdur. Ahmet Cemil şâkirdinin hiç bir eser-i adem-i zarâfetine tesadüf etmemiş olmakla beraber ufak bir serzeniş çocuğun bir edâ-yi sun'î-yi mahcûbâne ile gözlerini indirerek içinden: «Budala, sen de!... Sana ne oluyor? İster çalışırım, ister çalışmam. Keyfimin kâhyası değilsin ya!...» diyeceğinden emindir. Onun için daima affeder, zaten çocuğun

kendisiyle beraber bulunduğu müddetten başka çalışmadığını da bilir.

Derse başlanır; meselâ hesaptan taksim anlatılacak, ilm-ülarzın küreviyeti izah edilecek, bir tilki masalı okunacak, ele geçen eski bir cerîdeden imlâ yazdırılacak... Ah! Ahmet Cemil bunlara bedel o küçük sıcak odada minderin üzerine boylu boyuna uzanarak Musset'nin *Geceler*'ini, Hugo'nun temâşâlarını, Lamartine'in *Tefekkürât*'ını okumak için nasıl bir iştiyâk-ı cansûz duyardı.

Bir vakit gelirdi ki her ikisi de yorulur; çocuk küçücük eliyle ağzını saklayarak yalandan esnemeye başlar, Ahmet Cemil'in yorgun gözleri süzülürdü. Bir aralık uşak görünür:

— Hanımefendi haber göndermiş, küçükbey artık yorulmuştur diyor...

sözüyle derse hâtime verilir. Çocuk bir ân evvel hareme gitmek, uşak da Ahmet Cemil'i bir ân evvel evine götürüp avdet etmek için sabırsızlandıklarından, bunun çocukla uşak arasında bir sanîa olması da pek ziyade ihtimal altında olmakla beraber Ahmet Cemil aldanmayı tercih ederdi.

Avdet ederken başka bir fasıl başlardı. Uşak yavaş yavaş Ahmet Cemil'le teklifsizleşmişti. O, bu lâubâlîliğe sükûtundan başka bir şeyle mukaabele göstermediğinden uşak evde lâkırdısız geçen hayatının öcünü Ahmet Cemil'den alırdı.

Elinde muşamba feneri sallayarak ilkönce önden gitmek mu'tâdı iken her defasında bir iki parmak geri kala kala nihayet yanında gitmeğe başladığı Ahmet Cemil'e geveze uşak bütün terceme-i hâlini döktü, memlekette kendisini bekleyen kara gözlüsünden bile bahsetti... Ahmet Cemil yalnız dinler, yahut dinlemeksizin susardı. Nihayet sokağın başına gelince uşak:

— E... Artık buradan gidersiniz...

derdi. Ahmet Cemil hafif bir selâmla ayrılır. titreyerek anahtarı sokar, çamurlu lastikleriyle muşamba paltosunu hemen taşlığa atar, odasına çıkar, ıslak esvaplarını öteye beriye iliştirir, yatağına, hayatta yegâne mültecâ-yı ârâmişi olan yatağına girer...

*

Uyu, zavallı çocuk; yeşil eski çuhalı yazıhanenin kenarında,

karanlık çamurlu sokaklarda, küçük nazlı çocuğun daima esneyen çehresi karşısında geçen o sâât-i meşâk u mihenden sonra şu sıcak temiz yatağın içinde, münevver mai bir semanın bârân-i elmâsı altında, tulûunu beklediğin hurşîd-i ümîdi görmeğe çalışarak; derin, uzun bir hâb-i tesliyet-bahşâ ile uyu!...

(*Mai ve Siyah*, V, 1329 «1911»)

Eserin 1938'deki dili sadeleştirilmiş baskısında, yazar, yıldızdan sonraki parçayı biraz değiştirmiş, böylece, kendi kişiliğini gizlemiştir:

Kendi kendisine:

«Uyu, zavallı çocuk, eski yeşil çuhalı yazıhanenin kenarında, karanlık çamurlu sokaklarda, küçük nazlı çocuğun daima esneyen çehresi karşısında geçen o meşakkat ve mihnet saatlerinden sonra şu sıcak temiz yatağın içinde, münevver mai bir semanın bârân-i elmâsı altında, tulûunu beklediğin ümit güneşini görmeğe çalışarak; derin, uzun bir tesliyet uykusuyle uyu!...»

diye içinden bir ninni söyler gibidir.

(*Mai ve Siyah*, V, 1938)

2

AŞK-I MEMNU

Yazarın en olgun eseri sayılan bu romanda, aşktan başka bir düşünce ve dertleri olmayan, çalışmadan yaşayan, hazıriyiyici ve alafrangalık düşkünü birtakım kimselerin ve onlar aracılığıyle bir toplum katının yaşayışı anlatılmıştır.

«*Aşk-ı Memnu*'un ne gibi etkiler altında nasıl yazılmış?» olduğu sorusuna verdiği karşılıkta, yazar, eserini hazırlamak için birtakım gözlemlerden yararlandığını bildirmiştir:

Bilirsiniz ki bir şiir parçası, bir hikâye mevzuu muayyen

bir kaynaktan gelen bir tesirin, yalnız tek bir tesirin mahsulü değildir. (...) Aşk-ı Memnu yazılırken İstanbul'un muayyen muhitlerinde, hususiyle Boğaziçi'nde «Melih Bey takımı»nı andıran aileler vardı. Nitekim bugün de öyledir. Muharrir bunları uzaktan, yakından bilir ve tanırdı. Hayalinde birikmiş, karmakarışık intibâlar vardı. Bunları tebellür ettirerek bir mecmu çıkarmak için muhayyilesini kamçılamak kâfi idi. Bu demek değildir ki, Aşk-ı Memnu hakikatte mevcut birtakım temâsilden istinsâh edilmiştir. Eserde bir çok eşhâs vardır. Bunlardan hiçbiri muayyen birtakım şahsiyetlerin tasviri değildir, fakat hey'et-i mecmuası itibariyle bir çok şahsiyetlerden istiâre edilmiş müteferrik eczâdan terekküb eden bir mevcuttur. Doğruluğu da bundan ibarettir. Meselâ eserin başlıca şahsiyetlerinden biri olan Behlûl, benim, hususiyetlerini tanıdığım bir iki, belki de üç gençten toplanmış bir gençtir, filân ve falana az çok benzer, fakat mutlaka filân değildir. Firdevs Hanım ve kızları, hele Nihal ve babası, bunlar da öyle... Vakaya gelince, o tamamiyle hayal mahsulüdür.

Bir kere hayal, bu muhtelif şahısları o vakanın içine atıp da yaşatmaya başlayınca, hele sanatkâr, vakanın muhtelif safhalarında şahısların her birine temessül edip onları aynıyle bir salıne sanatkârı gibi oynatınca artık hikâye canlı bir levha olarak kendikendine bir hayat kesb etmiş olur. Bu eserin birtakım meziyetleri varsa, onların başında eşhâsın çok olması ve her birinin hususî ve zâtî bir hayat ile yaşamasıdır. (*Suut Kemal Yetkin'e Mektup*, «Ulus» gazetesi, Güzel Sanatlar sahifesi, 5. 9. 1943)

c. Gerçekten de, bu romanda yazar, vakayı kurduktan sonra kendini geriye çekmiş; «o vakanın içine attığı» kişiler, olayların yürüyüşü ve birbirleriyle karşılıklı ilişkileri içinde oluşmuş; ipleri romancının elinde bulunan kuklalar olmaktan çıkıp, yazarın da söylediği gibi, «her biri hususî ve zâtî bir hayat ile yaşamış»tır.

ç. Eserin başlıca kisileri bir «kıskançlık» tutkusu içinde kümelenmiştir: Nihal, babası Adnan Beyi; Adnan Bey, genç karısı Bihter'i; Bihter, sevgilisi Behlûl'ü kıskanır. Aynı kişiler, ikili ilişkiler içinde birbirleriyle kenetlenmişlerdir: Adnan Bey, kızı Nihal'le karısı Bihter arasında; Bihter, kocası Adnan Beyle sevgilisi Behlûl, daha sonra da Behlûl'le üvey kızı ve raki-

bi Nihal arasında; Behlûl, metresi Bihter'le nişanlısı Nihal arasında bölünmüştür.

d. Romanın vakası, kişiler arasındaki bu maddî ve manevî bağlantılarla ustaca örülmüş olup; bütün hareketler, tasvirler ve ruh çözümlemeleri vakanın yürüyüşünü hızlandıracak ve karakterlerin gelişmesini sağlayacak yolda, ölçülü ve dengeli olarak işlenmiştir. Eser, vakanın örülüşü, dış ve iç dünyaların anlatımındaki denge bakımından edebiyatımızda hâlâ aşılamamıştır. Oysa, *İntibâh*'ın yayınlanışından (1876) bu eserin yazılışına (1898) kadar aradan sadece 22 yıl geçmiştir; öylesine bir ilkellikten böylesine bir ustalığa sıçrayış, olağanüstü bir olaydır; bunda, yazarın kişisel yeteneğinin büyük payı vardır; buna karşılık, *Aşk-ı Memnu*'dan bu yana 72 yıl geçmiştir.

e. Yukarıda da değindiğimiz üzere, ne iş yaptıkları dahi belirtilmeyen; giyinip kuşanma, gezip tozma ve cinsel ilişkilerden başka hiçbir kaygıları olmayan bir toplum katının yaşayışını ele alan yazar, toplumsal gerçeği roman-dışı bir anlatımla değil, roman koşulları ve «roman gerçeği» içinde vermiştir. Bu da, eserin, roman tekniği bakımından hâlâ ders alınacak çok önemli bir yanıdır.

[Adnan Bey kırk beş yaşında, zengin bir adamdır. Nihal adında genç bir kızı, Bülent adında küçük bir oğlu vardır. Karısı ölmüştür. Firdevs Hanım ile iki kızı, İstanbul «mesîre»lerinde (gezme yerlerinde) «Melih Bey takımı» diye tanınırlar. Adnan Bey, şûhluğu ve serbestliğiyle ün alan bu ailenin büyük kızı Bihter'le evlenir. Bihter, bu evlenmeye, sırf Adnan Beyin zenginliği yüzünden razı olmuştur. Fakat çok geçmeden, genç bir insanın yalnız servete değil, sevmeye de ihtiyacı olduğunu anlar ve bir süre sonra, kocasının çapkın yeğeni Behlûl ile aralarında bir «yasak sevgi» başlar. Behlûl, günün birinde bu aşktan ve yaşadığı maceralı hayattan bıkar, Nihal'i sever, onunla evlenmek ister. Bu evlenme düşüncesini herkes iyi karşılar. Evde bu durumdan memnun olmayan yalnız bir kişi vardır: Bihter.

O, aşkını korumak için isyan eder. Fakat hiçbir şeyin fayda vermediğini görünce her şeyi meydana çıkarmayı düşünür. Böylece, hem kendisine rakip olan Nihal'den, hem kendisini böyle yüzüstü bırakan Behlûl'den, hem bu evlenmeyi hazırlayan annesinden öc alacaktır.

Sonunda, her şey anlaşılır; Bihter kendini öldürür; Behlûl kaçar; Nihal de, hayalleri kırılmış olarak, yine eskisi gibi babasıyle yalnız kalır.]

Aşağıdaki parçada, Bihter'in annesiyle konuşması, Behlûl'ün Nihal'le evlenmesini bozdurmağa çalışması, bu arada genç kadının duyguları, tutkuları ve bunalımları anlatılmaktadır.

Valide ile kız arasında izâhât serî ve şedîd oldu. Behlûl'le son mülâkattan itibaren bir müddet eğlenmeğe vasıta ittihâz edilen ve artık usanılan aşkı, bir sille-i hakaret içinde iade olunacak bir şey gibi yüzüne fırlatıldıktan sonra bu kadında yalnız bir his yaşamağa başlamıştı: İntikam... Ondan, onlardan intikam almak! Bu hissin içinde Behlûl'le Nihal'i birleştiriyor, onları aynı gayz ve adâvetin mengenesinde boğmak istiyordu.

Bu aşk onun her şeyiydi. İzdivacında bütün aldanan emellerini bu aşka koymuş, ona bütün ruhunu, bütün benliğini vermişti. Behlûl'le bu aşk aynıyle Adnan Beyle o izdivac kabîlinden başlamıştı. Melih Bey Takımı'nın bütün menkulât-ı irsiyyesine malik olarak doğan bu kadına güzîde bir izdivac lâzımdı, bir izdivac ki altından küçük bir anahtarla gelsin. Bu izdivac Adnan Bey'le mümkin olabilirdi; başka hiçbir şey düşünmemiş, Adnan Bey'e elini uzatmıştı; fakat anlamakta gecikmemişti ki elini uzatmakla kalbini vermiş olmuyor. (...) O zaman bu izdivac ile boş kalan cevf-i hissiyyâtını, o aşksızlıktan mütevellid boşluğu doldurmak için hayât-i izdivacının yanında bir hayât-i garâm icad etmek lâzım gelmişti. Bunu uzaklarda aramak icab etmiyordu, eteklerinin etrafında pür-emel gözlerle kendisini der-âguş eden biri vardı. Bir adım atmıştı ve kendisini Behlûl'ün kollarına vermişti. Yalnız bir adım, fakat bu adımın altında bir uçurumun cevf-i dehânı muhtefîydi.

Onu görmemek istemişti. Ona izdivacının boşluklarını unutturacak bir rüya lâzımdı, işte o kadar... Gözlerini kapayıp artık hayât-i izdivacını görmemek istedikçe bu rüyaya avdet ediyordu. Lâkin bu ancak bir rüya idi, ilel-ebed devam edemezdi. Bunun hummaları vardı. Bu rüya artık hayatı için o kadar

lâzım, o kadar zarûri bir şey olmuştu ki o hummalara, o kâbuslara tahammül etmek istedi. Evvelâ Behlûl'ün hıyanetlerine karşı kendisini aldattı, sonra inkâr olunamayacak berâhin karşısında artık iğfâl-i nefse muvaffak olamayınca tahammül etti; daha sonra hakaretlere, her şeye tahammül etti, bu öyle bir fedakârlık idi ki onu bir lezzet-i vahşiyye ile işkenceler vererek bahtiyar ediyordu.

Fakat Nihal'le izdivac lâtifesinin karşısında tâ umk-i rûhunda hayât-i aşkını tehdid eden bir tehlike duymuş, ve buna isyan etmişti. Bu izdivac olmayacaktı. Behlûl ilelebed onun olacaktı. O güne kadar aşkının endîşe-i hayâtıyle hareket eden bu kadın bir dakika içinde anlamıştı ki artık bu aşk yaşayamayacak. Ve birden karar vermişti: Evet, bu aşk ölecekti, lâkin etrafına musîbetler serperek...

Nihal'e acımıyordu, onun için birikmiş kinleri vardı, bütün eski tahammülleri birer hakk-ı sâr kuvvetiyle bu kız için birer vesîle-i adâvet teşkil ediyordu; fakat bütün bu vesâil ve husûmetin fevkında bir şey vardı ki henüz dün bir çocuk olan Nihal'de bugün birdenbire bir rakîbenin inkişaf etmesiydi. Nihal'de asıl bunu affetmiyordu.

Bu izdivacın vukuundan sonra kendisi için başlayacak hayât-i işkence o kadar ağırdı ki onun tahakkukunu menetmek üzere her şeyi feda etmeğe karar vermişti. Fakat bu son çareden, gidip Adnan Beye bütün hakikati itiraf etmekten daha evvel müracaat olunacak bir tedbir vardı ki, bilhassa tâ izdivacından beri kendisini sönmez bir kin ile takip eden Firdevs hanımın ellerinde hazırlanmış bu oyunu yine o ellerle bozdurmaktan ibaretti. Bu kadının gözlerinde, bütün o kaybolmuş, bir daha avdet etmemek üzere gitmiş gençliğinin, güzelliğinin husranlarıyle siyahlanmış ruhundan çıkıyor zannolunan derin ve muzlim bir nazar vardı ki Bihter'e in'itâf ettikçe, bu genç ve güzel kadını titreten bir yırtıcılık kesbederdi. Hiçbir zaman valide ve kız olamayan bu iki vücut yekdiğerine düşman olmak için o kadar yakın idiler ki Firdevs hanımın yalıda vücudunu Bihter bir devre-i tehlike olarak telâkki etmişti. Validesinin hep o kendisini takip eden nazarı hıyanetler düşünüyor gibiydi, bu gözlerden hep karanlıklarda parlayan yeşil kedi gözlerinden duyulan haşyete benzer bir hisle titrerdi.

Bir gün birden onun her şeye vukufuna kanaat hasıl etmişti, sonra bu izdivac meselesini Firdevs hanımın fikr-i îcâdından çıkmış bir lâtife olmak üzere görünce validesiyle bir devre-i muhâcemenin artık açıktan açığa başladığına hüküm vermişti. O günden beri bu iki düşman bu müthiş mudhikeyi nikablarının altında gıcırdayan dişlerini saklayarak oynuyorlardı.

Nihal, Ada'ya gönderilince Bihter karar vermişti:

Artık nikabları açmak lâzım geliyordu. Ve o gün validesiyle yalnız kaldıktan sonra doğrudan doğruya Firdevs hanımın uzun sandalyasına giderek yanına oturmuş ve annesinin hizmetçisine kendisi emir vererek:

— Bizi yalnız bırakınız! demişti.

Valide ve kız derin bir nazarla, yekdiğerine atılmadan bakışan iki düşman nazarıyle bakıştılar. İkisi de bilâ-ihtiyâr yine bir defa bir gece, açıksarı yalının şehnişininde karanlıkta teâtî ettikleri nazarı tahattur ettiler. O zaman henüz bu nazarın mâ'nâ-yi husûmeti karanlıklar içinde gömülmüş gibiydi, o zaman henüz mutasavver bir izdivacın karşısında bir valide ile kız idiler; bugün o mânâ vuzuh kesbetmişti, tamamen açıktı. Şimdi büsbütün iki düşmandılar. Bihter sakin ve kat'î bir sesle sordu:

— Nihal'i Ada'ya siz gönderttiniz değil mi? Behlûl'ü de bit-tabi göndereceksiniz.

Bu öyle bir sesle söyleniyordu ki asıl mânâsı hakkında Firdevs hanımın tereddüd etmesine imkân yoktu. Bihter'in ceng etmek azmiyle geldiğinden emindi; fakat en sade, en âsûde sesiyle, hattâ ufak bir tebessümle cevap verdi:

— Evet, zannederim ki cumartesi akşamı o da Ada'ya gidecek.

Gözlerinde tuhaf bir hande ile Bihter'e bakıyordu. Bihter bu tebessüme dikkat etmemiş göründü:

— Demek bu izdivac kesb-i ciddiyet ediyor?

Firdevs hanım başını eğerek:

— Galiba, dedi, Adnan Bey tamamen karar vermiş görünüyor...

Sonra bu müşkil muhaverede îrâd-i suâl vazifesini kendisine alakoymak isteyerek sordu:

— Lâkin taaccüb ediyorum ki Adnan Beyin kararlarına

benden ziyade senin vâkıf olmaklığın lâzım gelirken bu meselede benden izahat istiyorsun.

Bihter bilâ-tereddüd cevap verdi:

— Bunun sebebini anlamaklığın icap ederdi. Bu izdivac tasavvurunu Adnan Beyin zihnine siz soktunuz, yine sizin çıkarmaklığınız lâzım geliyor, size onun için müracaat ediyorum.

Firdevs hanım biraz doğruldu:

— Adnan Beyin zihnine bu tasavvuru koymak için pek çok sebepler buldum, fakat onu çıkarmak için bir sebep görmüyorum.

Bihter cevap vermeden evvel acı bir tebessümle baktı, sonra gözleri annesinin gözlerinde:

— Pekâlâ bilirsiniz ki bu izdivac mümkin değil! dedi.

Firdevs Hanım bir sayha-i hayreti zaptedemiyordu:

— Aa! ben bilâkis bu derece mümkin bir izdivac tasavvur edemiyordum; hattâ, yanılmıyorum zannederim, yine sen, evet, sen, burada, bundan ilk bahsettiğimizde, Nihal'le Behlûl arasında bir izdivacı pek tabiî buluyordun.

Bihter bu tarz muhavereden birden sıkıldı:

— Anne! dedi; açık konuşalım, olmaz mı? Siz pek iyi bilirsiniz ki karar verdiğim şeylerde hiçbir kuvvetle galebe çalınamayacak inatlarım vardır. Bu izdivac olmayacak, bunun için şimdiden her şeye karar verdim.

Firdevs Hanım sadece:

— Neye? dedi.

Bihter artık hiddetleniyordu, yanaklarına belirsiz bir tabaka-i humret fışkırıyor, dudaklarında ufak bir ihtizâz başlıyordu; sabırsızlanmışçasına bir hareket ederek:

— Muhâverenin imtidâdını istiyorsunuz, öyle mi? Peki öyle olsun!

dedi; ve gözlerini annesinin gözlerinden ayırmayarak, şimdi o, dudaklarının daima bir tebessümle beliren çukurunda bir takallüs-i ıstırâb ile bilâ-fütûr ilâve etti:

— Bakınız ne yapmağa karar verdim. Bugün, bu saatte sizden beklenen şeye muvâfakat etmeyecek olursanız, hiç ses çıkarmamak, onun, bilirsiniz a kimin, damadınızın avdetini beklemek ve gidip ona demek ki: «Siz kızınızı Behlûl'e veriyorsunuz; pek güzel, fakat o, işte hemen bir seneden beri karınızın âşıkıdır!...»

Bihter tane tane, yavaş yavaş, kemâl-i sükûn-i demle, gayet tabiî bir şey söylercesine bilâ-fütûr, annesinin gözlerinden ayrılmayan gözlerinde gittikçe teeyyüd eden vahşî bir tebessümle devam ediyordu. Firdevs Hanımın dudaklarında bir hande-i tezyif ve istihkaar beliriyordu, kızını devam etmekten men'eder bir hareketle doğrularak dişlerinin arasından:

— Utanmaz! dedi.

O zaman Bihter devam ederek ilâve etti:

— Kocamın yüzüme atılmasına mâni olarak diyeceğim ki: «Yok, ne için hiddet ediyorsunuz? Karınızın Firdevs Hanımın kızı olduğuna vâkıftınız, teessüf olunur ki onun yanında bir de Behlûl bulundu. Bilâkis bu kadına teşekkür ediniz ki, bugün size gelip: 'Kızınızı bu adama vermeyiniz ve bu kadını, validesiyle, hususiyle validesiyle beraber evinizden kovunuz!' diyor.»

Bihter sustu, anne ile kız bu defa bütün yırtıcılıklarıyle bakışıyorlardı. Müz'ic, yarım dakikalık bir sükût ile göğüsleri şişkin durdular; Firdevs Hanımın kilitlenmiş zannolunan dişlerinin arasından soğuk bir kelime daha çıktı:

— Terbiyesiz!...

Bihter derhal cevap verdi:

— Yok, bilâkis, sizden alınan terbiyeyi inkâr etmiyorum zannederim. Hususiyle size yeni bir şey öğretmiş de olmuyorum. Ne Firdevs Hanımın kızı olduğumu, ne de Behlûl'le aramızda bir münasebet bulunduğunu bilmez değildiniz. İtiraf ediniz ki bu izdivacı bir parça da, hattâ tamamen, o münasebeti bildiğiniz için icat ettiniz. İster misiniz, artık akd-i musâlâha edelim? Mademki benden sonra Adnan Bey sizi almayacak...

Firdevs Hanım hiddetinden boğuluyor gibiydi, haykırdı:

— Bihter!...

Bihter elini uzattı:

— Hizmetçilere duyurmak hiç hoş bir şey değil. İsterseniz sizinle anne kız meseleyi halledelim. Bakınız size ne şartlarteklif ediyorum: Behlûl buradan gidecek, –acı birmânâ-yi ferâgatle başını sallayarak tekrar etti– evet, buradan gidecek. Bir daha avdet etmemek üzere... Siz bunu iki kelime ile yaparsınız. İzdivac! O zaten bir oyuncaktı, tahta parçalarından yapılmış bir şey; parmağınızın ucuyla dokunsanız...

Firdevs Hanım:

— Lâkin yanılıyorsun, dedi, onlar biribirini seviyorlar, bu izdivacı bozmak hiç kolay değil.

Bihter sesinin kat'iyyetiyle cevap verdi:

— Kolay olmasa bile, mademki birbirini seviyorlar, hususiyle bunun için bu izdivacı bozmak lâzım geliyor... Sonra birden bütün ye's-i aşkının, ıztırâb-i rûhunun taşıveren hamle-i heyecanıyle bu defa o haykırarak:

— Lâkin, Yarabbi, anlasanız a, ölüyorum, onların gözümün önünde seviştiklerinden, gözümün önünde, ben işkenceler içinde kıvranırken, onların saadetlerinden ölüyorum...

Bu, zaptolunmamış bir feryat idi; bu feryattan sonra bütün kuvvetleri söndü, artık ketmolunmağa kuvvet bulunamayan bir feveran-i ıztırâb ile annesinin dizlerine atıldı ve hüngür hüngür ağladı, ağladı...

(*Aşk-ı Memnu*, XXI, 1316)

3

KIRIK HAYATLAR

a. Bu eser, *Servet-i Fünun*'da tefrika edilmeğe başladığı sıralarda dergi kapatılmış, o yüzden, basılışı yarım kalmış, ancak yirmi üç yıl sonra, 1924'te kitap halinde basılabilmiştir.

b. *Mai ve Siyah, Aşk-ı Memnu* ve küçük hikâyelerinde görülen süs, bu eserde yoktur. Bu konuda, yazar şöyle demektedir:

«Aşk-ı Memnu»yu da yazdıktan sonra bende bir inkılâp fikri uyanmıştı. Edebiyat-ı Cedide'nin lüzumumdan fazla ziynete, tasvir ibtilâsına, lâfızda ve fikirde tasannua kapıldığına, bu ifratlardan geri dönmek lâzım geldiğine hüküm veren bir kanaat peyda oluverdi; ve bu kanaatin sevkıyle «Kırık Hayatlar» hikâyesini düşünüyor, başka bir tarza dökülmek arzularına kapılıyordum. (*Kırk Yıl*, c. V., s. 68).

c. Bu eserde garip sergüzeştler, şiddetli vakalar yoktur; kahramanların çoğu orta ve yoksul tabakadan alınmış insanlar-

dır. Eser, günlük hayatın tabiîliği içinde geçer. Bu, bir karakter romanı değil, bir töre romanıdır.

Yazar şöyle demektedir:

Bunda sadece bir hayat olacaktı. Memleketin hayat-i hakikıyyesinden bir levha ki onda gözleri oyalayacak, hayali haltîf edecek süslerden kat'iyyen iz bulunmasın. Balzac'ın, Stendhal'ın, Bourgé'nin müracaat ettikleri usulde bir hikâye. (*Kırık Hayatlar*, önsöz).

Hayatının son yıllarında yazdığı bir mektuptan öğrendiğimize göre, *Kırık Hayatlar*'ı, öbür romanlarının hepsinden daha iyi bulmaktadır:

... «Aşk-ı Memnu», ona takaddüm eden «Mai ve Siyah»tan ziyade bana itminan vermiş olan bir eserdir; belki inanmayacaksınız, ben son defa «Kırık Hayatlar» romanını yeni yazı ile basılmak üzere gözden geçirirken bunu diğer her ikisinden daha iyi, yahut daha az fena buldum. (*Suut Kemal Yetkin'e Mektup*, «Ulus» gazetesi, Güzel Sanatlar sahifesi, 5. 9. 1943)

[*Ömer Behiç, Avrupa'da okumuş bir doktordur. Vedide ile sekiz yıllık evlidirler. Selma ve Leylâ adlı iki çocukları vardır. Selma 7, Leylâ 2 yaşındadır. Şişli'nin büyük caddesinde bir de ev yaptırabilmişler, oraya yeni taşınmışlardır. Bütün aile tam bir mutluluk içindedir. Ömer Behiç, yalnız karısına, çocuklarına ve evine bağlı dürüst bir aile başkanı olarak yaşamaktadır.*

«Veli Beyin Kızları» diye ün alan ve geniş masraflarını tanıştıkları erkeklere ödeterek bir sefahet hayatı yaşayan iki kız vardır. Bu iki kardeşin küçüğü Neyyir, Ömer Behiç'i beğenmekte, onunla tanışmak istemektedir. Bir gün bir hastalık bahanesiyle genç doktoru evine çağırtır, ona karşı çok kışkırtıcı davranır. O günden sonra aralarında gizli bir ilişki başlar, haftada birkaç gün, bir terzi odasında buluşurlar.

Bu sırada Ömer Behiç'in küçük kızı Leylâ, hastalanır; hastalık «İltihâb-üs-sehâyâ» dır; (menenjit) çocuk ölüme doğru gitmektedir. Ömer Behiç, çocuğunun hastalığı yüzünden duyduğu acı, Neyyir'e karşı olan tutkusu yüzünden çektiği acı, bir de çok saydığı karısına karşı görevini yapamamaktan doğan acı arasında çırpınmaktadır. Karısı da, onun kendisini aldattı-

ğından kuşkulanmağa başlamıştır. Karı-koca arasında gizli bir uzaklaşma olmuştur.

Sonunda çocuk ölür. Bu ölüm, Ömer Behiç'i Neyyir'den uzaklaştırır; genç doktor yeniden evine ve karısı Vedide'ye döner; fakat kadının çektiği acı, saçlarını ağartmıştır.

Bu ana vakanın yanında ikinci derecede birtakım kişilerin kırılmış hayatları da parça parça hikâye edilmektedir:

1. *Refet Hanımı seven Ferruh Beyi bu sevdadan vazgeçirmek isteyen ailesi, onu Şeküre Hanım adında masum ve temiz bir kızla evlendirmiştir. Fakat evlenmeğe rağmen, Ferruh'un eski ilişkisi sürüp gitmiş, Şeküre bunu öğrenince verem olarak ölmüştür. Gerek Şeküre'nin, gerek Ferruh'un ve gerek Refet'in hayatları kırıktır.*

2. *Talât Bey, bıyıkları yeni terlemiş bir çocuktur. Geçmişi şüpheli bir kadın olan annesi tarafından Vezan adlı masum ve yine çocuk denecek yaşta bir kızla evlendirilmiştir. Karı-koca birbirlerini çok sevmelerine rağmen, Talât Beyin annesi, kendisine bir türlü uymayan gelinini evden kovar, oğluna Veli Beyin büyük kızı Nebile'yi alır. Talât Bey annesinin elinde bir oyuncak gibidir, çünkü onun parasıyle yaşamaktadır.*

3. *Mürüvvet Hanım, çok zalim bir adam olan kocasından ayrılmak için uzun zamandır mahkemelerde sürünmektedir; sonunda, kocası bir «itaat ilâmı» alır, kadın bunu öğrenince, bir tarafına inme iner ve mahkeme koridoruna yığılır.*

4. *Tayyar Efendi, dişleri dökülmüş bir ihtiyardır, fakat 15 yaşında bir odalığı vardır.*

5. *Andelip Bacı'nın çocuğu olmadığı için, kocası üstüne evlenmek istemiş, kadın buna razı olmayarak boşanmıştır. Fakat aradan yıllar geçtiği halde Andelip Bacı'yı isteyen başka birisi çıkmamıştır. İhtiyar kadın, bunca yıl sonra hâlâ bir koca hasreti çekmekte ve boşandığına pişman olmaktadır.*

6. *Süzidil uzun bir hizmetçilik hayatından sonra arabacı Mehmet Ali ile evlenmiştir. Bir de hastalıklı çocukları olmuştur. Evde kaynana ile geçimsizlik başlamıştır. Sarhoş Mehmet Ali her gece karısını ve çocuğunu dövmektedir.*

Bunlardan başka, mahkeme ya da hastane koridorlarında sürünen daha birçok insanın hayatı anlatılmaktadır. Kırık Hayatlar, işte bütün bu çeşit hayatları hikâye eden bir eserdir.]

Aşağıdaki parçada, kocasının dayağından kaçıp eski hanımı Vedide'ye sığınan Sûzidil'-in yine kocasına dönüşünde Andelip Bacı'nın etkisi anlatılmaktadır.

Bu parça –XX. yüzyılda başlayan sade dil akımına yazarın ne denli uyduğunu göstermek amacıyle– eserin dili sadeleştirilmiş olan ikinci baskısından alınmıştır.

Sûzidil'in hikâyesine hiç taaccüb etmedi. Onda, ilk günlerin tehevvürüne yavaş yavaş kaaim olan bir sükûn, kocasıyle kaynanasından şikâyette bir gevşeklik, pencerelerin önünde uzun uzun tevakkuflar, bütün halinde artık bu dargınlığın hitâmına intizâr eder gibi bir ümit gölgesi, sabahleyin mutfakta Sabriye kadına tâbir ettirilen rüyalar, daha sonra Andelip Bacı'yla, bir başkasının ayak sesi işitilince kesiliveren fiskoslar fark etmişler ve bütün bu küçük şeylerin delâletiyle, Mehmet Ali, Sûzidil'e gelmeyecek olursa Sûzidil'in Mehmet Ali'ye gideceğine hüküm vermişlerdi.

Ömer Behiç, yalnız:

— Kadınlar hemen her zaman böyledir, demişti; kocalarını bir kere severlerse muhabbetlerini mağlûp edecek hiçbir kuvvet yoktur. Kocasının ne zulmü, ne hıyaneti, ne çirkinliği, ne huysuzluğu, hiç, hiç bir şeyi yoktur ki, onları kendilerini döven, kıvıran eli gidip öpmekten, ayaklarının altında sürüklenmekten men etsin. Fakat, tersine, bir kere sevmemiş bulunurlarsa...

Vedide, Andelip Bacı'ya şaşıyordu:

— Hep onun başının altından çıkmış! diyordu.

Andelip, Sûzidil gittikten sonra sırrı saklamağa lüzum görmemişti:

— Aa, elbette hanımım! demişti; koca ekmeği bu! Allah kimseciklere başka ekmek nasip etmesin. Ayıp değil hanımım, ayıp değil! Kocasını elbette arar, dövse de arar, sövse de arar...

Sonra kınalı saçlı köhne başını önüne eğerek iki kelime ile bütün kalbini meydana koymuştu:

— Kocasından ayrılsa daha mı iyi olurdu sanki? Sonra pişman olacak, dövünecek değil mi?...

Muhakkak, Andelip Bacı, kocasını dışarı uğratan ilk hid-

det devresinin sükûn bulmasından sonra pişman olmuş, dövünmüştü. Bir kere değil, keşki üç kere üstüne evlenseydi de yine beraber olsalardı. Ortaklarının çocuklarına bakardı, onlardan bir ikisini üstüne alırdı. Şaşkın! O zaman adım başında bir koca var zannetmişti, «biri olmazsa diğeri» demişti. Hani ya koca? İşte hep bekliyordu.

Andelip Bacı'nın o iki kelimelik mütalâasının içinde bütün bunlar mündemicdi; kuru sıska göğsünün kabarışında: «Hani ya koca?» diyen bir hüsran âhı var zannolunurdu.

. . . Ömer Behiç:

— E, Bacı! dedi; Sûzidil'i gönderdin ha? Sanki pek fena da olmadı. Pek iyi ettin, Bacı! Ayıp değil a, her kadın kocasının yanında gerek...

O zaman Andelip taştı:

— Allah ömrüne bereket versin, beyim; Allah fidanlarını bağışlasın! Gördün mü bir kere, beyim nasıl halden anlar. Arada çocuk da var.

Gözlerini süzerek, başını eğerek ilâve etti:

— Eee, ayıplanmaz!...

Bu «E...» nidası türlü zengin mânalarla uzamış, uzamış idi. Karı koca kahkahalarını salıverdiler, ne olduğuna pek vâkıf olmaksızın halının üstünde yuvarlanan Selma ile Leylâ da bu kahkahaya iştirak ettiler.

(*Kırık Hayatlar*, IV, 1944)

4

NESL-İ AHİR

Nesl-i Ahîr, Halit Ziya'nın son romanıdır. İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra «Sabah» gazetesinde tefrika edilmiştir. Eser, o devrin genç kuşağı Fecr-i Âti'ciler tarafından beğenilmemiş, belki de o yüzden kitap hâlinde basılmamıştır. Kimi incelemelerde, romanın tamamlanmadığı söylenmiş, eser «ya-

rım (yarıda) kalmış tefrika» diye anılmıştır. (L. S. Akalın, *Halit Ziya Uşaklıgil*, 1953, s. 29; Dr. O. Önertoy, *Halit Ziya Uşaklıgil*, 1965, s. 184). Oysa, eser 149 tefrika sürmüş, olayın gelişimi tamamlanmış, son tefrikanın altına *Hitâm* sözü yazılmıştır.

a. Halit Ziya, anılarında da belirttiği üzere, bu romanda «İstibdat idaresine karşı ruhunda isyan taşıyan genç nesli», onların toplumsal bunalımlarını, siyasal görüş ve eylemlerini anlatmak istemiştir. Böyle biriyi niyetle ve İkinci Meşrutiyet günlerinin coşkusuyla kaleme sarılan yazar, II. Abdülhamit devrinin Türkiye'sinde memleketin yer altı ve yer üstü servetlerini yabancılara peşkeşçeken sözü geçer kişileri; «askerlerin ekmeklerinden gemilerin kömürlerine kadar yemekle doymayan, nehirleri ve denizleri dahi içmek isteyen» sınıfları; bunların durmadan sömürdüğü, ezdiği, hor gördüğü, aç ve sefil bıraktığı yoksul ve perişan halkı; bu çürümüş düzenden memnun olmayan aydınların adım adım izlenme, tutuklanma, sürülme ve öldürülmesini; birtakım küçük çıkarlar uğruna hafiyeliği meslek edinen her sınıftan kimseleri, v.b. bir bütün olarak göstermeğe çalışmışsa da, bunu, oluş hâlinde ve olayların içinde eriterek, verememiş, kahramanların konuşmaları ya da düşünceleri içinde, çoğuzaman bir nutuk, ya da siyasal makale ve fıkra üslûbuyla anlatmıştır. Şu iki örnek, bunu yeteri kadar aydınlatacaktır:

* *Yüzlerce akvâm ü edyânın, milyonlarca insanların mehd-i hayâtı, altı yüz senelik bir mevcûdiyyet-i târihiyyenin ma'bed-i muazzamı, bütün cihân-i İslâmiyyetin Kâbe-i ümmîd-i rûhu olan bu memleket...* (tefrika no. 22)

* *... Her türlü hukuk ü kaabiliyyâtı pâmâl-i tahkîr ü tezyîf olmuş, tabakaat-i beşeriyyenin en yüksek zirvelerinde yaşamağa salâhiyyetdâr iken en zelîl ve miskîn bir zümre-i mahlûkaat sefâletiyle çirkâbelerde sürünmeğe mahkûm edilmiş bir millet...* (tef. no. 22)

Kadın erkek ilişkilerinde ayrıntılara kadar inebilen ve «insan»ı davranışları içinde ustalıkla göstermeği başaran Halit Ziya'nın siyasal ve toplumsal olaylar karşısında «memleket», «millet», v.b. gibi genel kavramlar dışına çıkamayışının, genelden özele, soyuttan somuta geçemeyişinin ve bir nutuk havası içinde

kapalı kalışının nedenlerini bulmak zordur. Bunu, olsa olsa Batı edebiyatında toplumsal olayların nasıl işlendiğini gösteren örnekleri görememiş olmasıyle yorumlayabiliriz.

b. Burada, bir nokta üzerinde önemle durmamız gerekiyor: Tanzimat'tan Meşrutiyet'e kadar bütün aydınlar ve sanatçılar, memleketi baskılı yönetimden kurtarma, kalkındırma, halkın hayat düzeyini yükseltme dileklerini, özgürlük, eşitlik, adalet, v.b. kavramlarını işler hâle getirme isteklerini dile getirdikleri hâlde, bunun memleket ölçüsünde uygulanmasının başkaları tarafından yapılmasını, kendilerininse İstanbul'da oturmak şartıyle kalkınma ve özgürlük hizmetlerine katılmalarını düşünmüş ve istemişler; bugün üzerlerinde bağımsız devletler kurulmuş olan Suriye, Kıbrıs, v.b. gibi yerlere dahi vali-i umumî, mutasarrıf v.b. olarak gönderilmeği büyük bir felâket gibi görmüşlerdir; *Nesl-i Ahir*'in devrimcileri de devrimciliği böyle görürler. Abdülhamit'e karşı kurulan gizli örgüt içinde görev alan gazeteci Şevket şöyle konuşur:

— Bilsen İrfan! dedi, matbûât hayatında nasıl tahammülsûz bir işkence içindeyiz! Kaç kereler gidip bir yerde nahiye müdürü olmağa karar veriyordum. Benim için en güzel memuriyet nedir, bilir misin? Burgaz adasını nahiye hâline ifrâğ edip beni de müdür yapmak... (tef. no. 29)

Dışişleri memurluğundan ayrılan ve İstanbul'da devrimci gençlerle düşüp kalkan Süleyman Nüzhet'in endişeleri de şu noktalar üzerinde toplanır:

... Beyin gözleri Anadolu'nun vilâyât-i baîdesinde bana ihtiyacı olan bir nokta arıyor: Malatya, Genç, vesâire. (...) *Yarın insanı Bitlis'in, Harput'un acîb bir sancağına mutasarrıf yapıverirler: «Beyefendi, sizin hizmetinize muhtacız, lütfen gidip şuracıkta son senelerinizi ikmâl buyurur musunuz?» deyiverirler.* (tef. no. 139)

Roman kahramanlarından İrfan musiki öğrenimi görmek üzere Fransa'ya kaçtığı için, subay babası Erzurum'da bir tabura gönderilir; üç yıl sonra memlekete dönen İrfan'ın bütün çabası, babasını İstanbul'a getirtme işi üzerinde toplanır.

Devrimci gençleri birbirlerine tanıtmak ve memleket dertleri üzerinde görüşmek üzere, Büyükada'da, Hıristos tepesinde yemekli bir toplantı düzenleyen Süleyman Nüzhet şöyle der:

— Şimdi çocuklar, en evvel yapılacak şey yemek yemektir. Size o kadar mükellef bir ziyafet veremeyeceğim: Soğuk kuzu kızartması, piliç kebabı, fırın makaronyası, armut, elma, kayısı, o kadar... (tef. no. 17)

İşte böyle: Büyükada'nın Hıristos tepesinde oturup fırın makaronyası yemek ve memleketin dertlerine uzaktan merhaba demek. Bu tablo, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar uzanan çağın devrimci kişilerinin tutumunu gösterir. Gerçi, sözünü ettiğimiz roman kişileri gibi gerçek kişiler de, bir göreve sürgün olarak gönderilmeği onur kırıcı bulmaktadırlar; ne var ki, geçimlerini sağlamak söz konusu olduğu zaman dahi İstanbul'dan uzaklaşmayı pek istemezler, kendilerini İstanbul için pek gerekli görürler. Nitekim, *Mai ve Siyah*'ın Ahmet Cemil'i, kendi isteğiyle kabul ettiği Yemen'deki ilçe kaymakamlığına giderken, Cehennem yolculuğuna çıkar gibi ayrılır İstanbul'dan; Avrupa'da bir göreve tayin edilen arkadaşı Hüseyin Nazmi'yi içten içe kıskanır. O çağın insanları için Avrupa Cennet, taşra Cehennemdir. (Aydınlarımız arasında yalnız Halikarnas Balıkçısı, hem de sürgün olarak gittiği Bodrum'u Cennete çevirmiş, cezası bittikten sonra da orada yerleşmiştir. Bu örnek dışında, bir de öğretmen topluluklarının kısa süren iki hareketini anabiliriz: Meşrutiyet devrinde bir ara saman alevi gibi parlayıp hemen sönen «mefkûreci muallim» [ülkücü öğretmen] hevesi [örnek için bk. Reşat Nuri Güntekin, *Yeşil Gece, Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*, c. I]; Cumhuriyet devrinde de, kırk bin köye öğretmen yetiştirerek köylüyü kültür yoluyla uyandırıp kalkındırma düşüncesinden doğan, fakat kişisel çıkarlarını köylünün bilgisizliği ile sağlayan kimselerin baltalaması yüzünden kısa bir süre sonra kapatılan Köy Enstitüleri'nin yetiştirdiği ülkücü öğretmenlerin coşkulu atılımları genel eğilimin dışında kalan mutlu birer ayrıcalıktır.)

c. *Nesl-i Ahîr* romanı, *Aşk-ı Memnu* ile *Kırık Hayatlar* karışımı bir plan üzerine kurulmuştur. Ana vakanın temeli ve kişileri *Aşk-ı Memnu*'dan alınmıştır (*Aşk-ı Memnu*'daki 45 yaşında, zengin ve dul bir adam olarak tanıtılan Adnan Bey, *Nesl-i Ahîr*'de yine 45 yaşında zengin ve dul Süleyman Nüzhet adını alır; Adnan Bey, genç ve şûh Bihter'le evlenir, Süleyman Nüzhet genç ve şûh Server'i sever, fakat birtakım ailevî nedenler

yüzünden onunla evlenemez; Bihter'in genç bir adamı sevmesi ve sonunda kendini öldürmesi üzerine Adnan Bey mutsuz bir aşkın yalnızlığına gömülür, Süleyman Nüzhet de sevdiği kızın başkasıyle evlenmesi üzerine yalnız ve mutsuz kalır; Adnan Beyin yeni yetişmekte olan masum kızı Nihal, sevdiği gencin bir daha gelmemek üzere uzaklaşması üzerine, daha ilk adımda hayal kırıklığına uğrar, Büyükada'da babasıyle baş başa ve yalnız kalır; Süleyman Nüzhet'in yeni yetişen masum kızı Azra da sevmeğe başladığı gencin intiharı üzerine, aynı duygusal sarsıntı ile, Büyükada'da babasıyle yalnız kalır); yazar, bir yandan da, *Kırık Hayatlar* romanında kullandığı yöntemi burada da tekrarlamak istemiş; yukarda sözünü ettiğimiz ana vakanın çevresinde, daha başka kişilerin maceralarını ayrı ayrı vermeğe, böylece, toplumun bir dönemdeki kesitini göstermeğe çalışmıştır; ne var ki, bu kez *Kırık Hayatlar*'daki başarıya ulaşamamış, eserinin yapı birliği dağılmıştır. Bunun nedenini, yazarın eser üzerinde gereği gibi çalışamamasında aramak gerekir. Roman, Meşrutiyet'in ilânından (10 Temmuz 1324 «23 Temmuz 1908») tam 45 gün sonra (7 Eylül 1908) hemen tefrika edilmeğe başlanmış, ve sezildiğine göre, günü gününe yazılıp yayımlanmıştır; nitekim, yazar da, anılarında bu romandan söz ederken, «Günlerin getirdiği umulmadık olayların, eseri konusunun temelinden uzaklaştırdığını» söylemiştir. 95. tefrikadan sonra, romanın ikişer üçer gün süren aralıklarla yayımlanmasının nedeni de bu olsa gerektir; zaten, 149 tefrikalık büyük bir eserin 45 günde yazılıp tamamlanması olanağı yoktur.

Yazar, sözünü ettiğimiz anılarında bu eser için şöyle der:

... Bir tefrika tutturdum. Bu büyük bir roman olacaktı; büyük ve mühim... İstibdat idaresine karşı ruhunda isyan taşıyan genç nesil bu romanda timsâlini bulmuş olacaktı. Ona «Nesl-i Ahir» demiştim. Eser baştan başa yazıldı ve neşrolundu. Fakat günler umulmayan hâdisâtını getirdikçe eser de mevzuun esasından uzaklaşmaya başlayarak nihayet gide gide, her adımda yatağını değiştirerek yayıldığı sâhada kaybolan bir ırmak dağınıklığıyle ne olduğu belli olmayan bir şekil aldı. Bugün ona uzaktan bakınca, bu uzun kitaptan ancak yirmi otuz sahifelik bir parçayı

belki nisyandan kurtarmak zahmetine değer diye düşünüyorum; geri kalanları yakmak, yok etmek isterdim. (*Kırk Yıl*, c. V, s. 170)

Meşrutiyet devrinin genç kuşağı Fecr-i Âtî'nin önde gelen iki üyesi, Ahmet Haşim ile Fuat Köprülü, eski kuşak - yeni kuşak kavgası açmak hevesiyle, eserin «gülünç ve merhamete sâyân» olduğunu ileriye sürmüşlerdir:

* *Bilâ-hicâb diyebiliriz ki, gençlerden, şimdilik hârikalar istemek abestir. Evc-i âlâya yaklaştığı son günlerde bile bize «Nesl-i Ahîr» hikâyesi gibi hârikanın taban tabana zıddı olan gülünç ve merhamete şâyân eserler meydana getiren bir hatn-i edebiden sonra geldiğimizi unutmak bir haksızlıktır.* (Ahmet Haşim, «*Ruh-i Bikayd*» *Fırsatıyle*, «Servet-i Fünun» dergisi, 1326 «1910», c. XXXVIII, sayı 981)

* *... Gülünç ve şâyân-i merhamet olduğuna mutmain bulunduğum «Nesl-i Ahîr» romanı, nesl-i sâbıkın –teşrîhât-i rühiyye nâmına müteaddid hatâlar irtikâb eden– büyük bir hikâye-nüvisinin üfül-i fecîini vâzıhan irâe edip dururken, artık eski nesl-i edebin sâha-i edebiyyatta daha ziyade hükümrân olacağına itimâd edebilmek âdetâ muhâl idi...* (Köprülü-zâde Mehmet Fuat, *Yeniler, Eskiler*, «Servet-i Fünun» dergisi, 1326 «1910», c. XXXVIII, sayı 983)

Yirmi-yirmi beş yaşların coşkusuyle yazılan bu satırların haksızlığını zaman ortaya çıkarmıştır. *Nesl-i Ahîr*, bütünüyle parlak bir eser sayılamazsa da, içindeki bazı sahneler; sözgelimi, roman kahramanlarından İrfan'ın sürgündeki babasını kurtarmak için başvurduğu Paşa'yla konuşması (bk. örnek 1), Süleyman Nüzhet'le genç sevgilisi Server arasındaki mutsuz aşkın doğurduğu bunalım, özellikle Büyükada'daki buluşup gezme gecesi (tefrika no. 102 - 103), Kâşif'in tutuklanması (tef. no. 55 - 57), devrin sözü geçer kişilerinden Şeyda Bey (tef. no. 93) ile hafiyelerden Şadi Revnak Beyin (tef. no. 96 - 98) portreleri, v.b. ancak usta bir yazarın kaleminden çıkabilecek sahifelerdir.

ç. Halit Ziya'nın daha önceki eserlerinde gördüğümüz dil ve üslûp özellikleri bu eserde de sürüp gitmiştir. Bu arada, Fransızcadan aktarılan cümle biçimleri ve *uyku yapmak*, *seyran yapmak*, *musiki yapmak* gibi Türkçeye aykırı söyleyişler yine kullanılmıştır:

** Birden, tâ yanlarından iki çifte, şık, zarif bir ince sandal geçti, içinde iki hanımla*...* (tef, no. 140)

** Şimdi isteyen bir küçük uyku yapabilir, istemeyen ufak bir seyran...* (tef. no. 21)

** Süleyman Nüzhet bugün yemekten sonra uzun bir öğle uykusu yaptı.* (tef. no. 59)

** Onun Azra ile görüşürken, onunla beraber musiki yaparken öyle dalgınlıkları, gözlerini bulandıran, sesini kurutan öyle halecanları nazar-i dikkatini celbetmişti ki, artık bu hissiyyâtın tayin-i mâhiyyetinde şüpheye imkân yoktu.* (tef. no. 131)

[Dışişleri memurlarından Süleyman Nüzhet, bir anlaşmazlık sonunda Paris'teki görevinden ayrılıp İstanbul'a döner. Ölen karısından kalan tek kızı Azra, Heigh Schoolf'un son sınıfındadır. Azra okulu bitirince, baba kız, Büyükada'da bir ev tutup, şehrin gürültüsünden uzak yaşamağa koyulurlar. Süleyman Nüzhet şimdi 45 yaşındadır. Karısının ölümünden sonra, bir ara, yalı komşusu Suat Hanıma gönül vermişse de, kızını düşünerek evlenmemiş; şimdi de eniştesinin yegeni, 22 yaşındaki Server'e gönlünü kaptırmıştır. Server'i çılgınca bir tutku ile sevdiği hâlde, yine kızını düşünerek, ona evlenme teklif edemez. Server, ailesinin isteğine boyun eğerek, jurnalci Gıyas ile evlenir. Bu arada, devrimci gençlerden piyanist İrfan ile Azra arasında bir gönül yakınlığı başlamıştır. İrfan, katıldığı bir sû-i kast dolayısıyle intihar edince, mutluluğu yarı yolda kırılan Azra ile babası, bu iki aşk kırgını, –«Aşk-ı Memnu»daki Nihal ile Adnan Bey gibi– Ada'da baş başa kalırlar.

Bu ana çizginin çevresinde, Abdulhamit devri gençliğinin bunalımları, davranışları, maceraları ayrı ayrı verilir:

1. *İrfan: Musiki öğrenimi için Paris'e gitmesine izin verilme-*

* Bu yoldaki söyleyişler, Türkçedeki devrik cümle yapısına pek de aykırı sayılamaz; hele şiirde bol örneklerini bulma olanağı vardır:

Eyvah o üç çifte kayık aldı karârım
Şarkı okuyup geçti bir âfet var içinde
(Nedim)

Bunun yan cümleciğinin atılıp nesre çevrilmiş biçimini Halit Ziya'nın cümlesiyle karşılaştırınız:

Eyvah! o üç çifte kayık karârımı aldı, içinde bir âfet var.

yince, babasının yardımıyle bir İngiliz şilepine binerek kaçar. Subay olan babası Erzurum'da bir tabura sürülür. İrfan, üç yıl sonra öğrenimini bitirip İstanbul'a döner. Vapurda tanıştığı Süleyman Nüzhet'le dost olur. Babasının affedilip İstanbul'a getirilmesi için ileri gelen kişilerden yardım isterse de, hafiyelik etmesi şart koşulur. Bu sırada babası çıldırarak kendini öldürür. Evlerde musiki dersleri vererek geçinmeğe çalışan İrfan, babasını sürdüren Paşa'dan öc almağa karar verir, gizli örgüte girer, Paşa'nın kızına ders verme bahanesiyle konağa gidip gelmeğe başlar, bu arada Azra'ya karşı da bir gönül yakınlığı duyar; 1908 Temmuz ayaklanmasının yaklaştığı günlerde Paşa haber alma göreviyle Selânik'e gitmeğe kalkışınca, İrfan, hem bunu önlemek, hem de babasının öcünü almak için, Paşa'nın kanapesi altına bomba koyar; fitili söndüğü için patlamayan bomba ele geçince, şüphe edilen devrimci gençler tutuklanır, İrfan bir süre saklanır, yakalanıp örgütün meydana çıkmasını önlemek için, ihtilâlden on gün önce, Süleyman Nüzhet'e bir mektup gönderdikten sonra kendini öldürür.

2. *Kâşif, Şevket, Daniş, Sait, v.b.: Gizli örgüte bağlı gazeteciler. Bunlardan Kâşif, bir jurnal üzerine Ankara'ya sürülür, ötekiler sû-i kast dolayısıyle tutuklanır.*

3. *Şakir: Fransa'da öğrenim görmüştür. İstanbul'a dönerken Süleyman Nüzhet'le tanışır. Dışişlerinde memur olmak, yükselmek istemektedir. Yükselmek için bazı kirli vasıtalardan yararlanmakta sakınca görmez. Jurnalcı Gıyas'ın aracılığıyle tanıştığı devrin gözde adamlarından Şeyda Bey vasıtasıyle istediği memurluğa girer; bu arada, dul ablası Suat (Süleyman Nüzhet'in eski sevgilisi), Şeyda Beyle, kendisi de Gıyas'ın kızkardeşiyle evlenir. Fakat devrimci çevre kendisine karşı yüzçevirince, ruhi bir bunalım geçirir, Gıyas ve Şeyda Beyle ilişkilerini koparır.*

4. *Şakir (deniz subayı), Muzaffer (topçu subayı), Behiç (istihkâm subayı): Devrimci kişiliklerinden şüphe edilerek kıta hizmetinden alınıp Mekteb-i Bahriye öğretmenliği, yâverlik, vb. gibi geri hizmetlerde çalıştırılırlar.*

5. *Miralay «...» Bey, «...» Paşa, Şeyda Bey: Abdülhamit devrinin bir yandan memleketi soyan, bir yandan da devrimcileri yakalatan sözü geçer kişileri.*

6. *Gıyas, Şadi Revnak, Apollo, v.b.: Hafiyelik ve jurnalcılı-*

ğı meslek edinen ve o sayede hızla yükselen kimseler. Bir tanesi, memurlukta herhangi bir aşamadan geçmeden, birkaç yıl içinde Şûrâ-yı Devlet (Danıştay) üyesi olur, ötekisi Paris'te önemli bir göreve atanır, üçüncüsü bir İtalyan ressamdır.

Bunlardan başka, Süleyman Nüzhet'in evlilikte mutluluk bulamayan kızkardeşi; dul bir kadına tutkunluğu yüzünden masum karısını mutsuz kılan yeğeni; jurnalcı Gıyas'a varmak zorunda kalan sevgilisi Server, v.b. gibi daha birçok kişilerin «kırık hayatlar»ı eserin ana çizgisi çevresinde parça parça verilmiştir.]

1 — Aşağıdaki parçada, babasını sürgünden kurtarmak isteyen İrfan'la Abdülhamit devrinin sözü geçer kişisi bir Paşa'nın buluşması anlatılmaktadır. (İrfan, babasını sürdüren adamın bu Paşa olduğunu sonradan öğrenmiş, ondan öc alma tutkusuna kapılmıştır.

. . . Paşa'nın odasına girdiler. İrfan bir bulut içinde bu sîmâ-yi vahşeti gördü. Karışık bir sakal, dâimî bir çîn-i cebîne mahkûm bir çehre, beyazı siyahından çok ve fesinden taşacak kadar uzun saçlar, ve kaşlarının muzlim gölgesi altından hiç titremeden dik bir nazarla bakan iki göz...

İrfan bu gözlere müsâdif olur olmaz kendi gözlerini indirmeğe mecbur oldu. Acîb bir tarz-i telâffuzla ve zor işitilir bir sesle:

— Oturunuz; yok öyle değil, yakın oturunuz!

dedi. Sonra yanından iri altın sigara kutusunu alarak ve İrfan'ı göstererek Apollo'ya uzattı.

İrfan teşekkür ederek sigarayı aldıktan sonra Paşa sordu:

— Bizim Apollo benimle görüşmek istediğinizi söyledi, memnun oldum; bir ricanız varmış...

O zaman İrfan gittikçe sesine kuvvet veren bir cesaretle, gözlerini kaldırmayarak, ikide birde sigarasının külünü yanındaki tablaya silkerek anlattı; bazı tafsilâtı meskût bırakmağı muvâfık-i tedbîr addederek hikâyesini söyledi. Bitince bir müddet sükût

ettiler. Paşa cevap vermiyordu. Bir aralık Apollo'ya baktı, ve, Apollo yavaşça kalkarak çıktı. Şimdi Paşa ile İrfan yalnızdılar.

— Paris'ten ne vakit geldiniz?

— Oradan ayrılalı ancak on beş gün oldu.

O zaman Paşa, İrfan'ın orada geçen hayatına, tahsiline takayyüd eder göründü. Bir aralık yaşını sordu:

— Demek giderken çocukmuşsunuz!

dedi. İrfan şimdi tamamıyle sıkılıyordu; bütün bu muhâvere uzayıp ve asıl maksad-ı ziyârete hizmet edecek bir kelime söylenmiyordu. Hep gözlerini kaldıramayarak cevap veriyordu. Alnında iri ter katreleri vardı.

Bir aralık Paşa'nın bir sualiyle bu musâhabe-i iltifatkârânenin sebebini anladı:

— Paris'te tahsilde bizimkilerden epeyce var mı?

İrfan bu tabir ile kimler murad edildiğinde ufak bir tereddütten sonra cevap verdi:

— Zannederim!

dedi.

— Kimler var?

İrfan herkesçe bilinen üç beş isim saydıktan sonra birden ilâvesine lüzum gördü.

— Fakat ben kendi derslerimle o kadar meşguldüm ki, bunlardan hiçbirini yakından tanımıyorum.

dedi.

Ve bu sefer garip bir kuvvet gözlerini kaldırmağa mecbur etti. Paşa'nın gözleri tuhaf bir tebessümle ona bakıyor ve gülümseyerek gûyâ: «Bana tafsîlât verirseniz kaybetmezsiniz» demek istiyordu.

İrfan bu tebessümün mânasını o kadar sarâhaten anladı ki titredi; hemen oradan kalkmak, bir kısa temennâ ile, bir kelime ilâve etmeyerek kalkıp çıkmak ihtiyacını duydu.

(...) Nasıl bir maksada hizmet edildiğine vukuf hâsıl ettikten sonra olanca cesaretini bulmuştu. Gözlerini kaldırdı ve birinci defa olarak dik bir nazarla o da Paşa'ya baktı. Bu çehrede bir lem'a-i zekâ yoktu; yalnız gözlerinde, bütün âsâb-ı vechinde fesâd ve hıyânete bir meyelân-i cibillînin faaliyeti vardı. Kafasının lüzumundan fazla büyüklüğü, alnının bir tümsek teşkil edercesine çıkıklığı, bütün vücudunun kemiklerinde esvabını

delmek istiyorcasına fark edilen bir fazlalık gösteriyordu ki, bu adam bir muvâzenet-i tâmme-i teşekküliyyeye mâlik değildir. Onun lâkırdı ederken sol dudağında, çirkin bir sırıtkanlıkla dişlerini gösteren bir çekilişi vardı ki, bütün mânâ-yi vechine iblîsâne bir hâl veriyordu; lâkırdı dinlerken de ellerini kavuşturup parmaklarını kırarcasına birbirine kilitleyerek bir şedîd ıztırâbı zabt etmeğe çalışıyorcasına kıvırıp kütletiyordu.

Bu teferruâta dikkat ettikten sonra demin bir canavardan başka bir şey olmayan bu adam şimdi nazarında öyle sefîl ve zelîl bir mahlûk derekesine indi ki, bu mülâkaatı tahkir ile bitirmek için zor galebe çalınır bir arzu duydu.

Paşa'ya dedi ki:

— Paris'te hayatım hemen bütün Fransız'ların arasında, derslerimle, kendi işimle geçti; biraz da sefaret erkânını tanıyorum, isterseniz size onlara dair malûmat vereyim.

Paşa'nın sol dudağı yine dişlerini göstererek çenesine doğru kaydı ve bu sefer «küçük bey benimle galiba istihzâ hevesinde!» mânâsını işrâb eden gözleriyle muhâtabını her türlü israrlara imkân bırakmayan bir zemine çekmek istedi, dedi ki:

— Pederinizin maaşı sizi bu uzun zamanda Paris'te geçindirecek derecede olmamalıdır. Epeyce zahmet çekmişsinizdir, şimdi de burada, galiba Büyükada'da oturuyorsunuz...

İrfan gözlerinin beyazına kadar kızardı. Hayât-i husûsiyyesine şu hakk-i tecâvüzü kendi kendisine bahş eden bu adama bir tokatla cevap vermek için neler feda ederdi. Bir çırpıda cevap verdi:

— Validemin İstanbul'da ufak-tefek şeyleri var, bunlar bana da yetişiyor, pederimin senede altı ay çıkan maaşının noksanını ikmâle de...

İrfan artık daha ziyade devam etmemek azminde olduğunu gösteren bir kuvvetle ayağa kalktı.

— Müsaadenizi istirham ederim.

dedi. Paşa, parmaklarını evirip büküyordu. Ufak bir tebessümle kalktı. İki adım atarak İrfan'a kadar geldi ve yavaş, hulûle çalışan bir sesle:

— Sizinle görüştüğüme çok memnun oldum, dedi. Pederinizi getirmek için çalışacağıma söz veririm. Fakat biz çok meşgul adamlarız, böyle şeyleri hatırımıza getirmek lâzımdır.

Bana arasıra geliniz, olmaz mı? Sizinle biraz Paris'ten bahsederiz. Bilhassa beni pek ziyade meraka düşüren birkaç kişi hakkında malûmat almak isterim. Bilseniz kalben onlarla ne kadar... Fakat bunlardan sizinle beni daha iyi tanıdığınız bir zaman bahsedelim. Sonra yalnız pederinizi değil, sizi de düşünmek lâzım; sizi hizmete aldırmak da pek mümkün...

Paşa bunları bilâ-fâsıla ve hep İrfan'ın gözlerinde bir yumuşaklık bekleyen gözlerle söylüyordu. İrfan sapsarı, cevap vermemek için dudaklarını kısarak dinliyordu. Birden Paşa geri dönerek yerine kadar gitti; demin İrfan'a sigara ikram ettiği iri, üzeri elmas işlenmiş, altın tabakayı aldı. İrfan bakıyordu. Bu defa Paşa daha yakından:

— Zannederim, Ada'da Nüzhet Beyle beraber oturuyorsunuz? dedi. Bu Nüzhet Beyle elbette Paris'te beraber bulundunuz?

İrfan cevap verdi:

— Hayır, Nüzhet Beyle ancak on beş günlük bir muârefemiz var. Marsilya'dan hareket ederken vapurda tanıştık.

Paşa'nın şüphe îmâ eder bir nazarla gözleri İrfan'ın gözlerini aradı:

— Çok nazik ve çok zengin bir adam olduğundan bahsedilir. «Paris'te ve İstanbul'da gençlerden pek çok tanıdıkları var» derler; Fransa postahanesine sıkça sıkça gittiğine dair geçen gün bir yerde lâkırdı oluyordu. Ben kendisini gıyâben sevenlerdenim, onun sevdiklerini de severim, hele Paris'te bulunan dostlarını pek iyi tanırım. Behçet Paşa, Ziya Paşa, Hüsamettin Bey, İbrahim Cemal Bey, bütün bu zevât hakkında... Bunların bittabi siz de dostusunuz; fakat ihtiyat lâzım. Rica ederim, benden sûret-i mahsûsada selâm söylersiniz. Sizi behemehal beklerim, hattâ müsaadę ederseniz sizinle muârefeden memnuniyyetimin bürhânı olarak...

Paşa, elinde işlenmiş altın tabakayı İrfan'a uzatıyordu. Bu öylenâgeh-zuhûr birteklif, husûsiyle şu yarım saatten beri devam eden mülâkaat o kadar bayağı bir fikr-i desîsekârâne ile yapılmış, o kadar kaba oynanmış bir iğrenç mudhike idi ki, biraz şaşkınlaşan İrfan evvelâ anlayamadı; sonra anlayınca ayaklarının üzerinde sallandı. Bunu kabul etmek bir çirkefin içine girmek, reddetmek büyük bir tahkire cesaret eylemekti. Bir saniye

süren bir tereddüdü müteâkıb silkinerek, tamâmıyle kendisini bularak:

— Teşekkür ederim! dedi, bendeniz zaten tütün içmem; sonra sizi bu güzel ve kıymetdâr kutudan mahrum etmek bence affedilmez bir kabahat olur.

Ve bu defa kısaca bir temennâ ile yürüdü. Paşa, hiç bozulmamıştı; bugün altın kutuyu kabul etmeyen bu gencin yarın bir küçük kırmızı keseyi kabul edeceğine emniyetle, kapıya kadar geldi ve kapının yanında zilin düğmesine bastı:

— Sizi herhalde beklerim, İrfan Bey!...

dedi. Bu «İrfan Bey» hitabında, türlü mevâid-i dil-firîbânenin tatlılıkları vardı.

(*Nesl-i Âhir*, VI, «Sabah» gazetesi, 1-3. 10. 1908, no. 6832-6834, tefrika no. 25-27)

2 — Aşağıdaki parçada, Türkiye'nin II. Abdülhamit devrindeki hâli anlatılmaktadır. Yazıda, yer yer, Tevfik Fikret'in *Sis* şiirini hatırlatan satırlara rastlıyoruz.

... Karşıda hasta kof bir öksürükle öksürüyor, yanında genç kadın artık zabt olunamayacak yaşlarla, mendilini iki eliyle yüzüne kapayarak ağlıyordu. (...)

O zaman Süleyman Nüzhet, gözlerinin önünde, bu ağlayan kadının önünden, müthiş bir alay, memleketin bütün evlâd-i mazlumesinden müteşekkil bir alay gördü:

Bu alayın içinden yırtık esvaplarıyle, iyi doymamış, iyi beslenmemiş cılız vücutlarıyle, karanlık sokaklarda, yıkık evlerde yaşayan, pencereleri eğrilmiş, sakfı çökmüş mahalle mekteplerinde dimağları söndürülen çocuklar, biçare yavrucaklar; öksürüklü göğüsleriyle, çıkık omuzlarıyle, sönük gözleriyle dükkânların camekânları önünde husranlarının âlâyiş-i müstehziyânesine bakarak, çamurların içinden çarşaflarını toplamağa çalışarak geçen fakir kadınlar; İstanbul sokaklarında, mahalle içlerinde solgun benizlerle, mahrumiyetten kısılmış dudaklarla, duvar kenarlarında sürüne sürüne yürüyerek uykuda geçen bir hayatın seyyar nâimleri şeklinde geçen

bir halk vardı; sonra köylüler gördü ki, Yemen sahrâlarında perişan can çekişiyordu; dağlara tırmanan insanlar, çılgın bir mahâfet ü heyecan içinde denizlere koşan kadınlar gördü; sonra birdenbire bu müthiş levha-i mâtemdârı ortasından yaran, bu sefil ve nâlân alayı çiğneyerek yol açan bir başka alay başladı: Mutantan arabalar içinde etrafa bakmayan, gözleri bu insan çamurunun üzerine dökülmeyen abûs, haşîn çehrelerle tekerleklerinin altında kırılıp ezilen göğüsler çoğaldıkça daha ziyade yükselerek geçip gidiyordu. İşte bu levha ser-tâ-ser böyleydi. Bu fecîanın yanında, ayaklarını ayaklarının üzerine atarak, müzeyyif ve muhakkir gözleriyle şu ölümünün içinde kaynaşan halka bir tebessüm-i tesliyet bile bahş etmeyerek, onun biçare hûn-i mazlumiyyetinden üstüne bir şey sıçramasın endişesiyle tiksinerek duran bir sınıf daha vardı; (. . .) köşklerinde, bahçelerinde, o «bir yığın züyûf» dedikleri zavallılara hayâlen bir nazar-i terahhum bahş etmeğe bile lüzum görmeyen bir nesl-i diğer daha vardı. Şu bir hafta içinde İstanbul'un her noktasında, bilhassa şu Ada'da, o nesl-i diğeri de görmüş, günahlarının adem-i mes'ûliyyeti içinde düşünemeyerek, göremeyerek yaşayan, ve onları böyle yaşatan hayatın işte o bir yığın züyûfun hayatından koparılarak çalınmış olduğuna sevk-i muhâkeme edemeyen, bu evlâd-i i'tisâf-ı da tedkik etmişti.

Ahî nereden, nasıl bir köşeden ufuk yırtılacak, fecr-i ümmîd açılacak, bu zalâm-i mâtemkedenin üstüne bir şâb ü zinde güneşin tûfân-i huzemâtı yayılacaktı.

Gözleri şimdi etrafında o ufku arıyordu.

(Nesl-i Ahîr, V, «Sabah» gazetesi, 29. 9. 1908, no. 6830, tef. no. 23*)*

II. HİKÂYELER

Halit Ziya'nın 4 tane uzun hikâye, 10 taneyi aşkın küçük hikâye kitabı vardır. Memlekette küçük hikâye türünün yerleşme ve gelişmesinde onun kuvvetli etkisi olmuştur.

Bu yoldaki eserlerini, yine, Edebiyat-ı Cedide hareketinin başladığı devirde yazmağa başlamıştır:

** O zaman (1897) henüz ilk senelerini yaşamakta olan ve sahibi Ahmet Cevdet'in kavî ve fa'al ellerinde derhal matbûât âleminde en mühim mevkii tutan «İkdam» beni en ziyade cezbeden oldu. Şahsına ve faaliyetine, yazılarında görülen fikir isabetine pek takdirkâr olduğum Ahmet Cevdet benden haftada bir iki küçük hikâye istedi.*

... Bu hikâyelerden ne kadar yazdım, hatırımda yok, epeyce olmalıydı. Beni küçük hikâye yazmağa sevkeden de bu tecrübeler oldu. (*Kırk Yıl*, c. VI., s. 147-148).

** Küçük hikâyeler «Mai ve Siyah»tan daha ziyade tesir yaptı. Bunların tertibi, inşası, hele lisanı edebiyat âleminde bir yenilik, bir gelişirlik kabilinden sayıldı.* (*Suut Kemal Yetkin'e Mektup*, «Ulus» gazetesi, Güzel Sanatlar sahifesi, 5.9.1943)

1 — Romanlarının konularını genellikle aydın tabakanın hayatından almış bulunan Halit Ziya, küçük hikâyelerinin önemli bir kısmında halk tabakasının yaşayış, âdet ve insanlarını anlatmıştır; hattâ en güzel hikâyeleri bu yolda yazılmış olanlardır. (*Mahalleye Mevkuf, Ferhunde Kalfa, Sade Bir Şey*, v.b.)

Yazarın Türk olmayan çevre ve kişiler üzerine iki hikâye yazması (*Bravo Maestro, Mösyö Kanguru*) eserlerinde yerli hayatı yansıtmadığı, millî olmadığı yolunda bir kanı uyandırmış ve bu yanlış inanış bugüne kadar sürüp gelmiştir. Kendisi şöyle demektedir:

Bizlere atfolunan kusurlardan başlıcası yazılarımızın tama-

mıyle garp çeşnisinde olmasıydı. Bu itirazı bir kere bulduktan sonra artık bize o zamanın revaca koyduğu tâbirlerden birini, e f r e n c - p e r e s t unvanını yapıştırmakta gecikmediler. Hele biz romancılar gayr-i millî idik. Millî tâbirinin yanlış telâkkî ve tatbiki o zamandan itibaren başlamıştı. Yetişirdi ki bir hikâye yazan muharrir eşhâsını bir kerecik olsun Türk olmayan bir zemin ve unsurdan almış olsun, bu affolunmaz günahı irtikâp edince artık o, kalemini münhasıran kendi memleketinin âdâtına ve insan temâsîline vakfetse bile, onun hâtırasını silmeğe muvaffak olamazdı.

Bu isnâda ma'ruz kalan bilhassa bendim. Ez-cümle küçük hikâyelerimden biri, «Bravo Maestro» bana bir kere millî yazmamak cürmünü vermeğe kâfi geldikten sonra isimlerini burada tekrara lüzum görmediğim bütün diğer takım takım küçük hikâyelerde hep muhit ve eşhâs Türklükten alınmışken bunlardan hiç biri «Bravo Maestro»yu yüzüme çarpılmaktan alıkoyamadı. (*Kırk Yıl*, c. IV., s. 159-160)

2 — Konularının bir bölüğü doğrudan doğruya kendi hayatından alınmıştır:

Henüz Gedikpaşa evinde idik. Daha bir yaşını ancak doldurmuş oğlum Sadun bu evin rutubeti ile başlayarak bir türlü tedavi edilemeyen bir hastalıkla muztaribdi. (...) Bu hastalık aylarca türlü acı safhalardan geçtikten sonra nihayet çocuğu elimizden alıp götürdü. Bu acıdan bir daha bahsetmeyeceğim, o faciayı «Kırık Oyuncak» hikâyesinde tasvir etmiştim. (*Kırk Yıl*, c. IV., s. 126).

Bir bölüğü aile çevresinde tanıdığı kimselerin hayatından alınmıştır:

**... İstanbul ve İzmir evlerinin içinde ve civarında tanınmış simalardan birçokları uzun seneler geçtikten sonra bana küçük hikâyelerimden bazılarını ilham etmiştir. (...) Şu hikâyeleri tahattur ediyorum: Ferhunde Kalfa, Mahalleye Mevkuf* (*Solgun Demet*'te), *Raife Molla* (*Bir Hikâye-i Sevda*'da), *Rûziye Kadın* (*Aşka Dair*'de), *Âyin-i Şikem* (*Aşka Dair*'de), *Altın Nine* (*Bir Hikâye-i Sevda*'da)... *Muhtâc-ı kayddır ki, hikâyelerin kahramanları nâdiren onları ilham eden şahsiyetlerin birer tasvir-i sâdıkıdır. Bunlar daha ziyade kısmen muhtelif simalardan toplanmış –hattâ daha büyük mikyasta– muharririn hayalinden doğ-*

muş şeylerdir. Yukarda isimleri zikredilen hikâyelerde aslına, hattâ ismiyle en ziyade sadık olan «Altın Nine»dir. (*Kırk Yıl*, c. II., s. 153).

* *Dilhoş Dadı* (kendi dadısı) *hakkında üç hikâye yazmıştım ki, «Hepsinden Acı» kitabında intişar etmiştir.* (*Kırk Yıl*, c. II, s. 13).

Konularının bir bölüğünü de çevresinde tanıdığı ve gördüğü kimselerden ve vakalardan almıştır:

**İzmir delikanlısı'nı, «Keklik İsmail» adlı hikâyemde tasvir etmiştim.* (*Kırk Yıl*, c. II., s. 124).

* *Bankadan bende kalan intibâlarm birçok yazılarımda izleri vardır... Son senelerde yazılmış olan «Veznedar Muavini»* (*Bir Hikâye-i Sevda*'da) *hikâyesi bu intibâlardan yadigâr taşıyan yazılarımın başlıcasıdır.* (*Kırk Yıl*, c. III., s. 57).

* *Mahir bir atcambazı olan pek güzel bir genç kızla, yüzünün boyaları altında pek çirkin bir yüz sakladığını zannettiğim bir soytarı bende bir hikâye mevzuu uyandırdı, ve ertesi günü «Mösyö Kanguru»* (*Solgun Demet*'te) *yu yazdım.* (*Kırk yıl*, c. IV., s. 161).

**Birkaç sene sonra, yine bu seyahatin intibalarından doğmuş yazılarım «Şadan'ın Hikâyeleri»* (*Bir Şi'r-i Hayal*'de) *namı ile intişar etmiştir.* (*Kırk Yıl*, c. III., s. 23).

3 — Yazarın romancı kişiliği, mizacının romana yatkın oluşu, küçük hikâyelerinden çoğunun roman gibi kurulmasına yol açmıştır: küçük hikâyede hayatın yalnız bir safhası ele alınmak gerekirken Halit Ziya'nın birçok hikâyelerinde, genellikle romanlarda olduğu gibi, hayatın bütünü, çeşitli yanlarıyle ele alınmıştır (*Sade Bir Şey, Mahalleye Mevkuf, Ferhunde Kalfa*, v.b.)

5

SADE BİR ŞEY

Saatçilik pederlerinden bir san'at-i mevrûse idi. Onun hayatında her ikisi de dükkânda çalışırlardı, fakat peder vefat ettik-

ten sonra bu mümkin olmadı. İhtilâf-i efkâr, derhal, biri dükkânın sağ tarafında, biri sol tarafında, senelerce, tâ şu kadarcıktan beri çalışan bu iki biraderin arasından peder eksiliverince onların ruhunu bir nokta-i i'tilâfa zabteden rişte-i irtibâtı koparmış oldu. Aralarında hallolunacak meseleler, paylaşılacak şeyler, birisine yahut diğerine tab'an kabul olunacak fikirler zuhûr etti. Evvel emirde her ikisi de yekdiğerine karşı müsâadât-i mütekaabilede bulunuyorlardı, öyle ki nihayet tekarrüb ede ede ya öpüşmek, ya boğuşmak lâzım geldi. Öpüşmediler, boğuşmak da istemediler, yalnız ayrılmakla iktifâ ettiler. Küçük, Hüseyin Efendi, pederinin dükkânında kalmak istiyordu, büyüğe, Hasan Efendi'ye:

— Mademki siz Divanyolu'nu tercih ediyorsunuz, oraya gidersiniz, ben Mercan'da kalırım.

diyordu. Büyüğün kendine mahsus efkârı vardı: Divanyolu'nda bir dükkân, zarif bir camekân; yalnız saatçiliğe vakf-i muâmele etmekle de kalmayacak, ufaktefek bulunduracak, saatçiliğin tahammül edebileceği çini kâseler, fağfur takımlar, küçük gümüş evânî, çay semaverleri... Daha sonra saatçilikten tamamen tebâüd etmekle beraber orasını bir nevi güzîde tuhafiye hâline getirecek, yavaş yavaş, iki sene sonra, beş sene sonra... Herhalde pek az birzaman sonra Gedikpaşa'da Marmara'ya nâzır bir zarif ev, hattâ, kim bilir? evet, tâlih bu, biraz muâvenet ederse belki İhsaniye'de bir yalı... O zaman, birden bütün bu hulyaları ufk-i emelinde resîde-i hakîkat olmuş görerek efkârına iştirak etmediği için hafî bir ahz-i sâr ile: «Hüseyin o zaman nedâmet edecek ama... O varsın Mercan'da pineklesin, orada bereket olsaydı peder altmış sene küçük bir saatçilikte kalmazdı...» hükmünü verdi.

Az çok ihtilâf ile beyinlerinde taksim olunacak şeyleri paylaştılar. En ziyade ihtilâf büyük sarı tunçtan bir büyük oturtma saat hakkında vukua geldi. Pederleri onu vaktiyle bir terekeden bin iki yüz kuruşa almıştı. Küçük, Hüseyin Efendi:

— Şimdi sokağa atsanız iki bin kuruş eder, meraklısına bakar yoksa. Hele bir Frenk görse bunu çıldırır.

diyor, Hasan Efendi:

— Bedestan'da bundan iyileri camekânlarda küfleniyor. Alınalı üç sene oldu, üç müşteri çıktı mı?

suâl-i muhikkıyle muhâtabını iskât ediyordu. Küçük, bir an evvel şu yorucu meseleden kurtulmak için muvâfakat etti, hattâ Hasan Efendinin onu almak için esas arzusunu da keşfederek:

— Siz bunu yeni dükkânın camekânında gösteriş olsun fikriyle alıyorsunuz. Alınız, mübarek olsun!...

dedi.

Ertesi günden itibaren sarı oturtma saat, Divanyolu'nda yeni dükkânın yeni camekânında ilân-i resm-i küşâd ediyordu.

Onlar her akşam evde –çünkü evi tefrîka imkân bulamamışlardı– birleşince ufak bir istifsâr-i hâl ü hâtırdan sonra sıkılarak, artık ayrı ayrı iki dükkân sahibi, hattâ aynı sanatın iki rakîbi hükmüne geçmiş oldukları için işe dair görüşemeyerek, her ikisi de kendisine ait tasavvurât ile düşünürken, bol bol, uzun uzun esnerlerdi.

Bir gün akşam üzeri Hasan Efendi dedi ki:

— Haberin var mı? Ben Ahmet'i dükkâna alıyorum, okuyup da ne olacak? Beni hiç olmazsa çırak aylığından kurtarmış olur.

Hüseyin Efendi derhal cevap verdi:

— Ne tuhaf tesadüf! Ben de şimdi Mehmet için düşünüyordum. Oğlan artık epeyce büyüdü, biraz da okuyup yazmak öğrendi, varsın dükkâna gelsin, zaten bir çırakla idare mümkün olmuyor...

Hasan Efendi yutkundu, bir şey söylemek istiyordu, fakat sükûtu tercih etti. İki biraderin maksatları bir, fakat sebepleri ne kadar zıt idi! Hasan Efendi bunu derhal anlamış, «Maşallah! Demek bir çırakla yetiştiremiyorsun, halbuki bana bir çırak fazla geliyor.» demek istemişti.

Yekdiğerinin dükkânlarına uğramazlardı. Gece işten bahsetmezlerdi, bir çatı altında yaşayan bu iki adam artık birbirinin yabancısı olmuştu; yavaş yavaş aralarında bir fark-i tabiat da başladı: Hasan Efendi artık düşünücü, uzun sükûtlar içinde yüzücü bir adam oluyor, Hüseyin Efendi bilâkis gittikçe perdesi yükselen kahkahalarıyle evin sâl-dîde tavanlarına bir neşve-i sürûr-i tâze ta'lik ediyordu.

Büyük, bu kahkahalardan bir ezâ-yi derûn hissetmeğe baş-

ladı, gittikçe akşam yemeklerinden sonra iki ailenin celse-i müşterekesini tahdîd eder oldu. Bazan musâhabenin en germâgerm bir devresinde, küçük biraderinin en şetâret-engîz bir kahkahasının arasında onun bir hamle-i gayr-i ihtiyariyye ile tütün kesesini, sigara ağızlığını, mendilini, tesbihini toplayarak minderden atladığı ve zevcesine, oğluna gayr-i kaabil-i itirâz bir işaret vererek odasına çekildiği görülürdü.

Onlar masraflarını teşrîk etmişlerdi. Masârif-i müştereke için bir küçük defter tutulur, her hafta nihayetinde iki birader hisselerini verirlerdi. Bir gece, yine hesap görülürken Hasan Efendi defteri aldı ve uzun uzun, yegân yegân müfredât-i masârifi gözden geçirdi. Bir şey söylemek için kürkünü dizlerinin altına toplayarak minderin üstünde doğruldu, söyleyemedi. Kuvvet bulmak için bir sigara sardı, kemâl-i tekayyüdle ağızlığına yerleştirdi, minderden inerek mangalın kenarına çömeldi ve külünü silktiği bir ateş parçasını sigarasının ucuna tutarak düşündü. Buna dikkat eden Hüseyin Efendi biraderinin zihnini işgal eden şeyi davet ederek dedi ki:

— Bir şey düşünüyorsunuz, galiba masârif çok görünüyor. Eğer fikriniz bu ise hak veririm.

Hasan Efendi cesaret buldu:

— Evet! dedi, masraf böyle giderse...

Cümlesinin yine aşağısını ikmal edemedi.

O zaman Hüseyin Efendi kadınlarla çocuklara bir işaret etti ve onlar çıktıktan sonra, biraderinin yanına, mangalın kenarına gelerek dedi ki:

— Birader, sen bana söyle bakayım. Sen ne kadar masraf verebilirsin?

Hasan Efendi, küçüğünün yüzüne bakamayarak hâlâ düşünüyordu. O sualinde ısrar etti:

— Söyle bakayım... İki yüz kuruş ferah ferah verirsin a, verirsin değil mi? Öyle ise sen başka bir şeye karışma, bundan sonra ben idare edeceğim.

Büyük, hiç bir cevap vermedi. Bu geceden sonra artık, defter ortaya çıkmadı, fakat Hasan Efendi bazan sofrada bir kaymaklı telkadayifi yahut fırında bir ördek dolması görünce sararır, istifhamkârâne karısına bakar, kadın gözlerini indirirken, o, ayda kendi hissesine iki yüz kuruş düşen bir masrafla, bun-

lar yapılamayacağını düşünerek, onlardan yerken lokmalar boğazını yırta yırta geçerdi.

Bir gün Ahmet dükkânda dedi ki:

— Efendi baba! Amcamın Mehmet'e aldığı paltoyu gördünüz mü?...

Hasan Efendi oğlunun yüzüne bakmayarak:

— Evet!

dedi. Baba ile oğul arasında müz'ic bir sükûtun ağırlığı hüküm sürdü. Sonra, bir aralık, başka bir şeyden bahsolunurken Hasan Efendi gizli bir düşünce ile oğlunun kolunu tuttu. Esvabını muayene etti ve yavaş bir sesle:

— Bununla üşüyor musun Ahmet? Amcan acaba onu kaça almış?

dedi. Ahmet'e o kış palto alınamadı. O kış Hasan Efendi hemen bir şey alamadı, ancak küçük biraderine ayda iki yüz kuruş verebiliyordu. Divanyolu'nda tutulan dükkân Hasan Efendinin nâsiye-i endîşesinde irtisâm eden hatta her gün biraz daha derinlik ilâve etmekten başka bir şeye yaramıyordu.

Yavaş yavaş mahiyyetini tahlile lüzum görülmemiş bir his ile iki birader arasında daha vâsi' bir fâsılanın açıldığı görülüyor; biri öbürünün ikbalinden, öteki diğerinin idbârından istişmâm ettikleri hava ile yekdiğerinden her gün bir parça daha uzaklaşıyorlardı.

Evin ikinci katında Hasan Efendi, birinci katında Hüseyin Efendi otururlardı. Ekseriyyet üzere sükût ile geçen yemekten sonra artık dairelerine kaçmakta, birbirlerine söylemek istemedikleri şeylerden bahse mecbur olmamak için kendi âlemlerine çekilmekte acele ederlerdi. O zaman yukarıda bu aile pederinin hüznünden sirâyet eden bir esîr-i kasvetle beyinleri uyuşmuş, karısıyle oğlu talîm yine imsâk-i bî-insâfânesiyle geçen bu günün de mebnâ-yı hulyâlarında böyle yığıla yığıla artık emellerini örtecek bir küme teşkil eden bütün diğer geçmiş gün kırıklarının yanında melûl ü zâr cançekiştiğini seyrediyormuşçasına, dalgın, birbirlerinin yüzüne bakarken, aşağıda, o günün neşve-i muzafferiyyâtıyle patlayan kahkahalar bu üç kalbi bir pençenin tazyîk-i zâlimânesiyle sıkardı. Yine böyle onlar yukarıda düşünürken, ötekiler aşağıda gülüyorlardı; Hasan Efendi karısına bakarak dedi ki:

— Sana bir şey söyleyeyim mi? Ben burada oturmaktan sıkılıyorum, dükkânlar ayrıldıktan sonra evleri niçin ayırmayalım?

Karısı bir şey söylemek istiyormuşçasına davrandı, fakat cesaret edemedi, gözlerini indirdi. O zaman Hasan Efendi karısının yanaklarından iki katre yaşın yavaş yavaş yuvarlanarak düştüğünü gördü. Bu iki katre yaş, karısının ne demek istediğini anlatmıştı: Evet, evleri de ayırmalı, büsbütün ayırmalı. Ah! onun da biçare kalbi ne kadar ıztırap çekiyor! Her gün, her saat ciğerlerinden bir âteşîn zehrin seyelânını duyuyor! Uzak olurlarsa bunu hissetmeyecek zannediyor, evet bunlar hep doğru! Lâkin o zaman mahrumiyetleri teşdîd etmek lâzım gelecek, o zaman, artık bilmiyor daha neler olacak, bir şeyler olacak ki onları daha ziyade sefil, daha ziyade perişan edecek...

İşte bu iki katre yaştan Hasan Efendi bu mânâları almış ve artık evleri ayırmak meselesinden bir daha bahsetmemişti. Bir müddet sonra, bahara karşı, bu meseleden Hüseyin Efendi bahsetti. Dedi ki:

— Birader! Bizimkiler bu sene beni bir sayfiyeye teşvik ediyorlar. Artık hatırlarından çıkmak da olamayacak. İhsaniye'de bir münasip ev kiralamak niyetindeyiz, arasıra elbette siz de misafireten gelirsiniz.

Hasan Efendi cevap veremedi. İhsaniye!... Oh! o biçare emel, o emel ki her gün bir parça kırıla kırıla artık hayalinin içinde solgun çiçeklerle mestûr bir mezar hüznüyle uyuyor. İhsaniye!... O da orada bir ev düşünmüş, Divanyolu dükkânından orada bir hediye beklemişti.

Doğrularak Hüseyin Efendiye:

— Pek iyi olur, birader!...

dedi, yalnız kalınca kalbinde bir hiffet duydu; hiç olmazsa uzak, onlardan uzak bulunacaklardı. Bir aralık, bir gece karısının yanaklarından yuvarlanan o iki katre yaşı tahattur etti, kendikendine:

— Beraber bulunmaktansa sefalet çekmek hayırlıdır!

dedi.

Galiba Hasan Efendi bu hükmünde aldanmıyordu. Onlar gittikten sonra büyük bir yükten kurtulmuş gibi oldular. Hasan Efendi geniş geniş müsterihâne nefes alıyordu, hattâ

hulyalarına bile taze bir hayat geldi. Artık geceleri karısına ve oğluna:

— Elbette! dükkkânı değiştireli ne kadar oldu? Birkaç sene dişimizi sıkmak lâzım gelir; sen ona bakma, o gösterişi sever, masârifini vâridâtına göre ölçmez, bizim nemize lâzım? Siz sonra görürsünüz...

zemininde tesliyet-sâz nutuklar îrâd ediyordu. Hattâ dükkâna bile eskisi gibi küskün bir nazarla bakmıyordu, artık camlar ikide birde siliniyor, halkalarda asılı saatlerin tozları alınıyor, sarı oturtma saate yeniden bir beyaz tül örtü geçiriliyordu.

Fakat bütün bu şeyler dükkânın müşterilerini değiştirmedi: Haftada bir kere bir iki dakikalık fark için gümüş saatini getiren manav ile civar devâire mensup birkaç sâhib-i merak efendi, arasıra, müşterilerinin bozuk saatlerini getirerek bî-şübhe fazlasını kendisine alıkoyabilmek için:

— Beş kuruştan ziyade vermem ha!...

diyen karşıki berber, tesadüfen uğramış birkaç yabancı, işte o kadar... Hemen daima aynı çehreler tekerrür ediyor, hemen daima Hasan Efendinin çekmecesindeki kutuya düşerken bu paracıklar mücevvef bir sedâ-yi nâlişkâr ile kalbini titretiyordu.

Bir gün Ahmet babasının uzun bir mücâdele-i nefsiyye ile sarı oturtma saate bakarak derin derin düşündüğünü gördü. O bir aralık oğluna sordu:

— Dükkân aylığını ne zaman vereceğiz, Ahmet?...

Bugünden sonra Ahmet babasının ikide birde işini unutarak sarı oturtma saate daldığını görür, sonra ondan gözlerini ayırırken göğsünün kabardığını farkederdi.

Ay nihâyetine iki gün kalarak Hasan Efendi oğluna dedi ki:

— Sen dükkânı yalnız bırakma, ben bedestana kadar gideceğim.

Bedestana gitmekten maksadını söylememişti. Lâkin sarı oturtma saati yerinden kaldırarak, bir tabutun son süsünü ikmal eden ra'şedâr ellerle, tülünü düzelttikten sonra alıp beraber götürdüğünü görünce Ahmet bedestana ne için gidildiğinin sebebini anladı.

*

Bir gün fevkalâde olarak sabahleyin Hüseyin Efendinin

dükkâna geldiğini gördüler. Baba oğul onu görür görmez sarı oturtma saatin artık boş kalan yerine bir ezâ-yi derûn ile baktılar. Gûya o boş yeri doldurmak, onun feryat eden boşluğunu iskât etmek istiyorlardı.

Hüseyin Efendi serzenişle gelmişti: İşte iki ay oluyordu ki, İhsaniye'ye gitmişler, hâlâ onları bekliyorlardı. Vâkıâ dükkânda işten başını kaldırıp o da bir kere davet için gelememişti. İhsaniye ne kadar güzeldi! Gelseler de biraz onların da gönlü açılsa...

Hüseyin Efendi söylerken dükkânın ötesine berisine, ancak camekânda bir sıra teşkil edebilen eski saatlere bakıyordu, sonra bir şeyi farkederek sordu:

— O satıldı galiba?...

Hasan Efendi bu mübhem sual ile neyin sorulmak istendiğini anladı. Yalnız bir:

— Evet!...

dedi.

*

İhsaniye'den hasta olarak avdet ettiler. Üçünün de kalb-i mecrûhu zehirlenmiş, gördükleri ikramdan, yedikleri yemeklerden, teneffüs ettikleri havadan, her şeyden, kendi mahrûmiyetleriyle istihzâ eden bütün o ikbâlin misafiri olmaktan hasta oldular. Yekdiğerine bir şey söylememiş idiler, âdetâ buna dair bir kelime îrâdından korkuyorlardı. Yalnız, İhsaniye'den avdet ettikten sonra Hasan Efendide bir arzû-yi şedîd hâsıl oldu: Hüseyin Efendinin dükkânını görmek.

Divanyolu'na geçtikten sonra oraya gitmemiş idi. Gitmemek için sebepler bulur; bunu zarâfete daha muvafık olmak üzere telâkkî ederdi. Dükkânı görmek arzusu doğunca o zamana kadar gitmemiş olmaktan utandı. Eskiden icat edilmiş esbâb hep birer birer yıkıldılar, âdetâ kendikendisini muâhaze etti.

*

Hasan Efendi kardeşinin dükkânına girerken yabancı bir yere giriyormuşçasına sıkılıyordu. Hüseyin Efendi onu bir sayha-i meserretle telâkkî etti; lâkin o resmiyete, tekellüfe lüzum görü-

yordu, o zaman iki birader iki yabancı gibi görüştüler, aralarındaki fark-i tâli' aralarına bir yabancılık koyuyortu.

Hasan Efendi şimdi dükkâna bakıyordu. Bütün kendi hülyaları. O eski dükkânın camekânları tamir edilmiş, büyütülmüş, cilâlanmış... Kâseler, tabaklar, fincanlar, çini vefağfur ufaktefekler, hattâ beş altı eski seccade, bir işlenmiş kapı perdesi, birçok eski kılıçlar, tabancalar, kalkanlar, köşede büyük bir japon küpü, sedefle işlenmiş bir iskemle, nihayet, tâ ötede, sokağa nâzır camlığın içinde...

Hasan Efendi kalbinde bir şeyin ağladığını duydu, daha ziyade görmek istemeyerek o sarı oturma saatten gözlerini ayırdı.[1] Kendi kendisine: «Başka bir saat olmalı!» dedi. Onun başka bir saat olması ihtimali kalbini tatmîne kifâyet ediyordu. Hüseyin Efendi, bugün, birinci defa olarak biraderine ikbâlinin bir târîh-i muhtasarını yaptı; saatçilikle bir şey olamayacağına kanaat ederek bedestan muâmelâtına giriştiğine, her gün oraya uğradığına, yavaş yavaş artık bu yola dökülerek dükkânı başka kalıba getireceğine dair uzun tafsîlât verdi.

Hasan Efendi o gün kendi dükkânına avdet etmek istemedi, artık o dükkândan nefret etmeğe başlamıştı.

Bu ziyareti ne karısına, ne de oğluna anlatmak istemedi; nakledecek olursa daha ziyade ıztırap çekeceğinden emin idi.

*

Kış takarrüb ediyordu. Hasan Efendi onların avdet edeceklerini düşünerek kışı mümkin mertebe zihnen uzatmağa çalışıyordu. Bir akşam eve girer girmez karısı dedi ki:

— Bugün onlar geldiler. Haberin var mı? kışın buraya gelmeyeceklermiş, Beyazıt'ta bir ev tutuluyormuş...

Karı koca acı bir tebessümle bakıştılar. Aralarında bu meseieden bir daha bahsedilmedi. Şimdi aylar, hep o taliin imsâk-i bi-rahmânîsiyle geçiyor ve her ay geçtikçe sarı oturtma saatten kalan şeyler birer birer çekiliyordu. İki ay daha böyle gidecek olursa... Hasan Efendi gözlerini kapayarak o ihtimâl-i fecîi görmek istemiyordu. Fakat aylar, bir ittifâk-i tagayyür-nâpezîr ile bağlanmışçasına hep aynı mahrûmiyetleri tekrar ede ede gelip geçiyorlardı. Nihayet bir gün, bir ay nihayeti, birinci

defa olarak dükkân sahibini tatmin edemeyerek gönderdikten sonra Hasan Efendi başını iki elleri arasına aldı, ve karşısında Ahmet, manavın yine getirdiği iri gümüş saati yağlarken, düşündü, düşündü...

*

Artık camekânda asılan saatlerden her ay geçtikçe bir ikisi eksiliyor, sarı oturtma saatin resm-i küşâdını icrâ ettiği yolu takip ediyordu. Nihayet aylardan beri zihnini bir kâbûs-i muakkib gibi işgal eden şeyi yapmak için acı ve bî-aman bir mecburiyet gördü. Bütün gurûr-i nefsinin, izzet-i hissiyyâtının isyanını dinlememek için kalbine cebrederek gidip küçük kardeşinden dükkânında bir yer istedi. Fakat bu ondan bir parça ekmek istemek kabîlindendi. Bunu pekâlâ hissediyor, bu zilletin olanca acılıklarını duyuyordu. Lâkin daha ziyade uğraşmağa, taliin o kendisine karşı daima kapalı duran âhenîn pençesini açmağa kudret bulamamış idi.

İşte şimdi seneler oluyor ki Hasan Efendi Mercan'da o her gün bir başka devre-i ikbâle giren dükkânın bir köşesinde, küçük kardeşinin küşâyiş-i muâmelâtına bir şâhid-i bî-alâka lâ-kaydîsiyle, arasıra bırakılan saatlerin âletlerini silerek, ayarını düzelterek, bir temâşâkâr sıfatında kalıyor.

Artık bütün hulyaları onun için ölüp bitmiş, kendi zillet-i mevkiini bile o kadar hissetmez olmuş.

Hattâ sabahtan akşama kadar dükkâna gelip giden simsarlardan, müşterilerden, kardeşinin, yeğeninin telâşlarından, uğraşışlarından eğleniyor gibidir; kendisine zillet-i mevkiini ihtâr edecek bir şey de yapılmıyor. O, dükkânın köşesinde unutulmuş bir mütekaaid kedi hükmündedir. Yalnız bir derdi, oh! ciğerlerini söken bir derdi var: Ahmet!

Yavaş yavaş görülüyor ki gayr-i kaabil-i tevkîf bir sukut ile Ahmet uşaklığa tenezzül ediyor. Bî-şüphe pederine bir muâvenet olmak maksadıyle Ahmet dükkânın muâmelâtıyle iştigaal etmek üzere Hüseyin Efendi tarafından tavzif olunmuştur: Ona haftada iki mecidiye veriliyor. Fakat arasıra amcasının:

— Ahmet oğlum! Bunu sen becerebilirsin. Köprü başından ev için kırk tane sulucalarından portakal alıverir misin?

yahut bir müşteriyi i'zâz ile meşgul olan Mehmet Efendinin:

— Ahmet, kardeşim! Şuradan bir paket birinci nevi sigara alıversene. Zıvanalısından olsun!

dediklerini işittikçe Hasan Efendinin artık bütün damarları incimâd eden kalbinde yalnız bir damar, pederlik damarı, acı bir enîn-i ıztırâb ile inler, inler...

İki aydan beri Ahmet dükkânda değil, onun için Hasan Efendinin bu damarında da bir sükûn-i muvakkat var. Ahmet, Hüseyin Efendinin Gedikpaşa'da Marmara'ya nâzır bir arsada yapılmakta olan evinin inşââtına nezâret etmekle meşgul!...

(Solgun Demet)

6

MAHALLEYE MEVKUF

Küçük evinin altında attarlık eden Doğrubasmaz Salim Hoca'nın kızı Şerife'yi bütün mahallede aramayan yoktur. İkide birde dükkâna haber gelir:

— Şerife Hanım bize gelsin...

Doğrubasmaz, hemen, Şerife doğdu doğalı buna alışmıştır, her gün birkaç kere tekerrür eden bu terâne onun için sipariş hükmündedir ki, işte on sekiz seneden beri devam ediyor.

O, şüphesiz istihkaak kesbedilmeksizin, kendisini Doğrubasmaz unvân-i mânîdarıyle telkîb eden bu mahalle halkını kalben affederek herkesi memnun etmek için on paralık zencefille iki tane hindistancevizini mahalle mektebinin karalama kâğıtlarından bir parçasına kemâl-i ihtimamla sarıp nâzikâne verdiği gibi yine aynı tekayyüd-i nâzikâne ile:

— Peki, söyleyeyim de gitsin!

cevabını verir.

Bu derece hâtır-şinâslığı onu mahallede Doğrubasmazlıktan kurtaramamış idi. Sağ ayağının biraz içeri çarpık basmasından vesile bulunarak ona kimbilir hangi kocakarı tarafından ihdâ olunan bu unvan Salim Hoca'nın mâneviyyetinde de böyle bir çarpıklık vücûduna zehâb husûle getirerek mutlaka Doğru-

basmaz'la vukubulan on paralık bir alışverişte sekiz paralık bir hiyle vücuduna kanâat vardır.

Bütün mahallenin hizmetçileri siparişleri getirip hanımlarına teslim ederken:

— Doğrubasmaz'dan aldım, bir kere hesap ediniz.

kaydına lüzum görürler ve bütün hanımlar hesabı görmeğe lüzum bile hissetmeksizin:

— Aa, mutlaka hiyle etmiştir.

derler.

Salim Hoca bunu bilir, uzaktan uzağa şöhret-i seyyiesinin aks-i velvelesini duyar ve bütün dükkânına müracaat eden çocuklara, kadınlara sıhhat-i vicdan ve hesabını göstererek izâle-i sû-i nâma muvaffak olabilmek için:

— İşte görüyor musun? Bak, terazinin gözüne on iki buçuk dirhem koydum, yirmi beş dirhem olsa üç kuruş eder, demek yarısı altmış para... Anlıyor musun? Sen bana ne verdin, bir yüzlük değil mi? Al şu kırklığı, şimdi bende ne kalıyor? Altmış para... Hesaba aklın erdi mi? İşte hanıma böyle anlat!

der. Acemi arap kızlarının, yüzüne sırıta sırıta bakan ahmak uşakların zihnine bu sade hesapları sokabilmek için ter içinde kalır; fakat o, yine Doğrubasmaz Salim Hoca'dır ve ne vakit mahallenin hanımları çocuklarına şeker almak için para verseler:

— Doğrubasmaz'dan alacaksan dikkat et evlâdım!... ihtarına lüzum görürler.

Salim Hoca'nın hiylekârlığına karar verildikten sonra bir servet-i mektûme sahibi olduğunu farzetmeğe, farzettikten sonra buna kanâat hâsıl etmeğe birer küçük hatve vardı, bu hatveleri bütün mahalle halkı, tâ hallacın çırağından sarı boyalı konağın sahib-i mer'iy-ül-hâtırı mütekaidîn-i ketebeden Kâşif Efendiye kadar, gûya elele vererek müttefikan hemen atıverdiler: Hükmolundu ki, Doğrubasmaz hiç olmazsa beş yüz liralık bir adamdır.

«Hasis herif! Kızının arkasına bir yeni basma entari bile takmaz...» sözleri mahallenin umumî bir terânesidir.

Şerife henüz dünyada yokken, onun validesini eskice püsküce esvabının içinde gördükçe hep buna benzer bir nakarâtla terceme-i merhamet olunurdu. Sonra ortaya daha acınacak

bir Şerife çıkınca hissiyyât-i merhametin masrûfün-lehini derhal değiştirdiler. Tâ doğar doğmaz başladılar, onun bir yüzük kadar küçük ağzına dokunarak:

— Zavallı yavrucak! Baban başına bir altın nazarlığı da mı çok gördü?

dediler.

İşte Şerife, mahallede herkes tarafından aranılmağa bu sırada, henüz kundakta bir bebek iken, başladı. Bir yeni loğusa olsa, yahut emzikli bir valide çocuğunu evde bırakarak gezmeğe gitmek istese derhal attar dükkânına haber verilirdi:

— Annesi alsın da getirsin.

denirdi. O zaman Şerife'nin karnını lâpa ile, tiritle bir güzel doyurduktan sonra, o karşıdan melûl melûl bakarken, annesinin kucağına başka bir çocuk verirlerdi.

Daha sonra Şerife biraz büyüyünce başka türlü bir kıymet kesbetti. O aralık bütün mahallenin bir oyuncağı oldu. Eğlendirilecek çocuklar için Şerife celbolunur, dükkâna:

— Şerife'yi istiyorlar, küçük hanımla oynayacak.

tenbihi gönderilirdi. Mahallede beş on gün odasından çıkarılmayacak hasta bir çocuk olsa sevabı seven komşulardan biri validesinin hatırına Şerife'yi getirirdi:

— Sıkılmasın, çocuk! Şerife'yi getirtin de eğlendirsin!

nasihatını verirdi. Çocuk valideleri için Şerife'yi getirmek medâr-i müfâhare ve müsâbaka addolunan bir ziynet hükmüne geçti. Şerife'ye bu kadar hizmetine mukaabil mükâfat yapmak fikrine mâni' olan bir mütalâa vardı:

— Aa, babası yapsın! O kadar para biriktiriyor da çocuğunu hiç düşünmüyor.

Bazan ona uçları delinmiş potinler, yıkana yıkana solmuş eski entariler, kırılarak evin içinde kalabalık etmesin diye atılmağa karar verilmiş oyuncaklar hediye olunur, fakat bunlar verilirken çocuğa:

— Baban olacak herife söyle de biriktirdiği paralardan sana yenisini alsın.

tarzında bir nakarât terdif edilirdi. Sonra bu hediyelerin te'sirât-i âtiyesi taht-i te'mîne alınmak istenir ve:

— Kızım yarın yine gel, e mi? Bak çocuk yalnız sıkılıyor.

denirdi. O eğlendirmeğe memur olduğu çocuklardan da-

yak yediğine ehemmiyet vermeyerek ertesi gün yine gider, bir eski çorabın bâr-i minnetdârîsinden kurtulabilmek için türlü huysuzluklara, şımarıklıklara tahammül ederdi. O tâ doğalıdan beri vakf-i vücûda memur bir mahlûk olmak kanaatiyle büyüyordu: Her gün nereden istenmiş ise oraya gider, mevcudiyyetine arzu edildiği gibi tasarruf olunacak bir biçare teslîmiyyetiyle boynunu bükerek «Ben geldim!» derdi. Buna ne annesi, ne babası itiraz etmezlerdi. Çocuklarına mahallede isabet eden hisse-i vazifenin zilletini duymazlardı; bilâkis Şerife kibar çocuklarıyle oynuyor, bütün mahalle Şerife'yi seviyor itmi'nânıyle kalben bir gurur bile hissederlerdi. Lâkin bir gün bir vaka tahaddüs etti ki az kaldı Şerife'nin mevkufiyyet-i nefsiyyesine hâtime verecekti: Bir gün Şerife'yi kolundan tutarak, ağlatarak, bağırtarak dükkâna getirdiler:

— Aman! ne yaramaz çocuk bu! Yapmadığını bırakmadı...

dediler. Şerife'nin yüzü gözü tırmalanmış, ağlamaktan şişmiş idi. Babasını görünce çocuk büsbütün coşarak, hıçkıra hıçkıra ağlayarak anlattı:

— Şadiye Hanım, pembe evin kızı, kedi yavrusunu yüzüme attı da... ben de korktum, ağladım da annesi beni dövdü; evlerinden kovdular; ben bir daha o pembe eve gitmem!...

diyordu. Salim Hoca hiç sesini çıkarmadı. Ertesi gün Şerife'yi dükkâna beraber indirdi ve o gün Şerife'yi istemek için gelen hizmetçiye birinci defa olarak cevâb-i red verdi:

— Şerife artık bir yere gitmeyecek. Şerife artık okuyup yazma öğrenecek, dükkânda oturacak...

dedi. Salim Hoca Şerife'ye ders vermeğe başladı.

Her sabah dükkânın önünden geçenler onu minderine oturmuş, karşısına da Şerife'yi dizüstü oturtmuş, elinde hilâl ile, camekânlarda asılı duran kâğıttan Karagöz'lerle Hacivat'ların nazar-i mütebessimi altında, kızıyle karşı karşıya sallanıyor görürlerdi. Ve bu, arasıra bir düdük, yirmi paralık mürver, iki tabaka kâğıt isteyen müşterilerin ziyaretleriyle fâsılalara uğrayarak saatlerce devam ederdi. Salim Hoca artık kızını yanından ayırmamağa tamamen karar vermiş görünüyordu. Tam iki ay mahallenin kibar çocukları, Şerife'den, bu canlı oyuncaktan mahrum kaldılar; fakat bunun böyle devamı yalnız o iki aya münhasır kaldı. Bir gün mahallenin zenginlerinden, be-nâm

yağlıkçılardan Mükerrem Efendi, asıl Salim Hoca'nın bu kararı ittihâz etmesine sebebiyyet veren Şadiye'nin babası, dükkâna uğradı. Bu fevkalâde bir şerefti. Nasıl istikbal edeceğini, nereye oturtacağını şaşırdı. Mükerrem Efendi biraz havadan sudan, dereden tepeden bahsettikten sonra maksad-i ziyaretini anlattı: Şerife derse başlamış, maşallah, bu yaşta, Allah bağışlasın, o da Şadiye için düşünüyor ama henüz mektebe vermeğe cesaret edemiyor, acaba onu sabahları buraya gönderse de Şerife ile beraber okusa, bu zahmete mukaabil o da bir hizmette bulunsa, ayda bir mecidiye hediye etse...

Ertesi günden itibaren dükkânın önünden geçenler Salim Hocanın karşısında iki çocuk görmeğe başladılar. Hattâ üçüncü gün mahalle mektebinin hocalığını îfâ eden imam efendi bile dükkânın önünden geçerken başını kapıdan uzatıp:

— Aferin Salim Hoca! Yavaş yavaş attarlık mektep hocalığına dönecek, galiba?... Lâkin hocalıkta doğru basmalı.

demişti. Salim Hoca bu ta'rîz-i sarîha cevap verememiş, fakat bu sözlerden fena halde midesi bulanmış idi. O gün dersi bitirmeğe acele etti. Şerife'ye:

— Haydi kızım! Sen de Şadiye Hanımla git de beraber oynarsınız.

dedi. Bu tehdîd-i zımnîye gittikçe ehemmiyet veriyor, mânasını zihninde büyüttükçe büyütüyordu. Nihayet bir gün akşamüstü pembe eve uğrayarak Mükerrem Efendiye serd-i ma'zeret etti.

Mükerrem Efendi başka bir suret teklif etti:

— Öyle ise izin veriniz de Şadiye ile beraber Şerife'yi de mektebe başlatalım. Sabah akşam beraber gidip gelsinler.

Şerife, Şadiye hanımla beraber mektebe verildi. Her sabah dükkândan çıkar, koşa koşa pembe eve gider, ekseriyetle Şadiye'yi uykudan uyandırır ve onu alarak mini mini lala vakaarıyle mektebe götürürdü. Biraz zaman sonra Şerife'ye resmen Şadiye hanımın kalfalık sıfatı tevcîh olundu. Bu haber etrafa intişâr eder etmez komşu hanımları bir hased-i sârî dolaştı. Mektep hocasına haberler gönderildi, mektebe yeniden çocuklar başlattırıldı, «Hoca efendiye mahsus selâm ederim, Şerife bizimkinin de kalfası olsun.» denildi. Ve Şerife'nin gittikçe

ehemmiyeti artıyor, Şadiye'ye gittikçe Vehbiye'ler, Muhibbe'ler, Resmiye'ler iltihâk ediyordu. Artık Şerife bütün mahalle kızlarının kalfasıydı.

Bu, senelerce sürdü, senelerce küçücük göğsünün nefesini tüketerek kalfalık etti, sabahtan akşama kadar sallana sallana mektep halkının yarısına ders belletti.

Şerife'nin artık tesettürüne lüzum görünüp de mektep hayatına hâtime çekmek icap ettikten sonra dükkâna yine haberler gelmeğe başladı: Mahallede ne zaman bir bayram yahut bir düğün için hazırlık görülecek olsa, ne zaman biçime dikime müteallik bir iş zuhûr etse Doğrubasmaz'ın Şerife düşünülür, derhal evden biri arkasına yeldirmesini, başına örtüsünü alarak Salim Hoca'nın dükkânına müracaat eder:

— Hanım selâm etti, Şerife hanım yarın erkenden bize gelsin...

der.

O, nasıl oldu bilinemez, mahallenin en iyi biçim bilen, dikiş diken, eline iş yakışan kızıdır. Hemen bütün mahallede gelin olan kızların cihazında en ziyade Şerife'nin mahâret ve gayretinden eser görülür. O, her yere koşar, her yere yetişir, herkesi memnun eder, sonra iş bitince, onun arkasını okşarlar, «Eksik olma kızım!» derler. O kadar... Doğrubasmaz'ın hiç olmazsa beş yüz liralık bir adam olduğuna en ziyade bu sıralarda kanâat olunur.

Yavaş yavaş bu kanâat ona da sirâyet etmişti. O da babasına bir servet-i mektûme sahibi nazarıyle bakar ve hizmetinden istifade eden komşuları kalben affederek kendisini her şeyden mahrum bırakan babasına gizli bir kin duyardı.

Bazan birisinin düğün hazırlıklarında türlü türlü, dantelâlı, kordelâlı çamaşırlara, işlenmiş yorganlara, yastıklara, bohçalara çalışıp işleyerek eve avdet ettikten sonra annesine ve bilhassa babasına küskün küskün durur, olmayacak bahanelerle bir köşeye büzülür, ağlar, ağlardı. Ertesi gün yine sabahleyin kalkarak, kendine yapılmayan bu şeyleri görmekten, onlara dokunup onlar için çalışmaktan bir haz duyarak koşar, iş başına avdet ederdi.

Bütün etrafındakiler güzel giyinirlerdi. O Şehzadebaşı'ndan alınabilen bir basma, nihayet bir pike ile bu müzeyyen hanım-

ların arasında, «Ne yapayım? Babamın halini biliyorsunuz...» demek isteyen bir mânâ-yi mahzûniyyetle dolaşırdı.

Artık kendisini ihmal eder olmuştu. Taşıya taşıya usandığı âdî şeyleri tezyîne de lüzum görmez, sırf tabiatın ilhamıyle başkalarına ait şeyler için bulduğu zarif, nefis zevk-i ziynetperverîden kendi nefsini müstefîd etmezdi; onda yavaş yavaş, katre katre hâsıl olarak nihayet bütün mevcûdiyyet-i ma'neviyyesini istîlâ eden bir ferâgat-i nefsiyye yerleşmiş idi.

— Şerife hanıma söyleyin de bize gelsin! Küçük hanımla beraber çarşıya çıkacaklar!

Bu haber dükkâna gelir gelmez o hazırlanır, senelerden beri sürüklediği çarşafını takarak küçük hanımın maiyyetinde çarşıya çıkardı. İşte senelerden beri böyle mahallede bütün küçük hanımlarla beraber çarşıya çıkmış, onların düğünlerini hazırlamağa yardım etmiş ve hep arkası okşanarak: «Eksik olma kızım!» ibare-i teşekküriyyesiyle hakk-ı mesâisi te'diye olunmuş idi.

*

Bir gün attar dükkânına sarı konağın sahibi Kâşif Efendi uğradı. Salim Hoca bu defa yine şaşırdı. İşte ikidir böyle bir şeref-i fevkalâdeye mazhar oluyor: On sene evvel Mükerrem Efendi, bugün de Kâşif Efendi...

Mahallede meşhur olan talâkat-i mahsûsasıyle Kâşif Efendi sebeb-i ziyaretini anlattı: Artık Şerife hanımı gelin etmek zamanı gelmişti, insan bu boyda evlât yetiştirdikten sonra elbette mürüvvetini görmek ister, hiç şüphe etmez ki Salim Hoca da bunu düşünmüyor olsun. Lâkin böyle mesâil-i ciddiyyede konu-komşu da yardım etmeli, işte bu gece konakta çocuklarla sohbet edilirken bu düşünülmüş idi, eski kalem refiklerinden «sizden iyi olmasın haslet-i melekâne sahibi bir zat idi» birisinin bir oğlu var ki, bir yere içgüveylikle girmek istiyor, «Yok, rica ederim, telâş buyurulmasın!... Şehremaneti'nde yüz seksen kuruş maaşı var, ilerisi de parlak...»

Bu mukaddimeden sonra Kâşif Efendinin bütün eslihâ-i talâkati meydana çıktı ve bir saat içinde Salim Hoca'nın kuvâ-yi müdâfaasında bir tezelzül-i alenî görüldü.

Kâşif Efendi dükkândan çıkarken:

— Elbette siz de artık pederlik vazifenizi ifâ buyurursunuz... diyordu.

Bugün akşama kadar Salim Hoca'nın zihninde bu son cümlenin yalnız bir kelimesi muttarid ve mütevâli darbelerle vurdu: Artık...

O gece annesiyle Şerife, Salim Hoca'yı derin derin mütefekkir gördüler. Sonra birden, ihtiyar adam, Şerife'ye baktı, baktı, bir şeyler söylemek için dudakları kıpırdandı. Söylemedi. Yutkundu ve bir çocuk gibi iki elleriyle başını tutarak hüngür hüngür ağladı.

*

İşe karar verildikten sonra Şerife'ye nâsihler, Salim Hoca'ya da vâizler çıktı. İkide birde Şerife yine celbolunuyor, uzun uzun nutuklarla nasihat veriliyordu:

— Öyle ya! Paraları ne güne saklıyor?...

diyorlardı.

Hemen bütün mahalle halkı da dükkâna uğrayarak Salim Hoca'ya va'zlar yapıyorlar, artık şu paraların meydana çıkarılması lüzumundan bahsediyorlardı.

Bir gece karşısında somurtan karısına sordu:

— Kaç lira olsa yetişir? Yirmi?...

Şerife hiddetle odadan dışarı çıktı. Annesi cevap vermeyerek somurtmakta devam etti.

Salim Hoca sabrını kaybetmeyerek tekrar sordu:

— Otuz?... Otuza söz yok a, on beş de ağırlık verecekler.

Ertesi gün Salim Hoca'nın dükkânı kapalıydı. Herkes merak etti. Evinden sordular. Sebebini bilen yoktu. Daha ertesi gün Salim Hoca ancak iki saat dükkânını açık tuttu. Bir gün evvelki gaybûbetini soranlara cevap vermiyordu. Üçüncü gün öğleden sonra dükkân yine kapalıydı.

O gün akşam sebebi anlaşıldı. Salim Hoca eve gelip cübbesini arkasından attıktan sonra koynundan bir kese çıkararak Şerife'nin önüne fırlattı ve suale hacet bırakmayarak:

— Evi istiğlâl ettim!

dedi.

Bu haber mahallede intişâr eder etmez hemen her ağızdan aynı cümle çıktı:

— Hiylekâr herif!... Doğrubasmaz bu, masraf etmemek için ne âlâ yol bulmuş...

dediler.

*

Şerife birinci defa olarak kendisi için çarşıya çıktı, birinci defa olarak kendisi için dikiş dikti. Şimdi dükkânın üstünde âriyeten tedârik olunan makinenin mütemâdî gırıltısını işittikçe Salim Hoca uzun uzun düşünüyor ve bütün siparişleri yanlış anlayarak karanfil isteyene tarçın veriyordu. Geceleri evden kaçarak mahalle kahvesine ilticâ ediyor, orada mânîdâr tebessümlerle:

— E, Salim Hoca, Allah mübarek etsin!

mukaddimesiyle lâkırdı açmak isteyenlere donuk bir nazarla bakıyordu.

*

Bir sabah ona haber verdiler ki her şey hazır, yalnız... Evet, yanlız gelin odasını düşünmek zamanı gelmiş. O anlamayarak bakıyor, «Gelin odası ne demek?» mânâ-yi istifsârıyle bekliyordu. O vakit haber verdiler ki gelin odası demek ayna, konsol, kanape, koltuk, perde, kilim, şamdan, saat, filân filândır.

Salim Hoca cevap vermeyerek dükkânına indi, o akşam tekrar gelin odasından bahsolunmak istendi, cevap vermeyerek mahalle kahvesine çıktı.

Şimdi artık sükût ediyor, karısıyle kızının yüzüne bakmaktan korkarak onlardan kaçıyordu. Fakat düğün teahhür ediyor, damat sabırsızlanıyor, mahalle halkı Salim Hoca'ya âdetâ bir husûmet ve nefretle bakıyordu.

Bir gün karısından bir haber-i fevkalâde aldı:

— Gelin odasını komşular hazırlayacak. Senin paralarına ihtiyaç kalmadı.

O gün Salim Hoca dükkânının önünden bir ayna konsolun, iki kanape ile altı sandalyenin, bir kilimle bir çift şamdanın

geçirildiğini gördü. Ve başının üstünde tavan akşama kadar mütemâdî bir enîn ile gıcırdadı.

*

Düğün günü Şerife'ye yağlıkçılardan kaldırılmış al kadife üzerine sırma işlemeli bir gelin esvabı giydirdiler, başına kira ile alınmış bir taç koydular ve Şerife bu iğreti kıyafetiyle komşulardan toplanan bu iğreti eşya içinde gelin oldu.

Bir hafta sonra Salim Hoca dükkânında otururken yine ayna ile konsolun, iki kanape ile altı sandalyenin, bir kilimle bir çift şamdanın geçtiğini gördü; gelin odası geldiği yere avdet ediyordu. Bu, damat beyin o kadar neşesine halel vermedi, hattâ o akşam Şerife'ye:

— Hakkı var; eğer bu kadar tasarrufa riâyet etmeseydi o kadar para biriktirir miydi?

dedi.

*

Şimdi Salim Hoca hakikaten para biriktiriyor, her akşam minimini bir kâse içine attığı paraları alıyor; gözlerini süze süze zihnen hesaplar yaparak, buradan üç kuruş, dört kuruş, hattâ bazan bir çeyrek ayırarak, çekmecesinin bir tarafına sıkıştırıyor. Ve her akşam kendi kendisini tesliye ederek: «Bir şey değil! Bu gidişle otuz iki ayda ödenecek...» diyor.

*

Şerife, o her zamandan ziyade mahalleye mevkuf Düğünde eşya iâre edenlere karşı ödenecek deyn-i şükrânı var. Yine ikide birde dükkâna haber geliyor:

— Şerife Hanım bize gelsin; bir parça dikiş var da...

deniyor. Mahallede gebeliğine intizâr edenler de var. Beş altı ay sonra doğurmasına intizâr olunan Şadiye hanım şimdiden peyliyor:

— Beraber emziririz, değil mi? Süt kardeş olsunlar!

diyor.

(Solgun Demet)

MEHMET RAUF

(1875 - 1931)

HAYATI : Mehmet Rauf, İstanbul'da doğdu (1875). Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesi'ni bitirdikten sonra, Mekteb-i Bahriye'de okudu (1888 - 1893). Okulu bitirince, staj için Girit'e (1894), Kiel kanalının açılış töreninde bulunmak üzere Almanya'ya (1895) gönderildi; dönüşte, İstanbul'da, Tarabya'da elçilik gemilerinin irtibat subaylığına atandı. Daha Mekteb-i Bahriye öğrencisi iken yazıp *Hizmet* gazetesinde yayımlanması için İzmir'e, Halit Ziya'ya gönderdiği *Düşkün* adlı hikâyesiyle basın hayatına atılan Mehmet Rauf, daha sonra *Mektep* dergisine de yazılar verdi; «Edebiyat-ı Cedide» kurulunca, *Servet-i Fünun*'a geçti, orada küçük hikâyeler, mensur şiirler, makaleler yayımladı, *Ferdâ-yı Garâm* ve *Eylûl* adlı iki de roman tefrika ettirdi. *Eylûl* ronanıyle ünü genişledi. Meşrutiyet'ten sonra denizcilikten ayrıldı (1908), hayatını yazarlıkla kazanmağa çalıştı, birçok hikâye, roman ve oyun yazdı, Cumhuriyet devrinde birkaç kadın dergisi çıkardı, bir ara ticaretle de uğraştı, sürdüğü maceralı ve dengesiz hayat sonunda yoksulluk içinde öldü (23. 12. 1931).

ESERLERİ :

Roman :

1 — *Ferdâ-yi Garâm* («Servet-i Fünun» dergisinde tefrikası: 1313 «1897», c. XIV, no. 339 - 348; hitap halinde bas. 1329 «1913»)

2 — *Eylûl* «Servet-i Fünun» dergisinde tef. Mayıs 1316 - Mart 1317 «1900 - 1901», c. XIX - XXI,

no. 482 - 522; kitap halinde bas. 1317 «1901», 1331 «1915», 1341 «1925», 1946, sade dille 1962)

3 — *Genç Kız Kalbi* (1326 «1911», 1341 «1925», 1946)

4 — *Karanfil ve Yasemin* (1340 «1924»)

5 — *Böğürtlen* (1926)

6 — *Define* (1927)

7 — *Son Yıldız* (1927)

8 — *Ceriha* (1927)

9 — *Kan Damlası* (1928)

10 — *Halâs* (1929)

11 — *Yara* (1935)

Küçük Hikâye:

12 — *İhtizâr* (1325 «1909»)

13 — *Âşıkane* (1325 «1909»)

14 — *Son Emel* (1329 «1913»)

15 — *Hanımlar Arasında* (1330 «1914»)

16 — *Menekşe* (1331 «1915»)

17 — *Bir Aşkın Tarihi* (1331 «1915»)

18 — *Üç Hikâye* (1919)

19 — *Pervaneler Gibi* (1920)

20 — *Kadın İsterse* (1335 «1923»)

21 — *İlk Temas, İlk Zevk* (1335 «1923»)

22 — *Aşk Kadını* (1339 «1923»)

23 — *Gözlerin Aşkı* (1340 «1924»)

24 — *Eski Aşk Geceleri* (1927)

ROMANLAR

Mehmet Rauf, *Bizde Roman* başlıklı bir makalesinde, Edebiyat-ı Cedide romanını eleştirirken şöyle demiştir:

... Hippolyte Taine bir yerde: «Roman öyle bir aynadır ki, hayat ve tabiatın bütün vücûhu (yüzleri) *onda in'ikâs eder» diyor. Mademki hayat ve tabiat tasvir edilecektir, hayat ve tabiat demek bizim gördüğümüz, yaşadığımız hayat, etrafımızdaki tabiat demek değil midir? Halbuki eserlerimizde en çok bulunmayan bir şey varsa, zannediyorum ki bunlardır.*

... Niçin bizde ahlâk ve tabâyi-i hakikiyyemize ait romanlar yazılmıyor?

... Hayatta eşvâk ve âlâm-ı âşıkaaneden başka şevk ve elem, zâbıta mukaatelâtından başka cinayet yok mudur? Mademki muharrir hayatı tasvir edecektir, niçin hep bu akîm ve hususî zemin üzerinde oyalanıp duruyoruz da, ihtirâsât-ı hayâtiyyeyi, bütün temâyülâtıyle beşeriyyeti, insanlığı tasvir etmiyoruz? (...) *Eşhâsı bizim tanıdığımız, etrafımızda yaşayan adamlara benzeyen, vakaları etrafımızdaki vukuâttan ibaret olan romanlar ne zaman yazılacak?*

... Hep aşk, hep garâm, hep şiir ve musiki mi? (...) *Hayatta aşk en galip bir temâyül değildir, bilâkis temâyülât-ı sâireye en çok mahkûm kalan odur.*

... Roman bir mazbata-i ahvâl-i ictimâiyye olmalı, bizde pek yanlış telâkkî edilen «sanat için sanat» nazariyye-i sakimesini def ve reddetmeli; bugün Avrupa'da bütün edebiyat bir kisve-i fenniyye aldı, beşeriyyetin ıslah ve tedavisi için çalışan ulemâ ile beraber olarak çalışıyor, daha iyi bir insaniyyet, daha mesut bir âti için uğraşıyor. («Servet-i Fünun», 1899, c. XVIII., no. 445)

Roman üzerinde görüşünü bu yolda açıklayan yazar, kendi

eserlerinde, bu görüşün tam tersi bir tutumla, yalnız aşk tutkusu üzerinde durmuştur.

Kişiler hep varlıklı ailelerden kimselerdir. Mürebbiyelerle yetişen, iyi öğrenim gören, yabancı dil bilen, edebiyat ve musikiden anlayan; kışları İstanbul'daki konaklarda, yazları Boğaziçi ya da Adalar'daki yalı ve köşklerde oturan bu insanların aşktan başka düşünce ve kaygıları, aşk acısından başka acıları yoktur.

Mehmet Rauf, roman alanında pek çok eser vermişse de, değerli sayılabilecek tek romanı *Eylûl*'dür.

EYLÛL

a. *Eylûl*, bir ruh çözümlemesi romanıdır. Edebiyatımızda, bu yolda yazılmış eserlerin başarılı ilk örneği sayılmaktadır.

b. Vakası «yok» denecek kadar basittir. Anlatılan birkaç olayın kişiler üzerindeki etkisiyle, kişilerin o olaya karşı tepkisi üzerinde durulmuş; böylece, eser, dış olaylar üzerine değil, iç olaylar üzerine kurulmuştur.

c. Üslûp, Halit Ziya'nın üslûbundan daha sade ve daha özentisizdir.

ç. Eserin kahramanı olan Necip'in duyguları, hattâ hayatı ile yazarın duyguları ve hayatı arasında bir benzerlik olduğu söylenmektedir. Mehmet Rauf'un eserleri için Halit Ziya şöyle demektedir:

Mehmet Rauf büyük ve küçük hikâyelerinin hemen hepsinde kendi şahsiyetinden tecerrüd edememiştir, daha ziyade, tecerrüd etmeğe lüzum görmemiştir. Tâli ehemmiyette eşhâs hikâyelerinin asıl kahramanları etrafında dolaşan, sahneyi ve vakayı dolduracak şâyân-i ihmâl anâsır ve eşkâlden ibarettir; o kendisi, kahramanlarında temessül eder; onların bütün hisleri, hareketleri, düşünceleri, kendisinin o takdirde ve o vaziyette bulunacak olsa ne olması lâzımsa işte odur; ve bütün o hayatın nâzımı aşk'tır, muharririn kendi aşkıdır.

Onu «Eylûl» bediasına kadar bütün yazdıklarında bu hasîsasıyle gördük, sanatı yüksele yüksele nihayet o eserin irtifâına çıkınca bedâheten muharririn hüviyyet-i âşıkaanesi görülmüş oldu. Ondan sonra sanatı hiçbir zaman o irtifâı bulamadı. (Halit Ziya, *Kırk Yıl*, c. V, s. 49).

d. Eserde, aşk'la evlilik ahlâkı'nın çatışması üzerinde durulmuştur. Halit Ziya'nın *Aşk-ı Memnu* ve *Kırık Hayatlar* romanlarında evli kişilerin evlilik dışı aşkları (birinde kadın, ötekinde erkek kahramanın aşkı) suçlandığı halde, burada evlilik kurumuna karşı olan aşk hoşgörüyle karşılanmıştır.

e. *Aşk-ı Memnu*'da olduğu gibi, *Eylûl*'de de, aşktan başka kaygıları olmayan, çalışmayı ayıp sayan, aylak, hazır yiyici kişilerin yaşayışları; yazarın kendi söyleyişiyle, «hep aşk, hep garâm, hep şiir ve musiki» üzerine oturtulmuş yükümsüz ve sorumsuz tutumları anlatılmıştır. Eserin her üç kahramanı da (karı, koca, âşık) bir çeşit güzellik avcısı rolündedirler; Boğaziçi'nin güzelliklerine bakan küçük yalıyı kuş kafesine benzetirler; musiki ve sevdadan başka işleri güçleri olmayan kendileri de, bu hesapça, muhabbetkuşu gibidirler.

[*Süreyya Beyle Suat Hanımı beş yıldan beri evlidir. Bir yaz, Boğaziçi'nde, Yenimahalle'de küçük bir ev kiralarlar. Mutludurlar. Süreyya'nın arkadaşı Necip, bunların aile dostudur. Sık sık gelip yanlarında misafir kalmaktadır.*

Necip, Suat'a çok değer vermekte, ona karşı derin bir saygı beslemektedir. Bu değer veriş ve saygı bir gün şiddetli bir sevgiye çevrilir. Genç adam, sevgisini içinde gizlemektedir. Bir gün dayanamaz, Suat'ın eldiveninin bir tekini çalar. Sonunda hastalanır, hummâ nöbetleri arasında hep bu eldiveni sayıklar. Suat bunu öğrenince eldivenin öbür tekini de verir, böylece, her iki tarafın birbirine karşı duyduğu aşk açığa vurulmuş olur. Fakat ne Necip arkadaşına, ne de Suat kocasına hıyanet edebilecek yaratılışta insanlar değildir. Bu aşk, işte böyle, ikisinin de yalnız içinde yaşar. Kış gelince yine konağa taşınılır. Aşk gittikçe şiddetlenir ve bu iki insan, karşılıklı, dayanılmaz acılara göğüs gerer ve nefislerini yenerler. Sonunda bir yangın çıkar, Suat içerde kalmıştır. Necip onu kurtarmak için evin içine atılır ve Suat'la birlikte aynı ateşle yanar.]

1 — Aşağıdaki parçada, Necip'in Suat'a karşı olan aşkı ve bu günahkâr aşkın doğurduğu vicdan acısı çözümlenmektedir.

Âdi bir hürmetin ne gibi safahâttan geçip şimdi hayatında kökleşen bir aşk-i azîm ve dehhâş olduğunu düşünerek kendinin bu kadar meyl-i ibtilâ ile bu neticeyi anlaması, onun tevessüüne meydan vermemesi lâzım geldiğini itiraf ediyor, «Evet, kaçmalı idim, kaçmalı idim!» diye yumruklarını kafasında sıkıyordu. Ve şimdi yalnız ondan değil, kendinden de kaçmak lâzımdı; zira ondan kaçmakla kendini ateşten kurtaramayacağını görüyordu; nereye gitse, ne yapsa bunun mümkün olmadığını, onu unutmak için bir çok günler geceler böyle uykusuz, mahmûm, müzebzebyaşamak mücburî olduğunu, hele bundan sonra ondan uzak, bin esef, bin azâb içinde köpekler gibi sürüneceğini düşünerek «Cezadır, ah cezadır!» demek istiyor, fakat önünde hayatı ölümle kurtulmak kaabil olan bir işkence gibi görünüyordu. Bu hâl içinde arasıra boğazını yakarak gözlerini ıslatan yaşlar da vardı; kendini böyle bir girîveye girdiği için pek zavallı görmekten, bu elîm çaresizlik içinde medetsiz, ümitsiz çarpınmaktan mütehassil yaşlar ki hep, aksi olarak, onların yanında iken gözlerini yakıyordu...

Bunun için, balkonda kotranın flokuyle meşgul olan Süreyya atılıp:

— Ne? Kaçmak mı? Mümkün değil!

dediği, Suat hafif bir sedâ-yi esefle:

— Ama kaabil değil... Şaka söylüyor, bizi korkutuyor.

diye tekrar ettiği, kendi azîmetinin onlar için âdetâ bir musîbet gibi telâkkî olunduğunu gördüğü zaman hem Süreyya'nın iyiliğine, hem Suat'ın sözlerine bakıp birden hüngür hüngür ağlamak, «Lâkin bırakınız kaçayım, Allah aşkına... Zira ölüyorum, burada sizin yanınızda ölüyorum...» demek için şedîd bir arzu duydu.

«— Evet, bırakınız kaçayım... diyecekti; zira buradaki hayatım meş'ûm bir şey oldu. Ben sefil, menhûs bir adamım. Sizin bu kadar iyiliğinize karşı ben alçaklık ediyorum. Fakat bilseniz ne zavallıyım...»

Ve zavallılığını kaabil değil isbat ve izhâr edemeyeceğini görüp meyus kalıyordu.

Süreyya kalkıp pardesüsünü elinden almak istedi; dikişini dizine bırakmış, kalkmağa müheyyâ duran Suat tekrar ederek:

— Mahsus yapıyor. Hiç yoktan böyle kaçmağa ne lüzum var?

diye istirhâm ediyor, o gözler kendine bu sefer sâbit bir nazar-i rica ile bakıyor ve baktıkça mukavemet edemeyip gidemeyeceğinden, «Peki kalayım.» diye döneceğinden, hattâ kalmak arzusunun yavaşça büyüdüğünden korkarak, sebatta güçlük çekiyordu. Ve birden, buradan, ondan, onun bu melek gözlerinden, bu peri sesinden cüdâ kalınca nasıl evlâdını gömmüş nineler gibi yanar bir kalple kalacağını hissederek bir derin sızı duydu, ve pişman olarak kalbinin içinden «Ah, kal deseler...» diye inledi; fakat o kadar ısrar onlara kâfi görünmüş, Suat:

— Bari yakında gelirsiniz a?

diye sormağa başlamıştı. O zaman artık her şeyin bittiğini, kat'iyyen gitmek lâzım geldiğini görüp harap oldu. Onu bir daha görmemek azâbı, onun kendisi için ne kadar yabancı, râbıtalarının ne ehemmiyetsiz olduğunu, Süreyya onun zevci olduğu halde kendisinin ne kadar uzak bir adam olduğunu görmek hirmânı onu mahvetti; gözlerini dolduran yaşları göstermemek için:

— Elbette, elbette... yakında...

diyerek döndü, kaçtı.

(*Eylûl*)

2 — Aşağıdaki parçada, Eylûl ayı içinde Süreyya ve Necip'le birlikte bir Beykoz gezisine çıkan ve dökülmüş yaprakları görünce, Eylûl ayı ile kendi hayatını karşılaştıran Suat'ın ruh hâli çözümlenmektedir.

Çayırı bütün bütün tenha buldular; ağaçların gölgeleri, nîm bulutlu sema altında çayır soluk, melûl idi. Yalnız yağmurların ve dünkü güneşin verdiği bir tarâvet ile mahzun bir yeşillik vardı; onlar çayırın bu rengindeki güzellikten bahsederlerken Suat çınarlardan sarı, kuru düşen yaprakların kapladığı yol-

larda yağmurla ıslanarak hâsıl ettikleri çamura, bu çürümüş yapraklara bakarak «İşte!» diyordu...

Necip etrafına bakınarak:

— Havanın rengi iyice soluyor, dedi.

Ve bastonuyle karşıdan ağır ağır yükselen bulut sürülerini gösterdi.

Süreyya:

— Ey, ne olacak? dedi, geçenki havaları düşünsen e... Ne idi o yağmur, o rüzgâr?

— Ama dün, evvelki gün ne kadar parlaktı, bir yaz günü gibi.

— Ey, sonbahar bu... Artık bu kadar letâfet ve hararet verdikten sonra! Eylûlden daha ne beklenir? Eylûl, malûm a, hüzün ve matem ayıdır.

O zaman Suat'a da hayatının şu devresi kendi ömrünün, kendi kadınlık hayatının eylûlü gibi geldi. Eylûl... Birkaç gün hava ne kadar güzel olsa bu kadarcık fânî güzelliğe bile minnetdâr olmak lâzım gelen bir ay; içine birkaç günlük kış hücumundan acı düştüğü için, o güzel havaların, devamlı yazın artık nasıl geçmiş, sadece bir mazi olmuş olduğunu hissettiren bir esef ve hasret ayı... Onun hayatı da böyle değil miydi? Son günlerin letâfeti ile beraber, şimdi yine imkânsızlığa, yine hüzün ve kasvete düşmemiş mi idi? Tıpkı şimdi düşündüğü gibi, nasıl yaz elindeki saadetten bî-haber geçip ilk kış hücumuyle teessüf ederse, o da demin anlamamış, tahassür etmemiş mi idi? Tekrar hayatına başlamak arzusu, bugün tekrar yaz olmak emeli gibi değil mi idi? Bir senedir onu harap eden endişelerin, melâllerin ne olduğunu artık görüyor, «İşte benim eylûlüm!» diyordu.

Eylûl... Henüz renk ve râyiha bitmemiş, fakat baharın mebzûliyyet-i elvânı, o kadar gayr-i mahsûs bir surette çekilmiş, o kadar tekrar avdet etmemek hirmânı ile, avdet eder gibi görünse bile hemen yine solup kararan hırçın, boş arzularla o kadar acı acı çekilmiş ki, bir gün işte rûh-i tabiat birden uyanıp görüyor; yapraklarının nasıl sararmış, birçoklarının düşüp çamurlar içinde çürümüş olduğunu görüyor; ve şimdi hava ne kadar güzel olsa o bir iki günün verdiği acılıkla bu güzel havaların ne kadar fâni, bu renk ve râyihanın ne vefâsız, ne artık ele geçmez, elde

iken kıymeti bilinmemiş, öylece istihlâk edilmiş bir hazine olduğunu acı acı görüyor; işte artık ne bir çiçek, ne bir râyiha kalmış... Artık tahammül bile kalmamış; evvelden yağmur yağsa lâ-kayd kalırlardı, belki daha tarâvet, daha hayat gelirdi, şimdi... Şimdi işte yağmur, işte kış hepsini çürütüyor, her şey...

Evet her şey çürüyor, her şey... İnsanlar da çürüyecekler mi? Eylûlde sanki bahara tahassür eden melûl bir tarâvet, sanki üzerine çöken kışın, kendini mahvetmek isteyen hazanın rağmına pâyidâr kalmak, tekrar bahar olmak mücadelesi vardır; fakat bunun için muhtac olduğu şeylerden mahrum olduktan başka kendisinde de mukavemet kalmamış ve tabiat bunu anlamış gibi acı bir melâl ve tefekkürle, üzerine çöken tenhalığın, matemin hâtem-i merâreti ile düşünüyor; sanki ne kadar uğraşırsa uğraşsın, ne kadar mukavemet ederse etsin kışın galebe edeceğini, artık her şeyin, her ümidin biteceğini, buna tahammül lâzım geldiğini anlamaktan mütevellid bir fütûr ile giryandır. Ne renk, ne râyiha... İşte yapraklar ölüyor... Rüzgâr insafsız, yağmur muannid, her şey çürüyor, oh, her şey çürüyor...

O zaman eylûl kendine tabiatta ilk fütûr ayı, fânîliği ilk his ayı, ilk faydasız ve elîm mücadele arzusu gibi, hayatın ne olduğunu anlayıp bî-haber geçen güzel mazinin tahassürüyle ilk boyun bükülen ay gibi göründü; ayaklarının altında çamurlanmış çürük yapraklara bakarak: «Evet, her şey çürüyor; demek biz de çürüyeceğiz?» diye düşündü. Demek ki çürüyecekti, o da çürüyecekti? Böyle, hiçbir saadet gelmeden, daha henüz beklerken, bâ-husûs hayatının nasıl gaafil geçmiş olduğunu anladıktan sonra, artık bir şey de yapmak kaabil olmadığını görerek, böyle çürümek, bitmek ona pek insafsız, pek acı geliyordu.

Halbuki onda yaşamak için daha şedîd bir arzu, saadetten mahrum olmamak, hayatını kaçırmamak için derin bir ihtiyac, icap ederse mücadele kabiliyyeti vardı; fakat her şey boş değil mi? Ne olsa, ne yapılsa kış gelmeyecek mi? Ya gelinceye kadar... Hiç mi, hiç mi bir şey yapılamaz? Böyle, görerek, anlayarak, bile bile hayat ve saadetten ferâgate tahammülden başka bir şey mümkün değil mi?

(*Eylûl*, XIII)

HÜSEYİN CAHİT YALÇIN

(1874 - 1957)

HAYATI : Hüseyin Cahit, Balıkesir'de doğdu (7. 12. 1874), Orta öğrenimini İstanbul İdadisi'nde gördü. Burada okuduğu sıralarda, *Nâdide* adlı bir roman yayımladı. Eserini bastırdıktan sonra, kendi kendine Fransızca öğrendi, birtakım fen dergilerinden çevirdiği yazıları o devrin haftalık dergilerinde bastırdı.

İdadiyi bitirdikten sonra Mekteb-i Mülkiye'ye girdi, orada okurken, arkadaşı Ahmet Şuayb'la birlikte kitapçı Karabet'e birtakım cinayet romanları çevirdi. Kitapçının çıkarmakta olduğu *Mektep* dergisinin yönetimini Şuayp'la birlikte üzerine aldı (1895 sonları). O devrin Hüseyin Suat, Cenap Şahabettin, Mehmet Rauf, v.b. gibi genç şair ve yazarlarının toplandığı bu dergi, Cenap Şahabettin'in şiirleri dolayısıyle epey ilgi çekti.

Hüseyin Cahit, Mülkiye'yi bitirince (1896), Maarif Nezareti Mektubî Kalemi'ne memur oldu. Bu sıralarda, Tevfik Fikret'in yönetimi altında bir edebiyat dergisi haline giren *Servet-i Fünun*'a *Rôneka* adlı hikâyesini vererek Edebiyat-ı Cedide topluluğuna katıldı. *Servet-i Fünun'da* hikâyeler, fıkralar, makaleler ve *Hayal İçinde* adlı bir roman; *Tarîk* ve *Sabah* gazetelerinde de, yeni edebiyatı savunan makaleler yayımladı. Yine bu yıllarda, Vefa İdadisi müdür muavini, daha sonra Mercan İdadisi müdürü oldu. Fikret, *Servet-i Fünun*'dan ayrıldıktan sonra derginin yönetimini üzerine aldı. Fransızcadan çevirdiği *Edebiyat ve Hukuk* adlı makale yüzünden *Servet-i Fünun* kapatılınca (1901) Meşrutiyet'e kadar basınla ilgisi kesildi.

Meşrutiyet ilân edilince (1908) Mercan İdadisi müdürlüğünden ayrıldı, *Tanin* gazetesini kurdu ve siyaset hayatına atıldı. İttihat ve Terakki fırkası adına mebus seçildi. Düyun-i Umumiyye'de dâyinler vekili oldu (1912). Mütareke devrinde İstanbul işgal edilince, İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürüldü (1919). Orada birtakım bilimsel eserler çevirdi, sonradan bunları *Oğlumun Kütüphanesi* genel adı altında bastırdı. Yurda dönünce *Tanin* gazetesini yeniden çıkardı (1922 - 1925), siyasal nedenler yüzünden bir buçuk yıl Çorum'da sürgün kaldı (1925 - 1926), İstanbul'a dönünce bir ara bir bankanın yönetim kurulu üyeliğinde bulundu, sonra *Fikir Hareketleri* dergisini çıkardı (1933 - 1940), bu arada, haftalık *Yedigün* dergisinde de sohbetler, anılar ve gezi yazıları yazdı (1934'ten başlayarak); Atatürk'ün ölümünden sonra yeniden siyaset ve gazetecilik hayatına atıldı, İstanbul ve Kars'tan milletvekili seçildi (1939 - 1950), bir süre yine *Tanin* gazetesini çıkardı (1943 - 1947), daha sonra *Ulus* gazetesi başyazarı oldu, hayatının sonuna kadar o işte kaldı (1948 - 1957). İstanbul'da öldü (18. 10. 1957).

ESERLERİ:

Roman:

1 — *Nâdide* (1308 «1890»)

2 — *Hayal İçinde* («Servet-i Fünun» dergisinde tefrikası: Şubat 1313 - Temmuz 1314 «1898», c. XV, no. 365 - 384; kitap halinde bas. 1317 «1901»)

Küçük hikâye:

3 — *Hayat-i Muhayyel* (1313 «1897», 1315 1899»)

4 — *Hayat-i Hakikıyye Sahneleri* (fıkra ve hikâyeler, 1325 «1910»)

5 — *Niçin Aldatırlarmış* (1924, 1943).

. ROMANLAR

Hüseyin Cahit'in iki tane romanı vardır. Bunlardan birincisi *Nâdide*, yazarın çocukluk çağına aittir, Ahmet Mithat yolunda yazılmış değersiz bir eserdir. Hüseyin Cahit, bu kitap için şöyle demektedir:

Üslûp ve tertip tarzı, Ahmet Mithat Efendinin fena bir taklidinden ibaretti. Taklidi o derece ileri götürmüştüm ki, hikâyeyi yarıda bırakarak, hikâye münasebetiyle güya felsefi bir mütalâaya ayrıca bir bâb bile tahsis etmiştim. (*Edebî Hâtıralar*, s. 19).

İkinci romanı, *Hayal İçinde*'dir. Bu eser, önce *Servet-i Fünun*'da tefrika edilmiş, sonra kitap halinde basılmıştır.

1

HAYAL İÇİNDE

a. *Hayal İçinde*, bir ruh çözümlemesi romanıdır. Toy bir okul öğrencisinin duyguları, hayalleri, umutları, sıkıntıları, heyecânları çok basit bir konu içinde realist bir yöntemle çözümlenmiştir.

b. Eserin nereden esinlenilerek, nasıl yazıldığı konusunda yazar şunları söylemektedir:

... İdadinin üçüncü sınıfında iken bir akşam, Tepebaşı Bahçesi'ne gitmiştik. Tesadüfen yanımızdaki masada birtakım genç kızlar oturuyorlardı. İşte roman böyle başladı, «Hayal İçinde» de gördüğümüz tarzda devam etti ve o tarzda bitti. Hakikatte «Sevastopulu» aile ismini taşıyan kızlar, romanda «Diyapulo» ismini aldı. İşte bu kadar.

O zaman tutmuş olduğum notlar da romanı yazmağa, ona küçük teferruattaki hayattan kesilmiş canlı parçalar hissini vermeğe hizmet etti.

«Hayal İçinde», benim tasavvuruma göre bir silsilenin birinci kitabını teşkil edecekti. Bundan sonra «Hakikat Pençesinde» gelecekti ve matbûât âlemini tasvir edecekti. Nezih, hayat ile ilk temasta «Septik» oluyor, «Determinizm»e doğru sürüklenmeğe başlıyordu. Hakikat pençesine düşünce daha bedbin ve münkir olacaktı. (*Edebî Hâtıralar*, s. 130 - 131).

c. Eserin dili oldukça sadedir.

[*Nezih, toy bir idadi öğrencisidir. Bir pazar günü, birkaç arkadaşıyle birlikte Tepebaşı Bahçesi'ne gider. Orada Diyapulo aile adını taşıyan üç Rum kızkardeşe rastlar. En küçükleri sarışın İzmaro'ya gönül verir; onları görebilmek için sık sık Tepebaşı Bahçesi'ne gitmeğe başlar; kızdan da kendisine karşı bir alâka umar. Gençliğinin ve tecrübesizliğinin verdiği heyecanla birçok hayaller kurar, ümitlere kapılır, acılar çeker. Sonunda bütün bu hayallerin boş olduğunu, Diyapulolar'ın sevişmeğe değil, ancak gülüşmeğe ve eğlenmeğe yaradığını anlar.*]

1 — Aşağıdaki parçada, Diyapulolar'ı görmek için Tepebaşı Bahçesi'ne giden Nezih'in akşamüstü yaya olarak Saraçhanebaşı'ndaki evine kan-ter içinde dönüşü ve aşk üzerine düşünceleri anlatılmaktadır.

Kızlar şimdi saat on birde geliyorlardı. Bu hâlde Nezih kendilerini ancak yarım saat kadar görebiliyordu. Halbuki on bir buçukta bahçeden kalkarak tünele binip köprüye inmek; oradan tramvayla Beyazıt'a çıkmak, sonra Saraçhanebaşı'na kadar gitmek için yarım saat kifâyet etmezdi. Binaenaleyh Unkapanı tarîkini intihab etmek zarûrî bulunuyordu. Nezih artık bu yola alışmış, ezberlemişti. Bahçeden çıkınca hızlı yürüyerek etrafına bakmağa hiç lüzum görmeden on dakikada eski köprüye iner, köprüyü beş dakikada geçer, oradan Zeyrek Yokuşu'na kadar dört dakika sarfeder, nihayet yokuşun alt başından tamam on bir dakikada eve varırdı. Fakat frenkgömleğinin,

pantolonun, yeleğin, caketin teri sabaha kadar bile kuruyamazdı. O kadar yoruluyordu.

Bahçeye gitmek için kendisinde şedîd bir hâhiş hisseden Nezih, ibtidaları, bu kadar şiddetle devamın neden neş'et ettiğini ta'mîk etmek isteyince bunu âdi bir arzû-yi tenezzüh diye tefsîr etmekten çekinmezdi. Sırf kızlar için oraya gitmiyordu ya! Kızlar olmasa da o bahçeye yine böyle devam ederdi. Elbette, gençti, romancı olmak da istiyordu; böyle yerleri mutlaka görecek, oralara devam edecek, ahvâl-i beşer hakkında tetebbuâtta bulunacaktı. Kızlar bahçeye kendiliklerinden geliyorlardı. Nezih mi gidip onları arıyor, buluyordu? Bir güzel kadına bakmak ona âşık olmak değildir.

Nezih düşünüyor, hareketinde iddialarına muhâlif bir cihet bulamıyordu. Nezih'in bu aşk hususunda mefkud bir tecrübe üzerine müesses garip fikirleri vardı. Aşkı cebr-i nefs ile vücuda getirilir zannediyor, aşkın bir yalandan, romancıların tükenmez bir sermayesinden ibaret olduğu fikri neşredilse herkes bundan vazgeçer kıyas eyliyordu. Bütün bu nâkıs mütalâalar neticesinde gözünün önünden kaybolacak bir kadın o anda hemen kalbinden de kaybolursa mesut olabileceğine hükmetmişti. İşte bunun için bütün kadınları sevmek, fakat hiçbirisi için rahatını feda etmemek isterdi. Lâkin şimdi bu on bir buçuklara kadar bahçede kalıp da, ma'hâzâ pek müsait davranan pederinin:

— Nerelerde kalıyorsun? Tepebaşı bahçesine gitmek âlâ; fakat vaktiyle eve gel, merak ediyoruz.

gibi bir ihtârına meydan vermemek için sıcakta terleyerek, yorularak Zeyrek Yokuşu'ndan alelâcele yayan çıkmak hususu Nezih'in evvelki iddialarıyle bir parça i'tilâf kabul edemiyordu. Nezih buralarını ta'mîk etmek istemiyordu.

(*Hayal İçinde*, III)

2 — Aşağıdaki parçada, Nezih'in hayal kırıklığı anlatılmaktadır.

Evet, Diyapulolar işte böyle gülüşmeğe, eğlenmeğe yarardı. Fakat Nezih bunu anlamağa ne tecrübelerden sonra

muvaffak olmuştu. Şimdi Nezih tramvay caddesini ağır ağır takip edip giderken şu geçen aşkının bütün hâtırâtı birer heykel-i zîrûh hâlinde yolu üzerine dikilmiş gibi her gördüğü binada, dükkânda, sokakta mâziyi tahattür için, bir vesile bularak hâlden uzaklaşıyor, pür-füsûn bir ân içinde eyyâm-i mâziyyesi hayat buluyor, bütün o tafsîlât tekrar canlanıyordu. Bir sene evvel Nezih yine böyle bir imtihan arasında, yine böyle bir pazar gününde hakikat-i hayattan pek gaafil, gafletinden de bî-haber bir mektepli iken bu bahçeye gelmiş, hayat ile ilk müsâdemeye burada mârûz olmuştu. O vakit onun da kendisince silâhları, mesleği, fikri vardı. Fakat bunlar üç hemşirenin nigâh-i işvesi altında eriyip mahvolmuş, Nezih, genç, yeni, pür-âmâl kalbinin bütün ibtilâ-yi şedîdiyle kendisini bu sath-i mâil-i hevesât üzerine fırlatmıştı. Oh, bu ilk evân-i meftûniyyet ne lezîz ve mestî-bahş, ne hayât-efzâ idi. O vakitler daha Nezih Tepebaşı Bahçesi'ni niçin bu kadar sevdiğini, oraya giderken yokuşları niçin bu kadar sür'atle çıktığını, bahçenin parmaklığını uzaktan görünce niçin o kadar sabırsızlık gösterdiğini bilmezdi. Yalnız derin bir ihtiyaç kendisini oraya sevkeder, gençliğinin teneffüs edebileceği havayı orada bulurdu.

... Sonra, bu hatarnâk meyilden çekilerek öyle boş aşklar arkasından yüksek âlemlerde koşmak isteyip de cerîhalar almaktan, gittikçe kökleşecek bir husûmet-i derûnînin her an kusacağı bir zehr-i muhrik ile bu yaraları alevlendirmekten ise büyük bir metânet göstererek bunları unutmak, hayatını bir genç adamın memleketine medyûn olduğu mukaddes vezâife, hidemâta hasretmek ve daha âli, daha asîl bir gaye olmak üzere bütün insâniyyet için çalışmak lâzım geldiğine hükmetmiş, bu yolda bir ahd-i kavîde bulunmuştu. Heyhat ki tecrübe, hayattan göreceği mümânaatlara, hıyanetlere, müşkillere karşı metin bir istinadgâh teşkil edecek olan bu ihtinâdgâh-i kavîden de kendisini mahrum bırakmış, bütün hâdisâtın bir netice-i tesadüf olduğunu ona ihsâs etmişti. Filhakika Nezih bir çok teşebbüsünü, bir çok hareketini, aradan biraz vakit geçince tıflâne, gülünç bulmuştu. Bunu görüp dururken artık nasıl olur da, hâle, istikbale itimat eder, bugünkü teşebbüslerinin de yarın makrûn-i sefalet olmayacağına, yarın onları da boş, bî-esas bulmayacağına artık nasıl olur da emniyyet

ederdi? Nezih bu dehşet-i bedbînanesiyle kalbini sıkan kanûn-i tabiat altında boğulmaktan korkuyor gibi derin, geniş nefesler alarak:

— Hayır, diyordu, hayat elbette bir mecmua-i tesadüf değildir, olamaz.

Lâkin nereden biliyordu? Bunu kendisine hangi şey temin ediyordu? Böyle olmadığını kim isbat ediyordu? Artık Nezih sade bir söze, delilsiz lâkırdılara evvelki gibi saf-derûnâne emniyyet edemezdi. Ah kaabil olsa o şübheden ârî evvelki devr-i itimad iade edilebilse idi. O vakitler, evvelden, hattâ Diyapulolar'ın arkasından mütehassirâne dolaşırken bile Nezih ne kadar mes'ud idi. Şimdi kalbini yakan bu türlü tereddüde, bu nevi kararsızlığa o vakit bîgâne idi.

Mâziye tahassür, istikbale adem-i i'timad... Nezih'in hayatı daima bu iki girdâb arasında mı müteheyyic ve muztarib olacaktı? Fakat mademki hâli, istikbali beğenmiyor, ya bu dakikalar da birer birer geride kalarak kendinden uzaklaştıkça onların nesine tahassür edecekti? Hiç bir vakit hâlden memnun olmuş muydu? Öyle ise hep beğenilmeyen hâllerden terekküb eden mâzi nasıl bir perde-i füsûn altında kalıyor da daima hasretimizi, teveccühümüzü celbediyordu?

(*Hayal İçinde*, XI)

II. HİKÂYELER

a. Hüseyin Cahit Yalçın, Edebiyat-ı Cedide topluluğunun –ve o topluluğa bağlı olan kendisinin– tutumu ve sanat anlayışı için şöyle demiştir:

* *Servet-i Fünun edebiyatı umuma, avâma mahsus değildir.* («*Biraz Daha Hakikat*», *Kavgalarım*, 1910)

* *Bütün gün «Sanat sanat içindir» diye bağırırdık.* (Ruşen Eşref, *Diyorlar ki*, 1918)

(«Sanat sanat içindir» görüşü, bir de, «umuma, avâma mahsus» yazmamak, yani yalnız seçkin kişiler için yazmak düşüncesi, onun eserleri üzerinde, konuları seçiş, dil ve söyleyiş bakımlarından etkisini göstermiştir).

b. Hikâyelerinde, halktan kimselere pek az yer vermiştir. Sözgelimi, *Hayat-ı Muhayyel* adlı kitabında 21 hikâyeden yalnız 2 tanesinde (*Görücü*, *Köy Düğünü*) yerli halk hayatını anlatmış, geri kalan hikâyelerin 9'unda hep seçkin kişileri, 10 tanesinde ise İstanbul'daki azınlıkları ve «tatlı-su frenkleri»ni (İstanbul'da yerleşmiş Fransız, İtalyan, Alman, İngiliz, v.b.) ele almıştır. Edebiyat-ı Cedide'ciler arasında, hikâye ve roman kişilerini Türk olmayan çevrelerden seçmekte en aşırı giden yazar Hüseyin Cahit'tir. Bunun nedenini, yazarın Avrupa hayranlığıyle sarhoş bir hâlde yaşadığı dönemde, eserlerini kişi adları bakımından da Avrupa eserlerine benzetme özentisine kapılmasında aramak gerekir.

c. Hemen bütün hikâyelerinde, –özellikle kişi ve yer tasvirlerinde– yabancı sözcük ve dil kurallarına çok yer vermiş, Edebiyat-ı Cedide nesrinin ortak özelliği olan «süslü» yazmak, «edebiyat yapmak» ve «şairanelik» merakına aşırı düşkünlük göstermiştir. Hüseyin Cahit'in dili ve üslûbu konusunda, İsmail Habip Sevük'le başlayıp bugüne değin süregelen, «arkadaşları arasında en sade onun yazdığı, tabiî lisana en çok onun yak-

laştığı, terkipleri, mustalah ifadeyi asgarî hadde en çok onun indirdiği» (İ. H. Sevük: *Türk Tecedd*ü*t Edebiyatı Tarihi*, 1924, s. 540), «o edebiyat grubunun diğer bir vasfı olan süslü yazmak temâyülünden en çok kurtulabileni olduğu» (M. N. Özön: *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 1941, s. 248), «bütün Servet-i Fünun muharrirleri arasında dikkati çekecek kadar sade ve yapmacıksız bir dil» (N. S. Banarlı: *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 325) ile yazdığı yolundaki yargılar, yazarın *Hayat-ı Hakikıyye Sahneleri* adlı kitabındaki birkaç fıkraya uygun düşmekte, fakat hikâyelerinin çoğunda kullandığı dile ve üslûba uymamaktadır. Yazar, konularını halk hayatından seçtiği yalnız iki hikâyesini (*Görücü*, *Köy Düğünü*) oldukça sade bir dil ve yapmacıksız, düz bir anlatımla yazmıştır.

ç. Genel olarak Realizm akımını benimsemiş, birtakım gözlemlerden yararlanmıştır. Bir hikâyesinin eleştirilmesine verdiği karşılıkta, «tasvir ettiği kişileri yalnız gerçekte olduğu gibi tasvir ile yetindiğini, yani tarafsız kaldığını, vaka kişilerini siper ederek kendi düşünce ve duygularını onların düşünce ve duygularına karıştırmadığını» («*Hayat-ı Matbûât* IX»: *Kavgalarım*, 1910) bildirmiştir.

2

HAYAT-I MUHAYYEL

II. Abdülhamit'in baskılı yönetiminden bunalan Edebiyat-ı Cedide sanatçıları aileleriyle birlikte Yeni Zelanda'ya göç edip orada yerleşmeği düşünüyorlar; sonra, yol parası bulunamadığı için, Yeni Zelanda düşüncesinden vazgeçiliyor, arkadaşları Hüseyin Kâzım'ın Manisa'da, Sarıçam köyündeki çiftliğine çekilmeğe karar veriyorlar. Orada büyük bir köşk yapacaklar, toprağı işleyecekler, çocuklarını yetiştirecek ve böylece, ortaklaşa mutlu bir hayat sürecekler. *Edebî Hâtıralar* adlı kitabında Hüseyin Cahit şöyle demektedir:

Fikret derhal bu hulya ile tutuştu. Kurşun kaleme sarıldı,

Güzel bir köşk planı çizdi: Ortada müşterek ve zemin katından ibaret büyük bir salon. Burası hem oturma, hem yemek odası vazifesini görecekti. İki kenarda iki katlı birer cenah yatak odalarını teşkil edecekti. Fikret, salonumuzu nasıl döşeyeceğimizi bile kararlaştırmıştı. (*Edebi Hâtıralar*, s. 123).

Çiftliğin incelenmesi için Hüseyin Cahit Manisa'ya dahi gönderilmişti. Fakat hepsinden hevesli olduğu hâlde Fikret her nedense karardan caymış, bu hayal de gerçekleşememişti. Bu hayal üzerine Fikret *Yeşil Yurt* ve *Bir Mersiye* manzumelerini, Hüseyin Cahit de *Hayat-ı Muhayyel* hikâyesini yazmıştır.

Bu şimdiki âlemlerden pek uzaklara gitmiştik; mâzi ile aramızda ebedî fırtınalarla cenkleşen büyük denizler vardı.

Şimdi her şey yeni idi: hattâ kalblerimiz, hattâ hislerimiz, hattâ ilk günlerde kubbe-i sâf ve lâciverdîsi altında misafir olduğumuz semâ-yi mükevkeb bile yeni idi.*

. . . Köyümüzü şahilin en şirin, en sevimli bir noktasında intihap etmiştik. Adamızı ihâta eden bahr-i hurûşânın heybetli dalgaları bizim sahilimize gelinceye kadar ilerideki kayalara çarparak kırılırdı.

. . . İleride çağlayan sular bize cesaretler verir, kuşlar bize birer neşîde-i metânet okur, bütün tabiât-i muhîte – pâk ve tabiî bir hayat ile zinde, faal görünen bu vâlide-i müşfika – bizi âğuşuna alır, bağrına basar; bu derin, bu umumî hayat içinde kederlerimizi unutturur, etraftaki âheng-i hayâta karışmak, yaşamak, – oh, serbestçe, insanca yaşamak – arzularını bize verirdi.

Köyümüzün önünde, ufk-i mevvâcın beyaz köpükleriyle hasbihâl eder gibi hâl-âşinâ duran rahîm ve sâl-dîde büyük bir ağacın altında ilk akşamlar toplandığımız zaman yanımızda oynaşan parlak saçlı sevgili çocuklarımız, mütehayyir gözlerle baktıkları cesîm vâdilerimize, daha cesîm ormanlarımıza, semalarımıza doğru kollarını bazan açarlar, sanki bu nâmütenâhîlikleri ruhlarına doldurmak isterlerdi. Ve bu tavırlarıyle de

* *Hikâyedeki: «Orada her şey, hatta sema bile yeni idi» tarzındaki cümle, İstanbul muhitinden bittabi hiç görmediğimiz «mıstf küre-i cenubi» şemasına bir ima teşkil eder.* (Hüseyin Cahit, *Edebi Hâtıralar*, s. 122)

bize vazifemizi tecessüm ettirirlerdi: Evet, bu aziz çocuklar büyütülecek, bu vâdîler işlenecek, çalışılacak, daima çalışılacak idi...

Biz bu çalışmaya ibtida köyümüzü inşadan başlamıştık. Zaten planlar hazırdı; bunlar uzun uzun münâkaşât-i samîmiyye neticesinde hep karargîr olmuştu. Köşklerimiz öyle büyük, müzeyyen değildi. İhtiyâcâtımıza, ancak ihtiyâcâtımıza kifâyet edecek kadar küçük, kışın fırtınalarına dayanacak kadar metîn, fakat zarif, sevimli, sade, bilhassa sade idi. Hepsinde birer küçük iş odası, birer küçük salon, çocuklarımıza birer küçük oda, birer yatak odası vardı. İhtiyâcâtımızı da mümkün olduğu kadar azaltmıştık; zaten süslü salonlardan, gayr-i tabiî, mülevves hayatlardan kaçıyorduk. Bizi sade, elzem, yalnız elzem olan esâs-i beytiyye memnun edebilirdi. Biz bahtiyar olmak için yaldızlı döşemelere, ipekli halılara, antika masnûâta müftakir değildik. Hiss-i âile, bu refâkat-i muhibbâne, sa'y ü gayret bizi mes'ûd ediyordu. Birbirimizin yanında yaşamaktan, zihinlerimizde insaniyyet için lâyık gördüğümüz bir hayat ile yaşamaktan, birbirimizi sevmekten, çalışmaktan, çocuklarımızı büyütmekten, bu sâf hayattan, bu sade hayattan, -ah, bu hayât-i muhayyel ve muazzezden- mes'ûd idik.

Köyümüzün ortasında müşterek bir bina vardı. Burası, hepimizi istîâb edecek kadar geniş bir yemek salonundan, yine büyük bir salonia bir kütüphaneden terekküb ediyordu. Sabah, akşam bütün aileler bu sofranın etrafında birleşirdik. Çocuklarımız yanlarımıza oturur, bir velvele-i şetâret, bir havâ-yi samîmiyyet içinde neş'eli bir taâm başlardı. Hizmetçilerimiz yoktu, hepimiz birbirimizin hizmetçisi, esiri idik; her akşam bir aile mütenâviben îfâ-yi hizmet ederdi. Ve böyle sevdiklerimizin bir işini görmekte, onların tabaklarını kaldırmakta, yemeklerini vermekte ayrı bir lezzet, derin bir meserret duyardık. Sonra balkonda kahveler içilir, lâtifeler temâdî ederdi. Salona çekildiğimiz zaman şetâretli muhâvereler arasında köyün hayatına müteallik mes'eleler hallediliverir, her şeyden bahsolunur, sonra biraz piyano çalınır, biraz şiir okunur, saatlerin tayerânından bî-haber kalınırdı. Küçük meleklerin pâk nazarları mahmurlaşarak göz kapakları düşmeğe başladığı zaman artık anlardık ki, vakt-i müfârakat gelmiştir; âdetâ derin tahassürlerle veda eder,

ayrılırdık. Herkes çocuklarını elinden tutarak kendi yuvasına çift çift dönerdi.

. . . Bir gün, bütün köyün içinde birdenbire bir mevce-i sürûr kabardı: Küçük cemiyetimiz bir kişi daha kazanıyordu; köyün bir çocuğu olacaktı. Artık bütün musâhabeler, bütün hulyalar bu minimini refik-i mübeccele teveccüh etti. Herkes kendisini erkek istiyordu. Oh, bu köyün çocuğunu daha şimdiden herkes ne kadar seviyordu! Bütün kadınlar bir şefkat-i mâderâne ile miniminin çamaşırlarını hazırlamağa başladılar. Artık meydanda hep küçücük yavrunun küçücük elbise teferrüâtından başka bir şey görülmüyordu. Köyün mebnâ-yi istikbâline ilk taşı vaz eden genç valide umûmun ihtimâmât-i nâzikânesini kendisine müteveccih buluyordu; bütün köy kendisi için titriyordu. Bu beşeriyyet-i cedîdenin ilk mahsûl-i ümmîdi «Âdem»den başka bir nâm ile tesmiye edilemezdi. Bu karar verilince küçük «Âdem» kemâl-i sürûr ile alkışlandı. Artık kudûmuna intizâr ile vakit geçiriliyordu. Nihayet bir gün bu tıfl-i muazzez, şu âlî-cenâb arzın gürbüz bir oğlu kâinâta hayat veren güneşle beraber dünyaya geldi; nâmı köyün defter-i vekaayiine kaydolundu. O gün bizim için bir yevm-i îd idi. Sonra «Âdem»ler, «Havva»lar tevâlî etmeğe başladı. Köyün hayât-i neş'edârı gittikçe artıyordu. Bir yandan büyüyen çocuklar kütüphane salonunda muntazaman derslerini aldıktan sonra babalarına yardıma gidiyorlar; kızlar, valide-lerinin işlerine iştirâk ediyorlardı; arazimizde görülen kuvve-i nâmiyye çocuklarda da hayırlı tesirini gösteriyordu. Hepsi birer aslan yavrusu gibi iri, güzel, sâf idi. Bu küçük genç adamların birer bahadır gibi gezişlerine, melek gibi kızların hirâm-i nâzikine bakıp da imrenmemek, mes'ûd ve müftehir olmamak kaabil değildi.

Köyümüz de gittikçe güzelleşiyor, arazide yollar açılıyor, her taraf düzeltiliyordu. Artık köşklerin etrafında güzel birer çiçek bahçesi vücuda gelmiş, bütün köy serâpâ bir şükûfezârdan ibaret kalmıştı. Civardaki bostanlarımızda da yemiş ağaçları, sahipleri olan yavrularımızla beraber büyümüş idi. Çocuklara küçükken birer ağaç verilmişti. Evvelce valide-lerinin kucaklarında gelerek bunların gölgelerinde oynarlardı. Halbuki şimdi bu ağaçların meyvesini koparıyorlar, vaktiyle beraber oynaştık-

ları kuzuların, oğlakların yetiştirdikleri yavruların yavrularını sağıyorlardı.

Salon ictimâları, taâmlar gittikçe daha ruhlu, daha şetâretli oluyordu. Bizim mahsûl-i sa'yimiz olan yeni şiirler, yeni hikâyeler alenen okunduğu sırada bazan bunların arasında korularda çağlayan sular gibi tabiî, ahenkli, berrak, sahrâvî, acemi şiirler de mahcûbâne okunur; o âna kadar bir çoğumuzdan gizli tutularak ikmal edilmiş bir levha mahcûbâne teşhîr edilir, kemâl-i şevk ve teşvik ile alkışlanırdı: Bunlar çocuklarımızın o sâf ve pâk ruhlarının mir'ât-i ihtisâsâtı idi

Bu ihtisâsât içinde yavaş yavaş mavi bir gözün nazar-i hârrı, siyah bir saçın bûy-i rakîki de sâfiyyet-i kalbe delâlet edecek bir sâfiyyet-i ifâde ile bizi irşâda başladı. Kalblerinin bütüntemâyül-i ma'sûmânesiyle birbirlerini seven bu gençleri bahtiyar etmek köyün en tatlı bir meşgalesi olmuştu. Köye yeni köşkler ilâve olunuyor, defter-i vakaayi yeni yeni hâtırât-i saadet ile zenginleşiyordu.

Ve mes'ûd ve âsûde seneler kemâl-i sükûnetle tevâlî ettikçe insan, hayvan, ağaç, çiçek bütün şu mahsûlât-i tabiat birbirlerine daha sıkı bir râbıta-i teâvün ile bağlanıyor; bu afîf ve fa'al tabiatin sînesinde, bütün âlâyiş-i medeniyyetten âzâde, gayûr bir beşeriyyet yeni bir hayât-i insâniyyet buluyordu. (...)

(*Hayat-i Muhayyel*)

3

GÖRÜCÜ

Yabancı bir elin tehzîz ettiği çıngırağın sesine koşarak kapıyı açmış olan hizmetçi kızın:

— Üç hanım geldi ama hiç tanımıyorum.

haberini vermesi üzerine işin hakikatinden şüphelenen Seniha, validesinin çehresinde ma'nîdâr bir tebessüm-i memnûniyyet görünce artık tereddüt etmedi; birdenbire pembeleşen çehresini kasnağı üzerine eğerek hicâbını çeşitli ipekler

arasında saklamak, telâşını belli etmemek istedi. Fakat kalbinin yeni bir daraban ile sîne-i terini sarsan halecanı ellerini karıştırmış, zihnini dağıtmış, ipekleri düğümletmişti. Şimdi bu keten gecelik gömleğinin kenarındaki örnekleri bile göremeyecek kadar eğilmiş kumral başında bir uğultu, hiç bir şey düşünemeyecek kadar sarsılmış zihninde bir düşünce vardı. Bu görücü hanımların – evet, bunda şüphesi yoktu. Kendisinin kapıdan dinlediğini farketmeden sabahleyin validesi pederine müjde vermiyor muydu? – bu görücü hanımların karşısına nasıl çıkacaktı? Arkada bıraktığı on dört baharın bütün bir emeli işte vücut buluyordu: Görücüye çıkacaktı. Artık mahalle mektebinde büyüklerden kemâl-i dikkatle dinledikleri tafsîlât, tatil günlerinde komşu çocuklarıyle oynadıkları oyunlar, tahammül olunmaz bir sabırsızlıkla, tecessüsle beklenen bu şeyler artık hakikat oluyordu.

Fakat bu, kendisini korkutuyordu. Birkaç çift yabancı gözün kendisinde türlü ayıblar arayarak, akla gelmedik kusurlar bulmak isteyerek tâ saçlarından, gözlerinden, kirpiklerinden ayaklarına varıncaya kadar saldıracakları düşmanca bir nigâh-i tedkîk karşısında bütün şu geçen hayât-i ma'sumâne-i tıflânesine veda etmek lâzım geleceğini anlıyor; şu görücü sandalyasının hayatta kim bilir nereye mûsil bir tarîk-i mechûlün ilk vakfe-gâh-i ciddîsi olduğunu hissediyordu.

Kaabil olsa Seniha, şimdiden kendisini korkutan o yabancı gözlerin piş-i taharrisine ma'rûz bulunmamak için evden kaçacak, – akrabalarında, komşularında hiç bir düğün lâkırdısı yok iken kendisine yaptırılan ağır esvaptan beri – vücûdlarını meserretle, daha ziyade bir sabırsızlıkla beklediği görücülere çıkmayacaktı. O, bu görücüleri ince kumral bıyıklı, mavi gözlü, nazik bir beyin müjdecileri gibi telâkkî ederek bir iki senedir o münevver rüyaları içinde ne kadar sevmişti. Fakat işte şimdi bunlar, kimisi güzel beyini pek seven bir genç gelini kocasından zorla ayırtarak o fidan gibi tazeyi verem döşeklerine yatıran kaynana, bütün bu mahalle dedikodularını, kadın muhaverelerini dolduran siyah hikâyelerin korkunç umacısı oluyordu; cesaretini kırıyordu.

Dadısı gelip teşci, tahrîk etmese idi kaabil değil Seniha kasnağını bırakmayacaktı. Fakat bu öyle bir şeydi ki, ictinâb

kaabil değildi. İpekli pembe esvaplarını giydi. Odanın orta yerinde hazırlanmış iskemleye varıncaya kadar ayakları birbirine karışarak, – başı eğilmiş, yüzü kızarmış – yürüdü. Sandalyanın üzerine âdetâ yığıldı.

Şimdi, ağır ağır içilen kahvelerin her yudumunda işitilen şapırtı kendisine bir şamar gibi azâb-engîz geliyordu. O kadar tatlı olmak üzere tahayyül ettiği bu görücü sandalyasını bu kadar dikenli bulmaktan neş'et eden bir nedâmetle, her tarafını sarmış zannettiği nazarların ağırlığından eziliyor; kaçmak, ağlamak istiyordu.

Karşısında kaç hanım vardı, hâlleri nasıldı?... Seniha bunları bilmiyordu. Yalnız, kapıdan girerken minderin tâ köşesinde başında kundak bağlanmış koyu renk bir yemeni bulunan buruşuk yüzlü bir ihtiyar kadın farkedebilmişti. Zerre kadar sevmediği komşu şu Habibe hanıma benzeyen bu ihtiyar kadının kendi yüzünden hiç ayrılmayan – bunu hissediyordu – nazarından, yüzünde ihtimal ki, pençe pençe pembelikler, tombulluklar, parmak kadar kaşlar, tekerlek gözler arayan gayr-i memnun nazarının ifâde-i nâ-hoşnûdîsinden süzülen bâr-i istihfâftan bir sâniye evvel kurtulmak için müddet-i ömründe bir daha hiç görücüye çıkmamağa razı idi.

Nihayet, asırlar süren muayeneden sonra, ter içinde kalan Seniha bu işkenceden tahlîs edildi; bir tehâlük-i bedîhî ile sofaya şitâbân oldu. Âdetâ koşarak çıkarken validesinin bir edâ-yi i'tizâr ile kendisinin ilk defa görücüye çıktığından bahsettiğini işitmiş, ne kadar kızmıştı. Annesi bu kadınları ah niçin kovmuyordu? İşte o her zaman böyle yapardı.

Ağlayarak odasına koştu; asabî parmaklarıyle korsasının bağlarını gevşeterek kanapeye atıldı. Bu kundak yemenili, hiyanet yüzlü ihtiyar kadının karşısına çıkmak için mi bu kadar rüyalar görmüş, bu pembe ipeklileri yapınmıştı? Bir fırsat bulup da giyemediği için geceleri, pek canı istedikçe gündüzleri bile omuzuna atıp da aynada biçimine, nasıl yakışacağına baktığı bu kıymetli esvaplarını hırsından parçalamak istiyor gibi unf ile arkasından attı. Ev içinde giydiği basma entarisi kendisine ne güzel, ne âsûde geldi...

Odadan dışarı kendisini atmakla kurtuldum zannettiği bu işkenceden Seniha kurtulamamıştı. O işkenceler kimbilir daha

kaç sene kendisini takip edecekti. O akşam, pederinin nigâh-i istîzâhına validesi cevâb-i redle başını sallayarak kızını beğenmeyen bu kadınlardan gûyâ intikam almış olmak için:

— Zaten kadınları da benim gözüm tutmadı idi ya...

mütâlâasını ilâve ettiği zaman Seniha bu işkencenin henüz bitmediğini anlamıştı. Sonra pederi daha ince sormağa başladı. Kendisinin müsâid bir mânâ çıkarabileceği bir sözün unutulabilmiş olması ihtimaline mebnî, kadınların ayrılırken «Yine geliriz inşallah» deyip demediklerini tekrar tekrar soruyor, bu suallerle Seniha'yı üzüntüden, beğenilmemek hicâbından öldürüyordu. Validesi de her suale verdiği cevabın nihayetine bir nakarât-i tesliyetkâr gibi müntekımâne bir hiss-i istihfâf ile «zaten o kadınları da benim gözüm tutmadı idi ya...» mütalâasını ilâvede kusur etmiyordu.

Bu görücü işi kime naklolunduysa aynı mütalâanın o vakit de tekrarında kusûr edilmedi. Artık bazı candan komşu hanımlara, teyzelere, halalara –lâkırdı arasında pek de münasebetli bir girizgâr bulmağa lüzum görülmeden– bu ilk mürüvvetin mukaddimesi kemâl-i iftiharla hikâye ediliyordu. Nihayetindeki mütalâa:

— Ama daha oda kapısından girerken... kadınların yüzüne bir bakınca... hiç, daha görür görmez gözüm tutmadı...

suretinde uzamağa başlamıştı. Seniha kendisinin yanında tekrar edilmekte beis görülmeyen bu tafsilâttan yerlere geçerken tekerrür-i dâimîsiyle artık sinirlerine dokunan mahut mütalâanın hangi cümleden sonra beyan edileceğini anlar, validesinin –başka lâkırdı bulamıyor gibi– hep utandığı hâli hikâye etmesinden mütevellid bir hırs ile, tuğyan eden bir hiss-i hakîkate mağlûb olarak:

— Onlar da sanki sizin kızınızı beğendilerdi!

diye bağırmak isterdi. Bu kadar boğuluyordu.

... Şimdi Seniha bilmeyerek, istemeyerek aynanın karşısında bir parça ziyade tevakkuf etmeğe başladı. Saçların gûyâ netice-i ihmal olarak alın üzerine düşürülmesi, bütün bütün kaldırılması, kaşların yan tarafa doğru dikliğine taranması, tebessümlerin derecesi, gözlerin bakışı yavaş yavaş tedkîk ediliyor, en yakışanı bulmak isteniyordu. Bazan Seniha, böyle ayna karşısında iken, birdenbire, bu kadar dikkatin ne için sarfedildiğini

düşünüveriyor, beğenilmek için tavırlar talim eden bu küçük yüzsüzü takbîh eden odasının duvarlarından, aynada gülen şahitten utanır, böyle bir mecburiyet hissetmiş olmaktan kalbi ezilirdi...

Bir aralık Seniha bu endişelerden nihayet kurtuluyorum ümidine düştü. İlk görüşte hallerini pek beğendiği iki taze, sonra yanlarında büyük hanımlarla beraber tekrar geldiklerinden artık bir taleb vuku bulacağını muhakkak addeylemişti. Filhakika bu tahmininde yanılmadı. Birkaç gün sonra Seniha geceleyin herkes uyurken validesinin dolabından hırsız gibi bir fotoğrafı çalıp bakarak –sabahleyin kılavuz kadının getirdiği bu resmin– rüyalarını dolduran bir erkân-i harb zabitini –yakasının işlemesi ne kadar da güzeldi!– irâe ettiğini görünce, görücü sandalyası üzerinde geçirdiği ıztırabları unutuvermişti.

Bu resmi bir haylı tedkik ettikten, zevc-i müstakbelinin –hayalini buraya kadar ilerletmişti– yüzünde, elbisesinde mevcut alâim-i dakîkayı ancak kadınlara mahsus bir nüfûz-i nazarla görerek belledikten sonra yatağına avdet edince Seniha artık yanında genç, güzel bir hayal bulmağa başladı: Beyini ne kadar sevecek, onu ne kadar memnun edecek, onunla ne mes'ud yaşayacaklardı...

Seniha bilâ-ihtiyât daldığı bu tatlı uykudan pek çabuk uyandı. İki üç günlük bir tahkîkten sonra tâliplere:

— İstihâremiz muvafık çıkmadı.

cevab-i reddi verilmişti.

... Sonra görücüler yine taâkuba başladı. Talebler eksik olmuyordu. Fakat validesi bir tanecik kızını dışarıya vermeğe bir türlü razı olamadığından bunlardan bir netice çıkmıyordu. Bazı ısrar edenlere – Seniha'nın fikri sorulmak hatıra bile getirilmeden – «Bir evlât bu, hanım... Ne yapayım, ayrılamam.» cevabı veriliyordu. Ve bu suretle validesi bir tanecik kızını dışarı verirse gûyâ herkes tarafından dûçâr olacağı ta'yibden aklınca kendisini kurtarmış oluyordu.

Çok geçmeden Seniha ikinci bir ümide daha kapıldı. Bu defa gelen resim, mutaazzım bakışlı, mağrur birini gösteriyordu. Genç kız bu çehrede gördüğü ifadeden ilk nazarda hoşlanmadı. Dikkat edince bunun fotoğraf adesesi karşısında ne tavır alına-

cağı şaşırılarak yapılmış sahte bir hâl olduğunu görerek hilm ve mülâyemet ifhâm eden hutût-i vechiyye ile istînâs peydâ etti. Fakat beyin, Babıâlî'nin hangi kalemine devam ettiği sorulup da «Kaleme gitmez, gazetecidir» cevabı gelince Seniha'nın validesi böyle yersiz yurtsuz heriflere –büyük sözüne tövbe– kız vermeyeceğini, kızını öyle adamlara vereceğine götürüp Uzunçarşı'da bir çıkrıkçıya vermeği tercih edeceğini kemâl-i istihkaarla haykırmağa başladı. Hem daha ne aceleleri vardı, koca kıtlığı yoktu ya... Şöyle karı kıymetini bilir, bellibaşlı bir adam olması fena mı? Seniha içeriki odadan validesinin bu sözlerini işitirken –bütün görücülere, kılavuz kadınlara karşı on altıyı geçemeyen yaşının– on sekizine geldiğini düşünüyor, dört senedir görücü sandalyası üzerinde açan solan, yine solmak üzere açan emellerini kemâl-i teessürle tahattur ediyordu. Artık bu intizârlardan, bu mecburiyyet-i tezeyyünlerden bıkmağa, ümitsizliğin soluk çehresini görmeğe başlamıştı...

... Seniha on dokuzuncu yaşının nihayetine doğru bir kere daha istenildi. Bu defa evvelki karısından ayrılmış, otuz beş yaşında bir sakallı için idi. Seniha mahzâ, her gün taşıdığı bâr-i hacâleti, kocaya verilecek şu tâlibsiz kız sıfatını üzerinden atmak için bunu kabule âmâde idi. Fakat validesi bunda da sadâ-yi ta'rîzini yükseltti: Kızları evde kalmadı ya,karı boşamış adama, Allahtan korkmadan, böyle bir tanecik kızını nasıl verebilirdi?

Seniha yirmisini atlayınca validesine bir parça endişe geldi. Ya bu alık küçük hanımefendi de görücülerin karşısında nasıl oturuyordu! İnsan kendisine şöyle güzel bir tavır aramaz mı? Elbette, miskin miskin duran kızı kim alır?

... Seneler tevakkuf kabul etmez bir sür'at-i bî-insâf ile geçiyordu. Seniha şimdi, şiddetli ıztırablardan âzâde bir sükûnet-i hazîne içinde hayatını kabule başlamıştı. Uzun kış gceelerinde, odasında mangalının kenarında bir yandan dalgın elin tuttuğu maşa ile ateşleri karıştırırken diğer taraftan dudakları arasına sıkıştırdığı ince cıgaraları lâ-yenkati içer, roman, tiyatro gibi kitapları arada sırada okurdu.

Filhakika, merâret-i hayâtı hissetmek için Seniha'nın böyle kitaplara ihtiyacı pek azdı. Gözleri yorulup da kitapları elinden bıraktığı zaman, biraz evvel pek parlak iken şimdi eriye-

rek üzerleri küllenen ateşlerin ondan istikbali hiç ketmettikleri var mıydı? Seniha bu küllerle dertleşiyor gibi şiddetli bir dalgınlıkla gözlerini gittikçe kararan kömürlere dikerek saatlerce kalır, sonra gecelerin bu ilerlemiş saatlerinde nâgihânî bir çıtırtı ile kendine geldiği vakit çoktan soğumuş odasının vahşî havası içinde soğuk bir mezar yalnızlığı -ilel-ebed uzayıp gitmek tehdidini gösteren bir yalnızlık- onu titretirdi. Seniha ibtidâları bu yalnızlığı hiç aklına getirmemişti.

. . . Fakat maşasının altında muttasıl karışan küller onun tefekkürâtını istikbale, pederinin, validesinin ferdâ-yi gaybûbetine, kendisinin ihtiyarlığına çekiyordu. Ve böyle artık tebâh olduğunu gördüğü hayatının matemini şimdiden tutuyordu... Artık ev işleri kendisini alâkadar edemiyor, ortalığın bir parça tozlu olmasında, intizama bir parça halel gelmesinde beis göremiyor, komşu kızlarının verdikleri nisbete bir hiss-i istihkaar ile bakıyordu.

Bir gün odasında kendi kendisine okuduğu romanı dizlerinin üzerine bırakarak düşüncelere dalmış olan Seniha'yı hizmetçi kız -artık pek nadir görülen bir şeyi müjdelemek istiyor gibi- aşağıdan sür'atle koşup yetişerek, bu tefekkürden uyandırdı. Kesik nefeslerle:

— Görücüler geldi...

sözlerini fırlattı. Görücü... Seniha'nın unutmağa alıştığı bu kadınlar kendisini niçin rahat bırakmıyordu? Makine gibi, ne yaptığını bilmeden, Seniha kalktı, giyindi, süslendi. O kadar seneden beri Seniha'yı göre göre bıkmış olan aynı odanın aynı sandalyası üzerine oturdu. Yirmi altı bahar gören kumral saçlarının arasında sabahleyin ağarmış bir tel görüp de kopardığı dakikadan beri pek dalgın duran Seniha, şimdi şu görücü sandalyesinde otururken işittiği kahve şapırtıları, bu yirmi altı senelik çehresiyle, ak saçlarıyle utanmadan koca bekleyen kızı ta'yib ediyor zanneyledi. O, bu sandalyeye tam on iki sene evvel pek küçük bir genç kız iken, kumral bıyıklar, mavi gözler ümitleriyle oturmağa başlamış, şimdi bir genç kadın olmuşken yine oturmağa mecbur bulunmuştu. Artık hasırlarının örgüsü gevşeyen bu sandalyede Seniha kısmetini beklerken oradan ne kadar kadınlar gelip geçmişti. Seniha ise aynı hâlde, fakat gittikçe büyüyerek, ihtiyarlayarak, aynı sandalyada otur-

mağa mahkûm kalmıştı. O, hâlâ bir görümce, kaynana, bir teyze hanımın nazar-i takdîrine arz-i iftikaar ederken ilk senelerde kendisine tâlib olup da istihârenin muvâfık gelmemesine mebni reddedilenlerin şimdi şüphesiz yetişmiş çocukları bile olmuştu.

Bunlar Seniha'yı o kadar nevmîd etti, müstehzi kahve şapırtıları o kadar mahcub eyledi ki, «Küçük hanımı rahatsız ettik...» müsaadesini beklemeden, giyinip çıkardığı esvaplarla beraber eskimiş emelleriyle, bir daha bu neticesiz mahcûbiyyete arz-i nefs etmemek azm-i kat'isiyle gözyaşlarını tutmağa çalışarak, odadan fırladı.

(*Hayat-i Muhayyel*)

MÜFTÜOĞLU AHMET HİKMET

(1870 - 1927)

HAYATI : Ahmet Hikmet, İstanbul'da doğdu (3. 7. 1870). Mekteb-i Sultanî'de (Galatasaray lisesinde) okudu, okulu bitirince (1888) Hariciye Nezâreti'ne (Dışişleri Bakanlığına) girdi, Pire, Marsilya, Poti, Kerç'te konsolos kâtipliği ve konsolosluk yaptı (1889 - 1896), İstanbul'a dönünce merkezde çalıştı (1896 - 1908), ayrıca Mekteb-i Sultanî'de edebiyat öğretmenliği yaptı (1898 - 1908), bu dönemde *Servet i Fünun* dergisinde yayımladığı hikâyeleri ile Edebiyat-ı Cedide topluluğuna katıldı, Meşrutiyet'ten sonra Darülfünun'da (İstanbul Üniversitesinde) Alman ve Fransız edebiyatı tarihi okuttu (1910 - 1912), o sıralarda başlayan «Yeni Lisan» ve «Türkçülük» akımlarını benimseyerek *Türk Yurdu* (1911) dergisinin ve Türk Derneği (1912) nin kurucuları arasına katıldı, bu devirde Peşte konsolosluğu (1912 - 1918), Cumhuriyet devrinde de Hariciye Vekâleti Müsteşarlığı (1926 - 1927) görevlerinde çalıştı. İstanbul'da öldü (19. 5. 1927).

ESERLERİ:

Roman:

1 — *Gönül Hanım* (Tasvir-i Efkâr gazetesinde tef. 1 Şubat - 20 Mart 1920; kitap halinde basılmamıştır.)

Küçük hikâye:

2 — *Hâristan* (1317 «1901», 1324 «1908», sade dille 1969)

3 — *Çağlayanlar* (1338 «1922», 1940, 1956, 1968)

HİKÂYELER

Ahmet Hikmet'in edebiyat hayatı açıkça iki döneme ayrılır:

1 — **Edebiyat-ı Cedide devrindeki hikâyeleri:** Bunlar, Edebiyat-ı Cedide hikâye ve romanının özelliklerini taşımaktadır. Dili yabancı sözcük ve kurallarla yüklü, üslûbu süslüdür. Bu konuda Hüseyin Cahit şöyle demektedir:

Nâdide ve zarif kelime bulmak ibtilâsı en çok Ahmet Hikmet'te kendisini gösterirdi. Onun küçük bir defteri vardı. Nerede böyle kulağa hoş gelen Arabî bir kelime, Farisî bir vasf-i terkibî bulursa hemen oraya kaydederdi. Yazı yazarken, defter önünde, onları kullanmağa çalışırdı. Güzîde üslûp merakını böyle arabayı beygirlerin önüne koşmak derecesine vardırmıştı. Fikir için kelime aramazdı, daha ziyade, seçtiği güzel kelime ve tâbirleri kullanmak için vesile ve fikir ararâı. (Hüseyin Cahit: *Edebî Hâtıralar*, s. 134).

Yazar, bu yoldaki hikâyelerini *Hâristan* adlı bir kitapta toplamıştır.

Bu kitaptaki hikâyelerin çoğu, hikâye olmaktan çok, şairane sözlerle doldurulmuş özentili bir «mensur şiir» havası taşımaktadır. Herhangi bir görüşe, hattâ doğru dürüst bir olaya dahi dayanmayan bu hikâyelerde doğa ve kişi tasvirleri, ruhhâllerinin anlatılması, hattâ konuşmalar hep birtakım süslü söyleyişler ve cicili-bicili sözcüklerle örülmüş bir söz kalabalığı arasında boğulmuştur. Yazar, bu bakımdan, hikâye alanında başarı göstermiş sayılamaz.

Doğa tasviri:

Açılmağa başlayan gecenin siyah kirpikleri altından, seherin sarı gözleri, göğün orasına burasına saplanan altın oklar renginde, keskin şuââtını yaymağa başlamıştı. (*Hâristan ve Gülistan*)

Kişi tasviri ve ruh çözümlemesi:

... Nazar-ı sebük-tâzınız mecmua-i eş'ârın satırları üstünden sür'atle ilerliyor... Ben beyazla alın, yasemenle gülün izdivacından mütevellid, bir nûr-i rengîn ile münceli çehrenizin, şiir ile musikinin imtizâcından teşekkül etmiş sedanızın hayal-ı şevkâ-şevkine vakf-ı ruh eylediğimden o köhne eş'ârın ne demek istediğinden haberdar değildim... Bilmem bu gece, siz pek «bir şiir» idiniz! Elleriniz uryan, saçlarınız uryan, gerdanınız uryan, gönlünüz uryan idi. Bu mai, sıcak gecede, yerle göğün o nâmütenâhî sükûtu altında, yalnız beyaz dişli köpüklerin mai dudaklarıyle, leb-i deryânın usulca öpüştükleri duyuluyordu. Perdelerin arasından hafif bir meltem, odaya girerek, lâmbanın al siper-i ziyası altından taşan şuâını titrettikten sonra, alnınıza dökülen saçlarınızı öptü, çekildi gitti. Artık gönlüm sizi rahatsız etmemek için çarpmıyordu; artık ay deverânını, deniz cereyânını -sanki sizi temâşâ için- tatil etmişti. (...) Bu sırada gönlümden, gözümden kopan bir bûseyi -gizlice- kalbinize kondurduğumu hissettiğinizi bir nim nigâhınızla ihtâr ettiniz. Oh!.. Ben bu dakikaları hiç unutamam! Bu anda bahçedeki güller mehtaba, kamer o beyaz bulutlara, âsuman o parlak yıldızlara nasıl bürünmüş ise siz de safvetle, o letâfetle âğuşuma bürünseniz de uçsak gitsek... gitsek... gitsek... (Renkler)

Konuşma :

— Siyah peçenin meyus rengi altında sarı saçlar âdeta ağlar... Daha ince peçen yok mu?

— Gözlerinin etrafındaki sürme az; kirpiklerin o kadar siyah, o kadar siyah olmalı ki arasından uçan nazarların seyyârelerin nûr-i mahmûriyyetine benzesin... Bakışlarındaki rûhânîliğin süzgünlükleri, huzurunda, gönüllerde perestiş çılgınlıkları uyandırsın.

— İsterim ki evdeki güzelliğini, şi'riyyetini sokakta da muhafaza edesin. Dil-nüvâz ve zeki ayaklarınla kaldırımları okşadığın vakit.. (Lâne-i Münkesir)

2 — **Türkçülük akımının başladığı devirdeki hikâyeleri:** 1911'den sonra Türkçülük akımının etkisi altında yazılmış

bulunan bu hikâyelerin dili sadedir, hele bazıları öz Türkçe ile yazılmıştır. Fakat hepsinde üslûp yine süslüdür. Bunların da, Hüseyin Cahit'in anlattığı yolda -fakat bu sefer yabancı sözcükler yerine öz Türkçe sözcükler seçmek şartıyle- yazıldığı anlaşılmaktadır.

Yazar, bu yoldaki yazılarını *Çağlayanlar* adlı bir kitapta toplamıştır.

1

HÂRİSTAN VE GÜLİSTAN

a. *Hâristan ve Gülistan* bir uzun hikâyedir.

b. «Olağanüstü» olaylardan örülmüştür. Fransızlar, bu türlü hikâyelere *conte* (masal) derler.

c. Çok süslü bir üslûpla yazılmıştır. Fazla özentili ve şairanedir.

ç. Eser, bir Fransız hikâyesinden alınmadır. Bu konuda Hüseyin Cahit Yalçın şöyle demektedir:

«Hâristan ve Gülistan» ismindeki hikâyesi, «Rosny» biraderlerin bir hikâyelerinden mülhemdir. «Mülhem» tâbiri biraz hafif gelir. Açıkçası o hikâyeden aynen alınmıştır. (Hüseyin Cahit, *Edebi Hâtıralar*, s. 134).

[*Hikâye üç bölüme ayrılmıştır:*

1. *G ü l i s t a n : Erkeklere düşman kesilen ihtiyar bir kadın, kızı Nesrinnüş'u, Bahrikulzüm güneyindeki Gülistan adlı bir adaya götürmüştür. Burada hiç bir erkek yaratık yoktur. Eğer kızın vücuduna erkek bir kelebek bile dokunsa orada bir gül açılacak, böylece, ihtiyar kadın her şeyi kolayca anlayabilecektir. Gülistan'da dinlenme ve eğlenme için her şey sağlanmıştır. Fakat Nesrinnüş bir türlü tatmin edilememekte, bilmediği bir şeyi aramaktadır.*

2. *H â r i s t a n : Serendib adasından Hindistan kıyısı boyu ile Arzıbâbil'e bir sal ile göç eden birtakım halk, yolda fırtınalar-*

la yok olur, bunlardan yedi erkek ve Hârâ isimli dört yaşında bir çocuk, Cezîretül-arab'ın güneybatısında boş bir adaya çıkıp canlarını kurtarırlar. Burası Hâristan'dır; dikenlik, taşlık, yalçın bir yerdir. Hârâ, bu vahşî tabiatle çarpışa çarpışa yetişir. Bütün kuvvetine rağmen tatmin edilememekte, bilmediği bir şeyi aramaktadır.

3. Şîrâze: Hârâ, kendi yaptığı bir sandalla denize açılır. Gülistan'a ulaşır, Nesrinnûş'u kolları arasına alır, öper öper, bir gül demeti haline gelen kızı sandalına atar ve Hâristan'a döner. Nerinnûş'un vücudundaki güller çıkarılır, ada birdenbire güzelleşir, dikenler gül ve sümbül verir, hayat tatlılaşır.]

Aşağıdaki parça, hikâyenin *Hâristan* bölümünden alınmıştır. Bu parçada dil oldukça sadedir.

Her yer dikenlik, her taraf taşlık... Bu yedi kişinin her biri tedârik-i maîşet için sabahleyin dağılır ve cümlesinin dikenlerden elleri, yüzleri ve taşlardan ayakları sıyrılmış, yarılmış, tırnakları çatlamış olarak akşama avdet ederlerdi. Bütün bu yaralar yıkanır, sarılırken arkadaşlarının en ihtiyarı yanlarında bir kadın elinin eksikliğini hissediyor ve mağara kapısının önündeki taşın üstüne oturup, başını sallayarak ve alnına düşen ak saçlarını titreterek, ummânın muannid ve hırçın dalgalarına doğru yumruklarını sıkıp, berelenmiş göğsünü açarak talie lânetler ediyordu.

Hârâ'nın kızgın bir güneş altında, dikenli bayırları tırmanmadan, yırtıcı hayvanlarla çarpışmadan, taşlar, çalılar arasında gezmeden elleri katılaşmış, göğsü katılaşmış, derileri meşinleşmiş, çehresi yanmış, tırnakları taş kesilmişti.

Her taraf dikenlik, her yer taşlıktı... Bazan birdenbire damarlarındaki kanın feverân ettiğini duyar ve hemen geceyarısı sâir-i fil-menâm bir şâir hicrânıyle nâmütenâhiliğin bir kenarında, bir taşın üstüne oturur, rüyalarını tekrar ederdi.

... Hastalığında gecelerini ateşler içinde sayıklamalarla kıvranıp, hararetten dudakları kavrulurken istediği suyu vermek için arkadaşlarını uyandırmağa enînleri kifayet etmiyordu.

Bu sırada uyanan en ihtiyarları damarları çıkmış kollarını gererek ve gerinerek: «Ah bir kadın!.. Bir kadın!...» diye Hârâ'yı tedavi ederdi. Hârâ nekaahete giriyordu. Bir akşam arkadaşları yatağı etrafında otururlarken, unutulmamış, eski bir terennüm bu ihtiyarın dudakları arasından döküldü:

Ömr-i insânî bir uyku, aşk onun rü'yâsıdır.

Hârâ soruyordu:

— Ömür nedir?

İhtiyar cevap verdi:

— Aşk!

— Aşk nedir?

— Kadın.

Hârâ ta'mik, ihtiyar tavzih ediyordu. Artık bu genç biliyordu ki, hayat daima böyle katı ve dikenli değil; böyle yırtılmaklardan başka bir de okşanılmaklar var. Genç bundan sonra arkadaşları ile o kadar ihtilât etmiyor. Düşünüyor, düşünüyor, düşünüyordu. Ve gündüzleri onu kimse görmüyordu. İzbe bir yere çekilmiş, bulduğu bir mermer parçasını tedarik eylediği demirlerle, ihtiyarın tasvirine mümâsil, hayalhâne-i dimâğında tecemmül eden tarzda yontmağa başladı. Bir baş yaptı. Göğsünü hakketti. Ellerini meydana çıkardı. Adada çakılların arasında, deniz kenarında, ırmakların kıyılarında pek mebzûl olan zümrüt, elmas, lâ'l, yâkut gibi parlak taşları topladı. Bu heykelin önüne attı: gözlerini beyaz ve siyah elmastan, dişlerini inciden, dudaklarını, tırnaklarını lâ'lden, yâkuttan yaptı. Bununla bir sene ihtiraslar, ümitler içinde uğraştı, uğraştı, uğraştı... Bir gün arkadaşları gelip heykeli görünce şaşırdıkları zaman, ihtiyar güldü. Ve hakikatten pek uzak olduğunu söyledi. Hârâ için bu heykel bir bedîa-i hayâliyye idi. Genç hissiyyâtındaki tekmil kuvveti bu mermere hasretmişti. Sabahtan akşama kadar gözlerini buna diker, dalar ve o derece kendini kaybederdi ki, arkadaşları yemek zamanı kendisini zorla oradan çekerlerken, Hârâ bu heykele kollarını açar ve dudaklarını uzatırdı.

Böylece aylar geçti. (...)

(...) Taşların birini kırıyor, diğerine başlıyor, çalışıyor, çabalıyor; gâh ihtiyara koşuyor, soruyor, soruyor:

— Kadın nedir? diyor. Kadın?...

İhtiyar gözlerini uçan bulutlara dikerek anlatıyor. Ve sonra:

— Nısfı meyve, nısfı çiçek.

diyor, susuyor ve ağlıyordu.

(*Hâristan*)

2

YEĞENİM

Bu hikâye, yazarın en ünlü ve en başarılı yazısıdır.

Monolog biçiminde yazılmıştır.

Eserde, Batı kültürünü hazmedemeyerek züppeleşenler yerilmektedir.

(*Kırçıl, çember sakallı, setresini yukardan aşağı iliklemiş; açık, buruşuk alnını gösteren toparlak fesi arkaya mütemayil, omuzları düşük, endamı öne eğilmiş, çehresinin hutûtu istihzayı imâ eder derecede müteharrik bir ihtiyar... Yaşı elli ile elli beş arasında.*)

Benim bir yeğenim var... Paris'te tahsilini bitirdi... Paris'te tahsilini bitirdi ne demektir bilir misiniz? Beni yedi, bitirdi; demektir. Ben bitince benden tahsilât da bitti; tahsilât biter bitmez pek tabii değil midir, tahsil de bitti... Tahsilâtı benden çektiği paralar... Lâkin tahsili nedir? Onu birtürlü anlayamadım... «Amca, sen bir şey anlamıyorsun, ben darülfünûn'un tekmil fünûniyle mütefenninim!» diyor... Diyor ama o darülfünûn'un tekmil fünûniyle mütefennin oluncaya kadar ben de darülcünûn'un tekmil cünûniyle mütecennin oldum! Bakın, anlatayım size; yeğenim evvelâ mimarlık öğrenmek hevesiyle bana birçok süslü kapılar, yaldızlı kubbeler yaptı; girintili ve çıkıntısız planlarla paralarımı çekti... Sonra bunda temel tutturamayınca, kimyâ-yi ma'deni'den izâbe tahsiline yel-

tendi; izâbe tahsili kızıştıkça bizim altınlar da erimeğe başladı... Yeğenim bundan da sıkıldı... «Toprak tut altın olsun» feyzine mazhar olmak arzusuyle çiftçiliğe başladığı anda ilk tecrübeleri kesemin dibine darı ekmek... sonra ocağıma incir dikmek oldu... Nihayet, bir sabah yeğenimi karşımda gördüm: Yakalığı bir mermer kuyu çemberi gibi gırtlağına sarılmış; uzun, kıvrık saçları kalıpsız fesinin altında, rüzgâra tutulmuş hindi tüyleri gibi tersine dönmüş; yeni doğan bir çocuğa şilte olabilecek kadar kocaman bir plastron boyunbağını göğsüne takmış... karşımda boyun kırdı; öptürmek alışkanlığıyle ben elimi uzatırken, o da kımıldamadan dudaklarını bana uzattı; ikimiz de ne yapacağımızı birden anlayamadık... Benim elim muallâkta kaldı. Nihayet, boynuma sarılarak lâubâliyâne dudaklarımdan tekrar tekrar öptü. Öpülmeyen zavallı elimden mahcup oldum. Nâçâr geri çektim... Bu sırada dizlerinden aşağı inen redingotunun arka cebinden bir beyaz mendil çıkarırken, parmaklarında allı, yeşilli, mavili bir çok sahte, kaba yüzüklerin benimle eğlenir gibi sırıttıklarına dikkat ettim... Bilmem dudağımı öptüğü için midir, nedir? Mendiliyle bir tuhaf tarzda burnunu, dudaklarını sildi... Bizim Hacı Bacı'nın bunca senelik devşirimine muhalif bir devşirme icat ile mendili ortasından büzdü, büktü, sardı... (*Taklidini yaparak*) mindere kendisini attı... Hacıyatmaz gibi sallandı, sallandı, sonra dimdik kalktı... Bizim yeğen, bizim yeğenlikten çıkmış da a'ceb-ül-acâib bir makine şekline girmiş... Minderde oturamadı... Kanepede rahat edemedi... Beni, sevgili amcasını beğenmedi... Sözlerimi beğenmedi... Vaziyetimi beğenmedi... Yürüyüşümü beğenmedi... Bakışımı beğenmedi... Nefes alışımı beğenmedi... Of! beğenmedi, bir şeyimizi beğenmedi... Evin tertibini bozmağa, hepsini değiştirmeğe kalkıştı: Uşaklara kahve getirirken beyaz eldiven giymelerini, ahçı İbiş'in kafasına bir beyaz keten takke geçirmesini, vekilharç Köse Kâhya'nın her sabah tıraş olmasını istiyor, yıtınıyor, ısrar ediyordu. Bir gece, biraz nasihat vermek için odasına girdiğim zaman kendimi dehşetli bir manzara karşısında buldum: Bizim yeğenin burnunun altından kulaklarının hizasına kadar bir bezle bağlı çehresi sapsarı parlıyor... Ayaklarını karyola demirinin üstüne dayamış... Ellerini pamuklara sarmış, gözleri kapalı, kendisinden geçmiş,

yatıyor... Felâket! dedim, felâket!... Odadan dışarı fırladım... Hekim, aman hekim!... Evin içinde birbirimize girdik, çıktık. Biz hekimle usul usul odaya girerken yeğenim de şaşkın şaşkın karyolasından kalktı... Sofadaki kadınların «Kendisini öldürdü!» feryatları evi dolduruyor; yeğenim bu halden ürkmüş, kaçmak istiyor; biz tekrar yatması için yalvarıyoruz; ellerine ayaklarına sarılıyoruz. Bir kargaşalık, bir gürültü, bir patırtıdır gidiyor...

(*Bir parça tevakkuftan sonra*)

Nihayet iş anlaşıldı; yeğenim ertesi gün Kâğıthane'ye gitmeğe niyet etmiş... Yeni potinlere ayaklarını sığdırmak, kanı aşağı vermek hülyasıyle ayaklarını havaya kaldırmış... Yumuşasın, parlasın diye, yüzüne, ellerine krem sürmüş... Bıyıklarını dik durdurmak için bir cendere ile sarmış... Ve bu azâb ve eziyyet içinde uykuya, hâb-i râhata dalmış... Hem bundan sade, bundan tabiî ne olabilirmiş?... Bunlar o diyâr-i irfanda beş senelik geceli gündüzlü (*Gülerek ve öksürerek*) geceli gündüzlü bir tahsîl-i mütemâdînin semeresi imiş!... Anladınız mı?... Beş seneden sonra, Napolyonkârî bir vaziyet, Hümbertkârî bir saç, Vilhelmkârî bir bıyık... İşte bu kadar!... Yeni kafa olmak için bu kadarı kâfi imiş... Ah!

(*Geniş bir nefes alır*)

Bir sabah da baktım ki aşağıdaki büyük odada bir curcuna, bir kahkaha, bir tepişmedir gidiyor... Kapıyı araladım; yeğenim hemşiresini piyanoya oturtmuş, Hacı Bacı ile Kâhya Kadın, Nail Molla da dahil olduğu halde, halayıkların tekmiline dekolte olmak için kollarını sıvatmış, göğüslerini açtırmış, onlara kankan oynatmıyor mu?... «Lâhavle!» dedim, «Yâ sabûr!» dedim, olmadı. Hemen odaya atıldım; onun o pomatlı saçlarından yakaladım; selâmlığa aldım... Bizim yeğenin «Neşr-i medeniyyet» vazifesi imiş; kadın ninesine Boccace'ın hikâyelerini anlatmak, halayıklara «Moulin Rouge» sergüzeştlerini nakletmek «neşr-i medeniyyet» imiş!... Artık lâtifeye, şakaya mahal yoktu.

... Henüz hiddetimi teskîn etmeden aşağıdaki mutfaktan doğru bir gürültü, bir hırıltı fışkırdı... Bizim yeğen uzamış tırnaklarının ucuyle, keşkülüfukaranın fıstığından almak is-

temiş, ahçı İbiş, yeğenimin böyle mülevves tırnaklarını kesmeden mutfağa girmekten men'olunmasını benden rica için yerinden fırladığı sırada, o, biçarenin arabacı Pavli, ayvaz Haçador vasıtasıyle ellerini, ayaklarını tutturup daha şık, daha alafranga olmasını te'minen, biçarenin bıyıklarını tıraş etmeğe kalkışmamış mı? İbiş'in kafası kızmış; oklavayı bir eline almış, yanmış odunu diğer eliyle kavramış, savuruyor, ve «Namusum bir paralık oldu... Bu kapıda bir daha duraman... Ben giderin!...» diye avazı çıktığı kadar gürlüyor... Baktım, olmayacak; yeğenimi kurtardım, hareme tıktım... Buna bir ders-i ibret vermek sırası gelmişti; düşündüm, taşındım; hemen o günden itibaren buna bir iş bulmağa teşebbüs ettim; Anadolu'nun şöyle bir kıyıcığında bir seyâhat-i tecrübiyye icrâ etmesini kararlaştırdım... Zonguldak hatırıma geldi; «Zonguldak... Oh! Zonguldak!... Şimdi görürsün sen Moulin Rouge'da kankan oyununu... Ömrüne bereket Zonguldak!...» diyerek Zonguldak'ta bir maden mühendisliğiyle yeğenimi başımdan savdım.

Bu vakadan tam beş sene sonra, o şampanya gibi kabına sığmayan yeğenim, Zonguldak'tan avdet ettiği zaman, ayran gibi sâkin ve râkid, apışmış kalmıştı...

(*Hâristan*)

SAFVETÎ ZİYA

(1875 - 1929)

HAYATI : Safveti Ziya, İstanbul'da doğdu (1875). Mekteb-Sultani (Galatasaray lisesi) de okudu. Hariciye Nezâreti'nde (Dışişleri Bakanlığında) çalıştı, Şûrâ-yı Devlet (Danıştay) üyeliği, Anadolu Şimendüferleri neşriyat (yayın) müdürlüğü gibi görevlerde çalıştı; bir ara *Ziya* adlı günlük bir gazete çıkardı; Cumhuriyet devrinde Hariciye Protokol Şefi, Teşkilât Umum Müdürü oldu, Prag elçiliğine atanmasından iki ay sonra İstanbul'da öldü (25. 7. 1929).

ESERLERİ:

Roman:

1 — *Salon Köşelerinde* («Servet-i Fünun»da tefrikası: Temmuz - Ocak 1314 «1898 - 1899», c. XV - XVI, no. 385 - 412; kitap halinde bas. 1328 «1912»)

2 — *Yıldız Böcekleri* (resimli kitap» dergisinde tefrikası: 1324 - 1325 «1908 - 1909», c. I - II, sayı 1 - 12 [9 tefrika; yarım kalmıştır]

Hikâye:

3 — *Bir Safha-i Kalb* (1318 «1902», 1328 «1912»)

4 — *Hanım Mektupları* (1329 «1913»)

5 — *Kadın Ruhu* (1330 «1914»)

6 — *Silinmiş Çehreler, Beliren Simalar* (1924)

ROMANLAR

Edebiyat hayatına ilkin hikâyeler yazmakla giren Safveti Ziya, daha sonra yazdığı *Salon Köşelerinde* adlı romanıyle tanınmıştır. Yazarın, Meşrutiyet'ten sonra «Resimli Kitap» dergisinde yayımlanmağa başlayan *Yıldız Böcekleri* adlı romanı yarım kalmıştır.

SALON KÖŞELERİNDE

a. Halit Ziya Uşaklıgil'in anlatımıyle, «hayatta her şeye gayet gevşek râbıtalarla bağlı olan; bütün ömründe en kavi râbıtası iyi giyinmek, bol para harc ederek en geniş mikyasta yaşayıp eğlenmek, ve eğer bu ihtiyaçları tatmin etmişse, hattâ belki buna da pek lüzum görmeyerek, daima gülmek» ile günlerini geçiren; «Beyoğlu'nun salonlarında, Boğaziçi'nin mesîrelerinde muvaffakıyetleriyle kıskanılan, o zamanın en iyi vals eden, en güzel Fransızca ve İngilizce konuşan, Türk âleminin temâyüz etmiş güzel kadınlarına hulûl için en kurnaz çareler bulan» (*Kırk Yıl*, c. V., s. 71 - 72); bir biyografya yazarının anlatımıyle de, «Büyükada'da Yat Kulübü'nde verilen bir baloda frak içinde kalb sektesinden ölen» (İ. A. Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, 1946, s. 337) Safveti Ziya'nın bu eserinde, kendi hayatının izlenimleri görülür. Yazar, eserinin Meşrutiyet'ten sonra yapılan baskısının önsözünde, bu romanı nasıl yazdığını anlatırken şöyle der:

... Bir gün Halit Ziya ile Mehmet Rauf'un: «Niçin ufak hikâyelerle iktifâ ediyorsun, ehemmiyetli bir roman yazmıyorsun?» teşviki, Ahmet Hikmet'in: «Sen salon hayatında, milliyetimiz nokta-i nazarından geçirdiğin tecrübeleri, ihtisâsâtı, ba-

şından geçen ufak-tefek birtakım maceraları, hattâ akim kalmış maceralarını bile hayalinde istediğin gibi yaşatarak bir eser yazsan ne iyi ederdin. Bu zeminde şimdiye kadar bir eser yazılmadı. Bunu sen yazmalısın.» yolunda irşâdâtı sayesinde «Salon Köşelerinde» romanının esasları kuruldu.

Önsözün ilk cümlesi içinde şunları söyler:

... Bence pek kıymetdâr gençlik hâtıralarını ihtivâ eden şu romanın...

Roman kahramanı Şekip'i de şöyle anlatır:

Şekip, gençliğimin benim için pek kıymetdâr bir hâtıra-i husrânıdır.

b. Yazar, süslenip püslenip salonlarda toplanma, yiyip içip eğlenme, gevezelik, dans ve kadın avcılığı ile geçen bir hayatı hikâyeleştiren bu eserde, güzel giyinmek, salon nükte ve komplimanlarını becermek, Avrupalılar kadar iyi dans etmek, v.b. gibi davranışları, yurtseverlik, ulusseverlik diye göstermeğe kalkışmıştır. Eserde yer yer şöyle cümleler vardır:

** Büyük bir itinâ ile giyindim. Ne yapayım. Böyle yerlere gidildiği zaman isterim ki bizler de, Türk'ler de zarâfetimiz etvâr ve evzâmız, terbiye ve nezaketimizle nazar-ı dikkatı celbedelim. Bir fesli ile güzel bir kadının vals ettiğini görenlerin bir nazar-ı takdirle tevakkuf edip: «Şu genç ne güzel vals ediyor!» demelerini arzularım.*

** Fakat siz ne iyi vals ediyorsunuz... Bir Türk için bu harikulâde bir şey.*

Bu tarz-ı tahsîne canım sıkıldı. Münkesir bir seda ile dedim ki:

— Madmazel, maalesef bu sözünüzü bir iltifat olmak üzere telâkkî edemeyeceğim. (...) Neden bir Avrupalı için tabiî olan bir şey bir Türk için harikulâde olsun? Emin olunuz ki, madmazel, memleketimizde şimdi Avrupalılar kadar, belki de daha hissî, daha ahlâkî terbiye ve tahsil görmüş pek çok gençler vardır.

... Mendilini dudaklarının kenarına götürdü. Saçlarını düzeltti. Tevakkuf etti:

— İşte bunu severim, dedi; bir erkek vatanını, milletini sevmeli.

Yani, yazar, kendisinin bir kopyası olan kahramanını, «vatan, millet sevgisi» için dans ettirmiş, ve önsözde belirtiği üze-

re, «salon hayatında, milliyetimiz nokta-i nazarından geçirdiği tecrübeleri, ihtisâsâtı» böylece d.. getirmiştir.

Yine önsözde, II. Abdülhamit'in baskılı yönetimi devrinde yazılan bu romana, «birçok hürriyet-perverâne îmâlar, meşrutiyet-perverâne fikirler sıkıştırmağa muvaffak olduğunu» söylemektedir; o zamanın «hürriyet» ve «meşrutiyet» ülkesi İngiltere'den gelen bir kıza âşık olmanın hürriyete ve meşrutiyete âşık olma anlamına mı geldiği, yoksa eserde daha başka «gizli îmâlar» mı bulunduğu anlaşılamamıştır.

c. İki önemli edebiyat tarihçimizin bu eser üzerine yargısı şöyledir:

... Safveti Ziya'nın eserleri, hayatının sanatkârâne bir istihâle geçirmeden zabt edilmiş çiğ, dışında görülen bir lüks cilâsına rağmen, görgüsüzlük ve tefâhür akan, akisleridir. (Mustafa Nihat Özön: *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 1941, s. 249).

Emin Nihat Beyin kahramanları âdeta otomatlar gibi içleri boş olarak sevişirler. Hiçbir psikolojik realiteleri yoktur. Ecnebi kadın ile sevişme konusunun İstanbul'da geçen bir tekrarı olan «Salon Köşelerinde» de aynı boşluğa tesadüf ederiz. (Ahmet Hamdi Tanpınar: *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 1956, s. 267).

ç. Romanın baş kişisi Şekip, Pera-Palas'taki bir baloda rastladığı iki İngiliz kadınını, Maupassant'ın *Ölüm Kadar Güçlü* romanındaki iki kadın kahramana benzetir, onlarla tanışıp konuşursa, mutsuz olacağı kanısına kapılır; bir başka bölümde de, sevdiği İngiliz kızından baloda yüz bulmayınca, kendisini, Balzac'ın *Gorio Baba* romanındaki kahramanlardan birine, Paris sosyetesinde parlamak isteyip de hayal kırıklığına uğrayan taşralı Rastignac'a benzetir. (bk. örnekler 1, 2).

Bu iki benzetme, bize, yazarın hangi kaynaklardan esinlendiği, nelere özendiği konusunda ipuçları vermektedir.

d. Olayın gelişmesi, eser kahramanının ağzından şöyle özetlenmiştir:

... Tarih-i muâşakamızı tahlil-i hissiyyât nokta-i nazarından taksim etmek lâzım gelse idi, devr-i münâferet, devr-i teslimiyyet, hengâme-i sevdâ ve iftirâk namlarıyle üç devire tefrik edebilirdim.

[Yazar Şekip, Pera-Palas'taki bir baloda tanıştığı İngiliz kızı Lidia'ya tutulur, fakat kızın ilgisiz gibi görünmesi üzerine ilkin nefret ve mânevî öc duygularına kapılır, birtakım duygusal çatışmalardan sonra her ikisi de kendini aşka bırakır, kızın İngiltere'ye dönmesiyle her şey biter.]

I — Aşağıdaki parçada, Şekip'in, Pera-Palas'taki baloda İngiliz kızı Lidia ile annesini ilk görüşü anlatılmaktadır.

Öteki uçta pek hususî görüştüğüm bir iki aile bir köşede halka teşkil etmişler, yelpazelerin altında dedikoduya dalmışlardı. «Affedersiniz.», «Müsaade buyurur musunuz?», «Aman rica ederim!» cümleleri arasında süzülerek oraya şitâb ettim. Genç madamların eğildim ellerini öptüm, madmazellerin ellerini sıktım; aralarında tanımadığım iki kadın daha vardı. Onlara da hafifçe baş eğdikten sonra sandalyelerin gerisine çekilerek durdum.

Çok hikâye okuyanlar, okudukları hikâyelerin hayat-ı hakikiyyede misalini aramağa merak edenler o dakikada hissettiğim halecanı pek güzel tasavvur edebilirler. Evet, lâkırdı söylemekten men edecek kadar şiddetli bir halecanla o iki yabancı kadına nasb-i nigâh etmiş idim. Bunlar o derece birbirlerine benziyorlardı ki, ya ana kız, ya iki hemşire olduklarına vehle-i ûlâda hükmolunur idi. Derhal Guy de Maupassant'ın *Fort Come la Mort*'undaki düşes ile kerîmesi, Anny ile Annet hatırıma gelmiş idi. Kadınlardan gözlerimi ayıramıyordum. Ne müşâbehet, yarabbi!... Duruş, bakış, seda, evzâ... Mükerreren okuduğum ve her okuyuşta ağladığım o fecîâ-i aşkın ilk sahifeleri ayn-ı hakikat olarak pîş-i çeşmimde tecellî ediyor sandım.

Derhal yüreğime bir korku... mânasız, anlaşılmaz bir korku geldi; hissettim ki, bu kadınları, hususiyle bu genç kızı –ve o zaman nazarım bütün kuvveti ile tazesinin, mailisinin üzerine mün'atıf kalmış, genç kız da bilâ-ihtiyâr, kim bilir belki de tesadüfen dönüp bana bakmış idi– tanıyacak, onlarla konuşacak olursam mutlaka, mutlaka bedbaht ola-

cağım. Oradan savuşmak, onları tanımadan, bir daha yüzlerine bakmadan savuşmak, kaçmak istedim.

(*Salon Köşelerinde*, I)

2 — Aşağıdaki parçada, Lidia'dan ilgi görmeyen Şekip'in baloyu bırakıp evine dönüşü anlatılmaktadır.

Araba sarsıla sarsıla, (...) camları sallana sallana güçlükle, arzusuzlukla yürüyordu. Ben ise köşede büzülmüş, terli gömleğim soğuk soğuk göğsüme, arkama yapışmış, bütün vücuduma bir irtiâş-i maraz târî olmuş, başım arabanın gâh arkasına, gâh yanına çarparak gidiyorum.

Derken birdenbire Mis Lidia'yı düşündüm. Bu aczim; bu ye'sim içinde onun hâtırası beni son derece muztarib etti.

Nevmîdâne gözlerim kapandı ve derhal Lidia o vaz-ı mağrûrânesiyle karşıma geldi. Onu görüyordum, bir hakikat-miş gibi görüyordum; Pera-Palas'ın büyük salonuna girilecek kapının yanında fıstıkî meşinden sandalyede oturuşunu, gözlerini süzerek yelpazelenişini, üzerinde ter tanecikleri parıldayan omuzlarını, sînesini, yumuk çehresini görüyordum... Sonra vakurâne ilerliyordu, yanıma tekarrüb edişini, mağrur çehresini, süzük gözlerini hissettim.

— Aa... diyordu, sizi tanıyamıyordum...

Yine kalbim tekallüs etti, hızlı, geniş bir nefes aldım. Artık yerimde duramıyordum. Bir hareket, bir tebeddül, bir başkalık mutlak lâzım idi. Hissettim ki bu köşede kalacak, bu mütezelzil arabada yine böyle iki tarafıma çarpmakta devam edecek olursam fena olacağım. Bağırmak, haykırmak, bu tehâcüm-i efkâr-i siyahtan kurtulmak için olduğum yerden fırlamak istedim. Şiddetle arabanın kapısını açtım. Basamağa bastım, arabacıya:

— Dur hemşeri, dur, vazgeçtim, ineceğim!

diye haykırdım ve bastonumu alınca atladım. (...)

Sık adımlarla yürüyor, düşünüyordum:

Beni tanımamış, beni tanıyamamış idi. Onun indinde

benim vücudumla ademim müsavi idi... Ah o mağrur, o vakur kız acaba orada, o sandalye üzerinde bir ufk-i baîd ü mechulde kaybolmuş süzük nazarlarıyle neyi, kimi tanımağa, görmeğe çalışıyor, kimi düşünüyordu ve yanımdan nasıl geçmiş idi? Bî-his, benim vücudumden bî-haber... vakurâne, mağrûrâne, yolunun üzerinde görmek istemediği, tanımak istemediği, alâkadar olmadığı bir şeye, bir hâile tesadüf etmiş gibi daima o hayal-i mechul ü baîde tebessüm-rîz-i iltifât olarak geçip giderken:

— Aa... demiş idi, sizi tanıyamıyordum.

Şimdi hızlı hızlı yürüyordum. Tekmil kabiliyyet-i tahassüsüm, izzet-i nefsim gayr-ı muayyen bir hakaret altında kamçılanıyor, kanıyordu... Nefret ediyordum, o mağrur, o adem-i tenezzülle geçen genç kızlardan... bizleri kendilerine yabancı, kendilerinden uzak, başka bir âlemden, başka bir cemiyetten, başka bir mayadan addeden o halktan nefret ediyordum. Bütün kuvâ-yi şebâbım bir araya gelmiş, isyan ediyordu.

Onlara tahakküm etmek, onlara adem-i tenezzülle bakmak, böyle yapabilecek bir hale gelmek, onların arasında teferrüd etmek, onların kibr ü gururunu kırmak arzusu o dakika tekmil havâssımı istîlâ etti. Şiddetle:

— Ben de bu kızın kalbine mâlik olacağım, dedim; mutlaka, mutlaka bu kız da beni sevecek; beni görünce halecanlara uğrayacak; beni düşünecek; buradan gıderse Istanbul'u, benim vatanımı özleyecek; bu mağrur İngiliz kızının kalbi bir genç Türk'ün muhabbetiyle çarpınacak... Mutlaka, mutlaka..

Saat kulesinin önünde idim. Birdenbire batî sedasıyle saat on biri çaldı. Bir müddet durdum, dinledim. Bulunduğum sırttan deniz gözüküyordu. Her şey sâkit ve sâkin idi. Gemi, vapur direklerinin akisleri sath-ı âb üzerinde uzanıp gidiyordu; ufukta ince bir sis uyanıyor gibi idi. Karşıki dağların zirvesine, sırtların kenarına beyaz beyaz tüller yayılıvermiş, sanki bir dest-i mechul onları hafif hafif kımıldatıyordu.

Vücudumda bir ürperme duydum, bastonumu koltuğuma kıstırıp makferlanıma iyice sarıldım, acele acele yürümeğe başladım.

Şimdi garâibden olarak kendi kendime gülüyor, kendi kendimle istihza ediyordum, ve kendim için:

— Balzac'ın kahramanlarına döndüm.

diyordum. Balzac'ın «Rastignac»ı da bir balodan avdetinde böyle mükevkeb bir semaya karşı Paris kaldırımlarında durmuş, «Bu şehir benim olacaktır!» dememiş mi idi? Ben de onun gibi: «Lidia'nın kalbi benim olacak!» diyordum.

Tekrar hissiyyâtımı tedkik ettim, kendimi, kalbimi yokladım.

Böyle buhranlı zamanlarımda âdetim olduğu üzere kendi kendime hitâb ederek:

— Tabiî değilsin, Şekip, dedim; kendini aldadıyorsun, yavrum!... Mis Lidia'yı bir daha gördüğün anda seveceksin ve sonra ebediyyen muztarib olacaksın.

Yine o süzük gözler, o nîm mütebessim dudaklar, o kumral saçlar, o yumuk çehre, o beyaz omuzlar gözümün önüne geldi, bilâ-ihtiyâr yüreğim çarptı, bastonumu şiddetle savurdum:

— Ne olursa olsun, dedim; hayata, muktezâ-yı kadere tâbi olalım ve artık düşünmeyelim.

(*Salon Köşelerinde*, 1)

3 — Aşağıdaki parçada, Şekip ile Lidia arasındaki duygusal çatışma anlatılmaktadır.

... Salona girmek için mai atlas perdeyi açmak üzere elimi uzattığım sırada tehâlükle uzanan minimini bir elin mücellâ ve keskin tırnakları elimin üstüne bir hatt-ı hûnin nakş edivermesini müteâkib bir an içinde halecanlı sıcak bir nefes, gözkapaklarında ufak ufak ter tanecikleri parıldayan süzük bir çift yeşil göz, duru ve beyaz bir çehreye bir revnak u tarâvet-i fevkalâde bahş eden kalınca kırmızı dudaklar gözlerimi kamaştırdı. Ve kumral, mevcedâr, fakat hırçın, çılgın bir küme saç dudaklarıma bir buse-i garâm kondurdu. Yine oracıkta, o mai atlas perdenin işlemeleri, katmerleri, dalgaları arasında hararetli, mûnis –sevdâkâr diyeceğim geliyor– bir dest-i nermin tehâlükle elime sarıldı. Bu rüyâ-yı lâtîf-i nâgehâniden beni bîdâr eden bir sedâ-yı lâhûtî sordu ki:

— Elinizi yırttım, değil mi? Bakayım, rica ederim bakayım...

Elimi elinde habs ederek, fakat artık o mütehassis, o nevâzişkâr lemslere nâiliyyete lâyık görmeyerek bu defa müstehzileşmiş, sertleşmiş sedâsıyle dedi ki:

— Şüphesiz bundan sonra benden bir kat daha nefret edersiniz!

Ve bir teslîmiyyet-i meftûnâne ile minimini eline terk ettiğim o zavallı elimi bir lâkaydî-i muhakkırâne ile bırakıverince, dest-i ra'şedârım bir sukut-i elîm ile yanıma düşüverdi. Hüzn ü teessürümü, sevdâ-yi mecnûnânemi artık ketm edemeyerek boynumu büktüm, dedim ki:

— Benim kalbimi parçaladınız, yırttınız da bir şey demedim, sizden nefret edemedim de şimdi mi nefret edeceğim?

İki elini arkasına saklamış, öylece duruyordu. Şimdi süzük gözlerini büsbütün süzerek, âdeta kapayarak hafifçe içini çekti ve gizli bir şey söylüyormuş gibi yavaşça dedi ki:

— Ben hissiz, kalbsiz bir kızım; böyle hissî, ulvî, şairane sözleri anlayamam!

Bir müddet sükût ettik. İkimiz de pür-halecan, pür-heyecân-ı sevdâ idik.

(*Salon Köşelerinde*, V)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EDEBİYAT-I CEDİDE DIŞINDA KALANLAR

EDEBİYAT-I CEDİDE DIŞINDA KALANLAR

Batıdaki realist ve natüralist yazarların eserlerini örnek edinerek, konu, teknik ve anlatım bakımlarından Tanzimat devri romanlarıyle ölçülemeyecek kadar yeni ve ileri eserler veren ve «sanat için sanat» görüşünü benimseyerek yalnız aydın ve seçkin kişilere seslenen «Edebiyat-ı Cedide» topluluğunun dışında kalan birtakım hikâye ve roman yazarları daha vardır. Bunları başlıca iki bölüğe ayırabiliriz:

1 — Namık Kemal ve Ahmet Mithat geleneklerini sürdüren yazarlar:

Vecihi
Hüseyin Rahmi Gürpınar

Her ikisi de geniş halk topluluklarına seslenen bu yazarlardan birincisi, şairane tasvirler, mübalâğalar, aşırı duygusal ve acıklı olaylarla, Namık Kemal romantizmini sürdürmüş ve edebiyatımızda «piyasa romanı» diye anılan türün ilk örneklerini vermiştir. İkincisi, Batıdaki Realizm ve Natüralizm akımlarını benimsemekle birlikte, Ahmet Mithat geleneğini de sürdürerek, «toplum için sanat» görüşünü uygulamıştır.

2 — Dil, üslûp, ele alınan çevre ve kişiler bakımından Edebiyat-ı Cedide akımını izlemekle birlikte, araya aşırı duygusal ve acıklı olaylar da katarak, «piyasa romanı»nın daha alafranga örneğini veren yazar:

Safvet Nezihi

VECİHÎ

(1869 - 1904)

HAYATI : Vecihî, İstanbul'da doğdu (1869). Mühendishane'de okudu, istihkâm subayı oldu (1891), Nâfia Fen Heyeti'nde çalıştı, bir yandan da *İkdam* gazetesinde 1894'ten başlayarak ard arda tefrika ettirdiği romanlarıyle geniş bir ün kazandı. Kendi mesleğinde kolağası (önyüzbaşı) rütbesine kadar yükseldi. İçkiye aşırı düşkünlük göstermekte idi. Genç yaşta, kalb durmasından öldü (1904).

ESERLERİ.

Roman :

1 — *Mihridil* (1311 «1895»)
2 — *Mehcure* (1311 «1895»)
3 — *Hikmet yahut Mehcure'nin Kısm-ı Sânisi* (1314 «1898»)
4 — *Hurrem Bey* (1314 «1898»)
5 — *Sâil* (1314 «1898»)
6 — *Malik* (1314 «1898»)
7 — *Mes'ude* (1314 «1898»)
8 — *Müjgân* (1314 «1898»)
9 — *Çoban Kızı* (1314 «1898»)
10 — *Nerime*
11 — *Nedamet* (1314 «1898»)
12 — *Vuslat* (1314 «1898»)
13 — *Hasbihal* (1314 «1898»)
14 — *Sâkıb* (1314 «1898»)
15 — *Netice yahut Bir Yetimin Sergüzeşti* (1314 «1898»)

16 — *Hasta* (1315 «1899»)
17 — *Feryat* (1315 «1899»)
18 — *Harabe* (1315 «1899»)
19 — *Âkif* (1315 «1899»)
20 — *Sevda-yı Masumane* (1316 «1900»)

Uzun hikâye:

21 — *Halime* (1314 «1898»)

Hikâye:

22 — *Hikâye-i Müntehabe Mecmuası* (1314 «1898», içinde 5 hikâye vardır.)

1 — Vecihî, Namık Kemal üslûbunu taklit ederek, benzetmeler, mübalâğalar, şairane tasvirler. v.b. ile yüklü bir anlatımla yazmıştır:

Sevdiğini söyledi. Öyle söyledi ki, mezarda sual meleklerine arz-ı zât ederken belki bu kadar doğru ve müteheyyicâne söylemezdi.

Gözyaşlarını gösterdi. O kadar gösterdi ki, bir hazan hande i bahâra âşık olup da yazdan evvel kış gelse belki semâvât bu kadar yaş dökemezdi.

Derûnunun derece-i ızdırâbını izhâr teti. O derece izhâr etti ki, bir meyyitin keşf-i marazı için cesedi parçalanıp ciğerleri dışarı çıkarılsa esâs-ı temâruzu bu kadar celî görülmezdi. (*Mehcure*)

2 — Kişi tasvirlerinde de Namık Kemal yolunu izlemiştir:

Her zaman perişan gisûlar içinde arz-ı envâr eden gerden-i sîmi, bedir halinde bulunan mehtâb-ı cemâlinin sîne-i sâfına düşmüş bir serv-i sîmîni idi ki, hangi nazar taallûk etse hayalhâne-i efkârında serv-i sîmin kadar nûrânî, şeb-i mehtâb kadar rûhânî emeller peydâ etti. (*Mehcure*)

3 — Halka seslenen bir yazar olduğu için, tasvirler ve duygusal çıkışlar dışında, -yine Namık Kemal üslûbuna uygun olmakla birlikte- daha açık bir anlatımla yazmağa çalışmıştır. Namık Kemal yolundaki özentili yerlerde yabancı sözcük ve kurallarla yüklü bir dil, onun dışında oldukça sade bir dil kullanmıştır. Özellikle halktan kişilerin ve çocukların ağzından yazılan yerlerde, konuşma dilinin -deyimlerden söyleyiş biçimlerine kadar- başlıca özelliklerini başarı ile kullanmıştır (aşağıdaki cümleler iki kadının konuşmasından alınmıştır):

* *İster gel ister gelme, neme lâzım? Dün beni akşama kadar beklettikten sonra...*

** Â! vallahi senin hastalığın da pek titiz oluyor.*

** Yok, şimdiye kadar seni bekletmiş olsam yüreğim yanmaz.*

** Kuzum, ben işim olacağını bilir miyim?*

** Abla, darılma ama, vallahi sen bir tuhaf olmuşsun!*

** Adam sen de! İyi adam öyle karıyı atır mı?*

** Nasıl ne bilir? Kuzum, o günler geçmiş. Şimdiki erkekler şeytana benziyorlar. Öyle kolay kolay külâh giymiyorlar*

** Allah Allah! Sokağa terlikle çıkacak değil a!*

** Neme lâzım canım! İstediğini oynatıyor a, sen ona bak! Ey, kime varmış? onu söyle... (Mehcure)*

4 — Eserlerinin konuları, edebiyat beğenisi gelişmemiş okuyucuların duygularını, ayrılık, hastalık, ölüm, öksüz kalan çocuklar, üvey ana zulmü, v.b. gibi olaylarla gıcıklayıp gözyaşı döktürecek yolda düzenlenmiştir.

5 — Tanzimat romanının ilk dönemecindeki özelliklerin hemen hepsine geniş ölçüde yer verilmiştir:

a. Yazar, olayı anlatırken, kendi kişiliğini gizlememiş, okuyuculara seslenerek hikâyeyi yürütmüştür:

** Yukarda arz olunduğu vechile, Mükerrem kalabalıktan o kadar mahzûz olmazsa da...*

** Âtîde arz edeceğimiz hâl Mükerrem'in mukaddemât-ı ahvâliyle kâmilen ma'kûs olduktan başka... (Mehcure)*

b. Ayrıca, kişilere karşı da yansız davranmamış, onlara acıdığını ya da kızdığını, *zavallı, biçare, herif, karı, alçak, mel'un,* v.b. gibi sözcükler kullanarak belli etmiştir:

** Ziyâ-yı şems, biçare Mehcure'nin nûr-i nigâhı gibi söndü.*

** Herifin taşlar arasında ezilecek taş yüreğine mektup zerre kadar tesir etmeyip...*

** Karı, alçak vicdanının hissiyyâtını tasvire başlayarak...*

** Çıkası gözlerine diken olan rakîbesinin âlem-i hayattan çıktığını işitince... (Mehcure)*

c. Kişiler tek yönlüdür; iyiler çok iyi, kötüler çok kötüdür.

ç. Sonunda iyiler mutluluğa erişir; kötüler, ya da suçlular yaptıklarının cezasını çekerler.

d. Tesadüflere epey yer verilmiştir.

6 — Vecihî için, Mustafa Nihat Özön'ün ileriye sürdüğü: «Namık Kemal'in kötü bir taklitçisidir... Hikâye hakkında en iptidaî bir fikirden bile mahrum olduğu, eserlerinin tertip ve inşasıyle edasından açıkça anlaşılmaktadır.» (*Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 1941, s. 257) yolundaki yargı, son yıllara kadar tekrarlanıp durmuşsa da, Vecihî'nin başlıca kusuru, Realizm akımının başladığı sıralarda, o yola hiç aldırış etmeyip, Namık Kemal yolunu on sekiz yıl geç olarak sürdürmeğe çalışmasındadır. Aynı çağda, aynı yolda eser veren Ahmet Rasim, Mehmet Celâl v.b. den, gerek eserlerindeki olay örgüsü, gerek anlatım, gerek kişilerin hayata daha yakın olmaları bakımlarından katkat üstün olduğu gibi, hikâyenin anlatılışında konu dışı bilgilerle vakanın yürüyüşünü ikide bir durdurmayıp sonuca doğru kesintisiz olarak ilerletmesi bakımından da Ahmet Mithat'tan daha başarılıdır. Yazar, aynı eserleri on - on beş yıl önce yazmış olsaydı, Tanzimat edebiyatının bellibaşlı romancılarından sayılacağı ve yalnız yarı-aydın okuyucuları değil, başlıca yazarları da etkileyeceği tahmin edilebilir. Nitekim, kendi devrinde dahi, edebiyatımızın başlıca büyük romancılarından Hüseyin Rahmi üzerinde etkisi olmuştur: Vecihî gibi yazıp yazamayacağı konusundaki bir iddia üzerine *İffet*'i yazdığını bildiren Hüseyin Rahmi'nin en ünlü romanlarından biri olan *Tesadüf* üzerinde de, *Mehcure* romanının konu bakımından etkisi göze çarpmaktadır. (Her iki eseri konu bakımından karşılaştırınız).

MEHCURE

a. Mehcure, yazarın ikinci romanıdır. İlkin *İkdam* gazetesinde tefrika edilmiştir. Kitabın önsözünde belirtildiğine göre. yazar, ilk eseri olan *Mihridil*'in «gördüğü rağbet-i umumiyye» üzerine bunu yayımlamıştır. Mehcure, arkası *Hikmet*'le birlikte, yazarın en ünlü eseridir.

b. Kimi yerlerde olaylar ve kişilerin davranışları «inandırıcı» görünmemektedir. Sözgelimi, kadın - erkek ilişkilerinin alabildiğine sıkı olduğu ve gözhapsinde bulunduğu bir çağda, Râ-

nâ'nın –hem de gün ortasında– âşığının evine gitmesi, ya da onu –yine gündüzün– kendi evine alması gerçeğe uymamaktadır. İki kez evlenen Mükerrem, her iki evlenmesinde de, gerdeğe girdigi gece heyecanından ve sevincinden, ilkin tek kelime konuşamaz, saatlerce ağlar, ancak gece yarısına doğru, yavaş yavaş çoğalan bir cesaretle «serv-i sîmîni kucaklar gibi, sevgilisinin gerden-i sîmîni (gümüş gerdanı) üstüne kolunu uzatır.»

c. Kimi yerlerde ise, gözlemlerden yararlanılarak, gerçeğe uygun sahneler anlatılmıştır. O devirdeki Çırpıcı ve Kâğıthane gibi «mesire»lerin (gezme yerlerinin) anlatılışı başarılı sayılabilir.

ç. Kişileri alabildiğine kötüleme ya da yüceltme yolu tutulduğundan, ruh hallerinin anlatılışında da genel olarak aşırılığa gidilmiştir. Bununla birlikte, arada bir, başarılı sayılabilecek ruh çözümlemelerine de rastlanmaktadır. Sözgelimi, karısının üstüne evlenmek isteyen adam, tam o sıralarda kadının hastalanmasından üzüntü duyar; fakat bu üzüntü, kadına acımasından değil de, yapmak istediğini öyle bir durumda söyleyip yapamamasından doğmaktadır; kadının öleceğini öğrendiği zaman da, ikinci kez evlenme işinin kolaylaşacağından dolayı sevinir (bk. 1. örnek).

[Mehcure, sahaf esnafından Âkif Efendinin kızıdır. Günlük kazancıyle yaşayan, servete değil, iyi ahlâka önem veren Âkif Efendi, kızı Mehcure'yi çok iyi yetiştirir. Büyüyünce çok güzel bir kız olan Mehcure'yi pek çok kimse isterse de, Âkif Efendi, kendi düşüncesine uygun birini bulmadıkça vermez. Mehcure, bir gün, yakın komşusuyle Çırpıcı çayırına gezmeğe gider. Komşusunun yeğeni Mükerrem, orada bir ağaç arkasına gizlenip kızı gözetler. Bu gezmeden birkaç gün sonra Mehcure'yi Mükerrem'e isterlerse de, Âkif Efendi vermez. Delikanlı bir hileye başvurur, kızın aşkından yataklara düşmüş gibi görünüp, gerek Mehcure'yi, gerek Âkif Efendiyi kendine acındırarak istediğini elde eder. Bu evlenmeden Hikmet ile Enise adlı iki çocukları olur. Bu arada, Mehcure'nin babası ile annesi ölür. Mükerrem, evlenmesinden altı yıl sonra, Kâğıthane gezmesinde tanıdığı Rânâ adlı oynak bir dul kadınla ilişki kurar, evine bakmaz olur. Kocasının cebinde ve çekmecesinde bulduğu mektuplardan durumu öğrenen ve iki çocuğuyle

sefalet içinde kalan Mehcure, yataklara düşer, günden güne erir, hastahaneye kaldırılır. Mükerrem, hasta karısını hiç yoklamaz; onun ölmesini dahi beklemeden, Rânâ ile evlenir. Mükerrem'in Rânâ ile gerdeğe girdiği gece, Mehcure hastahanede inleye inleye ölür. Rânâ, Mükerrem'den hevesini aldıktan sonra, Rıfkı adlı bir gençle düşüp kalkmağa başlar; bir yandan da, üvey çocukları Hikmet'le Enise'yi hırpalar. Hikmet, bu zulümden kurtulmak için evden kaçar. O sıralarda Rânâ da babasının evine gider ve yalancı tanıklarla kocasından boşanır. Mükerrem, kederinden kendini öldürür. Çocuklar büsbütün ortada kalır.

Aynı konuyu sürdüren «Hikmet» romanında ise, Hikmet ile Enise'nin el kapılarında evlâtlık oluşları, sonunda, Cazip Bey adlı iyiliksever biri tarafından yetiştirilip evlendirilerek mutluluğa erişmeleri; öbür yandan, Rıfkı ile evlenmiş olan Rânâ'nın onu da aldatmağa başladığı, günün birinde Rıfkı tarafından öldürüldüğü, Rıfkı'nın da hapishanede öldüğü anlatılmıştır.]

1 — Aşağıdaki parçada, Mehcure'nin hastalanışı anlatılmaktadır.

Evin ve çocukların tarz-ı maîşetleri yukarıda arz olunmuştu. O hali intâc eden esbâb –ki Mükerrem bütün kazancını Rânâ'nın ikmâl-i hevesâtına hasretmesi idi– o suretle zaten evin hizmetçi vesairesi savulmuş ve bütün hizmet Mehcure'nin üzerine kalmış olduktan başka, parcalanmış bir yürek, zedelenmiş bir sîne ile fikren ve fi'len bunca bâr-ı giran altında ezilmesi kifâyet etmezmiş gibi bir de –alel-ekser geceleri üçe dörde kadar aç kalan– çocuklarının hâl-i sefaletlerini düşünürdü.

... Mehcure, gıdâ-yı hayat olan iki saatlik uykusundan mahrum, yani geceleri uyuyamaz oldu. Vücuttan bütün bütün düştü. Tâb ü tüvânı, tedbir-i refâhı gibi mahv oldu.

Mükerrem ise, parçalanıp topraklara giresi gönlüne, mahv olası arzusuna o derece mahkûm idi ki, Mehcure'nin bu suretle başlayan mukaddime-i maraz bir-bir buçuk ay zarfında sîmâsını, rengini değiştirerek çocukların bile nazar-ı dikkat ve eseflerini celb etmiş iken biçare kadın elden bırakmak istemediği gayretten kâmilen mahrum olup da yatağa

düşünceye kadar hasta olduğuna bile vâkıf değildi. Hattâ inanılmayacak derecede gariptir ki, Mehcure firâş-ı enîne serilip de bir yudum su verecek bir meded-res vürûduna ecel kadar muntazır olduğu zaman, Mükerrem o bedbahtın gösterdiği levha-i dil-hırâşa acımaktan ziyade, artık herhalde Rânâ'yı nikâhına kabul etmek kararını vermiş olduğundan, o aralık böyle bir müşkil, bir mâni zuhûr ettiğine teessüf eymekte idi.

Mehcure, hayatından nevmîd olmuştu. Fakat zaten o hayattan memnun bulunmadığı cihetle eceline teşne denilecek bir hâlde ise de babalarının sağlığında yetim kalmış iki masum evlâdını bir de öksüz etmek istemediğinden iâde-i âfiyeti arzu eylerdi.

Bu hâtıra ilcâsıyle, kendi hâline kalırsa düşünmek ihtimali olmadığını anladığı Mükerrem'i ikaaz ederek bir tabib taleb etti. Mükerrem, iâde-i sıhhatten ziyade hastalığının ne kadar imtidâd edeceğini anlamak için tabıbin celbinde fâide gördü. Gelen doktor ise kendisine sûret-i hafiyyede:

— Hasta tehlikelidir. Bir ân evvel davranmak lâzım gelirdi. Maamafih elden gelen gayrette kusur olunmaz. Fakat inâyet Allahtan.

cevabıyle beraber, berâ-yi tesliye tertîb ettiği ilâçların reçetesini vererek avdet eyledi.

... Hastada zaaf, dermansızlık, iştahsızlık günden güne tezâyüd üzere idi.

Tedrîcen bir hale geldi ki, görülen mecbûriyyet-i kat'iyye üzerine hemen iki günde bir tabib celbine ihtiyac hâsıl olup tedavisine gelenler ise kendisinden asla ümid olmadığını beyan ederlerdi. (...)

*

Mükerrem'in Rânâ hakkındaki fikr-i mahsusu arz olunmuştu. Mehcure'nin hastalığından evvel karıdan gördüğü şiddet-i tazyik üzerine Mehcure'yi irzâ edip de ikinci akde husûl-i muvâfakatine çâre-cû iken bu yolda bir mâni-i müşkil zuhûru pek ziyade teessüfünü mûcib olmuştu. Binaenaleyh onun âfiyeti için değil ancak emel-i mel'ûnuna bir an evvel vâsıl olmak için iâde-i âfiyetine çâr çeşm ile muntazır iken etıbbâ-

dan sıhhat-ı muntazaranın nâ-kaabil-i avdet olduğunu istihbâr eyledi. İşte o zaman-ı kıyâmet-nişanda Mükerrem makberede define arar, daha doğrusu ölü soyar gibi kendi matlubunu Mehcure zavallısının mahvında görerek Azrail'i zindanda beşâret bekler gibi beklemeğe başladı. (...) Gözünün önünde zaten boyunları bükülmüş olan yavruları zîr-i tesirinde kaldıkları bâr-ı girân-ı sitem altında tabutunu yüklenmiş emvât gibi Azrail'i ağlatacak bir hâl-i inkisâr gösterdikleri hâlde, o, âtîsindeki ümidinden başka hiç bir şey görmemekte idi.

(*Mehcure*, XVI - XVII)

2 — Aşağıdaki parçada, hastahanede son günlerini yaşayan Mehcure'nin, kendisini görmeğe gelen çocuklarıyle konuşması, bu arada, o gün Mükerrem ile Rânâ'nın evlendiğini öğrenmesi anlatılmaktadır. Bu parçada, konuşma dili başarı ile kullanılmıştır.

Mehcure — Ne o, yavrularım?... Siz ağlamışsınız.

Hikmet — Hayır anneciğim, ağlamadık.

Mehcure — Gözlerinizden belli.

Hikmet — Ağlamadık.

Mehcure — Enise... Kızım, niçin ağladın?

Hikmet, validesini müteessir etmemek fikriyle ağladığını ketme çalıştıysa da Enise çocukluğu hasebiyle suâl-i vârid üzerine ağlamağa başladı. Mehcure bu hali görünce:

— Yarabbi, öleceğim!... Kızım niçin ağlıyorsun?

Enise — Anneciğim.

Mehcure — Yavrum.

Enise — Sabahleyin babam dedi ki...

Mehcure — Ne dedi?

Enise — «Annen gelecek» dedi.

Mehcure — Sonra?

Enise — Sonra, bekledim bekledim, gelmedin.

Mehcure — Ben nerden geleyim a yavrum?

Enise — Ne bileyim ben. O öyle dedi.

— Sen «Annemi isterim» mi dedin?

— Yok... Ben bir şey demedim.

— Ey... neden... öyle söyledi?

— Bilmem. Evde... evde bir kalabalık vardı.

— Ha?

— «Bunlar kim?» diye sordum.

— Ey?

— «Annen gelecek.» dedi.

— Sonra?

— Sonra, bekledim bekledim, gelmedin.

— Evet?

— Sonra ben gittim sordum. «Annen içeride.» dedi.

— Ey?

— Gittim, aradım, bulamadım. Orada bir kadın vardı.

— Kadın mı?

— Ha, «İşte annen o!» dedi.

— (Telâş ile) Sonra?

— Ben de «Öyle anne istemem. Ben kendi annemi isterim.» diye ağlayarak buraya geldim.

— (Önüne bakarak) Ya!...

Arada bir iki dakika sükût ile vakit geçirdikten sonra Enise validesinin yatağına atılıp ağlayarak boynuna sarıldı:

— Kuzum anneciğim! Sen iyi ol da artık gel. Gel de o kadın gitsin, e mi?

İşte bu hâl-i hazîn öyle sîne-şikâf, öyle can-sûz bir manzara teşkil etmişti ki, biçare Mehcure'nin kabz-ı rûhu o saat içinde mukadder olsa belki melek-ül-mevt bile tekarrub edemezdi.

(*Mehcure*, XXIII)

HÜSEYİN RAHMİ GÜRPINAR

(1864 - 1944)

HAYATI : Hüseyin Rahmi, İstanbul'da doğdu (17. 8. 1864). Babası, hünkâr yaverliğinde bulunmuş olan Sait Paşa'dır. Henüz dört yaşlarında iken annesi öldü, o tarihten sonra İstanbul'da teyzesinin ve büyükannesinin yanında kaldı. Önce Ağayokuşu Mahalle Mektebi'nde, sonra Mahmudiye Rüşdiyesi'nde okudu, bir yandan da özel bir öğretmenden Fransızca öğrendi. Mahrec-i Aklâm denilen İdadi'yi bitirdikten sonra Mekteb-i Mülkiye'ye girdi; orayı bitirince Adliye Umûr-i Cezaiyye Kalemi'nde memur oldu, bir süre İkinci Ticaret Mahkemesi'nde âzâ mülâzımlığında bulundu, bir süre de Nâfia Nezareti Tercüme Kalemi'nde çalıştı; Meşrutiyet ilân edilince (1908) devlet memurluğundan ayrılarak hayatını yazılarıyle kazanmağa başladı.

Daha rüşdiyede öğrenci iken, *Gülbahar Hanım* adlı bir oyun yazdı. Basılan ilk yazısı *İstanbul'da Bir Frenk* adını taşımaktadır; bu yazı, *Ceride-i Havadis* gazetesinde çıkmıştır. Fakat onun tanınmasına yol açan önemli ilk eseri *Şık* romanıdır. Bunu Ahmet Mithat'a gönderdi, eser *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde tefrika edildi (1889), sonra kitap halinde basıldı. O tarihten başlayarak, *Tercüman-ı Hakikat*, daha sonra *İkdam* (1894) gazetelerinde çalıştı, *İkdam*'da ard arda yayımladığı altı romanı ile ünü çok genişledi. Meşrutiyet devrinde Ahmet Rasim'le birlikte *Boşboğaz* adlı bir mizah dergisi çıkardı (1908), bu yüzden mahkemeye verildi, beraet ettiği halde, dergisi kapatıldı.

Meşrutiyet'ten sonra eserleri *Sabah, Vakit, Zaman, Cumhuriyet, Son Posta*, v.b. gazetelerde çıktı. 1924 yılında *Ben Deli miyim?* romanı yüzünden bir kere daha mahkemeye verildi, fa-

kat yine beraat etti. Son yıllarında milletvekili seçildi (1935 - 1943); İstanbul'da, Heybeliada'daki köşkünde öldü (8. 3. 1944)

ESERLERİ :

Roman :

1 — *Şık* (1305 «1889», 1336 «1920», 1964, sade dille 1968)
2 — *İffet* (1312 «1896», 1927, sade dille 1966)
3 — *Mutallâka*, (1314 «1898», 1927, *Evlât Hatırı* adıyle 1961)
4 — *Mürebbiye* (1315 «1899», 4. bas. 1960, sade dille 1966)
5 — *Bir Muâdele-i Sevda* (1315 «1899», 1946)
6 — *Metres* (1315 «1899», 3. bas. 1945, sade dille 1965)
7 — *Tesadüf* (1316 «1900», 1945, sade dille 1967)
8 — *Nimetşinas* (1317 «1901», 3. bas. 1927, sade dille 1968)
9 — *Şıpsevdi* (1327 «1911», 1946, sade dille 1965)
10 — *Kuyrukluyıldız Altında Bir İzdivaç* (1328 «1912», 1958)
11 — *Sevda Peşinde* (1328 «1912», 1948)
12 — *Gulyabani* (1328 «1912», 4. bas. 1961, sade dille 1969)
13 — *Cadı* (1330 «1912», sade dille 1967)
14 — *Hakka Sığındık* (1335 «1919», 1950)
15 — *Toraman* (1335 «1919», 1948, sade dille 1969)
16 — *Hayattan Sayfalar* (1335 «1919», 1940, sade dille 1970)
17 — *Son Arzu* (1338 «1922», 1948, sade dille 1968)
18 — *Tebessüm-i Elem* (1339 «1923»)
19 — *Cehennemlik* (1340 «1924», sade dille 1966)
20 — *Afsuncu Baba* (1340 «1924», 1954, sade dille 1966)
21 — *Ben Deli miyim?* (1341 «1925», 1954, sade dille 1965)
22 — *Billûr Kalb* (1926, sade dille 1967)

23 — *Tutuşmuş Gönüller* (1926, sade dille 1968)
24 — *Evlere Şenlik, Kaynanam Nasıl Kudurdu?* (1927, 1955)
25 — *Muhabbet Tılsımı* (1928, sade dille 1969)
26 — *Mezarından Kalkan Şehit* (1929, 1966)
27 — *Kokotlar Mektebi* (1928/1929, 1968)
28 — *Şeytan İşi* (1933, 1944, 1970)
29 — *Utanmaz Adam* (1934, 3. bas. 1969)
30 — *Eşkıya İninde* (1935, 3. bas 1968)
31 — *Kesik Baş* (1942, 1963)
32 — *Gönül Bir Yeldeğirmenidir, Sevda Öğütür* (1943)
33 — *Ölüm Bir Kurtuluş mudur?* (1945)
34 — *Dirilen İslelet* (1946, 1970)
35 — *Dünyanın Mihveri Kadın mı, Para mı?* (1949)
36 — *Kaderin Cilvesi* (1964)
37 — *Deli Filozof* (1964, 1969)
38 — *Acı Gülüş* (1967)
39 — *Can Pazarı* (1968)
40 — *İnsanlar Maymun muydu* (1968)

Uzun hikâye:

41 — *Meyhanede Hanımlar* (1340/1341 «1924/1925», 1947)

Küçük hikâye:

42 — *Kadınlar Vâizi* (1336 «1920», 1960, sade dille 1966)
43 — *Namusla Açlık Meselesi* (1933)
44 — *Katil Buse* (1933)
45 — *İki Hödüğün Seyahati* (1933, 4. bas. 1960, sade dille 1966)
46 — *Tünelden İlk Çıkış* (1934)
47 — *Gönül Ticareti* (1939)
48 — *Melek Sanmıştım Şeytanı* (1943)
49 — *Eti Senin Kemiği Benim* (1963)

I. ROMANLAR

Hüseyin Rahmi, ilk eserlerinden son yazılarına kadar hep aynı özellikleri sürdürmüştür.

Romancılığının başlıca özellikleri şunlardır:

1 — Genel olarak Realizm etkisi altındadır. Hemen bütün eserleri birer gözlem ürünüdür. Bu konuda kendisi şöyle demektedir:

Bir sanatkâr tabiat ne kadar vuzûh ve sıdk ile istinsâh edebilirse eserine o kadar ruh vermiş olur. İcatta hiçbir muhayyile tabiat kadar zengin ve rengîn olamaz. (*Son Arzu*, mukaddime)

Roman ahlâkın aynasıdır. Onun objektifi gördüğü manzarayı alır. (*Ben Deli miyim?* savunması, «Vakit» gazetesi, 1 Ekim 1340 «1924»)

Hüseyin Rahmi'yi yakından tanıyan bir yazar da, bir konferansında, onun çalışma yöntemini şöyle anlatmıştır:

Kendisinin birçok not defterleri vardır, bir yerde otururken, yolda giderken filân dikkate şâyan bir vaka oldu, bir müşahede filân geçti mi hemen defterine not eder, sonra romanda sırası gelince bu malzemeyi kullanır. (Refik Ahmet, *Hüseyin Rahmi Bey, Hayatı ve Eseri:* Güzel Sanatlar Birliği'nde verilmiş bir konferans; «Darülbedayi» dergisi, 1932, no. 35)

2 — Kimi eserlerinde, Natüralizm etkisi altındadır. Claude Bernard'ın bilime uyguladığı deneyim (experimentation) i Zola romana uygulamış ve böylece «Deneysel Roman» (Le roman expérimental) meydana gelmişti. Hüseyin Rahmi de, kimi eserlerini bu yöntemle yazmıştır (*Mürebbiye, Hayattan Sayfalar, Ben Deli miyim?*)

Yazar, Natüralizm üzerine düşüncelerini *Mürebbiye* romanında bir kahramanın ağzından şöyle anlatmaktadır:

Ahlâkıyyundan olmak için ahlâksızlığı tedkik etmek icap

eder. (...) Eski «moral» ile yenisini ve bilhassa edebiyat ile «moral»i yekdiğerinden tefrik etmek lâzımdır. (...) Ahlâkıyyün-i kadîme levse el değdirmeden bunun mahiyyâtı hakkında hüküm ve rey vermek iddiâ-yi garibinde bulunurlarmış. (...) *«Naturalisme» ve «experimentalisme» usulleri edebiyata tatbik edileli beri, tedkik ve tahrir yolları değişti. «Claude Bernard»ın usul-i tecrübiyyeyi «fizyoloji»ye, tıbba tatbikinden sonra roman usul-i tedkikiyyesince fünün-i tecrübiyye idâdına girmek istidadını gösterdi.* (...) *Bu kaideye tebaan biz de romanlarımızda yaşatacağımız âzâ-yi vak'ayı tabiattan birer «tip» örnek olmak üzere intihâb eder, bunların vâlideyn ve ecdadlarından irsen ahz edecekleri bünye ve mizac ve ahvâl-i sâire-i hulkiyyeleriyle sonradan içinde yaşayacakları âdât, ahlâk ve usûl-i maîşeti nazar-i i'tibâra alarak filân şerâit-i hulkiyye ile doğup ve filân ahval-i ictimâiyye üzere yaşayan bir adamın sergüzeşt-i ömrü, tesadüf edeceği vukuât-i hayâtiyyeye nazaran tabiaten ne yolda güzerân olmak ve ne gibi netâyic göstermek icab ediyorsa, bunu son derecede bir mutâbakat-i tabiiyye ile tasvir ederiz.* (*Mürebbiye*, s. 40 - 44; 1315 «1899»).

Ben Deli miyim? romanı aleyhinde açılan dâvada, eserini savunurken, şöyle demiştir:

Bugün Natüralizm, Realizm'in fennî hududu dahilinde bir hikâye yazmak büyük bir ihâtaya lüzum gösteren derin bir ilimdir. Güneşiyle, havasıyle, ictimâiyyâtı ve ahlâkıyle, iyi kötü mizac ve âdetleriyle, hâsılı bütün müessesâtıyle bir muhit alacaksınız. Sonra her tabakadan intihâb edeceğiniz kahramanlarınızın ruhlarına hulûl ile, namuslu, namussuz, terbiyeli, terbiyesiz, mağdur, gaddar, zâlim, mazlum şahsiyetleri bir vaka içinde, tabiatta gördüğünüz gibi yaşatacaksınız. İctimâî türlü türlü müşterek yaraları açacaksınız. Frengi, cinnet gibi feci' emrâzın irsî te'sirâtını göstereceksiniz. Tabible beraber fahişelerin muayenesine gideceksiniz, morga gireceksiniz, teşrih masasının başında çürümüş etleri, sinirleri karıştıracaksınız. Fenn-i hakikat namına yürüyecek ve insanlardan hiç bir şey gizlemeyeceksiniz. Hakikî hikâyecilik bütün ulûmu, fünûnu ihtivâ eden, her fenalığı, her marazı, her gizli fesadı, yarayı aydınlığa çıkaran yüksek bir kudrettir. (*Ben Deli miyim?* savunması, «Vakit» gazetesi, 1. 10. 1340 «1924»).

3 — Natüralizm etkisinin sonucu olarak, kimi eserlerinde

baştan sona, kimi eserlerinde de yer yer, hayatın çirkin, bozuk, gülünç yanlarını alır, bu yanları açığa vurur. Kendisi şöyle demektedir:

** İnsanların kabahatlerini, günahlarını kendilerine açık olarak göstermeli ki, onları tekrardan kaçınsınlar. İnsanlık odur ki, başkalarının yanında yapmaması lâzım gelen şeyi, yalnızken de yapmamalı. Bunları söylemek lâzımdır. Nice adamlar, herkesçe fena tanınmış mevzular etrafında söz söylemişlerdir. Edebiyatın çerçevesine her şey girer, fecâat ve istikrâh bile.* (*Hüseyin Rahmi ile*, «Yeni Adam» dergisi, 1941, no. 324).

** Romanın fezalar kadar geniş sâhası her mevzu için açıktır. İctimâî ve bünyevî her marazın her çeşidi bütün üryanlıklarıyle hikâyelere girer.* (*Hâkimlere, Kaarilerime, Efkâr-ı Umumiyyeye*, «Son Telgraf» gazetesi, 23. 9. 1340 «1924»)

** Herhangi bir sanat eseri bir mezbeleyi, bir cifeyi de tasvir etse, hakikate mutâbakatı itibarıyle nezîhtir.* (*Ben Deli miyim?* savunması, «Vakit»)

Birçok eserlerinde kötülük, ikiyüzlülük ve gerilikle savaşan yazar, yine bu yüzden pek çok saldırıya uğramış, hattâ mahkemeye verilmiştir:

** Her eserimin intişârında lâ-akal yarım düzüne tahkirname alırım. Birçok mürainin bamtellerine, amansız noktalarına sıkıca basmış olduğumu anlar, kendi kendimi tebrik ederim.* (*Cadı Çarşı*, 1329 «1913», s. 65)

** Etrafımda hoşnutsuzluklar varsa, yaranın üzerine bütün kuvvetimle başparmağımı bastığım içindir.* (*Hâkimlere, Kaarilerime, Efkâr-ı umumîyeye*, «Son Telgraf»)

** Müddeiumumi istiyor mu ki, roman, gördüğü çirkinlikleri, yaraların kokusunu değiştirsin, riyâ, cehil ve taassuba âlet olarak hakikati diri diri gömdürmeğe razı olsun?... Hayır efendim, hayır! Hiçbir hükûmet, hiçbir memleket, sanatı asaletinden sovup yalancı şahitlik derecesine indiremez.* (*Ben Deli miyim?* savunması, «Vakit»)

4 — Hüseyin Rahmi, toplum hayatımızda Tanzimat'la başlayıp Meşrutiyet, Birinci Dünya Savaşı, Cumhuriyet gibi türlü dönemler gösteren değişmelerin, insanların hayatlarında ve görüşlerinde meydana getirdiği etkileri ve tepkileri ele almış, bunları birer olay çerçevesi içinde işlemiştir.

Daha ilk romanından başlayarak, birçok eserlerinde eski ile yeni çatışmasını ana tema olarak seçmiş; böylece, kimi eserlerinde, geleneklerin yıkılışı sırasında eskiye bağlanamayan, yeniyi de hazmedemeyen taklitçi, züppe tipi (*Şık, Şıpsevdi*, v.b.); kimi eserlerinde, insan içgüdüsüyle toplum kuralları arasındaki uyuşmazlık üzerine eğilmiş ve eski devrin katı ahlâk kurallarıyle bağdaşamayan yeni düşünceli insanın eski düzen içindeki mutsuzluğunu ve bunun aile kurumu üzerindeki olumsuz etkisini (*İffet, Mutallâka, Tesadüf, Nimetşinas, Bir Muadele-i Sevda, Sevda Peşinde, Son Arzu*) göstermiştir.

Birinci Dünya Savaşı içinde maddî manevî bütün değerler altüst olup da toplum katları arasındaki farklar daha keskin çizgilerle ortaya çıkınca, yazar, eskiden toplumla birey arasındaki uyuşmazlıktan doğduğunu belirttiği kötülüklerin bu kez katlar arasındaki uçurumdan, kuvvetli ile zayıf arasındaki çatışmadan doğduğu görüşüne varmış, «gücü yetenin yetmeyeni bağırta bağırta yemesi»nden (*Kaynanam Nasıl Kudurdu*) yakınmış ve yalnız çıkar kaygusuna dayanan ilişkilerin doğurduğu sapıklıkları, kudurganlıkları göstermiş; ilk romanlarında görülen züppe tipinin yerine, bu sefer, hayat savaşında başarı kazanmak için ahlâksızca yaşamayı ilke edinen kişileri ele almış, bunların çıkar ve zevk elde etmek için bütün değer yargılarını nasıl çiğnediklerini işlemiştir (*Hakka Sığındık, Billûr Kalb, Tebessüm-i Elem, Cehennemlik, Muhabbet Tılsımı, Ben Deli miyim?, Kokotlar Mektebi, Utanmaz Adam*, v.b.).

5 — Eserlerini birer gözlem sonunda yazmakla birlikte, anlatmak istediği şeyleri daha iyi belirtebilmek için kimizaman mübalâğaya kaçmıştır. Bu konuda şöyle demektedir:

Sanatın da daima hakikatle tesviye olunamayan bir mefkûresi vardır ki, bazan mübalâğaya, bazan da tabiatın kusurlarını örtmeğe meyil gösterir (*Son Arzu*, mukaddime)

6 — Hüseyin Rahmi'nin romanları «töre romanı»dır. Büyük konak ve yalılarda yaşayan insanlardan en kenar mahallelerde yaşayan yoksul halka kadar, paşası, efendisi, hanımı, küçükbeyi, gelini, kaynanası, mürebbiyesi, metresi, züppesi, zamparası, delisi, doktoru, hacısı, hocası, emeklisi, küçük memuru, ahçısı, hizmetçisi, yanaşması, evlâtlığı, üfürükçüsü, büyücüsü, tulumbacısı, dilencisi, v.b. ile eski İstanbul'un her katından insanları

onun eserlerinde kendi çevreleri, kılıkları, görenek ve gelenekleri, düşünceleri, inançları, dilleri ve her türlü özellikleriyle yaşamakta; yarım yüzyıl önceki İstanbul'un atlı tramvayları (*Şıpsevdi*), Kâğıthane âlemleri (*Bir Muadele-i Sevda*), Ramazan gecelerinde Şehzadebaşı gezmeleri (*Son Arzu*), mahalle baskınları (*Tebessüm-i Elem*), ölü gömme törenleri (*Hayattan Sayfalar*), kenar mahalle kadınlarının konuşmaları (*Tesadüf*), v.b. bütün ayrıntılarıyle yazıya geçirilmiş bulunmaktadır.

7 — «Sanat için sanat» görüşünü benimseyen Edebiyat-ı Cedide'ciler, aydın kişilere seslenirlerdi, Hüseyin Rahmi ise doğrudan doğruya halk tabakasına seslenmiştir. Bütün eserlerinde halkın toplumsal eğitimini yükseltme amacı gütmüş, böylece, Edebiyat-ı Cedide görüşünün tam tersine, «toplum için sanat» görüşünü benimsemiştir. Kendisi şöyle demektedir:

* *Edebiyattan, sanattan gaye herhalde bir menfaat-i ictimâiyyedir.* (*Şakaavet-i Edebiyye*, 1329 «1913», s. 55).

* *Benim gibi havâstan ziyade avâmın, ekalliyyetten ziyade ekseriyyetin terbiye-i ictimâiyyesine hasr-ı nefs etmiş, bu emel ile senelerce çalışmış bir hâdim-i samimîyi devirmek için saldırmayı şeref zannetmiş.* (*Cadı Çarpıyor*, 1329 «1913», s. 58).

* *Edip, muharrir ismi anılınca, vukuf-i ilmi ve edebisini kasabalarımızın, köylerimizin en izbe köşe bucaklarına kadar neşir imkânını düşünen ve bu memleketin ihtiyâcâtını tamamıyle müdrik hayır-hâh büyük kafalar lâzımdır.* (*Şakaavet-i Edebiyye*, s. 59).

* *Avâm için edebiyat olamazmış... Ne hezeyan! Avâmı cehl içinde boğulsun, biz karşıdan seyrine bakalım öyle mi?* (*Cadı Çarpıyor*, s. 57)

8 — Kendisini, «kırk yıldır kafasına doldurduğu felsefeyi etrafına saçan bir mürebbi» (*Son Telgraf*, 23. 9. 1924) diye gören yazar, halkın bilgisini genişletme işini, tıpkı Ahmet Mithat gibi hikâye aracılığıyle yapmağa çalışır. Fakat Ahmet Mithat'tan ayrıldığı nokta, öğretmek istediği şeyleri kendi ağzından değil de, kahramanlardan birinin ağzından vermesindedir. Sözgelimi, bir yerde mantarlar üzerine uzun uzun konuşulur (*Mürebbiye*), ya da Molière'in *Les Précieuses Ridicules* (Gülünç Kibarlar) komedyası üzerine bilgi verilir (*Mürebbiye*), alafranga sofrada yemek yeme usulü tarif edilir (*Şıpsevdi*), bir başka eserde de

«determinizm» felsefesi anlatılır (*Tebessüm-i Elem*), v.b. Yazar, şöyle demektedir:

**Ben her eserimde kaarilerimi avâmî şathiyyât arasında yüksek bir felsefeye doğru çekmeğe uğraşırım.* (*Şakaavet-i Edebiyye*, s. 68).

**Bana eserlerimde fazla felsefe yaptığımı söylüyorlar. Fakat herkes kupkuru felsefeyi okur mu? Halka onları okutmak için hikâyenin içinde parça parça vermeli.* (*Hüseyin Rahmi İle*, «Yeni Adam» dergisi, 1941, no. 324).

9 — Halk için yazı yazmanın doğal bir sonucu olarak, halkın anlayabileceği dille yazmak gerektiğini düşünmüş, bütün eserlerini sade bir dille yazmağa çalışmıştır. Dil konusunda şöyle demiştir:

Lisan denilen şeyi, yazarların yalnız kendileri değil, okuyacakların ekseriyyeti de anlamak meşrûttur. (...) Lisan bir nevi tarikat esrârı değildir, ve öyle olamaz. Yazılan bir eseri onun muharririyle birkaç havâssından başkası anlayamazsa, affedersiniz, ona lisan denemez. (*Şakaavet-i Edebiyye*, s. 121).

Dille edebiyatın ayrı ayrı şeyler olduğu kanısının egemen olduğu bir devirde, onların birbirinden ayrılamayacağını savunmuş, böylece, kendi çağını aşıp geleceğin dil ve sanat tutumuna yol göstermiştir:

**Lisanımızda sadeliğin elzemiyyet ve ehemmiyyeti cidden bilindiği gün edebiyat başlamış olacaktır.* (*Cadı Çarpıyor*, s. 1).

**Edebiyat, gayesine doğru teâlî için çırpındıracağı kanadlarının kuvvetini lisandan alacaktır; lisan, tayyare-i sanatın pervanesidir.* (*Şakaavet-i Edebiyye*, s. 49).

10 — Cümleleri kuruluş bakımından kusursuz olmakla birlikte, üslûbu özenli değildir. Üslûptan önce düşünceye önem vermiş, sağlamlığı süse yeğ saymış; bütün eserlerini süssüz, sade ve tabiî bir anlatımla yazmıştır:

**Fikir kuvvetsiz olursa ne yaparsanız nafile. Fikirde kuvvet olursa odun gibi yazılsa yine okunur.* (*Hüseyin Rahmi İle*, «Yeni Adam» dergisi, no. 324).

**Bizim için artık edebiyatta, her şeyde, her yerde sıhhati ziynete tercih edecek zaman gelmiştir.* (*Cadı Çarpıyor*, s. 63).

**Ne eskilere, ne yenilere benzemeyen, kendime hâs, açık,*

sade bir üslûbum vardır. Muvaffakıyyetimi temin eden de işte bu süssüz, şa'şaasız ifademdir. (*Cadı Çarpıyor*, s. 46).

11 — Romanlarının çatısı kuvvetli olmakla birlikte, okuyucuyu eğlendirmek, belki biraz da gazetede tefrika sayısını çoğaltmak için uzatılan taklitli konuşmalar, makale çeşnili felsefi düşünceler, vaka dışı bilgi vermeler yüzünden ana vakanın yürüyüşü aksamaktadır (sözgelimi, *Şıpsevdi*'de alafranga sofrada yemek yeme usulünün anlatılması tam 60 sahife sürer).

12 — Sonuçlar genellikle acıklı ve ahlâkîdir. Çoğuzaman güldürücü sahnelerle başlayan eserler, böylece, üzüntü verici olaylarla sona erdirilmiş olur.

1

MÜREBBİYE

1898'de *İkdam* gazetesinde tefrika edilen bu romanla, Hüseyin Rahmi'nin ünü birdenbire çok genişlemiştir.

a. Mürebbiye natüralist bir eserdir.

b. Memleket çocuklarının eğitilmesini, ne olduğu belirsiz yabancı mürebbiyeler elinde bırakmanın doğuracağı kötü sonuçlar gösterilmek istenmiştir.

c. Eserin temel öğeleri şu olaylardan alınmıştır:

Hüseyin Rahmi, bir ara babasının evine komşu oturan Ahmet Vefik Paşa'nın, odaya kapanıp kendi kendisine Molière piyeslerini oynamak âdetinde olduğunu duymuş; buradan Dehri Efendi tipini yaratmış.

Bir de, yine o zamanlar bir Tosun Paşa ailesi varmış, bu ailede bir Rum mürebbiye, ailenin çocuklarına lâterna ile polka oynatır ve alafrangalık diye birçok aykırı şeyler öğretirmiş; buradan da Madmazel Anjel tipini yaratmış.

ç. Eserde bir Tanzimat ailesi anlatılmaktadır:

Dehri Efendi, hem geleneğe bağlıdır, hem Avrupa hayranı bir Tanzimat paşasıdır; hem küçük çocukları için evinde bir Fransız mürebbiye bulundurur, hem de büyük oğlunu ikide bir falakaya çeken zorba bir aile başkanıdır.

[Dehri Efendi, mülkiye memurluğundan emekli, 65 yaşlarında zengin bir ihtiyardır. Bilim, fen ve edebiyat meraklısıdır. İyi Fransızca bilir. Çok sert bir aile başkanıdır. Ölen karısından Melâhat adında, 25 yaşlarında çirkin bir kızı, Şem'î adında, 18 yaşında bir de oğlu vardır. Melâhat'ı Sadri adında yoksul bir gençle evlendirmiş, damadını kendi oturduğu yalıya içgüveysi olarak almıştır. Şem'î yüksek öğrenim görmektedir, kafasız bir delikanlıdır, derslerini bilmedikçe Dehri Efendi onu falakaya yatırır; Şem'î, dayak korkusuyle, vapurda bile derslerini ezberlemeğe çalışır.

Yalıda bir de Dehri Efendinin kardeşi Amca Bey vardır. Bu, Dehri Efendiden yirmi yaş küçük, kambur, çirkin, aynı zamanda züppe bir adamdır. Bütün servetini yiyip bitirdikten sonra ağabeysinin yanına sığınmıştır.

Dehri Efendi, bir cariyeden olan iki küçük çocuğu için, Anjel (Angèle) adında bir Fransız mürebbiye tutar. Düşkün bir kadın olan Anjel, «nakden müstefid olmak» için Şem'î'yi, Amca Beyi, damat Sadri'yi baştan çıkartır. Üç erkek kıskançlık yüzünden birbirine düşer. Dehri Efendi, Şem'î ile Amca Bey'e yalının harem dairesine girmeyi yasak eder. Haremde kalan damat Sadri'nin, geceleri Anjel'in odasına girdiğini öğrenen Şem'i müthiş bir kıskançlığa kapılır, bir gece rakibini öldürmek için elinde hançerle Anjel'in odasına gider, kapıyı kırarak içeriye girer, kilitli bulunan aynalı dolabın anahtarını Anjel'den zorla alır, açar, fakat dolabın içinden Dehri Efendi çıkar. İkisi de düşüp bayılır.]

Aşağıdaki parçada, bir gece Anjel'in odasına girmek isteyen üç âşıkın – Amca Bey, Şem'î ve damat Sadri'nin – sofada karşılaşmaları anlatılmaktadır.

Yine bir gece Amca Bey ne olursa olsun mürebbiyenin odasına gitmeğe karar verdi. Odasından başını çıkardı. Kesif bir zulmete boğulmuş o koca sofanın köşesini bucağını dinledi. Oo, ne âlâ!... Karşıki duvara müstenid bulunan büyük saatin sadâ-yi rakkasından başka hiç ses yok. O zulmet bâhusûs el ayak çekildikten sonraki o sükûnet-i leyliy-

ye içinde rakkasın bir ıttırâd-i mahsusla çıkardığı o «tak... tuk»lar gündüzkünden birkaç derece daha büyümüş gibi işitiliyordu. Amca Bey sofaya ilk adımını attı. Vehleten ürkmüş gibi yine geri çekildi. Bir müddet düşündü. Kendi kendine: «Bizim sofanın ortasındaki asma lamba evvelleri her gece sabaha kadar yanardı. Acaba şimdi niçin yanmıyor? Bu geceye kadar ben buna neden dikkat etmedim? İki üç hafta var ki lamba herkes yatıncaya kadar yanıyor... Sonra sönüyor. Hattâ bu gece ben odama girerken yine yanıyordu. İşte şimdi sönmüş... Gazını az koyuyorlar da mı sönüyor? Yoksa biri mi söndürüyor? Bu ne hikmet?» dedi.

Geceleri böyle hilâf-i mu'tâd lambanın sönmesi hakikaten Amca Bey için dikkate şâyan bir keyfiyetti. Fakat biçarenin iştiyâk-i cânan ile zihninde peyda olan teşevvüş kendinde hiç bir şeyi yoluyla düşünmeğe meydan bırakmadığından bu hususa lüzumu derecesinde ehemmiyet vermeyerek beş on dakikalık bir tefekkürden sonra yine kendi kendine: «Sadri'yle Şem'î, mürebbiyenin bana ettiği iltifatları çekemiyorlar... Geceleri benim kızın odasına gidip girmediğimi tarassud etmek için bu lambayı söndüren o iki çapkından biri olmalı...» dedi. Yine karar-i evvelini icra azmiyle başını oda kapısından çıkardı. İkinci defa olarak her tarafı bir itinâ-yi mahsusla dinledi. Hep o saat rakkasının «tak tuk»ları... Başka seda yok... Hiç bir yerde «çıt» olmuyor... İçinden: «Hele şükür başbelâsı çapkınlar uyumuş» dedikten sonra nefes almağa bile korkarak hırsız gibi yavaş yavaş sofanın ortasına doğru yürümeğe başladı.

Mürebbiye, Sadri, Amca Bey, Şem'î'nin cümleten odaları gayet vâsi bir sofa üzerinde idi.

Yalnız Dehrı Efendinin bir kütüphane, bir salon, bir de yatak odasından mürekkeb bulunan daire-i mahsûsası ayrı idi. Fakat o daireye medhal olan koridorun kapısı da yine o sofaya açılıyordu.

Amca Bey sofanın ortasında bulunan büyük masanın yanına geldi. Uzaktan bir kapı açılır gibi hafif bir gıcırtı işitti. Bu gıcırtıyı gayet muhterizâne ayak sedaları takip ettiğini duyunca o tarafa bir gelen olduğuna artık hiç şüphesi kalmadı. Hemen geri dönüp odasına çekilmek istedi. Lâkin

ayak pıtırdıları gittikçe kendine doğru tekarrüb ettiğinden, gelene kendini sezdirmeksizin oradan savuşmak kabil olamayacağını anladı. Kendine bir câ-yi ihtifâ olmak üzere yavaşça masanın örtüsünü kımıldatıp altına giriverdi. Masa bir buçuk metre kutrunda, beş ayaklı, hayli cesîm bir devirde olduğundan Amca Bey iyice gizlenmek için ortaya doğru sürüdükçe yine o masa altında diğer bir şeyin muhite doğru sürünüp çekildiğini hissetmesin mi? O ne?... Amca Bey hariçteki ayak seslerinden başka masanın altında hemen kulağının dibindeki bu ikinci pıtırdıyı işitince diri diri kapana yakalanıp da kapan sahibinin vürûdunu hisseden sansar gibi ne masanın altında durabiliyor, ne de dışarı çıkabiliyordu. Adamcağızı o kadar büyük bir halecan yakaladı ki şiddet-i darabandan kalbinde peyda olan gümbürtüleri saat rakkasının tıkırtılarından daha kuvvetli işitiliyordu.

Amca Bey masanın ayaklarından birinin yanına, o da o ayaklardan biri imiş gibi bir cism-i câmid hâlinde öyle mıhlanıp kaldı. Hiç kımıldamak, kıpırdamak, bir karınca kadar ses çıkarmak istemiyordu. Fakat kalbinin gümbürtülerini men etmek, o şiddet-i havf ve halecandan mütevellid iri iri solumalarını teskin eylemek kabil mi? Tuhafı nerede?... Masanın öbür kenarında muhtefî zatın da aynı halecanda bulunduğunu, nefesi nefesine yetişmez derecede soluduğunu işitiyor... Onun da darabân-i kalbini kendininki kadar bir vuzuhla duyuyordu.

Masa altındaki bu iki kişi yekdiğerinin halecanını dikkatle dinleyip ikisi de kendini ötekine tanıtmamak için, masanın kenarından bir çare-i firar aramaktalar iken sofanın tâ öbür ucundan gelen ayak sesleri pıtır pıtır gelip kendi yakınlarından geçtikten sonra gitti gitti, Anjel'in oda kapısı önünde durdu.

Masa altındakilerin bu defa sûret-i halecanları külliyyen değişti. İkisi de yekdiğerini tecessüsten sarf-i nazarla mürebbiyenin kapısı önünde cereyan edecek hâle olanca dikkatleriyle kulak vermeğe başladılar... Amca Bey vuku-i hâli yalnız işitmekle de kanaat etmeyip artık karanlığa iyice alışmış olan gözleriyle belki bir şey seçebilirim ümidiyle yavaşça örtünün ucunu kaldırarak dışarıyı seyretmeğe kadar cesaret gösterdi. Aynı cesaret öteki zatta da peyda oldu. O da usul usul sürtünüp masanın bu temaşaya en elverişli olan cihetine gelerek örtüyü hafifçe aralık etti.

O esnada Anjel'in kapısı tık tık, ama pek hafif olarak iki üç defa vuruldu. Masa altındaki muhtefiler netice-i hâle intizâren asıl şimdi nefes bile almak istemiyorlardı...

Tık tıklar evvelkilerden biraz daha hızlıca tekerrür etti. İçeriden ses çıkmadı... Bir iki tık tık daha oldu. Yine cevap yok. Bu tık tıkların semeredâr olmadığını gören zâir-i leylî ağzını kapının anahtar deliğine uydurup mümkün olduğu kadar pes perdeden bir sedâ ile:

— Sevgili Anjel'ciğim, ben geldim. Kim olduğumu sesimden anlamıyor musun? Öteki müz'ic budalaların ikisi de uyudu. Burada benden başka kimse yok.

ricalarında bulunduktan sonra bu istirhâmâtına cevap intizârında iken hemen o dakika içinde merdiven tarafından elinde koca bir lamba ile birinin sofaya doğru geldiğini gördü. Neye uğradığını tayine vakit olmadan beş altı saniye zarfında o zulmet-i kesîfe içindeki sofa birdenbire gündüz gibi tenevvür ediverince kapı önündeki sâil-i merhamet, o zavallı derdmend, kedi görmüş fare gibi, kaçacak bir delik bulmak üzere etrafına fevkalâde bir sür'at-i nazarla bakındıktan sonra masanın altını bir penâh-i selâmet zannıyle hemen oraya kapağı dar attı. Zırh delen bir dâne-i pür-âteş şiddetiyle masa örtüsünü itip altına girer girmez tos vuruşur gibi kendi kafasıyle diğer bir kafa beyninde vukua gelen şiddetli bir müsâdeme âşık mermiyi âdetâ sersem etti. Diğer kafa sahibinin hissettiği evcâın da şöyle böyle acılardan olmadığını «Vay kafam!» diye yavaş, fakat keskince işitilen bir sedâ-yi şikâyetten anladı. Müsâdimînden ikisinin de beyni sızlıyordu. Fakat «gık» demeğe imkân var mı? Birkaç saniye içinde sofa apaydınlık kesildi. Örtünün aralıklarından masanın altına giren ziya orasını üç kişinin çehresini yekdiğerine seçtirebilecek mertebe rûşenâ bir hâle getirdi. Aman şu üç kişinin o esnada yekdiğerine fevkalâde bir mahcubiyetle imâle ettikleri nazarları görmeliydi. Birbirinin nazar-i ta'yîbine hedef olmadansa yer yarılıp yere geçmek daha evlâ olduğunu yekdiğerine bu bakışlarıyle ifhâm ediyorlardı. Fakat kim kimi tâ'yib edecek? İçlerinden daha az sezâ-yi hande hangisidir? Hangisi diğeriyle istihzâya kendinde hak görebilecek?

Üçüncü olarak o ilticâgâha atılan ile içerdekilerden

birinin kafası beyninde vukubulan müsâdemeden devamlı bir bârika zuhûr eylemiş gibi sofa aydınlık içinde kalıp o ziyadan masa altı da hissemend-i tenevvür oluverince Amca Bey, Sadri, Şem'î... Mürebbiyenin tertip ettiği mudhikenin bu üç mühim aktörü gözgöze gelmiş idiler. Amca Bey'le Sadri'nin yüzlerinde can acısına delâlet eder işmi'zazlar görülmesi müsademenin bu ikisi beyninde vâki' olduğunu bildiriyordu. Bundan, Amca Bey'den evvel masa altına ihtifâ etmiş olanın Şem'i ve son mültecînin de Sadri olduğu anlaşılıyordu.

Bunlar birbirlerini görünce o kadar bozuldular ki çehreleri ağlamak ile gülmek beyninde nâ-kaabil-i tarîf birer hâl-i acîb peyda eyledi. Fakat mevkiin ne ağlamağa, ne gülmeğe müsaadesi vardı. O lambayı getiren her kim ise merdiveni çıktı. Sofanın her tarafına dikkatli bir nazar gezdirdikten sonra kendikendine:

— Bu kokona karısı geleli bizim yalıyı periler istilâ etti. El ayak hemen çekilir çekilmez ne hikmet bilmem? Şu sofadaki lamba kendikendine sönüyor... Ortalık zifiri karanlık kesiliyor... Ondan sonra evin içinde bir pıtırtı, bir çıtırtıdır gidiyor... Şu yalıda doğmadımsa büyüdüm. Şimdiye kadar buralarda ne cin vardı, ne şeytan! Ben biliyorum ya! Bu pıtırdayan şeytanlar murabiye* midir? kurabiye midir? madmazel midir? mübtezel midir? ne karınağrısı ise işte o karının fistanından dökülüyor... Aslını sorarsanız şeytanın büyüğü işte o karının kendisi... Edâsından, kurumundan yanına varılmıyor şöyle... Aman Allahım ne çok bilmiş şey!... Büyük efendinin karşısına gider fan fan fan... Şem'i'nin yanına gelir fin fin fin... Kambur'un önüne çıkar fon fon fon... Ben sizi bir gece şöyle elceğizimle yakalayım da size fin fonu göstereyim...

Bu sözleri söyleyenin kâhya kadın Eda Hanım olduğunu masanın altındakiler sedâsından anladılar... Üçünde de bet-beniz kalmadı... Tekellüme ne mecâl var, ne imkân... Şu beliyyeden nasıl kurtulabileceklerini birbirinden istîzahkârâne nazarlarla anlamağa uğraşıyorlardı. Karı kendilerini sezip görmesin havfiyle üçü de muhterizâne harekâtla sürüne

* *Murabiye:* Mürebbiye.

sürüne masanın ortasında toplandılar, birbirine sokulup büzüldüler.

(*Mürebbiye*, V, 1315)

2

TESADÜF

[*Mail, zengin bir ailenin oğludur. İyi öğrenim ve eğitim görmüştür. Babasının arkadaşlarından yine zengin birinin kızı olan Saibe ile evlidir. Karı-koca mutlu bir hayat sürmektedir. Bir de çocukları vardır.*

Mail, günün birinde, Şöhret adlı düşkün bir kadına tutulur; karısını ve çocuğunu ihmal etmeğe başlar. Saibe, kocasını yeniden kendisine bağlamak için Çardaklı Bakıcı diye ün salan Nefise'ye başvurur. Delikanlıyı kendisine daha çok bağlamak isteyen Şöhret de aynı büyücüye başvurur.

Bu tesadüften yararlanarak zengin müşterilerinden bol para sızdırmayı düşünen büyücü Nefise, Saibe'den öğrendiği ile Şöhret'i, Şöhret'ten öğrendiği ile Saibe'yi idare etmeğe başlar; sonunda Saibe ile Mail'in arasının daha çok açılmasını ve Şöhret'in Mail'le evlenmesini hazırlar.

Saibe her şeye katlanır, sonunda verem olur. Karısından büsbütün ayrılmak için bahane arayan Mail, onu büyücünün evinde bastırır, boşar; bu sırada Şöhret de tesadüf olarak aynı saatte oraya gelir; yine aynı saatte, Nefise'nin eski komşularından Hürmüz de –vaktiyle Nefise'ye kaptırmış olduğu paralarını istemek üzere– oraya gelir ve böylece büyücünün düzeni meydana çıkar.

Saibe yedi ay sonra ölür. Mail'in anası babası da kısa bir zamanda kederlerinden ölürler. Delikanlı, babasından kalan serveti Şöhret uğrunda tüketir, sonunda sefil olur.]

Aşağıdaki parçada, İstanbul'un Edirnekapı'daki kenar mahallelerinden birinde mahalle

kadınlarının kavgası anlatılmaktadır. Halkın çektiği sefalet ve yoksulluk, güldürücü bir sahne içinde ustalıkla canlandırılmıştır.

— İlâhi o kapı çalan elceğizin yakın vakitte teneşirlere gelsin, e mi? Sağlık selâmetle gelip de kapımı çalamaz olaydın! İşte düştüm, kalçam boydan boya çürüdü. Benim yerimden zor kalkar bir koca-karı olduğumu bilmiyor musunuz canım? Ama ben bizimkine bin defa söyledim. Hacı, şu merdivenin üçüncü basamağı oynuyor. Şunu kendin mi mıhlarsın, bir dülgere mi mıhlatırsın... Çaktırıver, bunun üzerinden bir gün ya sen, ya ben yuvarlanacağız, dedim. Kulağına artık söz girmiyor ki... Alık gibi bir şey oldu. Şuraya oturur uyuklar... (Üst perdeden haykırarak) Aman! Aman! kaba etlerime iğneler saplanıyor a dostlar, ne etim kaldı ne budum. Bittim!

Kapı önündeki Gülsüm içeriden gelen bu son feryatları artık duyarak tokmağı bıraktı. Kulağını anahtar deliğine verdi. Dinlemeğe başladı. Hanedeki mutazallimâne yaygara şöyle devam ediyordu.

— Bir yanım simsiyah çürüdü. Ah bu kimsesizlik ne zor!... Sevabına bir ayna tutan olsa da görsem. Mangal başında pastırma diliyordum. Acı acı kapı vurulunca neye uğradığımı bilemedim. Hemen fırladım. Bu sabah da işte başıma bu kazâ geldi. Verilmiş sadakalarım varmış. Yine Tanrım esirgedi. Ya maltalığa kadar yuvarlana idim. A! kedi pastırmaları yukarıda bire kadar yemiştir... Ya kaldırmağa vaktim oldu mu? O canım pastırmaları soğan zarı gibi ince ince dilmiştim... Geh... Pisi pisi pisi... Sarman, yavrum, geh pisi pisi pisi, gel oğlum, gel, pastırmalarımı yeme sakın... Şimdi sana ciğerciden manca alırım... Huu, Sarman... Sana gel diyorum...

Dışarıdan Gülsüm Hanım en müessir sedâ-yi istirhamıyle:

— Hoca hanımcığım kapıyı aç. Şimdi şuraya düşüp bayılıvereceğim...

— İlâhi geber... Beni bu hale soktuğun için her kim isen oraya düş de kalkamaz ol... Benim yerimden kımıldayacak hâlim olsa pastırmalarıma koşacağım.. Şimdiye kadar kedi

hepsini sömürmüştür... Geh pisi pisi, Sarman... artık yediğin elverir. Biraz da Hacı babana kalsın... Heriften kaç gündür bucak bucak kaçırır iken bugün pastırmacıklarımı kendi elceğizimle dildim dildim de kedinin önüne koydum. Sarman, geh pisim, gel yavrum...

— Kadıncığım aç, ben geldim... Bilemedin mi? Komşun Gülsüm...

— A... Gülsüm'üm sen misin?

— Benim anacığım...

— A kız senin öyle kapı çaldığın yoktu. Ne oldu sana?

— Ah bana olanlar oldu...

— Ne oldu? Ansızın kaynanan mı vefat etti?

— Ah ağzını öpeyim... Lâkin hani öyle şey... O yine bildiğin gibi oturuyor. Altına pösteki dayandıramıyoruz... Kaynanam sağ fakat başıma geleni bilsen?...

O aralık Hoca Hanım can-hırâş bir feryat koparark:

— Gördün mü şimdi benim başıma geleni... Sarman, dilinmemiş büyük parçayı almış götürüyor. Seni gidi sarı çiyan, damarsız kedi seni. Yediğin içine zehir zakkum olsun inşallah... Bırak pastırmayı, şimdi seni gebertirim.

— Hoca Hanımcığım, uğradığım derdi bilsen parmağın ağzında kalır...

Hoca Hanım yine hiddetle:

— Neme lâzım benim şimdi el derdi. Pastırmam kedinin ağzında gidiyor. Ağzında koskoca «kuşgönü» parça... Ulan bırak pastırmayı... Bak söz dinliyor mu? Seni gidi kahpenin kedisi seni...

Dışardan müsterhimâne:

— A Nefise anacığım... Dilediğin pastırma olsun... Sen beni meraktan kurtar da sana bir okka pastırma adağım olsun... Kapıyı aç kapıyı...

— A Gülsüm, kapıyı nasıl açayım?... Buraya yığıldım kaldım... Kalçam incindi... Sancısı belime doğru vuruyor... Galiba aşığım yerinden çıktı.

— Şimdi bana kapıyı açamayacak mısın?

Hoca Hanım avaz avaz:

— Kedi helâya atladı... Pastırma da ağzında gidiyor. İlâhi hayvan, seni Sarmanlar götürsün!...

— Telâş etme canım... Elbette ağzından bir tarafa bırakır. O kadar koca parçayı bitirecek değil al.. Kalanı şartlarsın yine yenir... Pastırma bu... Ne olur?... Köpek değil a bu, kedi... Kedinin ağzı pis tutmaz...

— A a a, pencereye atladı...

— Canım sen kapıyı aç, ben onu tutar, ağzından pastırmayı alırım...

— Karı, yerimden kımıldanamıyorum diyorum sana... Galiba kalçamda büyük damar küçük damarın üstüne bindi... Ayl Ay! Ayl... Sızısı yüreğime çöküyor.

— A Nefise hanımcığım, ne yapacağız böyle?...

— Karı, bilir miyim ben?... A Gülsüm'üm... İyi aklıma geldi. Kahveye koş, Hacı Baba'n orada... Onun yanında anahtarı var... Söyle kendisi de gelsin. Bu kalçamın bir çaresine baksın... Haydi koş çabuk... Kedi şimdi İmameciler'in tahtapoşuna atlarsa pastırmayı hayvanın ağzından alırlar... Dilerler, dilerler, maşada kızdırıp kızdırıp yerler... Biz kırk yıl pastırma sorsak, dâva etsek görmedik derler... O açgözlü kız, o arsız Seher bu yaz ne asmada koruk bıraktı, ne de duvarımda kiremit... Nasıl da mide bilmem ki kardeş... Okkalarla koruk yedi. Karnı sirke fıçısına döndü... O ekşi şeyi «lâtilokum» şekeri gibi yiyor...

... O aralık «kütt» diye bir atlama olur... Hoca Hanım oturduğu yerden etrafa göz gezdirerek:

— Ay, tul tul korktum. Küt eden nedir öyle?... A, yetişme kaltağın kedisi... Ne olacak, Sarman İmameciler'in tahtapoşuna atladı... Mis gibi pastırmacığım ellerin boğazına kısmet olacak. Gittî pastırmam gitti.. (Ellerini koklayarak) Üzerine de ne güzel kokulu çemen vurmuşlar... Pastırmamı eller yesin, ben burada parmaklarımı koklayayım; Seher kediyi öyle ağzında pastırma ile gördü mü iş bitti, hayvan kırk damdan atlasa vallah peşini bırakmaz...

— (Etrafı koklayarak) Burnuma pastırma kokusu gibi bir şey geliyor... (Soluk soluğa koklayarak) İnan olsun pastırma kokuyor... Aman rabbim esirgesin, ne çabuk kediyi tuttular, pastırmayı ateşe vurdular. Ay haram olsun da yarın âhirette beş pençem yakanızda olsun... Saygısızlar... Kedinin ağzında buldunuz bir kelepir, bari kokutmadan yiyiniz... Kokuyu

aldıkça içime baygınlıklar geliyor. (Avaz avaz haykırarak) Hacı neredesin, yetiş, kaç gündür koklamağa bile kıyamadığımız o canım pastırmayı eller yiyor... Herif yetiş!... Hepsi kör boğazlarına gitmeden belki yarısını olsun kurtarabiliriz. (Yine etrafı bir istişmâm-i mütehâlikeden geçirerek) A, dayanamayacağım doğrusu, kalçam incinmek değil ya, küskütük kötürüm olsam yine kalkarım. (İki eliyle tahtaya dayanıp kalkar. Biraz topallayarak hemen helânın penceresine koşar.)

— Huu Seher, civan kızım... Sana diyorum... Kimse yok mu orada?... Fatma... Huriye... Huu ayol hep neredesiniz?.. (Kendi kendine yavaşça) Nerede olacaklar? Küçüğü büyüğü hep pastırmanın başındalar. İlâhi, kör boğazınıza kor düşsün... Ah pastırmam ne tütüyor! ne tütüyor!... (Elini koklayarak) Ta kendisi, işte benim pastırmam... Tıpkı çemeni gibi kokuyor. Deminden dilerken kokusu elime sinmiş.. (Yine haykırarak) Kadınlar huu! Hep birden nerdesiniz? Biriniz çıkın da bana cevap verin!...

Komşudan bir seda:

— Ne var, Hoca Hanım, ne haykırıyorsun?

— Sen misin yavrum Seher?

— Benim... Çabuk söyle, işim var... Çığlığını duydum lokma ağzımda sofradan kalktım.

— Yemek mi yiyordunuz?

— Evet...

— Afiyet olsun... Şey, kızım, bir şey soracağım... Bizim Sarman oralarda mı?

— Aa ne bileyim ben?... Kedi için sofradan insan kaldırılır mı kuzum?... Deminden şurada geziniyordu. Şimdi nereye gitti bilmem?...

— Ağzında bir şey yok muydu?

— Hoca Hanım insanı zorla günaha sokarsın... Sorduğun şeye bak!... O «mundar»ın ağzında ne olur? Öyle kedi yetişmesin... Her gün bu tahtapoşa atlar. Ağzında koskoca bir fare... Şuraya oturur, çıtır çıtır ziftlenir... Bütün tahtaları kan eder. Her gün temizleriz... Komşu hatırı bir, iki... Bu daima çekilir mi? Bir gün o kediyi yakalarsam imarete götürüp atacağım. Ağzımda nimet, beni söyletme şimdi...

— Ya sizin «Tekir»in elinden ben az mı çekiyorum?

Kedi değil o bir canavar. İki defa teldolabımı paraladı. Benimki yine avcılıkla geçiniyor... Hoş onu Hacı ciğersiz bırakmaz ya.. Hele Sarman'ın bir kılına hatâ gelsin... Vallah Tekir'i bir kaşık suda boğarım... İşte sana bir de yemin... Ne ise, şimdi onları bırak... Bugün Sarman'ın ağzında bir şey görmediniz mi?

— Karı beni öğürtecek misin sabahleyin?...

— Ne öğürtecekmişim, sanki ben bilmiyor muyum? Deminden hayvanı tuttunuz. Ağzındakini aldınız. Çoluk çocuk hepiniz şimdi kızartıp kızartıp yiyorsunuz. Boğazınızda kalsın.

Komşudan bir vâveylâ:

— Anne... Abla... Yetişiniz... Bakınız komşu Nefise ne diyor... Karı bozmuş... Biz her sabah Sarman'ı tutar... ağzındakini alır, kızartır kızartır da... çoluk çocuk... ay içim döndü...

Seher'in bu feryâd-i müstekrehi üzerine, annesi, ablası hep tahtapoşa koşarlar, henüz yutmağa vakit bulamadıkları ağızlarındaki lokmalarıyle ne dedikleri anlaşılmaz bir yaygaradır başlar... Fakat o aralık Hoca Hanım sokak kapısının çatır çatır anahtarla açılmakta olduğunu işitince hemen mevki-i şetm ü vegaayı terk ile sofaya kadar koşar. Henüz kapı açılmadan boyluboyunca tahtaların üstüne uzanıverir. Derin derin inlemeğe başlar... Önde Hacı, arkada Gülsüm içeri girerler.

. . . Ağlayarak:

— Kalçamın sızısına can dayanmıyor... Hacı Babanla beraber ayağımdan tutun da kuvvetlice bir silkin. Belki aşığım yerine oturur. Üzerine de bir hava-civa muşambası yapalım, çabucak sarıverelim. Bakalım nasıl olur?...

Hacı ile Gülsüm «muztaribe»nin ayağına yapışıp şiddetle sarsarlar... Nefise olanca kuvvet-i hançeresiyle ortalığı çınlatarak:

— A dostlar, bacağım bütün bütün kökünden oynadı. Ne aşığım kaldı, ne kemiğim!... Meğer evveli iyi imişim. Asıl şimdi bittim... Hacı bana garezin ne idi?...

diye bağırınca İmameciler'in evinden gittikçe helânın penceresine yaklaşan birkaç ses:

— Etinden et mi koparıyorlar? Karı ne haykırıyorsun öyle?... Şirret... Biz kedinin ağzından fareleri alır da kızartır-

mışız öyle mi? Haydi süpürge... Çok şükür bizim soyumuz belli... Soyu sopu ne idüğü belirsiz... Büyücü karı. Müşterisiz kaldıkça açlıktan fareleri, köstebekleri sen yersin... Yaptığın büyülerle az karı kocayı birbirinden ayırmadın. Şıpşıp'ın Zehra hâlâ ağlıyor. Gözünün yaşı dinmiyor... Karının kocasını elinden aldın, başka bir kadına verdin... İki mecidiyeye karıyı kocadan ayırırsın. İki çeyreğe âşık kavuşturursun. Gelen müşterilerden perileri davet edeceğim diye bensiz karatavuklar istersin... Yine götürür tavukçuya satarsın... Ya kör boğazınıza tıkınırsınız...

... Nefise komşusunun bu tefevvühâtına cevap vermek için artık bacağının sızısını unutarak gayretine zevci Hacı'yı, misafir Gülsüm'ü hayrette bırakacak bir metanetle başını kaldırır, olanca feryâd-i müteneffirânesiyle:

— Oşt oradan kaltaklar oşt!... Köpek yestehlemekle deniz murdar olur mu? Yağlıkçılar'ın güveyleri kâtibe karısını boşattırıp kendi kızınızı verdirmek için kaç defa elimi ayağımı öptünüz ama, Allah göstermesin ben o kötülüğü irtikâb etmem.

Bu kavga gide gide o kadar kızışır, tarafeynin yekdiğerine taarruz-i bî-edebâneleri o mertebeyi bulur ki biraz evvel aşığının yerinden oynadığını iddia eden Nefise Hanımda ağrıdan, sızıdan, topallamadan eser kalmaz. Besbelli hiddetle hepsini unutur. Mutaarrızlara karşı muktedir olabildiği kelimât-i müstehceneyi püskürtmek için hemen yerinden kalkar, pencereye yapışır... İki taraf, birbirine ne dediğini anlayamayacak bir şemâtet-i sâmia-hırâş içinde o kadar bağırışırlar ki Nefise'nin de, huseması kadınların da artık sesleri kısılır. Zavallı Hoca Hanımın bir harhara-i gayz ü infiâl ile boğulmak tehlikelerine düştüğü bir sırada mevki-i ihtiyatta duran bir kuvve-i muâvine gibi Gülsüm meydana çıkar. Nefise'yi pencerenin önünden çeker. Hanenin tahta kaplamasına küt küt birkaç defa vurduktan sonra:

— Susun artık dilenci karılar... Kedinin komşudan getirdiği pastırma ile geçinen aç gözlüler... Yok yoksun kepazeler... Acaba neniz var?... Nenize güvenip de böyle cıyak cıyak bağırışıyorsunuz?... Çamaşırsız karılar... Yazı kışı bir gömlekle geçirenler... Tekne başında soyunup ip başında giyinen zavallılar...

Birkaç ses birden:

— Ohh kendini mi tarif ediyorsun a karı?.. Çamaşır yıkadığımız günü gel de kör gözlerin görsün... Renk renk çamaşırlarımızla ipler donanıyor şöyle... Yok yoksul niçin olalım?.. (Yumrukla kaplamaya vurarak) İşte koskoca ev sahibiyim! İşte! İşte! İşte!... Senin gibi koca bucağına büzülmüş sığıntı değiliz... Haydi evine git, kaynananın pöstekisini temizle... Kirlenmiştir.

Hemen sesleri kısılıncaya kadar bu yaygaralar, bu mânasız teşnîât devam etti. Nâire-i şutûm tarafeyn erkeklerine de sirâyet eyledi. Onlar da biraz atıştılar. Nihayet mesele mahalle kahvesinde hasm ü fasl edilmek üzere mayna oldu.

(*Tesadüf*, I, Mahalle Karıları, 1316)

3

ŞIPSEVDİ

a. Hüseyin Rahmi, sahte alafrangalığı yerme amacıyle ilkin *Şık* romanını yazmış, sonra bu temayı daha genişleterek, *Şıpsevdi* romanını kaleme almıştır. *Alafranga* adı ile tefrika edilirken (1901) yarıda kalan bu roman, Meşrutiyet'ten sonra *Şıpsevdi* adı ile basılabilmiştir (1327 «1911»).

b. Eserde körükörüne Batıya bağlı olan Meftun ile körükörüne Doğuya bağlı kalan Edibe karşılaştırılmış ve her ikisinin de gülünç yanları belirtilmiştir.

c. Romanın ana vakası, alafranga sofrada yemek yeme usulünün altmış sahife süren tarifi, kahramanlardan birine hayat ve ölüm hakkında onsahifelik bir nutuk söyletilmesi gibi gereksiz ayrıntılar ve vaka dışı açıklamalar arasında boğulmuş, bu yüzden eser 934 sahifelik koca bir kitap halini almıştır.

[*Pehlevi-zâde Meftun Bey okumak için gittiği Paris'te yıllarca kalır, okumaz, Fransa dönüşü, Erenköyü'ndeki babadan kalma köşkünde alafranga bir hayat sürmek hevesine kapılır.*

Köşk komşusu Kaşıkçılar Kethüdası Kasım Efendi çok zengin, fakat çok cimri, aynı zamanda çok bağnaz bir adamdır. Sürmek istediği hayatı uygulayabilmek için çok paraya ihtiyacı olan Meftun, Kasım Efendinin görgüsüz ve bağnaz kızı Edibe ile evlenmeği tasarlar. Bu evlenmeye Kasım Efendinin razı olmayacağını bildiği için, cimri adamı para ile avlamayı kurar, ve kendisine, Şark Demiryolları Piyangosu'nun on beş bin liralık büyük ikramiyesi vurdu söylentisini çıkartır. Kasım Efendi beş yüz lira ağırlık alarak kızını verir. Meftun'un kızkardeşi Lebibe'yi de Kasım Efendi'nin oğlu Mahir alır. Hasis ihtiyar, kızının da, oğlunun da bakımını Meftun'un üstüne bırakır. Boğazına kadar borca giren Meftun, kayınbiraderi Mahir'i kandırarak ona, Kasım Efendinin mührünü ve kasasındaki altı yüz lira para ile Balıkpazarı'ndaki bir hanın senedini çaldırtır; iki bin lira borç karşılığında hanı ipotek eder.

Kasım Efendi işi öğrenince, Meftun'u zorlayarak kızını boşatır, oğlunu da reddeder.

Mahir, sevdiği bir kadının hıyanetini öğrenince, kendini öldürür. Meftun Paris'e kaçar. Edibe babasının yanına gider, fakat kocasından aldığı alafrangalık dersinin etkisiyle, eve gizlice erkek almağa başlar, bunu öğrenen Kasım Efendiye inme iner.

Meftun, Kasım Efendiden kalacak servete konabilmek için, eski karısıyle yeniden evlenmeyi düşünmekte ve İstanbul'a dönebilmek için Kasım Efendinin ölümünü beklemektedir.]

Aşağıdaki parçada, Meftun'un sürdüğü alafranga hayatın görgüsüz ve bağnaz Edibe üzerindeki tepkisi anlatılmaktadır. Edibe, komşusu Azize Hanımla konuşur:

Zavallı yeni gelin dümû-i nevmîdî saçarak diyordu ki:

— Azize Hanımcığım halimi sorma... Bana oldu olanlar. Gelin mi oldum? Esir mi oldum? Cehenneme mi düştüm? Hâsılı ne olduğumu bilemiyorum... Üç kaynana... Hesapsız görümce... O ahçı Zarafet kadın bile bazan başıma kel-kâhya kesiliyor. O piçkurusu Hasene'ye varıncaya kadar bu evde hepsi beni «nezâre»ye, mehtaba alıyorlar... Artık küçüğünün büyüğünün maskarası oldum. Ne yediğimi biliyorum,

ne içtiğimi. Hepsi sûretâ Müslüman, fakat yaşamaları hiç bizimkine uymuyor. Yemeği el ile yemiyorlar. Çatal dedikleri o zıkkımı kullanıyorlar. Kör olasıyı kaç defa damağıma batırdım... ağzım şişti.

Azize hanım müteessirâne gözlerini süzüp:

— Dünyada o zıkkımla yemek yiyenlere yarın âhirette zebâniler uçları sivri kızgın çatallarla yemek verecekler... Aman Rabbim merhametine sığındım... Allahın verdiği parmaklar dururken demir parçalarıyle yemek yenir mi? Ah Edibe ah... Babacığın bu işi niçin etti bilmem ki? Beş vaktine beş katar nur gibi müslüman adamdır. Bir ayağı da çukurda. Ama Cenab-ı Mevlâ taksirâtını affetsin, paraya dayanamaz... Seni o buraya gelin vermedi, âdetâ yüz «kesahça»*ya sattı. Üç kaynana diyorsun, benim bildiğim bir tane... İkisi de nereden çıktı?

— Birisi asıl kaynana Lûtfiye Hanım... Öbürü de büyükana Şekûre Hanım... Üçüncüsü de teyze Vesile Hanım... Bu ikisi asıl kaynanamdan daha dalacan, daha gırgırı... Vesile Hanımın gûya evi barkı da ayrı... Fakat buradan çıktığı yok ki... Hepsi de birbirine uygun... Yaşlıbaşlı kadınlar... Hiçbiri ihtiyarlığını bilmiyor. Süslenip evin içinde yapma bebek gibi geziyorlar. Bari biraz yaraşsa yüreğim yanmaz... Âhireti hiç düşünmüyorlar. Hiç birinin bir kerecik olsun secde-i rahmâna vardığını görmedim. Evin içi bazan kokonalarla, frenk karılarıyle doluyor. Bir fanfan, bir finfondur gidiyor. Hepsi hâline göre frenkçeden bir iki lâkırdı öğrenmişler... «Söylesene» diye beni de zorluyorlar... Ayol benim dilim döner mi böyle şeylere? Müslüman evlâdıyım elhamdülillâh...

— Söyleme kızım sakın ha... Sonra cayır cayır yanarsın... Frenkçe söylediğin lâkırdı başına yarın âhirette sana azâb olacak... Dilin kızgın maşa ile ensenden çekilecek...

— Merak etme Azize hanımcığım, hiç söyler miyim? İstesem de hiç bundan sonra dilim döner mi? O fanfanlar lâkırdıya benzer şeyler değil ki... Dil yatmaz birtakım belâberzah gırıltılar... Geçen günü frenk karıları buraya doldu. Bana ne deseler beğenirsin?..

* *Kesahça:* Kese akça.

Azize hanım yüzünü ekşiterek:

— Ne dediler kız?... Zavallı Edibe!...

— Madam Meftun dediler!..

Azize hanım avazı çıktığı kadar haykırarak:

— Kız sus... Dilleri tutulsun... O nasıl söz?... Tövbe de... Tövbe deeeee...

— Ah dedim... dedim... tövbeler tövbesi dedim... Bu söz ne gücüme gitti bilsen... Sabahlara kadar ağladım.

— Kız istiğfâr et...

— Ettim... anacığım... ettim Azize'ciğim... Yalnız işte onu anlayamadım: Kocama niçin madam diyorlar? Hiç erkek madam olur mu? Koskoca bıyıklı adama Madam Meftun denir mi? Sonra bunun hikmetini görümcemden sordum. Benim sualime Lebibe Hanım öyle güldü, öyle güldü ki şaşırakaldım. Bana: «Ah alık yârim, sen bu kadar saf, bu kadar bön nerede büyüdün? Şimdi böyle şeyleri beş yaşındaki mektep çocukları bile biliyor... Madam Meftun demek ağabeyime kadınlık isnat etmek değildir. Madamdan murat sensin. Madam Meftun demek, Meftun'un karısı demektir... Anladın mı mankafa? Bir daha kimseye böyle sersemce şeyler sorma, sonra insanı defe koyarlar da çalarlar.» dedi. Beni tepeden tırnağa kadar süzdü süzdü de nihayet: «Nedir bu çapaçulluğun?... Zarafet bile senden derlitoplu geziyor. Biraz yakanı paçanı topla... Kendine azıcık çekidüzen ver... Dört lâkırdı öğren... İnsan yanına çıkacak muamelelere alış... Ağabeyime yazıktır. Buradan başka İstanbul yok. Seni beyâbanda mı peydahladılar karı?.. Sabahleyin kalkınca kocana boncorna... Sokağa giderken oravara... Akşam üstü bol su var... Daha bilmem neler demelisin.» dedi.

— Sus.. sus... Ağzını alıştırma öyle kötü, öyle pis lâkırdılara... Oravara, şuravara ne demekmiş onlar öyle? Aa!.. Söz kıtlığında asmalar budayım... Elhamdülillâh sen Kasım Efendinin kızısın... Öyle oravara, moravara senin ağzına yaraşır mı? Seni kimin kızı olduğunu bile bile aldılar... Mademki arzuları bu imiş; onlar da Pangaltı'dan, dillenmiş, yırtık bir frenk kızını alaydılar...

— Geçen günü bizimki bana yine «madam» demez mi?... Haydi o frenk karılarını ben adam yerine koymuyorum...

yestehlemekle deniz «mundar» olmaz. Kocam olacak herifin ikide birde bu sözünü artık çekebilir miyim ya?...

— Vallah ben olsam hemen ağzına şamarı indiriverirdim.

— Acele etme... Yavaş yavaş yüzgöz oluyoruz... Gide gide onu da yapacağım... Hepsi olacak... Fakat daha şimdi korkuyorum... Hokkabaz gibi hâlinde bir acaiblik, bir terelellilik var. Gözleri velfecri okuyor... Her sabah yumruklarıyle, kollarıyle talimler ediyor... Tapınır gibi bir şeyler yapıyor· Ayı kadar kuvvetli... Fakat icap ederse elhamdülillâh din kuvvetiyle ben onu da pataklarım, görümcemi de... Kadın nine Şekûre Hanım bunak mı bunak... Tiride dönmüş... Her tarafı sapır sapır titriyor... Asıl kaynanam da sıska... Bir sıkımlık canı var... Evel-allah hepsini haklarım... Dur bakalım... Bu evde ne «pandomina»lar olacak... Mümkün değil burada ben bunlarla edemeyeceğim... Babam aldığı beş yüz lirayı geriye verir, beni buradan aldırır... Başka çare yok... Ben bu karılarla kavgaya başlarsam gelip bana yardım edersin değil mi Azize hanımcığım?

— Etmez miyim hiç? Etmez miyim?... Onlarla dalaşmanın gazâ etmek kadar sevabı vardır. Türk iseler Türklüklerini bilsinler... Frenkseler o başka. Bunların damarlarına neûzübillâh şeytan girmiş. Her taraflarına yayılmış. Gönülleri kararmış. Kalb gözleri kapanmış... Biz evvelâ elimizden geldiği kadar bu cehennemliklerin ıslahına uğraşalım. Ben Hallac Hoca'ya gidip bir havaslı, tesirli mıska yazdırayım. Bu mıskayı herifin haberi yokken elbisesinin bir tarafına dikiver... Bir de tütsü yaptırtayım. Uyurken filân kendini tütsülemeği beceremezsen çamaşırlarına olsun bas tütsüyü, bas tütsüyü, elbette günün birinde akıllanır... Lâtilokum şekerine de bir güzelce okutayım. Ne bilecek, onu da yedir... Fakat dikkat et, şarap içtiği akşama tesadüf etmesin. Bilirsin ya ben eskici hocadan izinliyim... Senin ağzına tükürüp ben de sana izin veririm. Senden su istediği vakit sana öğreteceğim duayı oku, bardağın içine tükür, ver içsin... Mümin tükrüğü öylelerine şifadır. Utanmazların kiminin suratına, kiminin suyuna tükürmeli. (...)

— Buraya gelenlerin içinden Şehim Bey diyorlar bir delikanlı var... Karısı Frenk... Kol kola girip sokakta geziyorlar...

— Kıyamet alâmetleri... Şimdi bizim şık beylere kokona karısı almak moda oldu. Ermeni olsun, Rum olsun, Çıfıt olsun, Frenk olsun... Tek Türk olmasın da ne olursa olsun... Beğendikleri karılar bari aldıkları cinsin hanımından, kadınından seçilmiş olsa insanın o kadar esmâsı yanmaz. Öyle yerlerden çekip alıyorlar ki söylemeye insanın yüzü kızarıyor... Ah kırk yıllık Yani olur mu Kâni?... Ah, ah! Zamane başka... Zamane başka!... Allah rahmet eylesin hanımninem bunları vaktiyle bize söylerdi. Kıyâmet alâmetlerini hep sayıp dökerdi... Bina ile zina çoğalacak, katırlar doğuracak derdi. Hep dedikleri şimdi olmuyor mu? Cahillik... biz o zaman kadıncağızın ne dediğini anlamazdık... Yaşlandıkça, böyle türlü fenalıkları gördükçe şimdi şimdi her şey bu kalın kafalarımıza dank diyor...

— Adı Şehim Bey... İşte sözüm ona Müslüman... İlâhi böylesini beyler götürsün... Karısı kocasının kolundan çıkıyor, başka erkeğin koluna giriyor... Birbirlerinin ellerini sıkıyorlar... Bir gülüşme, bir hokkabazlıktır gidiyor... Bu karılar kendi kocalarının yanında başka erkeklerle sarmaş dolaş olup mızıka ile oynarlarmış. Frenkler gözlerinin önünde böyle şeylere nasıl müsaade ediyorlar? Madamalarını başkalarına nasıl peşkeş çekiyorlar? Bunlar karılarını hiç kıskanmazlar mı?

— Kıskanmazlar... kıskanmazlar... Çünkü onlar adı batası fena hayvanın etini yerler... Domuzda kıskanma olmadığından, hikmet-i Hudâ etini yiyenlerde de olmazmış... Hacı babam öyle söylerdi.

— Benimki de yedi mi acaba?

— Hay ziftin pekini yesin... Seni mızıka ile oynatmaya kalkarlarsa na yaparsın?

— Ay sözünü yel götürsün... Ben kukla mıyım? Çingene karısı mıyım çalgı ile oynayacak? Çalgıları da hiç bir şeye benzemiyor. Görümcem her gün dan dan dan piyana çalar... İnsanın günaha girip de dinlediğine göre bari çaldığı bir hava olsa!... «Ah terelelli lelli»yi çalsa, «Haydindi mini mini maşallah» gibi ferahlı bir şey çalsa yüreğim yanmaz. Kadana beygirleri geziniyor gibi güm güm ortalığı öttürür. Bazan da hem çalar, hem beraber uzun uzun ulur. Evin içindekilerde

ne kafa kalır, ne beyin... Rahatsızlığımın hangi birisini anlatayım?

(*Şipsevdi*, XV, 1327)

4

HAKKA SIĞINDIK

Hakka Sığındık, polis romanı tekniğiyle yazılmış toplumsal bir eserdir. Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki romanlarında daha çok gelenek ve görenekler üzerinde duran yazar, savaş içinde toplum katları arasındaki farkın keskinleşmesi, toplumsal adalet dengesinin büsbütün bozulması, zenginin daha zengin, yoksulun daha yoksul hâle gelmesi üzerine toplum düzeni ile ilgilenme gereğini duymuş; böylece, toplumcu görüşlere doğru yönelmiştir. Yazarın bu yoldaki görüşlere ulaşmasında kendi gözlemleri yanında, İkinci Meşrutiyet'ten sonra kurulan (1910) Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın program, bildiri ve yayınlarının da etkisi vardır. Vakanın düğüm ve çözümünde başlıca rolü oynayan yazar Nüzhet Ulvi tipi, Meşrutiyet devri toplumcularının görüşlerini yansıtmaktadır. Hüseyin Rahmi'nin dünya görüşündeki bu yeni aşamanın ilk ürünü olan bu eserde egemen sınıflarla ezilen halk tabakasının yaşayışları gerçekçi bir tutumla ele alınmış, roman bu iki karşıt öğe üzerine kurulmuştur. Eserde «kuvvetli ve zaif meselesi»nin uzun boylu tartışılması, «hâkim sınıflar» deyiminin edebiyatta ilk defa kullanılması, «kanunlar bir kısm-ı kalîlin saadetlerini temin nokta-i nazarından tanzim ediliyor; insanların kısm-ı kesîrini hemen hayvanlara yakın ağır, uzun mesâî içinde çalıştırıp bunaltmak suretiyle kısm-ı kalîl ve güzîdesine rahat, refâh ve türlü türlü sefahatler temin ediliyor», lüzumundan fazla doyanların adedi ne kadar tahdîd edilirse, açların mikdarı da o nisbette azalır», v.b. gibi görüşlerin ileriye sürülmesi özellikle dikkate değer. Eserde, bunlar yanında, yazarın başka romanlarında da (*Gulyabani*, *Cadı*, *Afsuncu Baba*, v.b.) ele aldığı boşinançlar, ayrıca, dinsel inançları kişisel çıkarlar sağlamak için kullanan kimseler (Hafız İshak, Hacı Ferhat, v.b.) üzerinde de durulmuştur.

[Birinci Dünya Savaşı içinde, Aksaray'da, Hoşkadem taraflarında, halk, bütün İstanbul'da olduğu gibi, yiyecek, yakacak ve giyecek sıkıntısı çekerken, aynı mahallede oturan savaş zenginlerinden Hâfız İshak Efendi ile Hacı Ferhat Efendi aileleri bolluk ve sefahat içinde bir hayat sürmektedir. Savaşın sonlarına doğru İstanbul'da müthiş bir İspanyol nezlesi salgını başlamıştır. Aptal Veli adlı bir meczubun nefesinin her hastalığa iyi geldiği söylentisi halk arasında yayılmıştır. Ulvi Nüzhet adında bir yazar, bu söylentiden yararlanarak, zenginlerden para sızdırıp fakir fukaraya dağıtmayı düşünür. Hafız İshak Efendiye gönderdiği imzasız bir mektupta, Aptal Veli'nin oturduğu yere yirmi dört saat içinde üç yüz lira göndermezse, pek sevgili oğlu, gelini ve torununun İspanyol nezlesinden öleceğini bildirir. Hâfız İshak Efendi parayı göndermez, mektupta adı geçen kişiler de tesadüfen ölür. Bunun üzerine, Hacı Ferhat Efendi kendisinden istenen beş yüz lirayı gönderir. Komiser Şinasi bu işin peşine düşerse de, mektubu yazanı bir türlü ele geçiremez İzzet Ulvi, Şinasi'ye kendisi giderek, bu işi ne maksatla yaptığını anlatır. İzzet Ulvi'ye hak veren Sinasi, görevi ile vicdanı arasında kalınca, İzzet Ulvi'yi yakalamamak için işinden ayrılır.]

Aşağıdaki parçada, Birinci Dünya Savaşı içinde halkın çektiği sıkıntı anlatılmaktadır.

Cumba cumbaya, yanyana komşu olan Nakıye Hanımla Raife Hanım, iki kocakarı, pencereden pencereye bazan şöyle halleşirlerdi. Nakıye Hanım etrafı kedi gibi koklaya koklaya:

— Huu komşucuğum, orada mısın?

— Buradayım, Nakıye kardeş, bizim ihtiyar kütük gibi yatıyor. Artık onu kaldırsa kaldırsa Allah kaldırır. Gelin hasta, oğlan hasta, iş başıma kaldı. Yorgunluktan belim kırıldı. Çamaşır yıkamağa uğraşıyorum. Kirlilerimiz dağ gibi yığıldı. Su yok, odun yok, sabun yok... Bir eski fıçımız vardı. Yağmur borusunun altına koydum. Allah rahmet verirse hem içeceğiz, hem yemek pişireceğiz. Hem de onunla arınacağız... Pek zor oldu kardeşçiğim, pek zor... Dün bir parça yağmur çiseledi. Küllü su yaptım... kirlileri bastırdım. İşte artık ne kadar temizlenirse... Uğraş uğraş, ne hâlim kaldı, ne canım... Şimdi mutfaktan şuraya cumbanın önüne çıktım. Belimi yastığa verdim. Biraz içim geçmiş.

— Hacı'nın mutfağından gelen yemek kokusunu duymuyor musun?

Raife Hanım bir av köpeği ihtimâmıyle gözlerini süze süze havayı koklamağa uğraşarak:

— Bir iki gündür nezleden burnum tıkanmış ama... (Kokuyu içine çekerek) ay duydum... duydum... Aa, mis gibi şey kokuyor... a'a, dur bakayım... şey, revani... revani... Kaç sene oldu bilmem, mübareği tatmadım. Yalnız ağzımızda adı kaldı... Çok şükür işte şimdi de kokusunu duydum...

— Aa, bilemedin kardeş... Sütlü irmik helvası yapıyorlar. Miyânesi ha geliyorum... ha geldim diyor...

Bir ev aşırı komşudan bir ses daha gelir... Raife Hanım sorar:

— Kim o?...

— Tatarın Esma...

— Ne diyor?

— İkiniz de bilemediniz. Ne revani... ne helva... Bademli, fıstıklı Şambaklavası... diyor...

Raife Hanım bağırarak:

— Esma, ilâhi karı yetişme... Fıstıklı, bademli diye bir de ballandırıyor ki imrenmeden insana küçük dilini yutturacak... Gebe olsam çocuğum düşerdi, emzikli bulunsam sütüm kesilirdi. O kadar içim çekti... Acaba ölmeden bana baklava yemek kısmet olacak mı? Hiç ummuyorum... Muharebe bitecek de... şeker, yağ, un ucuzlayacak da... param olacak da baklava yiyeceğim... Ölme eşeğim ölme, yoncalar bitecek... Vay kısmetsiz, talihsiz Raife...

— Bahçekapısı'nda, Şamlı'da âlâsı varmış...

— Varmış ama okkası bin beş yüze midir? Evimi satsam alamam...

Tatarın Esma bağıra bağıra gene bir şeyler söyler, Raife Hanım sorar:

— Ne diyor, ne diyor?

Nakiye Hanım oradan aldığını buraya nakl ile:

— Ona bir incir tatlısı salık vereyim de pişirsin, diyor.

— Ateş nerede?... İnciri bulsam çiy çiy yerim. Şimdi erenlerden biri karşıma çıkıp da: «Dile benden ne dilersin?» dese... evvelâ baklava... sonra baklava... gene baklava... ah

canım baklava derdim... Esma'ya sorsana, o karının soyunda kurt mu var, köpek mi? Baklavanın fıstığını bademini kokudan nasıl anlamış?

Nakiye Hanım sorar ve cevabı nakleder:

— Esma'nın kardeşinin oğlu İsmail bir kovacık su istemek için Hacı'nın konağına gitmiş. Tulumba mutfağın yanında... Su çekerken görmüş. Ahçıbaşı içerde baklavanın harcını düşünüyormuş... Göz hakkı kalmasın diye oğlana akşamdan kalma iki tane yassıkadayifi vermişler. O da bir buçuğunu yemiş, yarısını teyzesine getirmiş... Kadayiflerin o kadar yumurtası, tatlısı bolmuş ki, ağzına lâyık, lezzeti damaklarında kalmış...

— Bizim ihtiyar yassıkadayifini hep rüyalarında görüyor, kadayifin üzerine beyitler düzüyor... Ne para eder kardeş, kadayif kadayif demekle insanın ağzı tatlılanır mı? Ben de kovayı alayım da bir gün oradan su istemeğe gideyim... Bakalım kısmete ne tatlısı çıkar. İçime dert olacak, herif ölmeden iki lokmacık tatlı yedirebilsem... Hanım, çeşmelerin suları kesildi. Kuyularınki çekildi. Allah onlara her şeyi bol vermiş... Konağa su nereden geliyor?...

— Aa, ilâhi kardeş... Kuyunun başına bir makina koydular... Harıl harıl işliyor. Yedi kat yerin dibinden su çekiyormuş...

— Bu para insana neler yaptırmaz...

— Dün küçük hanımlar seyre gittiler, gördün mü? Beyoğlu'nda tiyatora varmış...

— Gördüm, gördüm. Sokağa bir sürü köpek gelmiş gibi harhar harhar bir gürültü oldu. Cumbaya koştum... Bir de bakayım ki konağın kapısı önüne otolobil* gelmiş. İçerden bakalım kim çıkacak diye bekledim. Beklerim beklerim, kimse çıkmaz. Beklerim beklerim, kimse çıkmaz. Kuruyan erik ağacının kökünü söktük de hastalara biraz bulgur çorbası pişiriyordum. Çorba lâpa olmasın diye bir ocağa koşarım, bir cumbaya koşarım. Bilmem Bulgurlu'ya gelin mi gidiyorlar, bu ne bitmez tükenmez süs, nizam... Nihayet çıktılar. Hacı'nın kızları Nermin, Narin... Hafız'ın gelini Sadiye üçü beraber... Hanım, ne kılık, ne kıyafet... Kokana desem bunların yanında

* *Otolobil:* Otomobil.

kokana da bir şey mi acaba? Bunlar tiyatora seyrine mi gidiyorlar? Yoksa orada oynamağa mı? Yüzlerine basmışlar düzgünü, vermişler allığı... çekmişler sürmeyi... bu soğukta göğüsler açık... kollar açık... Üşümez mi bu karılar?

— Aa, nereden üşüyecekler... Otolobilin içi sıcak... gittikleri tiyatora da mükemmel sobalı... Soğuk senin benim için... Onların kıştan haberleri var mı?

— Çarşafları böyle kelebek gibi bir renkte... Anlatamam ki... Suratlar, saçlar bütün dışarda... Nermin'le Narin bu mahallede doğdular. Bilmez miyim, saçları siyahtır. Ama şimdi gör... lüle lüle, Öyy, estağfurullah!... Ne günlere kaldık... Ayaklarında Şam nalınlarından yüksek ikişer karış ökçe... İllâ o çorapların inceliği... illâ o çorapların inceliği... Hanım, adına pancurlu çorap mı diyorlar, ne diyorlar? Böyle, olduğu gibi tenleri görünüyor... Başlarımıza taş yağmadığına teşekkür edelim. Bu kepekli ekmeği bulduğumuza ne mutlu... Ulu Tanrım sen bize acı... Sen bu azgınları islâh et yarabbim! Hikmetine akıl ermez, iradene karışılmaz. Ben şu halsiz yatan ihtiyara bir lokmacık tatlı bulamam. Arkamıza giyeceğimiz, akşama yiyeceğimiz kalmadı. Ah mevlâm, yedi mahallenin rızkını toplayıp da bu Hacı ile Hafız'ın konaklarını doldurursun. Hikmetinden sual olmaz ama, ah biz ne çekiyoruz! Ay, dur... lâkırdımı şaşırıyorum... Bu üç karı hepsi böyle birer yapma bebek gibi bir süsle, bir eda ile bir sıraya otolobilin içine kuruldular. Arabacı yan tarafa el attı, bir şeyler yaptı. İki bacağının arasını karıştırdı. Birdenbire bir şey fart... fart... fart... etti. Otolobil, o koca mefret ayı gibi homur, homor, homur homurdandı. Sonra kıçından beyaz bir duman çıktı. Haydi koydunsa bul... Kuş gibi uçup gittiler... Seyir bitti. Ben hemen gene mutbağa ocağın başına koştum. Tencerenin kapağını açtım. Bir de ne göreyim, a dostlar, odunun alevi ziyade gelmiş, çorba lâpa değil pilâv olmuş... simsiyah dibi tutmuş... Bu zahire yoksuzluğunda uğradığım bufelâketin acısıyle Nermin'ine de, Narin'ine de, Sadiye'sine de, otolobiline de lânetler ettim. Bak onları seyretmek bana kaça mal oldu... Artık bin defa dövün, para eder mi? Böyle başıma neler gelir de yine bir türlü akıllanmam ki... Na kafa!...

(*Hakka Sığındık*, III, 1325)

II. HİKÂYELER

Hüseyin Rahmi'nin küçük hikâyeleri de, genel olarak romanlarındaki nitelikleri taşımakla birlikte, onlardan ayrıldığı tek nokta şudur: Küçük hikâyede ayrıntıların yoğunlaştırılması gerektiği için, ikinci derecede vakalara yer verilmemiş ve vaka dışı açıklamalara girişilmemiştir. Bu yüzdendir ki, onun küçük hikâyeleri romanlarına nazaran daha derlitoplu ve teknik bakımından daha başarılıdır.

5

MİSAFİR

Onlar geléli tam on dokuz gün ve o kadar gece olmuştu. Karı koca, iki de çocuk. Dört can... Şimdi her gün iki okka ekmek fazla alınıyor ve her masraf ona göre artıyordu. Zaten ev dardı. Bu karı kocaya ayrı bir oda verebilmek için aile daha sıkışmaya mecbur oldu.

Ne havsalası geniş, ne saygısız, ne vurdumduymaz misafirdi bunlar. Ne surattan anlıyorlardı, ne rümuzdan, ne kinâyeden. En açık istiskallere karşı «sinik» bir tebessümle mukabeleden hiç sıkılmıyorlardı.

Misafir Halil Efendi akşamcıydı. Hane sahibi İzzet Efendi ise işretin damlasından kaçan, kokusundan boğulan, sofu, musallî bir zat...

Halil Efendi, her akşam, bir cebinde dolu küçük bir şişe, ötekinde kâğıda sarılı birkaç zeytin tanesi nevâlesiyle gelir, yatsılara kadar ağır ağır ziftlenir; İzzet Efendiyi yemeğe bek-

letir; içtikçe zevklenir; dinletir, dinletir; zavallı adamcağızı bî-tahammül bırakır, sıkıntıdan öldürürdü.

Beş altı akşam bu işkenceye tahammülden sonra, nihayet, hane sahibi bir gece dayanamadı, açık bir suretle:

— Efendim, bu olur mu? Her akşam cebinizde rakı ile geliyorsunuz...

dedi.

Yüzsüz misafir bu muhik itirazı hemen diğer suretle tefsîre atılarak:

— Efendim, misafir-perverliğinizin cidden mahcubuyum. Çoluk-çocuk ailece efendimize kaç gündür bâr olup duruyoruz. Rakımı beraber getirmeyeyim de onu da mı size aldırtayım efendim? Lûtufkârlığınızın bu derecesiyle her türlü ulüvv ü semâtahin fevkine çıkıyorsunuz. Yok, artık bu kadarcığına müsaade buyurunuz. İçki masrafımı olsun kendim edeyim...

deyince, misafirin bu pek nikbînâne tefsîr ve telâkkîsine karşı hayretlere düşen ev sahibi, maksadı böyle demek olmadığını izah için birkaç söz kekelemeğe uğraşmış ise de birbirine taban tabana zıd bu anlatışla anlayış arasında hakikat zâyi olup gitmişti.

Halil Efendi Anadolukavağı'nda ufak bir memurdu. Ailece düştükleri muzâyakaya bir çare bulmak için, Irgatpazarı'nda mutasarrıf oldukları bir dükkânı vefâen ferâğ ederek biraz para almak üzere İstanbul'a gelmişlerdi. Gazetelere: «Nakdiniz varsa işletelim; yoksa, teminat üzerine pek ehven şerâitle istediğiniz kadar hemen para verelim.» tarzında ibâreler ve türlü namlarla ilânlar vererek müşteri celbeden idarehanelere Halim Efendi hep birer birer başvurdu. Bu işleticilerden çoğunun müstakrizlerin canlarına işlettiklerini anladı. En muvâfık şartla işi bitirinceye kadar İzzet Efendi ailesi nezdindeki müsâferetleri zarûrî uzayacaktı.

*

Bir gün hane sahipleri bir odaya toplandılar. Kapıyı sıkıca örttükten sonra bu müz'ic misafirlerden kurtulmak çarelerini aralarında müzâkereye giriştiler. Büyük-hanım diyordu ki:

— Kilere gidip zahîreye bakmağa korkuyorum... Bin türlü

sıkıntılar, fedakârlıklar, üzüntülerle kış için biriktirdiğim, sakladığım öteberiden habbe kalmayacak... Böyle günde tencere doluları yemek pişiyor, yine doymuyorlar. «Yarabbi şükür!» dediklerini işitmedim. Aman o çocuklar, maşallah, büyüklerden ziyade yiyorlar.

Zarafet:

— Nesine maşallah, hanımcığım? Boğazlarına kurt düşsün... Sakın kilere bakma, yüreğine iner. Ne sadeyağı kaldı, ne zeytinyağı; ne pirinç, ne şeker, ne fasulye. Kiler tamtakır oldu... Sokağın köpekleri doyar, damların kedileri doyar, bu iki obur yumurcak doymaz. Tencereler daha ateşte iken karşıma dizilip de: «Dadı, yemek pişti mi? Acıktık. İçimiz bayılıyor. Körükle, körükle de çabuk pişsin...» deyişlerini bir işitseniz kendinizi zabt edemezsiniz. Bazen öfke benim de tepeme çıkar, bağırırım: «Haydi bakayım oradan! Ben mutfağa gelen çocukları sevmem. Çekiniz arabanızı. Şimdi sizi bir güzel körüklerim haa!..» Bir gün arkalarından, ucu ateşli odunla koştum da, anaları bana surat etti. Aaa! Çekilir mi bu? Kaç defa daha soğumadan, imambayıldının içine kirli parmağını sokarken gördüm. Ağzına götürüyor, emiyor; tekrar yine sokuyor. Afacanlar, fıstık gibi tostombay oldular. Anaları karı semirdi, beti-benzi yerine geldi. Odalarına çekildikten sonra, sarhoş herif gecenin bir yarısında pencerenin önünde türkü söylüyor. Bitişikte ağır hasta var. Ne saygısız maymun!.. Bütün sahanlara, tabaklara rakı kokusu siniyor. Ben işret sevmem. Övvv!... Ya onlar, ya ben!... Bunun bir çaresine bakınız...

Evin kızı Cezalet Hanım, dışarıya kulak kabartarak:

— Dadı, yavaş söyle... Merdiven başında bir pıtırtı var... Karı geldi galiba bizi dinliyor...

Zarafet köpürerek:

— Umurumda değil. Dinlesin. Korkum yok. Ben ona taşlıkta kaç defa başa kaka söyledim de, anlamamazlıktan geldi... Ben de olsam öyle yaparım. Hazır ev... hazır yemek, hazır yatak... işret, türkü... Kekâ!.. Her zevkleri yerinde... Bu rahatı bırakıp da giderler mi hiç?

Cezalet Hanım:

— Dadı, sus! Azıcık da ben anlatayım...

— Anlat, yavrum, anlat gülüm, anlat elmasçığım... Yedi mahalle bir araya toplanıp da kırk gün kırk gece anlatsak bu dert yine bitmez... Sen anlattığın kadar anlat, ben de yine anlatırım...

Cezalet Hanım:

— Misafir Hanım, geldiğinin ikinci günü, sokağa çıkacağını söyledi. Benden bir çarşafla bir ayakkabı istedi. Kendi potinleri ayaklarını sıkıyormuş. Fakat kendi çarşafını niçin giymek istemiyor bilmem...

Zarafet:

— Aaa!... Sebebini anlamadın mı? Alacaklılar sokakta onu çarşafından tanıyorlar da onun için başka çarşafa giriyor, yüzünü de sımsıkı örtüyor. Irz ehliliğinden değil, çok-bilmişliğinden... Kaltak!...

— Dadıcığım, bir parçacık sus!...

— Sustum, sustum... Ha sen söylemişsin, yavrum, ha ben söylemişim... İkimiz can-ciğer... Birbirimizden farkımız var mı?...

Cezalet Hanım:

— Artık her sokağa çıkışında âdet edindi: Çarşaf bizden, ayakkabı bizden... Ah, anneciğim, yeni iskarpinlerimin ne hâle geldiklerini görsen gözlerin dolar... İçi oyulmuş kavun dilimine döndüler...

Zarafet:

— Senden ayakkabı, çarşaf istemiş. Ya benden ne istedi bilsen... İç donu... Söyletme beni. Kendininkini kirletmiş... Ta Kavaklar'dan buraya bir donla gelinir mi?... Benim de yok ayo... Küçük-beyin yastık örtülerinin eski fistolarını söktüm de iki tane yaptımdı. Birini aldı. Kullandı kullandı, getirdi kiriyle pasıyle başıma attı... Söylemesi ayıp, kirlerini çitiledim çitiledim de bir türlü çıkartamadım... Kokmuş karı!...

Büyük-hanım, başı ağrıyormuş gibi, şakaklarını avuçlarının arasında sıkarak:

— Bu belâdan ne vakit kurtulacağız? Başımızdan ne vakit def olup gidecekler?...

Zarafet:

— Onlar buraya ödünç para bulmaya geldiler. Buluncaya kadar oturacaklar. Şimdi para nerede?...

*

Dışarıdan küt küt kapı vurulur. Odadakiler şaşalayarak birbirine bakarlar...

Büyük-hanım:

— Kim o?

Zarafet:

— Kim olacak? Misafir Hanım...

Dışarıdan:

— Lütfen kapıyı açınız efendim...

Zarafet kapıyı açar. Misafir hanım çarşaflanmış, koltuğunda iki bohça, iki çocuğunun ortasında, ağlamadan gözleri kızarmış, mahzun bir çehreyle gözükerek:

— Allahaısmarladık, hanımlar! Af edersiniz, böyle günde çok rahatsız ettik efendim. Haftalarca sayenizde yedik içtik. Misafir-perverliğinizin şükrünü edâdan âciziz hanımlarım. Helâl ediniz efendim!...

Misafirin ağlamış mahzun yüzü, af dileyici mahcubâne sözleri ev sahiplerine çok dokanır. Yufka yürekli Büyükhanım:

— Aaa! Hanımcığım, neye rahatsız olalım? Başımızın üstünde yeriniz var. Böyle birkaç hafta değil, kırk yıl otursanız vallahi yüksünmeyiz... Böyle birdenbire ne oldunuz efendim?...

Cezalet Hanım:

— Bir kusur mu ettik? Gücendirdik mi, kardeş? Böyle birdenbire neye kalktınız?... Vallahi salıvermeyiz! Haydi soyununuz. Bırakmayız, nafile!..

Zarafet büyük bir vâveylâ ile çırpınarak:

— Olur mu hiç? Bırakır mıyız sizi biz? Yağma yok, kuzum, yağma yok!... Gelmesi sizden, gitmesi bizden... (Mendilini çıkarıp ağlayarak) Aaa!... Can-ciğer gibi alıştım. Evin içi tısss... sessiz kalacak... Mümkün değil salıvermeyiz... (Çocukların yanaklarını okşayarak) Aha benim tontonlarım!... Haydi geliniz mutfağa... Bakınız, dadınız bugün size neler pişirecek...

(*Melek Sanmıştım Şeytanı*, 1943)

SAFVET NEZİHÎ

(1871 - 1939)

HAYATI : Safvet Nezihî İstanbul'da doğdu (1871). Asıl adı Ömer Lütfü'dür. Mekteb-i Sultanî'de okudu. *İkdam*, *Servet-i Fünun*, *Malûmat* gazete ve dergilerinde makale, roman ve hikâyeler yayımladı. *İkdam*'da tefrika edilen *Zavallı Necdet* romanıyle ünü genişledi, edebiyatımızda o eserle tanınır oldu. Meşrutiyet'ten sonra, aylık *Resimli Kitap* dergisinde de yazdı. Kapalıçarşı'da kuyumculuk yaparak geçinmekte idi. Sefahete düşkünlüğü yüzünden düzensiz bir hayat yaşadı. Bakırköy Akıl Hastahanesinde öldü (3. 12. 1939).

ESERLERİ :

Roman :

1 — *Zavallı Necdet* (1318 «1902», 5. bas. 1942)
2 — *Teehhül Âleminde* (1319 «1903»)
3 — *Kadın Kalbi* (1319 «1903»)
4 — *Müsebbib* (1326 «1910»)

ROMANLAR

İkdam gazetesi, edebiyat beğenisi gelişmemiş geniş halk topluluğuna oldukça sade bir dil ve «acıklı» olaylarla seslenen yazarların (Vecihî, Hüseyin Rahmi) romanlarını yayımlayarak hem onların tanınmasını, hem de kendi sürümünün çoğalmasını sağlamakta idi. Aynı gazetede tefrika edilen *Zavallı Necdet* romanı, Safvet Nezihî'nin de halk arasında ün alıp tutunmasını sağladı. Ne var ki, Safvet Nezihî, adı geçen gazetede Namık Kemal ve Ahmet Mithat geleneklerini sürdüren öteki yazarlar gibi belirli bir çizgi üzerinde yürümemiş; gerek anlatım, gerek ele aldığı çevre ve kişiler bakımından, ilk eserinde (*Zavallı Necdet*) Edebiyat-ı Cedide, ikinci eserinde (*Teehhül Âleminde*) ise Hüseyin Rahmi yolunda yazmıştır.

1

ZAVALLI NECDET

Kitabın son 30-40 sahifesini kaplayan (1321 baskısı) «acıklılık» bir yana bırakılırsa, *Zavallı Necdet*, genel yapısıyle Edebiyat-ı Cedide romanı gibi kurulmuştur. Denebilir ki, Safvet Nezihî eserini «İkdam» gazetesinde yayımlayacağı yerde, «Servet-i Fünun» dergisinde bastırsaydı, bugün, o topluluğun ikinci sınıf yazarlarından sayılabilirdi.

a. Edebiyat-ı Cedide roman ve hikâyelerinin çoğunda olduğu gibi, *Zavallı Necdet*'te de zengin ve seçkin kişilerin hayatı konu olarak alınmıştır. Olaylar Feneryolu, Şişli ve Ada'daki köşklerle Bebek'teki yalıda geçer: kişiler, sokağa çıktıkları za-

man yemeklerini Tokatlıyan'da yerler; birbirlerine Lüksemburg gazinosunun bilârdo salonunda, Konkordiya tiyatrosunun «fuaye»sinde rastlarlar; birbirlerinden ayrılırlarken «o rövuar», «bon amüzan» diye konuşurlar; «Ünyon Fransez» balosunda yabancı bayanlara «prezante» edilirler, oralarda «şampanya buharlarının dimağlarına fart-ı tesir eylediği bir dakikada ilân-ı aşk» ederler; Tarabya'daki «Samer Palas»ta İngiliz mislerinin oynadığı «lântenis» oyununu seyrederler; alafranga musikiden çok iyi anlarlar; bayanlar misafirlerine çay sunarlarken «ipek penyuvarlarının geniş kollarını yukarıya kıvırırlar», v.b...

b. Cümle kuruluşlarında da Edebiyat-ı Cedide yolu tutulmuştur:

Fiil kipleri çeşitlendirilerek, kimizaman cümleler yarım bırakılarak, kimizaman da fiil kullanılmayarak, cümleler birörneklikten kurtarılmıştır:

Ben uzanmış olduğum koltukta felâket-i aşkı düşünürken... Evet, felâket-i aşk! Artık emin olmuştum, ben âşıktım. Aşkın en şiddetli hırsıyle, teheyyüciyle âşıktım. Fakat meftûr, nâ-ümîd bir sevda.

Yukardaki örnekte de olduğu gibi, araya bir *evet* sözcüğü katılıp cümle tekrarlanarak söz kuvvetlendirilmeğe çalışılmıştır:

Ben ölürsem, evet, belki ölürsem, rica ederim, tabutum kapıdan çıkarken bu havayı çal.

Asıl üzerinde durulmak istenen söz, cümlenin başına bağımsız olarak alınmış; sonra bir *o* zamiri eklenerek cümle yürütülmüştür:

** İbrahim Şemsi; o bir asker. Ruhu, kalbi bir askere lâyık tecelliyât ve tahassüsâtla mâlî.*

** Fakat fikrim... O, o kadar meşgul idi ki, ne düşündüğümü bir türlü icmâl ve ihâta edemiyordum.*

İkide bir *ah! oh!* gibi ünlemler kullanılmıştır:

** Midilli'den avdet ettiğim zaman Meliha'yı pek ziyade sabırsızlık içinde bulmuştum. Ah! o beni pençe-i aşk u kahrında ezmek istiyordu.*

** Meyus bıraktığım bu kadar kadın kalblerinin tesir-i nevhâtı sanki, ah evet, sanki...*

** Beni seviyorsunuz değil mi? Ooh! bunu inkâra lüzum yok.*

** Ooh! bu vicdansızlık bana pek ağır geliyordu.*

Hattâ, böyle yalnız duygusal sahnelerde değil, duyguyla hiç ilgisi olmayan yerlerde, sözgelimi, Kapalıçarşı anlatılırken dahi, bu yolda ünlemlere düşkünlük gösterilmiştir:

** Ooh! benim öteden beri garip bir itiyadım da vardır. Çarşı'dan geçerken mutlak Bedesten'e uğrardım.*

c. Dil de, yine Edebiyat-ı Cedide romanında olduğu gibi, genellikle yabancı sözcük ve kurallarla epey yüklüdür. Yalnız, kişilerin konuşmalarında yer yer konuşma dili kullanılmıştır:

** A kızım, sen de tuhafsın! Hasta çocuğun yanında çalacak başka şey bulamadın da bu havayı mı çalıyorsun?*

** Allah Allah! Düşman başına! Ben böyle ölüm sözleri istemem. Siz yoksa çıldırdınız mı?*

** Bu kızda bir hal var ama, bir türlü anlamıyorum. Bu ne hırçınlık...*

Fakat «ince duygular» anlatılırken, konuşmalarda dahi dil hemen ağırlaşır, anlatım da «şairane»leşir:

... Meş'um bir tesadüf beni aşkın kanadları arasına bıraktı, onun âguşuna tevdi etti. Beni semâ-yi garâm ü sevdânın hevây ü heves tabakaatı arasında gezdirdi. Sonra birdenbire muallâkta, keşmekeşte bıraktı. Derin, korkunç, fakat emel-pîrâ, zevkârâ bir zillet ve haclet uçurumuna düştüm. Orada korkular, tereddütler içinde fart-ı sevdanın bâlîn-i garâmında bir müddet, bir ân yaşadım.

ç. *Zavallı Necdet*'le Mehmet Rauf'un *Eylûl* romanı arasında konu bakımından bir benzerlik göze çarpmaktadır: Her ikisinde de, arkadaş karısına karşı duyulan aşk tema'sı işlenmiştir; ancak, *Eylûl*'de hem erkek, hem de kadın, kendi benliklerini yenip suç işlemezler; *Zavallı Necdet*'te ise, kadın, tutkularına kapılıp erkeği zorlar ve bir gece onunla yatmayı başarır. Eğer, eserin sonuna, erkeği seven ve onun uğrunda ölen kalb hastası başka bir kadın olayı eklenmeyip de roman tek çizgi üzerinde yürütülseydi, *Zavallı Necdet*'i ikinci bir *Eylûl* sayabilirdik. O kadar ki, yazar, sonbaharda sararan doğa ile kahramanın ruh hali arasında bir benzetme kuracak kadar *Eylûl* romanını izlemiştir. Aşağıdaki satırları, *Eylûl*'den seçilen 2. parça ile karşılaştırınız:

... Teşrin-i evvel evâhirinde bulunuyorduk. Maamafih ha-

valar pek lâtif olarak devam ediyordu. (...) Bu lâtif hava ile zannediliyordu ki sonbahar mevsimi böyle ilel-ebed devam edip duracaktır. Sonbahar... Sonbahar, hazin mevsim. Yaprakların dökülüp öldüğü, kuşların yuvalarını dağıttığı, veremlilerin bâlin-i intizâra uzandığı, velhâsıl bütün mevcûdât-i sebzin bir reng-i ısfırâr bağlayarak teverrüm ettiği bu demler nevmîd kalbleri, tesliye kabul etmez mahrumiyyet felâket-zedelerini ne hâle getirir, düşünmelidir. Yaprakların döküldüğü bu demde, müteezzi ruhların bir Kâbûs-i elektirikiyyet tesirinde ezildiği bu mevsimde...

... Enzârım henüz hazâret-i dâimeleri letâfet-i ceyyidesini kaybetmemiş olan Burgaz'ın çamlıklarına mün'atıf kaldıktan sonra... Düşünüyordum, ooh! böyle bir tarâvet-i dâime... O, kabil mi idi? Sonra hayalim Bebek'teki bizim ormana yetişmişti. Ağaçlarda, yapraklarda bir cansızlık eseri, nişâne-i ısfırâr-ı mevt mevcud. Evet, işte bu mevsimde yapraklar dökülürken benim de ruhum...

Bir «aile zinası», bir «yasak sevgi» temeli üzerine kurulan *Zavallı Necdet*'te, bir yandan da, Halit Ziya'nın *Aşk-ı Memnu* romanının izleri sezilmektedir. Eserin kadın kahramanı Meliha ile *Aşk-ı Memnu*'daki Bihter arasında duygu, tutku ve davranış bakımından bir yakınlık vardır. Meliha'nın aşkını savunuşunu anlatan ve aşağıda örnek olarak alınan parçayı, *Aşk-ı Memnu*'dan seçilen ve Bihter'in aşkını savunuşunu anlatan parça ile karşılaştırınız.

d. Meliha'nın tutkusu, zaman zaman epey başarı ile verilmiştir. Duygusallıktan kaçınılan yerlerde, arada bir, başarı sayılabilecek ruh çözümlemelerine de rastlanmaktadır:

Ben o nermin pençenin zebûn-i kahrı olmaktan çekiniyordum, olmamaktan da üzülüyordum.

e. Yazar, Edebiyat-ı Cedide'nin başarılı iki eserini örnek edinmekle birlikte, bir yandan da, birtakım duygusal ve zoraki acıklı sahnelerle, piyasa romanlarına öncülük etmiştir. Bir kadının, sevdiği erkeği sabahları keman çalarak uyandırması, kalb hastası bir kızın sevda ile sararıp solması, kız ölürken karşıki ağaçta baykuş ötmesi, erkeğin mezara sarı gül yaprakları serpmesi, sevdiği kadından kalan beyaz kurdeleye gözyaşlarını silmesi, v.b. gibi olaylar, edebiyat beğenisi az gelişmiş çevrelerde eserin ününün bugüne değin sürüp gelmesini sağlamıştır.

Eserin ana tema'sı, *Carmen* operasındaki aşk serenadı dolayısıyle, kahramanlardan birinin ağzından açıklanmıştır: «Aşk, kaçanı kovalar».

[*Necdet çapkın bir delikanlıdır. Feneryolu'ndaki köşk komşularının kızı Meliha'yı sever. Necdet'in çapkınlığını öğrenmiş olan Meliha, ona yüzvermez. Necdet'in kızkardeşi, Meliha'nın ağabeysi ile evlenir; aynı gün, Meliha'yı da Necdet'in Galatasaray'dan sınıf arkadaşı olan binbaşı İbrahim Şemsi ile evlendirirler. Umutsuzluğa kapılan Necdet, sinir buhranları geçirir. Bunun nedenini sezen, kocasını da sevemeyen Meliha, Necdet'i sevmeğe başlar. Bir kitapta, keman sesinin sinir hastalığını iyi ettiğini okuyan İbrahim Şemsi, arkadaşının iyileşmesi için, karısının ona keman çalmasını ister. Meliha, sabahları Necdet'i uyandırmak için onun yatak odasında (!) keman çalar. Bir sabah, uyuyor sandığı Necdet'in alnını öperek sevgisini açıklamış olur. Aşkı ile arkadaş sevgisi arasında kalan Necdet, kendini kurtarmak için Midilli'ye gider, fakat bir türlü kurtulamaz, yine döner. Bu uzaklaşma Meliha'yı daha da ateşlendirir, bir gün sevgisini Necdet'e açıklar, kocasından boşanıp onunla evlenmek istediğini söyler. Necdet, çok sevdiği arkadaşının karısını, boşandıktan sonra dahi alamayacağını bildirir. Bundan sonra, Necdet'in kaçması, Meliha'nın kovalaması başlar. Bir gün Ada'da eniştesinin köşkünde misafir kaldığı fırtınalı bir gecede gözlerinin önünden bir türlü gitmeyen Meliha'nın hayaliyle savaşırken, geceyarısı odaya giren Meliha'nın kolları arasına düşer. Bu tek günahın acısıyle bunalımları daha da artar, evine dönünce yatağa düşer, on iki gün kendini kaybeder. Bu arada. izmir'de halası ölür, yalnız kalan yeğeni Müzehher İstanbul'a gelir, Necdet'e bakar. Kalb hastası olan Müzehher, Necdet'i için için sevmekte, bu aşkla sararıp solmaktadır. Kıza acıyan Necdet, onunla evlenmeğe kalkar, fakat Necdet'ten gebe kalan Meliha'nın araya girmesiyle nişan bozulur, Müzehher ölür. Meliha, bu işe bir son vermek gerektiğini, kocasına her şeyi söyleyeceğini, boşandıktan sonra evlenmelerinden başka çare kalmadığını bildirir. Necdet on gün düşünme payı ister. Onuncu gün kendini zehirler, Müzehher'in yanına gömülür. Yirmi gün sonra da Meliha doğururken ölür, Necdet'in yanına gömülür. Böylece, «zavallı Necdet» öldükten osnra da Meliha'nın takibinden kurtulamaz.*]

Aşağıdaki parçada, Meliha'nın Müzehher'i kıskanması, Necdet'in onunla evlenmesini önlemeğe çalışması ve kendi aşkını savunması anlatılmaktadır.

... Müzehher mukavemet edemedi, kapıdan dışarı çıktı. O çıkar çıkmaz Meliha ellerimi yakaladı. Hışımla, hiddetle beni sarsıyordu ve:

— Hatâ etmişim, diyordu, sizin saadetinize tahammül edemeyeceğim, sizi bir arada görmeğe dayanamayacağım. Necdet Bey anlıyor musun? Bu kızın mes'ûdiyyeti beni öldürüyor. Bu izdivac bozulmalı, mutlak bozulmalı.

— Ne söylüyorsunuz Allah aşkına! Buna siz müsaade etmemiş mi idiniz?

— O zaman ne yaptığımı, ne söylediğimi biliyor mu idim? O gün benim vakaarıma dokundunuz. Bu bana giran geldi. Hiddetle, kıskançlıkla size öyle söylemiş bulundum, israr ettim. Siz bunun kaabil olamayacağını anlamalı idiniz, benim buna tahammül edemeyeceğimi düşünmeli idiniz. Necdet Bey, bu izdivac kaabil değil, kaabil değil!

— Lâkin siz, Meliha Hanım, hakikati hiç düşünmüyorsunuz. Böyle bir darbe ile bu biçare kızı öldürebileceğinizi mülâhaza etmiyor musunuz? Kalbinden muztarib, hastalıklı bir kız...

— Evet, hiçbir şey düşünemiyorum. Ben böyle muztarib olduktan, ciğerlerimi kustuktan sonra hiçbir şey düşünemem. Bu izdivac bozulacak, vesselâm!

— Yok, müsaade buyurunuz da sizi biraz itidâle davet edeyim. Evvel-emirde bu izdivac takarrur eyledi. Âleme işâa edildi. Bunu bozmak, rezaleti davet etmektir, ben buna razı olamam.

— İzdivacı bozmak neden rezalet olsun, buna kim ne diyebilir?

— Ya vicdanım?

— Ooh! yine vicdandan bahsediyorsunuz. Beni muztarib etmek, öldürmek vicdanınıza dokunmuyor mu, beyefendi?

— Meliha Hanım! beni cidden müteessir ediyorsu-

nuz. Düşünmüyor musunuz ki ben bekâr bir erkeğim, siz ise diğer bir erkeğe merbut bir kadınsınız. Aramızda başka bir râbıta göremiyorum.

— Ha! ha! Öyle mi zannediyorsunuz? Peki. Demek benim size hiçbir gûne irtibâtım, münasebetim yok. Beni zevkiniz için göğsünüze taktığınız bir gül gibi kokladınız, sonra da bir asabî darbe ile göğsünüzden koparıp attınız...

Meliha bu sözleri söylediği zaman, Müzehher'in elinden alıp göğsüne taktığı sarı gülü hırsla kopardı, ayaklarının altına attı. Bir an sükût ederek hışımla yüzüme baktıktan sonra asabî bir hareketi müteâkıb iskarpini ile üzerine bastı. Râşedâr ellerini makaam-ı tehdidle bana doğru uzatarak sözüne devam etti:

— Evet, yere attınız, sonra böyle çiğnemek istediniz, öyle mi? Buna razı olacağımı zannediyordunuz. Aldandığınızı size temin ederim. «Aramızda râbıta yok» mu buyurdunuz? Bilâkis ben bir râbıta buluyorum. Hem de canlı bir râbıta.

Bana doğru bir iki adım ilerledi, hışımla elimi tuttu, batnı üzerine temas ettirdi.

— Burada bir hareket hissediyor musunuz? Evet, değil mi? İşte o, bizim râbıtamızdır.

Dil-hırâş bir feryad çıkardım:

— Meliha sus, Allah aşkına sus! diyordum. Neler söylüyorsun? Ben buna nasıl inanabilirim?

Artık bundan ziyade inlemeğe bende iktidar kalmamıştı. Üzerime doğru gelmekte olan Meliha'yı ellerimle ittim.

— Siz bu gece çıldırmışsınız, dedim.

— Yok, henüz çıldırmadım, fakat siz beni çıldırtacaksınız, cevabını verdi; bunu lâyıkıyle düşününüz, Necdet Bey.

Kendimi dışarı attım.

(*Zavallı Necdet*)

2

TEEHHÜL ÂLEMİNDE

Bu romanda, yazar, hem ele alınan çevre ve kişiler, hem de

anlatım bakımından, ilk eserinden apayrı bir çığırda yazmağa kalkışmış, bu kez de Hüseyin Rahmi yolunu denemek istemiş gibi görünmektedir.

a. Eserde, eski usul yaşama içinde yetişen Fahima Sıdkullah Efendinin üç kez evlenmesi dolayısıyle, XIX. yüzyıl sonu Türkiye'sindeki «evlenme âlemi»nin çeşitli yanları gösterilmek istenmiştir: zengin bir ailenin şımarık kızıyle evlenme; okumuş-yazmış «bilgiç» bir kızla evlenme; bilgisiz ve görgüsüz, fakat alafrangalık meraklısı bir kızla evlenme.

Eser, üçüncü evlenmenin olumsuz yapısı üzerine kurulmuş; daha önceki iki evlenme, roman kişisi Fahima Efendinin tanıtılması sırasında, kısaca anlatılmıştır.

b. Kişilerin özellik ve birbirleriyle ilişkilerinde olduğu gibi, vakanın örülüşünde de bir yandan Halit Ziya'nın, bir yandan da Hüseyin Rahmi'nin açık etkisi görülmektedir: zengin koca ile kadın arasında büyük yaş farkı bulunması, kadının cinsel isteklere yenilerek kocasının yeğenine tutulması, yeğenle kadının kızı arasında bir aşk ve evlenme söz konusu olunca kadının kıskanması ve ne pahasına olursa olsun evlenmeyi bozmağa çalışması bakımlarından eser bir *Aşk-ı Memnu* görüntüsündedir; öbür yandan, yerli bir çevrede yetişen kadının evlendikten sonra alafranga bir çevreye girişi, sonunda kendini evlilik dışı ilişkilere kaptırması, bunu öğrenen yaşlı kocasının yüreğine inmesi bakımlarından da *Şıpsevdi* izleri göze çarpmaktadır. Bu bakımdan, romanın kadın kahramanı «Nigâr Fıtnat Hanım» biraz «Bihter», biraz da «Edibe» karışımı bir kişidir.

c. Eserin ana fikri, genç karısının evlilik dışı ilişkisini öğrenince yere yıkılan yaşlı kocanın ölümü üzerine kahramanlardan birinin söylediği şu sözde toplanmıştır:

İşte nâ-be-mevsim, küfüvsüz teehhülün bir kurbân-i gadri daha. (s. 623)

ç. Üst üste yığılan felâketlerle alabildiğine acıklı sahneler hazırlanması; «çok güzel bir vücut içinde çok çirkin bir kalb» (s. 257) taşıyan kadın kahramanın cezalandırılması; bunlar yanında, birtakım yerli hayat sahneleri gösterilmek istenmesi (Sözgelimi, epey başarıyle anlatılan «görücü» sahneleri, s. 19 - 28 ve 482 - 486) hep Hüseyin Rahmi yolunun belirtileridir.

d. Yazar, Ahmet Mithat geleneğini sürdürerek, eserde

kendi kişiliğini gizlememiş; kimizaman okuyucuya seslenmiş, kimizaman kişilerekarşı duyduğu acımayı, sevgiyi, alayı, öfkeyi, v.b. açığa vurmuştur:

* *Evvel-emirde şu eşhâs-i vakayı takdim edelim.* (s. 28)

* *... Romanın ibtidâsında gösterilen bir sahne bu görücü vakaayiinden bir nümunedir.* (s. 483)

* *Zavallı adam kırkından sonra sahafları dolaşarak...* (s. 39)

* *... Felâket-i hayatına yumruklarını sıkmak istermiş gibi parmakları takallüs etmiş bulunan zavallı ihtiyar...* (s. 623)

* *... Bu iki muazzez vücut ruhen, kalben birbirine nâmzed oldular.* (s. 657)

* *Şaire hanımefendi artık bundan ziyadesini dinleyebilir mi ya?* (s. 41)

[Fahima Sıdkullah Efendi bir paşa oğludur. Devlet dairelerinin birinde memurdur. Babasından büyük bir miras kalmıştır. Şımarık bir zengin kızı olan ilk karısıyle geçinemeyerek ayrılır, bir süre Pirinççi gazinolarında, Beyoğlu âlemlerinde yaşar. Kırk yaşına geldiği sıralarda, annesinin isteği üzerine, ikinci kez evlenir. Bu seferki karısı Molière'in «Bilgiç Kadınlar» oyunundaki kadınları andıran, okumuş-yazmış, bilgiç bir kızdır. «Kalem muâmelâtından, karacümlenin hesabından başka bir şeye vâkıf olmayan Fahima Efendi bu malûmatlı karısının karşısında apışıp kalır». Anlayamadığı ve bir türlü sevemediği birtakım divanlar, «şuarâ tezkireleri», v.b. alıp okumak zorunda kaldığı için, «girdiği ikinci teehhül âlemini evvelkinden daha acı bulan» Fahima Efendi, karısının ölümü üzerine, o «devre-i belâyı da bu suretle geçirmiş» olur. 45 yaşında iken, komşulardan birinin beslemesi 17 yaşındaki Nigâr ile evlenir. Divan şairi Fıtnat Hanımın adından esinlenerek, karısının adına bir de «Fıtnat» adını ekler, böylece, kadının adı «Nigâr Fıtnat Hanımefendi» olur. Bu evlenmeden iki kızı doğar. Sonradan görme Nigâr Fıtnat Hanımefendi bir süre sonra alafrangalık merakına kapılır, kızlarına yabancı mürebbiyeler tutar, kendisi de israfı alabildiğine arttırır. Yıllar geçip de aradaki yaş farkının etkisi büsbütün kendini gösterince, bir yandan alafrangalığı yanlış anlayışı, bir yandan da cinsel baskıların zoruyle, Nigâr Hanım, kocasının yeğeni Mesut Kâmi'ye tutulursa da ondan yüzbulamaz. Fahima Efendinin büyük

kızı Saniha ile Mesut Kâmi birbirlerini severler, evlenmek isterler. Nigâr Hanım bu evlenmeye karşı çıkar; kızına, Mesut Kâmi'nin kendisine sarkıntılık ettiğini söyleyerek delikanlıya iftira eder, evlenmeyi bozar. Bir süre sonra da, küçük kızının kocası ahlâksız, kumarbaz Hurrem Şadan ile düşüp kalkmağa başlar. «Teehhül âleminin bedbaht ricâlinden biri» (s. 34) olan Fahima Efendi bunu öğrenince düşüp ölür. Kızlar evden ayrılıp babaannelerinin yanına giderler. Gerçeği öğrenen Saniha, Mesut Kâmi ile evlenir. Nigâr Hanım, Hurrem Şadan'la yaşamağa başlamıştır. Adam, Nigâr'ın kocadan kalan her şeyini kumarda yedikten ve ona frengi hastalığı da bulaştırdıktan sonra kadını yersiz yurtsuz, aç ve sefil bırakıp gider. Nigâr, sığınmak için eski kaynanasına giderse de, kapıda onun cenazesiyle karşılaşır. Artık sığınacak hiçbir yeri ve kimsesi kalmamıştır. Karların üstüne düşüp kalb durmasından ölür.]

1 — Aşağıdaki parçada, Fahima Efendinin ikinci evliliği anlatılmaktadır.

... İratların yavaş yavaş satılmakta olduğuna bir aralık vâkıf olan Fahima Efendinin validesi bile harekâtında serbest bıraktığı oğluna artık icrâ-yi nüfûz etmek zamanının gelmiş olduğuna kaani olarak:

— Yok, Sıdkullah; artık evlenmelisin, diyordu. Düşün, oğlum. Yaşın kırk. Ben de elli beşe yaklaşıyorum. Ne zaman mürüvvet göreceğim, yavrularını ne vakit seveceğim?

(...)

— Peki, bir münasip kız bulunuz, dedi. Fakat evvelce şartlarımı söyleyeyim: Kız ibtidâ ârif olmalı, zeki bulunmalı. Okumuş-yazmış bulunması da şart. Çalgı da bilmeli, velhâsıl alafranga olmalı vesselâm.

Valide hanım aradı, taradı. Herkesten soruldu. Ebe hanımların re'yi arandı. Nihayet bir kız buldular. Güzel mi güzel, okumuş mu okumuş. Çalgı çalıyor, «Hattâ 'beyit' bile yapıyormuş, ayol!» medihleri Fahima Efendiye söylendi. Valide hanım kızın güzelliğini vasf edip bitiremiyordu. O püskürme benler, bir karış gerdan tarife sığar mı ya! Nihayet Fahima Efendi

de işe yattı. «Kız orta halli imiş» dediler. Fahima Efendi:

— Daha âlâ. Benim malım her ikimize kâfi. Bende görsün, bende bilsin.

cevabını verdi.

Fahima Efendi ikinci teehhül âlemine girdiği zaman bunu evvelkinden daha acı buldu. Kadınların meşhur bir sözü vardır: «Ön tekerlek nereye giderse art tekerlek de oraya gider».

O püskürme benlerin lâden azmanı, kara kaşların rastık boyaması olduğu anlaşıldı. Bu, ne ise ne. Malûmatına, irfânına diyecek yok a! Hakikat, Fahima Efendinin ikinci zevcesi pek ârif ve malûmatlı çıkmıştı. Neler biliyordu neler! Kalem muâmelâtından, kara cümlenin hesabından başka bir şeye vâkıf olmayan Fahima Efendi bu malûmatlı karısının karşısında apıştı kaldı. Hanım okumuş, yazmış; hem de lâyıkıyle okumuş. Leylâ-yi Kadîm'in, Fıtnat'ın, Zeyneb'in eş'ârı hep ezberinde. Böyle bir kadına karşı söz mü söylenir, cevap mı verilir?... Maâzallah!... Fahima Efendi zevcesinin karşısında âdetâ alıklaşmıştı. O, ne demiş olsa haklıdır. İtiraz edilmez; sonra kıyametler kopar, ağızlar açılır:

— Erkek olacak; ne şiirden haberi var, ne irfandan! Kaça alırım ben bu ağızları?

muhabbetleri cereyan etmeğe başlar. Allah saklasın, eğer bir parça daha söylenecek olursa, artık orada oturmağa gelmez:

— «*Serv-i nâzım kim büyüttü böyle bi-pervâ seni*» mısraının ikincisi nedir, bakayım? Sen daha bunu bilmeden «irfanlıkta» bana ders vermeğe kalkışıyorsun, öyle mi?

nağmeleri tekerrüre başlardı. Artık bundan ziyade orada oturmak kaabil olamazdı. Fahima Efendi kendisini selâmlığa attığı zaman geniş bir nefes-i halâs alırdı:

— Oooh!

Zavallı adam kırkından sonra sahafları dolaşarak divanlar, «Sefînet-üş-şuarâ»lar, «Tezkiret-ül-üdebâ»lar satın aldı. Koca bir kütüphaneyi onlarla doldurdu. Bu kitapları açıp okumağa başladığı zaman, pederinin kendisini Farisî okutmadığına canı sıkıldı. Bu divanlarda da Türkçe bir şey yok ki... Hep Farisî, hep Farisî. Nihayet eline Vâsıf-ı Enderûnî divanı geçti. Oooh! Hele bir parça Türkçeye benzer bir şey. Öyle, içinde:

«Olma sokak süpürgesi
Kadın kadıncık ol...»

var. Haremi hanıma bu divanın o sahifesini gösterdiği zaman:

— Vâsıf divanı mı? O da tam sen akılda bir şeymiş. İlâhi Efendi, bu divan da okunur mu ya! «Nabi»leri, «Baki»leri, alel-husûs «Fuzulî»leri ne zaman okuyacaksın, ne zaman anlayacaksın, bilmem.

«Yanıktır o âşığın kitâbı
Şi'rinde kokar ciğer kebâbı.»

Sen bunu biliyor musun?

— Neyi?

— Canım, o âşık-ı Hakk'ı.

— Nereye gelmiş? Yine Balıkpazarı'na mı?

Şaire hanımefendi artık bundan ziyadesini dinleyebilir mi ya? Avazı çıktığı kadar feryada başlardı. Âsâr-i unf ü şiddet ağzından feverân edip dururdu:

— Aman yarabbi! Cahil koca ile oturmak ne müşkülmüş, ne azâb imiş...

Fahima Efendi için artık dışarı kaçmak zamanı tam o dakika hulûl ederdi. Bu cihetle, Efendi hareme nâdiren girmeğe başlamıştı. Hanımefendi de birtakım dalkavuklarla düşüp kalkardı.

Bu sûret-i hayat beş sene devam etti. Fahima Efendi de rüyasında, hulyasında görmediği, bilmediği şairlerin isimlerini öğrendi, kitaplarını belledi. Fakat nedense şiirden bir türlü zevk alamıyordu. Ne yapsın, tabiat ona o hasîsa-i tecelliyi bahş etmemiş. Nihayet Hanım bir gün hummâya tutuldu, beş on günün içinde kendisine bir kitâbe-i seng-i mezar söylemeğe vakit bulamadan gürledi gitti. Fahima Efendi bu halâs-i gayr-i müterakkabe nâil olduğu zaman geniş, fevkalâde geniş bir nefes aldı. Fahima Efendi bu devre-i belâyı da bu suretle geçirdi.

(*Teehhül Âleminde*, II)

2 — Aşağıdaki parçada, Fahima Efendinin alafrangalık düşkünü, sonradan görme üçüncü karısı Nigâr Fıtnat Hanım anlatılmaktadır.

Nigâr Fıtnat Hanım iki çocuk anası olduktan sonra muamelesini biraz değiştirir gibi oldu. Alafrangalığa, süse pek ziyade merakını sarmıştı. Evvel-emirde çocukların terbiyesi için konağa bir mürebbiye aldırdı. Bu suret-i terbiye Fahima Efendinin pek de fikrine mutâbık gelmiyordu, nazarına hoş görünmüyordu. Fakat ne çare! Nigâr Fıtnat Hanım bir kere bu ciheti iltizâm etmiş bulundu. Hanımefendi:

— Kızlarımı da kendim gibi cahil bırakacak değilim a!

diyordu. Mürebbiyenin konağa alınması ailenin bütün âdâtını bozmuştu. Meselâ Fahima Efendi evvelce konağa geldiği zaman misafir varsa selâmlıkta kalır, olmadığı hâlde hareme girerdi. Esvabını çıkardıktan sonra geceliklerini, sarı samur kürkünü giyerdi. Köşe penceresinin önüne çekildiği zaman, oooh... ne keyif, ne keyif! Hele üç dört yaşına giren minimini kızı Saniha etrafında bin maskaralıklar yaparak kendisini eğlendirdiği zaman... Oooh, ne âlâ ömür! Fahima Efendi teehhül âleminde hele biraz saadet bulmağa başladığı sırada böyle bir mürebbiye beliyyesi başına çıktı. Hanesindeki istirahatı bozuldu. Yatak odasından başka bir yerde gecelikle oturamıyordu. Çünki Hanımefendi:

— Aman, Bey! Gecelikle madmazellerin önünde oturmak pek ayıpmış.

diyor. Fahima Efendi buna ne yapsın? Oturmakta böyle, yemekte de birtakım kuyûd ve merasim altına girmeğe mecbur oldu. Meselâ, eliyle yemeyi pek sevdiği börek gelince Fahima Efendi teessürle etrafına bakardı; börek katmerlerinin bu bıçak, çatal muhabbetine asla gelemeyeceğini anlatmak isterdi. Fakat ne yapsın. Elini uzatacak olsa, alafrangalığa pek özenmiş bulunan Hanım:

— Aman Bey, bu o kadar ayıpmış ki...

diyor, kaşlarını biraz çatarak adem-i memnuniyet alâmeti gösteriyordu. Evvelleri Fahima Efendi, kızı Saniha'yı sofrada yanına alır, kendi eliyle yedirir, onunla şakalaşırdı. Mürebbiyenin geldiği günden beri zavallı kız onun şiddetli nazarları

altında âdetâ titriyormuşçasına ağır bir adam tavrıyle taâm ediyordu. Fahima Efendi gayet sevdiği tavuk budunu önünde görse:

— Kızım, al sana güzel bir but.

demeğe kalmaz, Hanımefendi öteden atılır:

— Bey, rezil olduk. Hiç kendi tabağından yemek ayrılır mı?

derdi. (...) Asıl bu alafrangalık âleminin Fahima Efendiye güç gelen ciheti, kızlarını istediği zaman görememesi ciheti olmuştu. Sabahleyin erken istemiş olsa:

— Kızların tuvaleti yapılıyor.

cevabını alır, alafrangalığın bu gibi merâsim-i mahsûsasına «lâ-havle» okuyarak sabrı evlâ görürdü. Biraz israr edecek olsa:

— Çocukların terbiyesini mi bozacaksınız?

cevabı yüzüne vurulur. Başka bir gün biraz sonra çocuklarını çağırmak arzusuna düştüğü gibi:

— Sütlerini içiyorlar.

cevabını almakla iktifâ eder. Kaleme gideceği zaman sorsa:

— Şimdi ders okuyorlar; piyano çalıyorlar.

sözlerini işitmekle kalben müteezzî olarak çıkıp giderdi. Bu suretle Fahima Efendi âdetâ evlâdına mütehassir kalmıştı. Hanımefendi de gittikçe kendi üzerine nüfûzunu tesir ettirmeğe başlamıştı. Ne yapsın, iki evlât babası olduktan sonra...

Hanımın alafrangalığı arttıkça artti, israfı da o nisbette tevessü ediyordu. Beyoğlu'nun meşhur modistreleri konağın daimî ziyaretçileri sırasına girmişti. İki üç defa giydiği esvabı çıkarıp kendisine hulûs ve tekarrüb eden kadınlara vermek onun için bir zevk hâlini almıştı. Fahima Efendi bunlara karşı bir şey diyemiyordu. Çünki zevcesini seviyordu, çocuklarına perestiş ediyordu. Bu hâl böyle senelerce devam etti.

(*Teehhül Âleminde*, II)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

FECR-İ ÂTÎ

FECR-İ ÂTÎ

Meşrutiyet'ten sonra *Servet-i Fünun* dergisinin çevresinde toplanıp kurdukları topluluğa «Fecr-i Âti» (geleceğin tanı) adını veren o devrin genç sanatçıları, *Fecr-i Âtî Encümen-i Edebisi Beyannâmesi* başlığı altında yayımladıkları bildiride: «Fecr-i Âtî üyeleri (...) temelini attıkları kurumun bu bilim ve edebiyat çölü içinde zümrüt renkli bir gölgelik olmasını gözleyerek, şimdilik Avrupa'daki benzerlerinin küçük bir örneğini temsil etmesine ve göstermesine çalışacaklarını» (*Servet-i Fünun*, 11 Şubat 1325 (1909), c. XXXVIII, no. 977) açıklamışlardır. Avrupa edebiyatını örnek edineceklerini açıkça bildiren bu topluluk, bir yandan da, şiirde olduğu gibi hikâye ve roman yolunda da, Edebiyat-ı Cedide'yi izlemiş, hattâ taklit etmiştir. Fecr-i Âtî hikâye ve romanlarıyle Edebiyat-ı Cedide hikâye ve romanları arasında gerek dil ve anlatım, gerek iç ve dış yapı bakımlarından hemen hiçbir ayrılık yoktur.

Fecr-i Âtî Hikâye ve Roman Yazarları Şunlardır:

1. Yakup Kadri (Karaosmanoğlu)
2. Refik Halit (Karay)
3. Cemil Süleyman (Alyanakoğlu)
4. İzzet Melih (Devrim)

Bunlardan Yakup Kadri ile Refik Halit, 1911'de başlayan «Millî Edebiyat» akımına uyarak, bir süre sonra Fecr-i Âti'den ayrılmışlardır. Asıl kişiliklerini Fecr-i Âtî'den ayrıldıktan sonra göstermiş olan bu yazarları «Millî Edebiyat» bölümünde ele alacağız.

Cemil Süleyman'la İzzet Melih, üstün birer değer olmamakla birlikte, Fecr-i Âtî topluluğunun hikâye ve roman alanındaki tutumunu yansıtmaları bakımından ele alınmış, her ikisinin de eserlerinden birer örnek seçilmekle yetinilmiştir.

CEMİL SÜLEYMAN ALYANAKOĞLU

(1886 - 1940)

HAYATI: Tıbbiyeyi bitirdikten sonra ilkin Darülmuallimin'de (İstanbul Erkek Öğretmen Okulu'nda) öğretmenlik etti (1909), daha sonra Karantina İdaresi'ne girdi (1912), Balkan Savaşı'nda Yanya cephesinde, Birinci Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelerde, Kurtuluş Savaşı'nda Antalya'da doktorluk etti; savaştan sonra Çanakkale ve Samsun'da sıhhiye müdürlüğü görevinde bulundu; uzun bir süre Arabistan'da kaldı (1927 - 1934); son yıllarında (1935 - 1940) Devlet Denizyolları'nda çalıştı.

ESERLERİ:

Roman:

1 — *İnhizâm* («Servet-i Fünun» dergisinde tefrika edildi, 1325 - 1326 «1909 - 1910»)

2 — *Kadın Ruhu* («Tanin» gazetesinde tefrika edildi, 1326 «1910»)

3 — *Siyah Gözler* (1327 «1911»)

Hikâye:

4 — *Timsâl-i Aşk* (1325 «1909»)

5 — *Ukde* (1325 «1909»)

ROMANLAR

Edebiyat hayatına hikâye yazmakla giren ve *Timsâl-i Aşk* adlı hikâye kitabı, «Fecr-i Âtî Kütüphanesi»nin ilk eseri olarak yayımlanan Cemil Süleyman, bir yandan hikâye yazmayı sürdürürken, bir yandan da birkaç roman yayımlamıştır. 1909-1913 arasında bu yolda yoğun bir çalışma gösteren yazar, o yıllarda Fecr-i Âti'nin önde gelen sanatçılarından olmuşsa da sonradan kendini doktorluk mesleğine verip basından ayrılması, oluşma çağındaki sanatının yarıda kalmasına ve adının edebiyat alanında unutulmasına yol açmıştır.

Hikâyelerinde olduğu gibi romanlarında da gerek dil ve anlatım, gerek ele alınan çevreler ve konular bakımından Edebiyat-ı Cedide'nin, özellikle Mehmet Rauf'un etkisi altında olduğu görülür.

Cümle içinde aynı sözcüklerin tekrarlanması, *ah!, oh!* gibi ünlemlere düşkünlük gösterilmesi, kimizaman cümlelerin yarım bırakılması, anlatımın birörneklikten kurtarılması için çoklukla fiil kiplerinin değiştirilmesi ya da fiillerin başa alınması, v.b. gibi üslûp özellikleri hep Edebiyat-ı Cedide'den aktarılmıştır:

* *Ve bu öyle bir uçurumdu ki, tek bir hatve, onu, müthiş bir sukuta sürükleyebilirdi. O zaman... oh! işte o zaman, artık ölmeliydi.*

* *Oh, anlıyorum, beni öldürmek, harap etmek istiyorsunuz... Fakat düşününüz ki benim de bir kalbim var...*

* *Affedersiniz, dedi, geç kaldım...* (*Siyah Gözler*)

Su cümleleri Mehmet Rauf'un cümleleriyle karşılaştırınız.

* *Yarabbi, bu böyle daha ne zamana kadar devam edecekti?... Yoksa hiç, hiç mi gelmeyecekti?* (*Siyah Gözler*)

* *Ne olsa, ne yapılsa kış gelmeyecek mi? Ya gelinceye kadar... Hiç mi, hiç mi bir şey yapılamaz?* (M. Rauf, *Eylûl*)

** Demek artık her şey bitmişti?.. Oh, evet, her şey bitmiş ve işte bütün endişeler, kendi kendine zâil olmuştu. (Siyah Gözler)*

** «Evet her şey çürüyor, demek biz de çürüyeceğiz?» diye düşündü. Demek ki çürüyecekti, o da çürüyecekti? Böyle, hiçbir saadet gelmeden, daha henüz beklerken...* (M. Rauf, *Eylûl*)

Edebiyat-ı Cedide'nin Ahmet Hikmet v.b. gibi üçüncü sınıf yazarlarının özellikle düşkünlük gösterdiği «şairanelik»ten de arasıra kendini kurtaramamıştı:

** Şimdi ufuklardan zaif bir rüzgâr esiyor, gecenin siyah eteklerini dalgalandırarak içeriye dolduruyordu. (Siyah Gözler)*

** Ben azaplarımla, ıztıraplarımla kıvranırken, siz, karşıdan felâketimle istihzâ etmek, yavrusuyle oynarken öldüren bir kedi gibi, zavallı mürde aşkının na'ş-ı hazîni üzerinde uyumak istiyorsunuz... (Siyah Gözler)*

SIYAH GÖZLER

Bu eser; on yıl yalnız yaşayan dul bir kadının bunalımlarının, cinsel tutkularının, korkularının yer yer başarıyle incelenmesi; Beykoz çayırındaki akşam gezmeleri gibi yerli sahnelerin yansıtılması bakımlarından dikkate değer.

[Otuzunu aşkın dul bir kadın, Beykoz'da, çayıra bakan evinde, hizmetçisi ve aşçısıyle on yıldır yalnız ve mutsuz yaşamaktadır. Akşamları hava almak için çıktığı çayırda peşine takılan yirmi iki yaşında bir delikanlının «siyah gözlerine» vurulur. Aradaki büyük yaş farkı dolayısıyle, bu ilginin evlenmeyle bitecek mutlu bir sonuca ulaşması olanağı bulunmadığını düşünerek kendini tutmağa çalışırsa da, on yıldır içinde hapsedilmiş cinsel isteklerin de baskısıyle, yavaş yavaş, duygularına yenilir; ilkin uzaktan bakışma ve bir iki mektuplaşma ile başlayan bu ilişki, bir süre sonra araba içinde kır gezintisine çıkma, mehtaplı bir gecede karanlık koruda buluşma yolunda bir gelişme gösterir ve sonunda, geceleri delikanlının gizlice eve alınmasına kadar varır. Fakat aradaki yaş farkından doğan aşırı kıskançlık bunalımlar

ve elindeki son mutluluğu kaçırma korkusu, zamanla genç kadının ruh dengesini bozar; hele, delikanlının genç bir kızla ilgilenmesi ve kendisini daha seyrek aramaya başlaması bu dengeyi büsbütün allak bullak eder. Evde buluştukları bir gece, sevgilisi uyurken, kendini adamakıllı kaybeder, başkalarına kaptırmaktan korktuğu delikanlıyı, bu çılgınlık ânı içinde, boğup öldürür.]

1 — Aşağıdaki parçada, Beykoz çayırındaki gezmeler, erkeklerle kızlar arasındaki gizli ilişkiler anlatılmaktadır.

... Pencerenin önüne oturdu. Cesîm kestane ağaçlarının arasından, çayırın bir kısmı görünüyor; yolda piyasa edenlerin rengîn hayalleri fark ediliyordu. Gidecek miydi?... Bu, öyle bir sual idi ki beynini yakan bir tesirle düşüncelerinin arasında, bir hayal-i sevdanın mânidâr çizgilerini resm etti. İhtimal şimdi o da orada idi. Hizmetçiyi çağırarak, yeldirmesini istedi. Tuvaletini yaptı; başını örttü...

Çayır kalabalıktı. Otların arasına oturmuş aileler, öteye beriye koşuşan çocuklar, yolda piyasa eden genç kızlar, bunların arasında dolaşan delikanlılar, köyün bu genç, ihtiyar, fakir, zengin halkı, güneş çekildikten sonra, buraya toplanmışlar; akşam üzerlerine mahsus bir hayat ve hareketle, bu ıssız yerler canlanmağa başlamıştı. Biri söylüyor; bir diğeri gülüyor; satıcıların yüksek sesleri, ormanların derinliklerinde, aks-i medîd hâsıl ederek yükseliyordu. Ötede beride dolaşanlar arasında, henüz başlayan münasebetlerle, her tesadüfte birbirlerine gülümseyen âşinâlar vardı. Bir genç kız şemsiyesinin altından gizli gizli bir delikanlıyı tedkik ediyor; bir diğeri, yanından geçen bir gence, kim bilir nasıl bir münasebetle taallûku olan mânidâr bir cümle sarf ediyor; bütün bu, yekdiğerlerine karşı az-çok alâkadar olan halk arasında, ötekine berikine söz atan yabancılar bulunuyordu. Genç kadın, ekseriya şurada bir ağacın altında oturarak, en gizli safahâtıyle gözünün önünden geçen bütün bu çayır halkına ait vakaayii, gözleriyle uzaktan takip eder ve bundan garip bir hazz-ı tedkîk duyarak kendi kendine saatlerce eğlenirdi. Böyle ne kadar sergüzeştlere vâkıf olmuştu!.. Öyle ki, sîmâlar onun

için zihayât birer tarihçe-i vukuât hükmünde idi. Gördüklerini, bütün maceralarıyle ayrı ayrı tanır; bir delikanlının bir genç kızla münasebetini, en hurda tafsilâtıyle bilirdi. Burada hemen herkes birbiriyle meşguldü. Hattâ işte bir müddetten beri kendisi de, buraya kalbinde bir emel ile geliyordu. Ve ibtidâları o kadar şâyân-ı muâhaze görülen şeyler, tabiatıyle şeklini kaybediyordu. O da diğerleri gibi mektup alıyor; çağırılan yere gidiyordu. Hattâ şimdi önünden gelip geçenleri tedkik ederken, gözleri, gayr-ı ihtiyarî bir başka sîmâ arıyor; her zaman, kalbinde bir merak ve tecessüs uyandıran şeyler, bugün, onu o kadar meşgul edemiyordu. Yoldan kafile kafile geçenler oluyor; biri gülüyor, bir diğeri lâtife ediyor; o, gözlerinde bir şu'le-i intizâr ile bunları hattâ işitmiyordu. Fakat nerede kalmıştı?...

Şimdi kalbinde, tahammülleri kesr eden bir heyecan vardı. Oturduğu yerde duramıyor; nefesi darlaşıyordu. Kalktı; biraz dolaşmak istedi. Arada sırada dönüp arkasına bakıyor; kalabalığın arasında, ona benzeyen birisini görmeğe çalışıyordu. İhtimal, bugün gelmeyecekti. Bu, onun için elîm bir intizâr oldu. Ve akşama kadar sinirleri harab eden bir hummâ-yı hissiyyât içinde uzun uzun dolaştı. Artık eve avdet etmek zamanı geliyordu. Yürürken ayakları ağırlaşıyor; kendisi gittikten sonra, onun gelmesi ihtimalini düşünerek, her saniye biraz gecikiyordu. Çayırın nihayetinde, artık yola çıkarken, birden gözleri kararak başını çevirdi. Ve onu, sür'atli adımlarla kendine doğru geliyor görünce, gayr-ı ihtiyarî durdu. O da adımlarını yavaşlatmıştı. Bir saniye, derin bir incizâb içinde bakıştılar. Sonra, delikanlı ona yaklaşarak:

— Affedersiniz, dedi, geç kaldım.. Fakat gece mehtapta beklerim...

Genç kadın, etraftan görülmekten korkarak ilerledi...

2 — Aşağıdaki parçada, sevgilisini bir gece-yarısı eve almak zorunda kalan kadının korkusu, heyecanı, telâşı ve kendi kendisiyle mücadelesi anlatılmaktadır.

... Ağır ağır yürürken, kulağının yanında bir ses işitti:

— Bu kadar erken nereye gidiyorsunuz?

diyordu. Olduğu yerdedondu. Sonra, gayr-ı ihtiyarî cevap vererek:

— Eve.

dedi. Delikanlı:

— Gece geleceğim... diyordu. Saat altıdan sonra, beni bekleyiniz...

Genç kadın, işitmemiş gibiydi. Sonra, bu cümlenin delâlet ettiği mânayı düşünerek, birden kalbi çarptı. Nereye gelecekti?

Eve avdet ettikten sonra, bunu uzun uzun düşündü. Birden, müfekkiresini tedhîş eden bir ihtimalin endişeleriyle: «— Lâkin bu, bir çılgınlık!» dedi. Etraftan görenler ne derlerdi?... Sonra, evin içindekiler?..

Bunu düşündükçe heyecanından boğuluyor; onu doğrudan doğruya rezil etmeğe karar veren bu çocuğa karşı kalbinde bir kin hissediyordu. Demek onu mahvetmek istiyordu. Birden, neticenin vahâmetini gözünün önüne getirerek: «— Şimdi ben ne yapayım yarabbi?» dedi. Muhakkak, aklına gelen bir şeyi yapacaktı. Sonra, bu mahallede artık oturmamalıydı. Şimdi, nasıl bir yola sapmış olduğunu tamamıyle anlıyordu. Bunu, vaktiyle nasıl olup da düşünmemişti?... Hayatta henüz tecrübe görmemiş bir gençle tesîs edilen münâsebetler böyle tehlikeli olurdu. Ve işte, asıl tedbirsizlik, onun, bir parça da ehemmiyet verilmek icap eden bu cihetleri düşünmemiş olmasında idi. (...) Şimdi en ziyade geceyi düşünüyordu ve zihninde ne yapacağını kararlaştırıyordu. Şüphesiz, kabul etmeyecekti. Fakat onu kapının önünde görenler, böyle geceyarısı orada ne işi olduğunu düşünmeyecekler miydi?... Kalbi çarpıyor, halecanından ne yapacağını bilemiyordu. Yemeği bir hummâ-yı efkâr içinde yedi. Bir yerde duramıyor; odadan sofaya, birinci kattan ikinci kata koşuyordu. Böyle, dakikalar, saatler birbirini takip ederek geçtikçe, gittikçe tahammül-sûz bir şekil alan bir asabiyetle pencerelerin önünde dolaşıyordu. Şimdi nerede ise gelirdi. Saate baktı. Beş buçuğu geçiyordu. Fakat yarabbi, şimdi ne yapacaktı?... Henüz hizmetçi de uyumamıştı. Dikkat etti. Aşağıda, taşlıkta ayak sesi vardı. Merdivene kadar giderek seslendi:

— Gülter, taşlıkta gezinen sen misin?

— Evet, hanımcığım... Bahçede çamaşırlar vardı... onları alıyorum... Belki gece yağmur yağar...

Genç kadın, tekrar pencerenin önüne gelerek, sokağı tedkik etti. El ayak çekilmiş, karşıki komşunun lambası sönmüştü. Fakat yine kaabil değildi. Nihayet, hiç ses çıkarmamağa karar verdi. Gelir, kapının kapalı olduğunu görünce dönerdi. Birden, alt katta bir gürültü oldu. Dikkat etti: Gülter kapısını kapatıyordu. Ve zaten yatar yatmaz ölü gibi uyurdu. Tekrar saate bakarak: «— Belki gelmeyecek.» dedi. Şimdi kalbinde bir istirâhat-ı amîka hissedîyor; belki de onu heyecana düşürmek için söylenmiş bir şey olduğunu düşünerek müteselli oluyordu. Ah, bir kere bu tehlikeyi de atlatsa... Yarın ona pek çok şeyler söyleyecekti: «— Rica ederim, diyecekti, artık her şey burada bitsin... Ben bir dul kadınım, herkesin lisanına düşmek istemem...»

Ve bunu, artık tamamıyle kararlaştırıyordu. Mademki evlenmek kaabil değil...

Burada gözleri bir dumanla kararıyor; mümkün olmayacak bir şey karşısında duyulan bir ümitsizlikle meyûs oluyordu. Evet, mademki bu mümkün değildi... Bundan sonra artık kendisini toplamağa çalışacak, dâimî bir halecan içinde, bir işkence, bir azap olan bu tehlikeli münâsebetten sıyrılmak için tedrîcen hissiyyâtını idare edecekti. Belki bu suretle yavaş yavaş her şeyi unutabilirdi...

Şimdi, intihara karar veren bir nevmîd çaresizliğiyle, bugünden itibaren takip edeceği hatt-ı hareketi düşünüyor; şu dakikada gözünün önünde bütün hakikatleriyle, ona, bulunduğu mevkiin çirkinliklerini gösteren tedbirsizliklerinin azâb-ı nedâmetini duyuruyordu. Ve kendisini, böyle geceyarıları, herkes yataklarında derin bir istirâhat-i vicdaniyye ile uyurken, penceresinin önünde, gizli gizli dostunu bekleyen birisi menzilesine düşmüş görmekten o kadar elîm bir azâb-ı vicdânî hissediyordu ki, kadınlığın bütün hissiyyât-ı gurur ü ismeti, birden galeyâna gelerek, vücudunu bir buhrân-ı a'sâb içinde ihâta etti. Heyecanından titriyor, eli ayağı buz gibi oluyordu. Elini kalbinin üstüne götürdü. Ve: «— Yarabbi, dedi, sen benim canımı al...»

Belki bu ıztırablardan ancak o zaman kurtulabilirdi. O esnada gözüne bir gölge ilişti. İleride, köşebaşında, birisi duruyor gibiydi. Dikkat etti. Mutlaka oydu. Bir hırsız gibi duvar kenarlarından yürüyerek bu tarafa doğru geliyor, arada sırada tevakkufederek, etrafı tecessüs ediyordu. Şimdi ne yapacaktı?... Ellerini ovuşturuyor, odanın içinde telâşlı adımlarla dolaşıyordu. «— Yarabbi, sen bilirsin... dedi. Şimdi etraftan görecekler...»

Ve tekrar pencereye gelerek sokağa bakıyordu. Delikanlı, kapının önünde idi. Genç kadın nihayet tahammül edemedi. Ona seslenerek: «— Git... Burada durma...» demek istedi. Fakat etraftan işitilmekten korkuyordu. Artık o zaman hiç kimsenin şüphesi kalmazdı. Lâkin ne yapmalıydı?... İşte kapının önünde bekliyordu. Şimdi vakit geçirmek de olmazdı. Ona mutlaka bir şey söylemeli idi. Yavaş yavaş merdivenlerden indi. Aşağıda, taşlıkta bir saniye durarak etrafını dinledi. Hiçbir ses yoktu. Sonra, sokak kapısına kadar ilerleyerek, anahtar deliğinden baktı. Galiba kendisinin geldiğini anlamıştı. Yavaş bir sesle:

— Aç...

diyordu. Elleri titriyor, kapının sürmesini çekmek için kendisinde kuvvet bulamıyordu. Lâkin vakit de geçiyordu. Ve böylece her geçen dakika, onun için büyük bir tehlike idi. Bütün cesaretlerini toplayarak, yavaşça sürmeyi çekti; mandalı kaldırırken kapı hafif bir gıcırtı ile açıldı. Ona bir şey söylemek için hazırlandı. Fakat o zamana kadar delikanlı içeriye girmişti. Genç kadın:

— Rica ederim, diyor, lâkin beni mahvedeceksiniz...

Delikanlı, onu bileklerinden yakalayarak soruyordu:

— Niçin?... Niçin bu kadar telâş ediyorsunuz? Emin olunuz ki kimse görmedi...

Genç kadın, birden, söyleyecek bir şey bulamayarak:

— Lâkin yavaş söyleyiniz... Bu odada yatanlar var... dedi.

— Peki, o hâlde başka bir yere gidelim... Sizin odanıza...

Fakat bu nasıl olurdu?... Burada durmak da tehlikeden âzâde değildi. İhtimal, şimdi ahçı kadın uyanır, onları burada görebilirdi. Zaten uykusu da hafifti ve nasıl olsa, bu çocuk da

onu bırakmayacaktı. Şu hâlde başka çare var mıydı?... Bu akşam ne olacaksa olacak ve bu geceden itibaren her şeye tövbe edecekti. Buna karar verdikten sonra, oda kapısına doğru ilerledi. Ve eliyle delikanlıya işaret ederek:

— Siz çıkınız...

dedi. Merdivene basarken tahtalar gıcırdıyor; bina, sanki yerinden oynayarak sallanıyordu. Bu tehlikeyi atlattıktan sonra, kulağını içeriye verdi. Hiçbir ses yoktu. Demek duymamışlardı. Buna tamamıyle emin olduktan sonra, yavaş yavaş merdivenleri çıktı...

(*Siyah Gözler*)

İZZET MELİH DEVRİM

(1887 - 1966)

HAYATI : İzzet Melih Devrim, Kudüs'te doğdu (1887). Mekteb i Sultanî'de okudu. Reji İdaresi'ne girerek orada «direktör»lüğe kadar yükseldi (1906-1925), daha sonra bankalarda, kimi şirketlerin yönetim kurulu üyeliklerinde çalıştı, Harb Akademisi'nde Fransızca öğretmenliği yaptı. İstanbul'da öldü (15. 6. 1966).

ESERLERİ:

Roman:

1 — *Tezat* (1331 «1915», 1919)

2 — *Sermet* (1918)

Hikâye:

3 — *Hüzün ve Tebessüm* (1922)

4 — *Her Güzelliğe Âşık* (1938)

ROMANLAR

Sermet adlı romanının önsözünde belirttiği üzere, «perî-i ilhâmın âguşunda yaşayarak âlem-i edebîyi feth etmek» isteğiyle edebiyat hayatına atılan ve yalnız Türkiye'deki «âlem-i edebî» ile yetinmeyip kimi eserlerini Fransızcaya çevirerek Avrupa «âlem-i edebî»sini de «feth etmek»e kalkışan yazar, Meşrutiyet devrinin siyasal kargaşalıkları yanındaki sanat kargaşalığı arasında epey ilgi çekmesine, hattâ *Tezat* romanına Halit Ziya'nın, ve Fransızcaya çevirdiği *Sermet* romanına da Pierre Loti'nin birer «takrîz» yazmalarını sağlamasına rağmen, eserlerinde belli bir değer çizgisine ulaşamamıştır.

Gençliğinde yazdığı ilk romanıyle, olgunluk çağında yazdığı ikinci romanı arasında, dil, anlatım ve sanat anlayışı bakımından herhangi bir ilerleme görülemez. Yazar, edebiyatı «edebiyat yapmak»tan ayıramamış, özellikle tasvirlerde süslü, «şairane» söyleyişlerden, hattâ konuşmalarda bile yapmacıktan, özentiden kurtulamamıştır.

Tasvirler:

* *Hattâ bir aralık yarı men olunmuş küçük bir hıçkırık akşamın esmer tülleriyle yavaş yavaş dolan odanın hüzn-engîz sükûtunu hırpaladı.*

* *Gecenin nevm-âlûd, esmer kanadları yavaş yavaş iniyor, bir der-âğuş-i esîrî ile Boğaziçi'ni sarıyordu.*

* *... Dîde-i leyâlin lâkayd ve ziyâdâr nazarlarıyle parlayan sulara, semânın münevver atlasında zerrîn birer çiçek gibi açılan yıldızlara bakıyor, bir tavr-ı bitâb ile bastonuma dayanmış düşünüyordum.* (*Sermet*)

Konuşmalar :

* *— Artık barışalım, olmaz mı?... Rica ederim, o dil-nişîn tebessümünü esirgeme* (*Tezat*)

** — Ah, Neyyire, ben seni ne büyük, ne ebedî bir hisle sevdim... Her gün, her dakika ma'bed-i hâtırâtıma çekilerek sana tapınıyordum. (Sermet)*

** — Neyyire, dudaklarını ver!*

— Al dudaklarımı, Sermet'çiğim; ve yalnız dudaklarımı değil, daima seni görmek isteyen gözlerimi, daima senin vücudunu sıkmak için uzanan kollarımı... Her şeyimi al: Neyyire bütün senindir. (Sermet)

SERMET

a. Sermet, anı biçiminde yazılmış bir romandır.

b. Eserde bir kadınla bir erkek arasındaki ruh çatışmaları gösterilmeğe çalışılmış; vaka tek bir çizgi üzerinde yürütülerek, kalabalık kişilere ve girdili çıktılı olaylara yer verilmemiştir.

c. Yazar, önsözde, eserin iki kahramanı için şöyle demektedir:

... Etrafımızda Neyyire ve Sermet gibi şahsiyetlere belki az tesadüf olunur. Fakat malûmdur ki, «örf ve âdet hikâyesi» ekseriyeti temsil eden eşhâsı tasvir ettiği halde «psikolojik hikâye» hususiyyeti ve hattâ istisnâiyyeti pek bâriz olanları intihâb eder.

ç. Hayal kırıklığına uğrayan âşıkın, avunmak ve unutmak için geziye çıkması, kendini sefâhete kaptırması, yine de unutamaması gibi olaylarla örülmüş olan roman, Fransız edebiyatında çok işlenmiş olan o yoldaki davranışları tekrarlamaktan ileriye geçememiş, böylece, konu bakımından da, herhangi yenilik getirmemiştir.

[Sermet, bir akşam Bebek'te vapur beklerken, büyük bir yalının kapalı kafesleri ve pancurları arkasında şarkı söyleyen bir kızın sesini duyar. İlkin sesine vurulduğu kızla mektuplaşmağa ve Beyoğlu'ndaki evinde gizlice buluşmağa başlar. Neyyire, bir

Çerkes kızıdır. Şami Paşa-zâde Sezai'nin «Sergüzeşt» romanındaki «Dilber» gibi, bir esirci tarafından getirilip Müşir Hüsnü Paşanın yalısına satılmıştır. Paşa ile karısı, kızı yetiştirip mânevî evlât edinmişlerdir. Neyyire on yedi yaşında iken, Paşanın oğlu tarafından baştan çıkarılır; Paşa oğlu, kızı, «Sergüzeşt»teki «Celâl» gibi sevmez de, kendine metres edinir; öğrenimini tamamlamak için Berlin'e giderken de, onu yüzüstü bırakır. Neyyire, işte bu ayrılık sırasında, Sermet'le tanışır. Sermet'le geçen dört aylık mutlu bir hayattan sonra Paşanın oğlu döner, Neyyire onu hâlâ sevdiğini anlar, Sermet'ten ayrılır. Derin bir umutsuzluğa kapılan Sermet, kendini avutmak için Paris'e gider, birtakım eğlence âlemlerine girer çıkar, fakat Neyyire'yi bir türlü unutamaz. Aradan on beş yıl geçer. Günün birinde, Neyyire'nin, sevdiği adamla evlendiğini fakat sevgi yerine hakaret gördüğünü, bu yüzden verem olup öldüğünü öğrenir.]

Aşağıdaki parçada, Paşanın oğlunu hâlâ sevdiğini anlayan Neyyire'nin Sermet'ten ayrılışı anlatılmaktadır.

Neyyire (çarşafını çıkarmadan kanapeye oturmuş, benim hararetli buselerime mukabele etmek istemeyerek): — Bırak Sermet, rica ederim beni rahat bırak. O kadar meyus, o kadar mükedderim ki...

Ben: — Neyyire, nen var? Seni bütün bütün başka bir kadın yapan felâket nedir? Bana bakan gözlerinde öyle derin bir lâkaydî, hayır, daha doğrusu, öyle bir mânâ-yı haşyet görüyorum ki titriyorum, korkuyorum. (Neyyire, gayr-ı muayyen bir noktaya bakarak cevap vermiyor, mütehassir dudaklarımdan yüzünü çeviriyor.) Bu nefret, bu hainlik nedir? Neyyire, söylesen el... Bu üç gün zarfında ne oldu? Hakkımda fena şeyler mi haber aldın?

Neyyire: — Yok. Bir kabahat varsa bende.

Ben (ellerini öperek): — Rica ederim, bu muammalardan vazgeç. Hakikati söyle; çıldıracağım. Kabahatten bahs ediyorsun. Sen kabahatli olamazsın; sen, melek Neyyire'm, sâf ve mükemmelsin. Hem bir kabahatin varsa bile aşkımızın büyüklüğü onu mutlaka unutturur.

Neyyire (Yüzündeki mânâ-yı ye's pek acı bir mânâ-yı ıztırâba münkalib olarak): — Aşkına, ulüvv-i cenâbına lâyık değilim, Sermet.

Ben: — Hayır, sen her şeye lâyıksın; ve belki bir şey sana lâyık değil!

Neyyire: — Bana tatlı bir sarhoşluk veren bu gibi sözleri artık ağzına alma. Zira kalbimi yaralıyor. (Neyyire âni bir kararla ayağa kalkmıştı.) Hem ben hâlâ neye sükût ediyorum? Sana vermeğe geldiğim, vermeğe mecbur olduğum haberi saklıyorum? (Hayatta en muazzez bildiği bir vücudun birden-bire ölümünü haber alacağını tahmin eden bir adam gibi mütehayyir ve münkesir dinliyor, artık sormaya cesaret etmiyordum. Esasen Neyyire tamamlamaya azm etmişti:) Sermet, beni dinle: Ben bundan sonra senin olamam. Zira o geldi. O, geçen akşam avdet etti; ve ben geçen akşamdan beri deli gibiyim. Hissiyyâtımla öyle mücadelelerim oldu ki... Fakat bugün artık kaaniim: Onu seviyorum. Onu ebediyyen seveceğim ve ondan başkasını sevemem... (Bir müddet düşündükten sonra) Seni de sevdim, pek samimî, pek kuvvetli bir hisle sevdim. Anlamıyorum, cidden anlamıyorum.

Ben (başıma gayr-ı muntazam bir darbe yemiş gibi sersem, dinliyordum. Bir müddet donmuş kaldım, cevap veremedim; sonra pek zaif bir sesle): — Asıl ben anlamıyorum. Bu sözleri Neyyire mi söylüyor, yoksa ben mi kâbus içindeyim?

Neyyire: — Hakkın var, Sermet; bu pek acı, pek fena bir hâl. Ben de kızıyorum; kalbimin bu anlaşılmaz garabetine ben de şaşıyorum.

Ben (felâketimin derecesini yavaş yavaş anlayarak): — Hayır, bütün bunlar boş cümleler! Esrâr-i kalb, garâbet-i hissiyye gibi güzel terkiblerin hakikî mânasını ben sana söyleyim mi? Sen beni sevmiyordun; katiyen sevmedin. Ma'şûkunun gaybûbeti esnâsında sıkılıyordun; hanımefendimize eğlence lâzımdı. Pek çirkin olmayan bir gence tesadüf etmiştin, «İşte, dedin, âlâ bir eğlence arkadaşı!» Hakikaten de eğlendin. Zekâsına eskiden beri itimadı olan o zavallı sâf-dil, budala adamla mükemmel eğlendin!

Neyyire: — Sermet, rica ederim, hıyânet etme! Her şeyi söyleyebilirsin, ancak şu dört ay zarfında sana kar-

şı gösterdiğim muhabbetten, evet, derin, samimî muhabbetten şüphe edemezsin.

Ben (artık tahammül edemiyordum; bu müthiş muammâyı halletmek değil, kanayan kalbimin cerîhasını teskin eylemek istiyordum: Söylemek, bağırmak, acı acı gülmek... Bunlar kalbim için bir nevi ilâçtı): — «Muhabbet» kelimesini nasıl ağzına alabiliyorsun? Günahtır, ayıptır! Muhabbet, aşk! Ondan ben bahs edeyim: Ah, Neyyire, ben seni ne büyük, ne ebedî bir hisle sevdim... Her gün, her dakika ma'bed-i hâtırâtıma çekilerek sana tapınıyordum. Fikrim, hissim, hayalim, itikaadım sendin. Hattâ kaç gündür düşünüyordum: Benim gibi derbeder bir sanatkâr için en kıymedkâr bir servet olan hürriyetimi ayaklarına atmak: «Resmen de birbirimizin olalım; artık hep beraber, ebediyyen beraber yaşayalım!» diye yalvarmak istiyordum... Halbuki pereştiş ettiğim kadın ne kadar uzaklarda imiş!

Neyyire: — Geçen güne kadar yanında idim, Sermet, ruhum ruhunun tâyanında yaşıyordu. Fakat o geldi ve tahammülsûz bir darbe ile ruhumu târûmâr etti. Anla, Sermet, benim de bedbahtlığımı anla ve haksız olma!

(Neyyire'nin sesinde öyle bir mânâ-yi hüzn ü istirhâm vardı ki hiddetim, isyanım biraz düşmüştü. Yanına otururak ellerini okşamaya başlamıştım): — Bu kâbustan uyanalım, Neyyire'ciğim; ilk genç kız hulyalarına tahakküm etmiş bulunan adamın avdeti belki sana fazla tesir etti. Fakat yanılıyorsun; onu artık sevmiyorsun, onu artık sevemezsin. Çünkü sen beni sevdin, beni seviyorsun, Neyyire; düşün, burada yaşadığımız ilâhî saatleri gözünün önüne getir. Beni âteşin sözleriyle, mütemâdî nüvâzişleriyle ser-mest eden Neyyire sen değil miydin? (Bunları pür-harâret ve pür-niyâz bir sesle söylerken dudaklarımla Neyyire'nin ağzını öpmek, ona eski buselerimizin tadını hatırlatmak istiyordum. Lâkin, şimdi bir mânâ-yı ıztırâb ile bükülmüş olan o pembe dudaklar temâsımdan kaçıyordu... Bir aralık dayanamadım: onları cebren öptüm, habs ettim. O zaman Neyyire bütün kuvvetiyle beni itti, ayağa kalktı):

— Bu yaptığın şey çirkin, pek çirkin! İtirafımdan sonra bunu yapmak, gururuna, haysiyetine yakışmaz. Çünkü bun-

dan sonra aramızda aşka dair bir vaka, bir söz olamaz. Sevmeyen bir kadının busesi bir âlüftenin busesi demektir ve ben âlüfte değilim!

Neyyire'nin ağzını öpmekle hislerim, arzularım bütünbütün galeyana gelmişti. Neyyire'yi kaybetmek benim için ölüm olacağını pek kuvvetli bir sarâhatle hissediyordum ve artık yalvarıyordum:

— Acı bana, Neyyire; sensiz yaşayamayacak olan zavallıya merhamet et. Göreceksin, ben ne iyi bir refikin olacağım. Buhrân-ı kalbinin geçmesini sâkit ve mutî bir köpek sadâkatıyle bekleyeceğim; çabuk geçmesine muhabbetkâr, vefâkâr harekâtımla kendim de yardım edeceğim. Yalnız sen o adamın muhitinden çıkmaya, tamamen benim olmaya razı ol. Hattâ istersen İstanbul'dan kaçalım. Dünyanın en uzak ve en güzel yerlerinde yaşayalım. Tabiatın mütenevvi ve ulvî bedâyii ne büyük kederleri unutturmuştur.

Neyyire: — Yapamam, hiçbir zaman onun etrafından ayrılamam! Biliyorum ki o beni sevmedi ve sevmiyor. Biliyorum ki bana dikkat bile etmeyecek ve belki bir zaman sonra yine kaçacak, belki başkasıyle sevişip evlenecek; biliyorum ki benim hayatım yine bir cehennem olacak. Fakat kabil değil, ben artık senin olamam, aşkıma hıyânet edemem. Sermet, beni affet, acı hakikatler söylüyorum; fakat anlıyorum ki samimî olmam elzem: evet, hıyânet ettim; sana verdiğim muhabbeti ondan, asıl aşkımdan çaldım.

Ben: — Of, bu ne insafsız sözler!

Neyyire: — İnsafsız olan ben değilim, esiri olduğum kuvvet insafsız. Yoksa ben yemin ederim ki sana bî-pâyan bir şefkatle acıyorum. Mükedder, bedbaht olmaman için her istediğini yapmak isterdim.

... Neyyire'nin bileklerini tutmuş, der-âguşundan ebediyyen mahrum olacağımı hissettiğim o ince beyaz kolları kırmak istiyor gibi sıkarak âdetâ bağırıyordum:

— Bu yaptığını dünyanın en fena, en hain kadını yapmaz. Ama iş senin zannettiğin kadar sade değil. Bir adamın kalbini esir et, hayatını eline al ve sonra bırak, kaç... Gûyâ eski bir aşka hürmeten yalnız senin için yaşayan bir ruhu öldür...

Hayır, hayır... Katiyen bu hıyâneti yapamazsın. Zira fena olur, işitiyor musun Neyyire, pek fena olur!

Hiddet ve isyanıma mukabil Neyyire'nin gözlerinde de bir şerâre-i hiddet ve isyan parlamaya başlamıştı; ve bu noktadan itibaren mükâlememiz birbirine çarpan iki keskin kılıcın serî ve bî-insâf darbelerine benziyordu:

Neyyire: — Bırak, Sermet, bırak diyorum; bileklerimi kıracaksın.

Ben : — Bırakmam, seni kaçırmam. Sen benimsin ve daima benim kalacaksın.

Neyyire: — Başkasını severken artık senin olamam.

Ben: — Sev, istediğin kadar başkasını sev; fakat beni terk etme. Aman, Neyyire, görüyor musun; hissimin vüs'atini tasavvur ediyor musun? Böyle bir teklifin ağzımdan çıkabileceğini ömrümde düşünemezdim! Demek büyük bir aşk, çılgın bir sevda insanı her şeye sevk ediyor: İzzet-i nefis, gurur, namus... Her şey, her şey çiğneniyor.

Neyyire: — Yeter, devam etme, Sermet; bu gibi hâller ne sana ve ne bana lâyık değil. Ayrılalım, hâtırâtımızı fazla telvîs etmeden birbirimizden uzaklaşalım.

Ben: — Sana dünyanın en hayret-bahş delîl-i aşkını verdim de sen bunu kirli bir şey telâkkî ediyorsun. Ne insafsız, ne hain, ne âdi kadınmışsın!

Neyyire: — Tahkir etme, Sermet, kimsenin kimseyi tahkir etmeğe hakkı yoktur; ve bâ-husûs kimse kimsenin kalbine emr edemez. Bırak gideyim. Bırak, Sermet, yoksa bağırırım.

Neyyire, bu müthiş sözleri öyle pür-nefret bir bakışla, öyle düşman bir sesle söylemişti ki ruhum, ibtidâî bir adam vahşetiyle doldu ve korktum. Ufak bir arzusu uğrunda ölmeğe müheyyâ olacak derecede sevdiğim şu kadını ben, elimle öldürebileceğimi anladım ve kendimden korktum. Hemen Neyyire'nin bileklerini serbest bırakarak:

— Git, dedim, çabuk git. Yalnız seni değil, hayalini bile muhitimden kovuyorum!

Kim bilir ne hâlde idim ki, Neyyire, tahrikâtımın ağır darbelerine rağmen, pek çok acınmaya şâyân olduğumu hissetti ve müteessir bir eda ile şu son cümleyi söyledi:

— Yazık, Sermet, pek yazık. Biz bu tarzda ayrılmamalıydık!

Fakat ben, dinlemek istemiyor, asabi ve titrek bir elle kapıyı işaret ediyordum.

(*Sermet*, IV)

BEŞİNCİ BÖLÜM

FECR-İ ÂTÎ DIŞINDA KALANLAR

FECR-İ ÂTÎ DIŞINDA KALANLAR

Meşrutiyet'in ilk yıllarında eser yayımlamaya başlamakla birlikte, «Fecr-i Âtî» topluluğuna katılmayan yazarların başlıcaları şunlardır:

1. Ebubekir Hâzım (Tepeyran)
2. Bekir Fahri
3. Halide Edib (Adıvar)
4. Güzide Sabri (Aygün)

Bu bölümde bunlardan yalnız ilk ikisi üzerinde duracağız. 1911'de başlayan «Millî Edebiyat» akımına uyarak, asıl kişiliğini o tarihten sonra göstermiş olan Halide Edib'i «Millî Edebiyat» bölümünde ele alacağız.

Piyasa romanı türünün Meşrutiyet'ten sonraki ilk ünlü yazarı olan, fakat eserlerinin hiçbirinde herhangi bir değer çizgisine ulaşamayan Güzide Sabri üzerinde durmayı ise gerekli görmüyoruz.

EBUBEKİR HÂZIM TEPEYRAN

(1864 - 1947)

HAYATI : Ebubekir Hâzım Tepeyran, Niğde'de doğdu (1864). Niğde Rüşdiyesi'nde okudu. Özel olarak Arapça, Farsça ve Fransızca öğrendi. II. Abdülhamit devrinde Musul, Manastır, Bağdat valiliklerinde; Meşrutiyet devrinde Sivas, Ankara, Hicaz, Beyrut ve Bursa valiliklerinde bulundu; Mütareke devrinde Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa kabinelerinde iki kere Dâhiliye Nâzırı (İçişleri Bakanı) oldu, Bursa valiliği ve Dâhiliye Nâzırlığı sırasında Kuvvâ-yi Milliye'ye yardım ettiği gerekçesiyle Damat Ferit kabinesi zamanında tutuklanarak Divan-ı Harb'e verildi, idama mahkûm edildi (1920), sonradan cezası küreğe çevrildi; Tevfik Paşa kabinesi zamanında Askerî Temyiz Mahkemesi tarafından hüküm bozulup da hapisten çıkınca, kılık değiştirip Ankara'ya kaçtı, Sivas ve Trabzon valiliklerinde bulundu, Cumhuriyet devrinde üç kere Niğde'den milletvekili seçildi. İstanbul'da öldü (5. 6. 1947).

ESERLERİ:

Roman:

1 — *Küçük Paşa* (1326 «1910», kısaltılarak ve dili sadeleştirilerek 1947)

Hikâye:

2 — *Eski Şeyler* (1326 «1910»)

ROMANLAR

Ebubekir Hâzım Tepeyran, sanat hayatına, Edebiyat-ı Cedide devrinde hikâye yazmakla başlamışsa da, eserlerini Meşrutiyet devrinde yayımlamıştır. Gerek 1908'den önce yazıp da Meşrutiyet devrinde *Eski Şeyler* adlı bir kitapta topladığı hikâyeleri, gerek Meşrutiyet'ten sonra yazdığı *Küçük Paşa* romanı, hem dil, hem de yapı bakımından XIX. yüzyıl sonlarının özelliklerini taşımaktadır (Bir yandan konu dışına çıkıp bilgi verme, kişiliğini gizlememe; bir yandan da Realizm akımına bağlanarak gözlemlerden yararlanma, v.b.)

KÜÇÜK PAŞA

Yayımlandığı devirde (1910) hiç dikkati çekmeyen bu roman, Cumhuriyet devrinde yazarlarımız Anadolu'nun gerçeklerine yöneldikleri zaman, «yeniden keşfedilmiş», üzerinde durulmağa başlanmıştır. *Küçük Paşa*, edebiyatımızda, *Kara Bibik*'ten sonra köye yönelen ikinci eserdir.

a. Orta Anadolu'nun (belki Niğde'nin) yoksul köylerinden birinin yaşama koşulları, bir ana ile oğulun başından geçenlerin çevresinde verilmiştir.

b. Olay, 1303 - 1312 (1887 - 1896) yılları arasında geçmektedir.

c. Yazar, önsözde belirttiğine göre, bunu, «bir köylü çocuğunun muhayyel sergüzeşti» olarak tanımlar.

ç. Eserde, ikide bir konu dışına çıkılır, köy okulları ve millî eğitim sorunu (s. 54 - 56), kocakarı ilâçları ve sağlığa aykırı davranışlar (s. 63 - 65), köylerde hekim ve sağlık konusu

(s. 204 - 212), Anadolu'nun yol durumu (s. 110-119), yakacak ihtiyaçlarını karşılamak ya da tarla açmak için köylünün ormanları yok etmesi, ayrıca, kazılarda çıkan eski eserlerin Avrupa'ya kaçırılması (s. 268-270), v.b. gibi çeşitli sorunlar üzerinde durulur. Yazar, bu konuda şöyle demektedir:

«*Küçük Paşa*»*da, saded haricindeki sözlerle hikâyenin serişte-i cereyanı bid-defeât ve bilâ-ihtiyâr elden kaçırılmıştır.* (...) *Fakat ben* (...) *bu muhayyel hikâyeyi o hakikî elvâh-ı fâcianın hatırıyçün yazdım.* (*Küçük Paşa*, mukaddime.)

Anlattığı «Anadolu fâciaları» için de şunları söylemektedir:

Bu kitapta Anadolu fecâyiinin kâffesi değil, en evvel söylenmek lâzım gelenlerden bazıları söylenmiş oldu. Anadolu'nun, bütün memâlikimizin bütün ahvâl-i feciasından bahs edilecek olsa lâ-yüad cildler dolar; yazan da, okuyan da bi-tâb-ı melâl düşer, onlar yine tükenmez. (*Küçük Paşa*, mukaddime.)

Bu sözler, yazarın tutumunu açıkça ortaya koymaktadır.

d. Böyle bir tutumla ortaya çıkan yazarın, eserde kendi kişiliğini gizlemesi diye bir şey söz konusu olamaz tabiî . Ahmet Mithat ve öbür Tanzimat romancıları, konu dışı açıklamalardan sonra nasıl «*sadede gelelim*» diyerek konuya dönmüşlerse, Ebubekir Hâzım da, «*hikâyemize ric'at edelim*» (s. 234) diyerek konuya döner; olayları yan tutmadan anlattığı yerlerde bile, kimizaman, birdenbire ortaya çıkar, sözgelimi, «*Bilmem dikkat olunuyor mu? Salih'ten bahs etmeğe dilimiz varmıyor.*» (s. 139) deyiverir.

Bunlar dışında, gerek çevrenin ve olayların anlatılışı, gerek kişilerin ruh hâllerinin çözümlenmesi bakımlarından eserde, yer yer, gerçekten başarılı noktalar vardır. Fakat bütünüyle, *Kara Bibik*'teki başarıya ulaşılabilmiş değildir.

e. Dil bakımından, baştan sona kadar ikilik göze çarpmaktadır: Edebiyat-ı Cedide devrinde yetişen ve o devirde yazmağa başlayan Ebubekir Hâzım, kendi ağzından anlattığı yerlerde yabancı sözcük ve dil kurallarını çok kullanmış; onlar dışında, halkın, özellikle köylülerin konuşmalarını kendi dilleriyle vermeğe çalışmıştır. Bu konuda kendisi şöyle demektedir:

«*Küçük Paşa*»*da köylü sözleri mümkün mertebe kendi dimağları, kendi lisanları ile düşünülüp yazılmağa çalışılmıştır. Fakat hayli müşkil ve ilk defa vâki olan bu teşebbüs ve tecrü-*

bemde (yazarın, *Kara Bibik*'i görmediği anlaşılıyor) *muvaffak olduğumu asla ümid etmem. Bu kitap, bu yolda muhtac olduğumuz âsâr için erbâb-ı vukuf ve iktidara bir «muhtıra» vazifesini ifa ederse ben o kadar hizmetle de bahtiyar olurum. «Küçük Paşa»daki köylü sözlerinin şivesine bütün Anadolu'nun şivesi, bütün kelimât ve ta'birâta Anadolu'nun her tarafında aynı şekilde müstamel denilemez. Bu şive, olsa olsa küçük bir kıt'ada kâin birkaç yüz köyün şivesi olabilir.* (*Küçük Paşa,* mukaddime)

[*Orta Anadolu köylerinin birinden (herhalde bir Niğde köyünden) Keleş-oğlu Ali askerlikle İstanbul'a gider; orada, Sadrazam Suat Paşanın konağına yerleşmiş hemşerisi Kâmil'le karşılaşır. Suat Paşa'nın kardeşinin karısı yakında doğuracağı için, bir süt-anne aranmaktadır. Ali'nin köyde yeni doğurmuş olan karısı Selime, süt-annelik için İstanbul'a, Paşanın konağına getirtilir. Gerek Selime, gerek oğlu Salih, konakta çok sevilir. Çocuğu olmayan Suat Paşa, Salih'i mânevî evlât sayar, konakta «Küçük Paşa» diye anılmağa başlanan çocuğa paşa giysileri giydirilir. Keleş-oğlu Ali, yedi yıl süren askerliği bitince, karısı ile birlikte köye döner, Salih konakta kalır. Altı ay sonra, bir iftira mektubu üzerine, Ali, karısını boşayıp başka bir kadınla evlenir, ortada kalan Selime de komşu köyden başka bir adama varır.*

Verem hastalığına tutulan Paşa ölür; karısı Naime Hanım, konakta herkese kendi kısırlığını düşündürdüğü sanısına kapıldığı evlâtlık Salih'i hemen köyüne gönderir ve Paşanın ölümünden kısa bir süre sonra genç bir adamla evlenir.

Salih, köyde, bambaşka bir hayatla karşılaşır. Babası ikinci kez askere alınıp Yemen'e gönderilince, üvey anası Haçça'nın zulmü altında daha da ezilir. Çeşmeden su taşımak, üvey kardeşinin bezlerini yıkamak, ocağı yakmak, hayvanlara bakmak, tezek toplamak, v.b. gibi, evin bütün işleri onun üzerindedir. Bir kış gecesi öksürüğü tutar, bu yüzden uyanan analığı Haçça, çocuğu dövüp kapının dışına atar, öksürüğü bittikten sonra içeriye girmesini söyler. Salih, yazın, köy çocuklarının zulmünden kurtulmak için kendini göle atan bir kertenkeleyi hatırlayıp aynı şeyi yapmak isterse de, gölün donmuş olduğunu

düşünür. Isınabilmek ve rahatça öksürebilmek için, imamın alın
rına gitmek üzere yola çıkar.

Yeni kocasından gebe kaldığı için kısırlık duygusundan kurtulmuş bulunan Naime Hanım, aynı gece, düşünde eski kocası Suat Paşayı görür; Paşa, dargın bir yüzle, «Küçük Paşa'ya yaptığını gördün mü?» der. Naime Hanım sıçrayarak uyanır, sinir bunalımları geçirir, Küçük Paşa'nın hemen getirilmesi için kocasına yalvarır; kocası, ilçeye telgraf çeker, aradan geçen iki gün içinde Naime Hanım çıldırma belirtileri gösterir; ilçeden gelen karşılıkta, adı geçen çocuğu üç gün önce geceleyin köy içinde kurtların parçaladığı bildirilir.]

1 — Aşağıdaki parçada, süt-anne Selime'nin, dolayısıyle o zamanki Türk köylüsünün, ne kadar kara bilgisizlik içinde olduğu anlatılmaktadır.

Selime'yi yalnız Nevnihal değil, başta Nazikter kalfa olmak üzere, cariyelerin cümlesi seviyor; tuhaf tuhaf sözleri, oturuşu, kalkışı, yürüyüşü Büyük, Küçük Hanımefendilerin de hoşuna gidiyordu. (...)

Konak içinde Selime'nin odasında bütün cariyeler için bir mahalle kahvesi –daha muvafığı– bir «Handehâne-i Osmanî şubesi» teşekkül etti. Hanımefendi hangi cariyeyi arasa bulamayarak hep Selime'nin odasında bulunduklarını anlayınca, cümlesini tekdir ettiği gibi, Selime'ye de:

— Bunları başına toplayıp da Karagöz mü oynatıyorsun? Ne yapıyorsun? Hangisini arasam, «Süt-ninenin yanında» diyorlar. Bu iş kaçaklarını odana sokma.

deyince, «karagöz» ne olduğunu bilmeyen Selime:

— Vallah, Hanımefendi, ciğerimden vurulayım, ben ne gözümün ahını ne de karasını oynatıyorum, lâkin bu dürtülesiciler durur mu? Birer ikişer kapıyı kahan içeri dıhılıyor, ben noğurayım, bir bahan yanımda kimse, in cin yoh, bir de bahan bekmez kohusu almış sinek gibi yanıma toplanıp vızılamaya başlayorlar, bana tebelleş oluyorlar, dedi.

Selime her gece yatağa girince: «Yattım sağıma, döndüm soluma, melekler gelsin yanıma, şahat (şahit) olsun dinime,

imanıma.» diyerek elini yüzüne sürüp yatar ve gözlerini yumduğu dakikadan itibaren cehaleti kadar amîk bir uykuya dalar, âdeta muvakkat bir müddet ile ölürdü. Nevnihal kalfa icap ettiği zaman Selime'yi uyandırmağa çalışmaktansa, Salih ağlarsa ağzına emzikli bir süt şişesi sokmayı, Haldun adı verilen süt kardeşi ağlarsa kadının memelerinden birini Haldun'un ağzına dayamayı daha kolay bulurdu. Bu iş bir çeşmenin musluğunu açıp altına bir testi koymak gibi bir şeydi.

Selime'nin gece duası Hanımefendinin, hattâ Paşanın mesmûları olmak için o kadar çok günler geçmesine muhtac olmadı. Beş on gün zarfında bu duayı konak sekenesinden işitmemiş değil, hattâ ezberlememiş kimse kalmamıştı. Pek sâde-levh bir kadın olduğu anlaşılan Selime'nin melekleri istişhâd ederek müsterîhan uyuduğu, din ve iman hakkındaki malûmatının haylı garip şeyler olacağı tahmin edilerek istîzâha Paşa tarafından Nazikter kalfa memur edildi. Nazikter, şu suretle suale başladı:

— Her gece yatarken melekleri şahit getirdiğin din ve iman ne olduğunu bilir misin?

— Onu, sorgu melekleri mezarda sorar; şimdi sorulmaz, günahtır. Hem de o soruğun karşılığı diri iken verilmez, ölünce verilir.

— İnsan sağ iken bilmezse ölünce hiç bilmez.

— Mezara gömülünce imam talgın (talkın) verir, öğretir.

— Demek şimdi sen hiç bilmiyorsun?

— Dini din, imanı iman bilirin, işte bu gadar.

— Allahı nasıl bilirsin?

— İyi bilirin, lâkin görmedim.

Nazikter, Selime'nin yüzüne bakıp lâtifeye delâlet edecek bir eser göremeyince, evzâ-ı istiğrâb ile Selime'yi kuşkulandırmayarak bütün malûmâtını anlamak için suallere devam etti:

— Pekâlâ, Peygamber kimdir?

— Allahın torunu.

— Babası kimdir?

— Âdem babamız.

— Anası da Havva anamız olduğunu tabii bilirsin, sormağa hacet yok! Namaz nedir?

— Köyde erkeklerden bazıları boş kaldıhça kılar, dişi ehliler kılmaz; sevaplı bir iştir.

— Devlet nedir?

— (Bu kadar basit bir sual ile tahmik edildiğine canı sıkılmış gibi bir tavır ile) Bunu herkes bilir: Köylerden vergi asker alır; vakat (fakat) kendisi gelmez, kuduz gibi zabityeleri (zaptiyeleri) saldırır, zift gibi yapışgan tasildarları (tahsildarları) yollar.

— Padişah kimdir?

— Devlet Efendimizin altın gafes içinde oturan büyük oğlu.

— Sizin köyde mektep yok mu?

— Var. Caminin yanında güççük bir dam. Yazın tabut, teneşir korlar, kışın imam çocuhlardan bazılarına namazlıhlarını öğretir.

— Yaz günlerinde öğretmez mi?

— Yaz günlerinde çoluh çocuh herkes kırda, bayırda bulunur; köyde yalnız hastalar, kötürümler, düşkün ihtiyarlar kalır. Zaten imamın da bir çoh çoluğu çocuğu, bir dam dolusu ekmek düşmanı var; o da yazıda yabanda gezer; çift çubuh arhasında koşar. İmam kış günleri köy çocuhlarının hepsini ohutmak ister emme her hafta perşembelik (perşembe günleri muallime verilen on para) vermek köyde hangı yığıdın (yiğidin) kârıdır? Mektebe üç beş çocuh ya kider ya kitmez.

Nazikter kalfa bu muhâvereyi harfiyyen Paşaya arzetti. Paşa müteessir oldu.

... Naime Hanım (Büyük Hanımefendi)ın kâtibesi olan Nazikter kalfanın sualleri elyevm bütün memâlik-i Osmaniyye'deki köylülerin hangisine îrâd edilse, birkaç binde biri, yani mâdûm hükmündeki nâdirleri istisnâ edilince, Selime'nin cevapları gibi, belki daha garip cevaplar alınacağından şüphe yoktur*.

(*Küçük Paşa*, birinci kısım, IV)

* Bu parçayı, 1965 yılında yapılmış şu röportaj parçalarıyle karşılaştırınız:

— Sen hangi millettensin?

— Müslüman milletindenim.

— Türk diye bir şey işittin mi?

— İşittim. Türk derler, fazlasını bilmiyorum.

2 — Aşağıdaki parçada, eski devrin devlet ve hükûmet yöneticilerinin tutumu köylülerin ağzından anlatılmaktadır.

Salih'in paşalığının mahiyeti peder ve mâderinin İstanbul'dan avdetleri gününden beri bid-defeât sermâye-i mübâhasât olmuş idi. Kendisi gelince bu mesele yine tazelendi. Köylüler namazgâh kenarına çömeldiler. Birtakımı, bu paşalık – hâlâ ber-hayat zannettikleri – Suat Paşa tarafından verilmiş kuru bir unvandan, âdeta köy çocuklarının beşiklerine analarının mavi boncuk bağlamaları veya sarı cılız çocukları babalarının «tosunum» diye çağırmaları gibi bir şey olduğunu iddia ettiler. Diğer takımın sivri akıllılarından biri de ortaya çıkarak:

— Paşalığı Paşalar değil, Padişah verir; Padişah vermiş ise sahihtir. İsterse horaz (horoz)a da, keçiye de nişan takar, rütbe verir, kim karışır? «Paşalığa ilâyık (lâyık)» dediler, o da «Olsun» buyurdu. Siz padişahımız her rütbe, her mansıb

— Cami var mı köyünüzde?
— Var.
— Camide kimler namaz kılar?
— Büyük adamlar kılar.
— Hazret-i Muhammed'in kim olduğunu biliyor musun?
— Bilmiyorum.

— Atatürk kimdir? Mustafa Kemal Paşa? Hiç işittin mi?
— İşitmedim beyim.
— Türkiye'de padişah yaşıyor mu?
— Yaşar, niye yaşamasın?
— Şimdi nerededir?
— Bilemeyeceğim.
— Adı nedir?
— Bilmiyorum.
— Türkiye Cumhuriyeti diye bir şey biliyor musun?
— Bilmiyorum.

— Dünya mı büyüktür, Türkiye mi büyüktür?
— Türkiye büyüktür.
— Amerika ile Türkiye'nin toprakları bitişik midir, değil midir?
— Bitişiktir.
— Ne ile gidilebilir Amerika'ya?
— Otobüsle, trenle, kağnıyle, her şeyinen gidilir.
— Kağnı ile kaç günde gidebiliriz?
— 20 - 25 günde gidilir.

verileni görür, bilir mi sanıyorsunuz? O ne görür, ne bilir. Olan işlerin babalı (vebâli) Paşaların boynunda kalır. Hiç Padişah görse hökümet konağı meydanına bir desti dikerek zabah (sabah)tan ahşama kadar kurşun atıp nişan talimi yapan, sokak aralarında at koşturup çocuh tepeleyen mutasarrıflar gönderir mi? Şehirin çayırlığında, çoluh çocuh arasında eşek doğüştüren, daha bilmem ne ettiren kadılar; muhtar Uzun Yuvan'a tokat vurmak için sandalyeden merdiven yaparak kulağından tutup omuzuna çıhan, ancah dört buçuh karış boyunda, kambur, soytarı gibi maskara memurlar gönderir mi? Estağfurullah, tövbe!...

Altın gafes içinde bulunan Padişah dışarıda ne olup bittiğini bilir mi? Keleş Salih'in torununu Padişah paşa yapmış ise, kim bilir, belki elli yaşında bir adam sanmıştır. «Moskof muharebesinde bulundu; Pilevne'de sekiz yerinden kurşun yedi; gülleden, kurşundan gözünü kıpmaz, çatal yürekli bir kumandan, bir kahraman» mı dediler, ne dediler; o da «Paşa olsun» buyurmuştur.

dedi. Cemaatın «İyi buldun; öyledir, öyledir!» sedalarıyle alkışlandı.

(*Küçük Paşa*, ikinci kısım, III)

— Dünya dönüyor diyorlar ya, doğru mu?

— Dünyanın döndüğünden hiç haberim yok.

— Havaya, gökyüzüne füze gönderdiler. Biliyor musun neye gönderdiler?

— Gökyüzüne minare yapıyor dediler. Aya çıkmak için minare yapıyor dediler. Ben bunu işittim.

— Aya neye minare yapıyorlar? Yürüyerek gidilmez mi ki?

— Merdiven olursa yürüyerek gidilir. Öyle düz yol değil ki otobüsle, trenle gidilsin.

— Merdiven olsa, yürüyerek gidecek olsan kaç günde gidersin? Yanına kaç günlük azık alır, yola çıkarsın?

— İki günlük azık alırım. İki üç günde varırım aya.

(*Genç Fotoğrafsızlar Ne Düşünüyor?* «Yön» dergisi, 1965, no. 106, 108, 109)

Ebubekir Hâzım Tepeyran, 1910'da basılan *Küçük Paşa*'nın önsözünde, «bu ciğer yakıcı faciaların son perdesini inşallah Meşrutiyet idaresine özgü olan başarıların feyizleri olanca hızıyle indirecek, köy sefalet yuvalarının yerlerinde birer rahatlık ve mutluluk yuvası yaratacaktır» demiş, o tarihten bu yana aradan 55 yıl geçmiştir.

3 — Aşağıdaki parçada, Küçük Paşa'nın köydeki hayatının bir sahnesi anlatılmaktadır.

... Salih, kendisine emr olunan her şeyi bir makine inkıyâd-ı hamûşânesiyle îfâya gayret ettikçe, analık îcâd-ı mezâlime çalışıyordu.

Akşam sabah köy hayvanları su için sokağa çıkarıldıkça bunların öteye beriye bıraktıkları mayısları (medfûât) köy çocukları gibi toplamağa memur oldu. Haççа, Salih'in eline bir tarafına ham deri geçirilmiş def gibi bir kasnak vererek:

— Al, mayıs deşir (devşir), bunu doldurmayınca sahın geleyim deme.

dedi. Bu suretle, günlük işler arasına bu mülevves vazife de karışmış oluyordu.

... Salih:

— Aa! ben o pis şeye elimi nasıl dokunabilirim?

deyiverdi. Her gün çeşmede yıkadığı Güssün'ün kirli bezlerinin bunlardan daha müstekreh olduğunu tahattur etmedi. Haççа, bir erkek hindi kadar kızdı, kabardı:

— (Salih'in tüylerini ürperten bir sedâ ile) Hele şu pis pasahlı (kirli) nın gevelediği lâfa bah! Bir köylü uşağının eli ayağı her şeye dohanır; onun elinin girmeyeceği şey yalnız zaptiye heybesidir; dohanmayacağı şey de yalnız çeç (zahire yığını) lere vurulan mültezim damgasıdır. Hele şu uyuz it eniğine bah, elini mayısa dohandıramazmış! Her donuzluğu bilin de bunu neden bilmen? Köyde her şeye dohanmayan el ağıza ekmek de iletemez (götüremez), açlıhtan zıbarır, cılbahlıktan geberir; yapma (tezek) yoğurmayan, kerme (sıkıştırılıp kurutulmuş gübre) tepmeyen ayah, gışın garlar gapıyı gapadıp iğne yordusu gadar güççük bir delikten deve gibi poyraz sohulurken ocah başında ateşten yana uzatılıp yatılamaz, donar.

diyerek omuzundan tutup sokak kapısından harice çıkardı. Hayvanlar arasında mayıs avlayan çocukları göstererek:

— Bunlara bah, onlar da Allan (Allahın) gulu. Hadi bahayın! Sahın talbayı doldurmayınca gelme; gelirsen ayahlarını gırar, talbayı başında patlatırın, dedi.

. . Küçük Paşa, mütefekkir gibi meyus görünen lâgar hayvanlar, mesâib-i fakr ile şimdiden ye's-i pîrî gelmiş kadar bi-neşât, başları tablalı, elleri mayıslı birkaç çocuk arasında haylı dolaştığı hâlde elindeki tablaya bir şey koymağa muvaffak olamadı.

Onun elini dokundurmağa cesaret edemediği şeyleri köy çocukları teleyyün etmiş birer altın külçesi gibi hırs ve iştiyâk ile daha yere düşmeksizin havada avlayıp kapışıyorlardı.

Bu çocukların daha gayretlileri; şitâ mezâliminden daha ziyade mustarib, hülâsa fakrın son derekâtında yaşamağa mahkûm olanları ise, hayvanların kuyrukları altını üstünü âdeta zelilâne etek, ayak öpen bir sâil tavrıyle kaşıya kaşıya onları tahliye-i em'âya mecbur ediyorlardı.

Köy hayvanları bizzat kendilerinin kaşıması, öteye beriye sürtmesi en müşkül yerlerini böyle köy çocuklarının uzun tırnaklı parmakları ile kaşıtmak hazzına o kadar alışıktırlar ki, sür'atle giden bir manda, bir öküz, bir inek, kuyruğuna çocuk eli dokunur dokunmaz derhal durur, aralık aralık başını arka tarafa çevirip müteşekkirâne, mütelezzizâne nazarlarla canlı kaşağılarına bakar; kaşınmak ihtiyacı mündefi olur olmaz bir tavr-ı tefekkür alır; pek itinalı bir takayyüd-i nezâfetperverâne ile arka bacaklarını açar, kuyruğunu kaldırıp bir cihete kıvırır, uzatılan tablaya ücretini te'diye eder.

. . . Komşunun kömürlüğüne anahtar uydurarak kömür çalmak kabîlinden olan şu marifeti gören Küçük Paşa, köylü çocukların ne kadar çok şey bildiklerine hayran oldu.

Anadolu'da husûf, küsûf vukuunda yaptıkları gibi, avdan avdet edenleri de tas, sahan çalarak istikbal ile eğlenirler. Salih şu mayıs saydından tehî-dest olarak eve giderse, tas, sahan çalınmayıp Haçça'nın –tehdidi vech ile– boş tablayı başında patlatacağında şüphe yoktu.

Salih mayıs tablası başına geçirilmek tehlikesinden ictinâben setresinin düğmelerinden ikisini kıvırıp koparark çocuklardan birine verip tablasına koydurduğu iki avuç mayısla eve avdet etti.

Haçça evvelâ tablaya baktı, Salih'in ellerini tutup muayene etti, kokladı:

— Yayhadın mı?

diye sordu. Salih sustu. İki düğmenin didiklenip ağaran koparıldığı yerler açılmış birer boşboğaz ağzı kadar belâgatle şeytan Haççа'ya nakl-i mâcerâ etti. Haççа:

— Düğmeleri para gibi harcanıyon demek. Onlar da dökenir, bahalım o zaman noğoreceksin?

diyerek meseleyi büyütmedi.

(*Küçük Paşa*, üçüncü kısım, IV, 1326 «1910»)

BEKİR FAHRİ

(? - 1914'ten sonra)

HAYATI : Bekir Fahri'nin hayatını ayrıntılarıyle bilemiyoruz. Eseri ve kişiliği üzerine yazılmış iki yazı ile, kendi makalelerinden ve Meşrutiyet devrinde yayınlanmış birkaç dergiden öğrendiğimize göre:

Bekir Fahri «Mekteb-i Mülkiye»de okumuş, Batı eserlerini çok incelemiş, bir vilâyet (?) köşesinde elden geldiğince yayın hizmetinde bulunmuş (1902/1903), o dönemde Spencer'in *Education*'unu Türkçeye çevirmişse de, sonradan düşünceleri değiştiği için yayımlamaktan vazgeçmiş (Baha Tevfik, *Jönler*, «Teşvik» dergisi, 1326, no. 2); II. Abdülhamit'in baskılı yönetimi devrinde «Jön Türk» hareketine katılarak Mısır'a kaçmış, orada «mutaassıp bir Natüralizm edebiyatıyle meşbû» olarak *Jönler* romanını yazmış, Meşrutiyet'in ilânı üzerine İstanbul'a dönmüş (1908) (Bekir Fahri, *Mülâhaza-i Edebiyye: İki simâ*, «Düşünüyorum» dergisi, 1326, no. 19), eserini bastırmış (1910), aynı yıl «Piyano» dergisine «Müdîr-i edebî» olmuş (no. 12-17), adı geçen dergide (no. 5-17) ve onun yerine çıkan «Düşünüyorum» dergisinde (no. 18-21) *Mülâhaza-i Edebiyye* genel başlığı altında «Natüralizm» akımı açısından sohbet ve eleştirmeler, ayrıca küçük hikâyeler bastırmış;} yazıları ve konuşmalarıyle «Türkiye'de tabiî [natüralist] romancılığı tesis etmek» istemiştir (Ahmet Nebil, *Muhterem Simâlar: Bekir Fahri*, «Piyano» dergisi, 1326, no. 13). Bekir Fahri'nin «müdîr-i edebî» olarak çalıştığı «Piyano» dergisinde bir «mensûre»si

-belki de ilk yazısı- yayımlanan (1326, no. 16) Selâhattin Enis'-in, onun etkisiyle Natüralizm'e bağlanmış olduğu düşünülebilir. Bu dergilerin kapanmasından üç yıl sonra «Rubab» dergisinde mensur şiirler, hikâyeler ve eleştirmeler yayımlamıştır («Rubab», c. II, 1329, no. 58-72; c. III, 1330, no. 110). Söz konusu dergide tefrika edilmeğe başlanan bir hikâyesinin yarım kalmasından (Temmuz - Ağustos 1329 «1913», no. 69 - 71) ve dokuz ay sonra bir eleştirme yazısını Kahire'den göndermiş olmasından (Nisan 1330 «1914», no. 110) anlaşıldığına göre, yine Mısır'a dönmüştür (Ağustos 1913). Daha önce «Piyano» dergisinde yayımladığı (no. 14) *Avdet* adlı hikâyesinde, Meşrutiyet'in ilânı üzerine Mısır'dan İstanbul'a dönen bir Jön Türk'ün basın hayatına atılıp ün alışını, yeni yönetimin ileri gelen kişileriyle ilişki kurup kendisini Mısır'da bir göreve tayin ettirişini, bu sefer bir kaçak olarak değil, devlet memuru olarak Kahire'ye dönüşünü anlatan Bekir Fahri'nin kendisinin de aynı yolda yürüdüğü düşünülebilir. O tarihten sonra -araya giren ve dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı'nda Mısır'la ilişkilerin kesilmesi dolayısıyle- dergilerde yazıları görülmez olmuştur. Hayatının daha sonraki dönemi üzerine herhangi bir bilgimiz yoktur.

ESERLERİ:

Roman:

Jönler (1326 «1910»)

Uzun Hikâye:

Rubâb-i Aşk («Rubâb» dergisinde tefrikası: c. II, 1329, no. 63 - 66)

Küçük Hikâye:

Küçük hikâyeleri kitap hâlinde toplanmamıştır. Görebildiklerimiz şunlardır:

Avdet («Piyano» dergisi, 1326, no. 14); *Efendi Mebus Çıkacak* [Tabiî hikâye] («Düşünüyorum» dergisi, 1326, no. 21); *Nermin'in Mektupları* («Rubâb» dergisi, 1329, no. 69-71 [tefrikası yarım kalmıştır]).

I. ROMANLAR

Yukarıda da işaret ettiğimiz üzere, «hâric-i vatanda mutaassıp bir Natüralizm edebiyatıyle meşbû olan» Bekir Fahri, yurda döndükten sonra «Piyano», «Düşünüyorum» ve «Rubâb» dergilerinde yayımladığı *Mülâhaza-i Edebiyye*'lerde hep roman ve tiyatro üzerinde durmuş, bu yazılarda Natüralizm'in özelliklerini, Zola'nın görüşlerini anlatma ve yayma çabası göstermiştir. Nitekim, onun kişiliğini çizen mizahlı bir yazıda da özellikle bu nokta belirtilmiştir:

... Kiminle görüşse, ne yazsa mutlaka Zola'dan misal getirir. Zola, Zola, Zola... Ve ben korkuyorum ki, ferdâ-yi şöhretinde ondan bahsedenler ismini unutarak, «Haa, şu Zola'cı!» diyecekler... «Bu adam acaba niçin tabii (natüralist) romanlara bu kadar merbuttur? sualini mi îrâd ediyorsunuz? O, kendisi tabiî bir roman yazmış da onun için... (Ahmet Nebil, *Muhterem Simâlar: Bekir Fahri*, «Piyano» dergisi, 1326, no. 13)

Sözü geçen *Mülâhaza-i Edebiyye*'lerden seçilen aşağıdaki parçalar, yazarın benimsediği ve kendi eserlerine de uygulamağa çalıştığı görüşleri yeteri kadar aydınlatacaktır:

... Bir defa romanın ne demek olduğunu anlayalım.(...) Burada Zola'nın şu tarifini alıyorum: «Roman, avâmil-i irsiyyenin de bazı mertebe inzimâmıyle, muhitin şahıs ve şahsın muhit üzerindeki tesirâtını izah yolunda, sanatkâr gözüyle yazılmış bir eserdir. (Mülâhaza-i Edebiyye: 3, «Piyano» dergisi, 1326, no. 9)

... Elimizde mevcut ve az-çok hepimizin kabul ettiği bir esas var ki, o, bize: «Edebiyat, ifâde-i cemiyettir» diyor. (...) Romana bir şekl-i ictimâî verebildiğimiz, yani onu bizim hayât-i ictimâiyyemizin bir nevi in'ikâsât-i samimiyyesi yapabildiğimiz gün olanca kuvvet ve nüfûziyle teessüs ve tekâmül ettiğini göreceğimiz şüphesizdir. (Mülâhaza-i Edebiyye: 2, «Piyano», 1326, no. 7)

... Mademki bugün edebiyatın ıfâde-i cemiyet olduğuna hepimizin az-çok kanâati var. Ne için yazılarımızı bu cihete tevcîh ederek zamanın felsefe ve rûh-i san'atına tevfîk-i hareket etmiyoruz? Bu suale yine kendim şu cevabı bulabiliyorum: Çünkü... Evet, çünkü biz cemiyetimizin ifâdesine henüz sahip değiliz. Çünkü hakikî bir eser-i san'at aynı zamanda medîd ve mufassal bir mahsûl-i tedkîk ve tetebbudur. (...) *Âsâr-i edebiyyemizdeki boşluk ve tatsızlıkları bir nevi hod-perest müdâhenelerle setr etmeğe çalışarak, «Aman efendim, o ne nezâhet-i üslûb!, o ne asâlet ve necâbet-i hissiyye!» gibi ta'bîrâtı makaam-i takdîrde savurup duruyoruz. Artık yalnız nezâhet-i üslûb ile san'atın içinden muvaffakıyet-i kâmile ile çıkılacak zamanlar çoktan geçmiştir. Biraz da tedkîk ve tetebbu... Edebiyat ancak bu tarz-i mesâî ile ifâde-i cemiyet tarîfine yaklaşabilir.* (*Mülâhaza-i Edebiyye: 1*, «Piyano», 1326, no. 5)

... Artık romanlarımızın eşhâsını bu'd-i mücerredde değil; bizim kendi aramızda, çarşı ve pazarın kalabalığı arasında, mesâî-i rûz-merre ashâbı miyânında, el-hâsıl hayât-i millînin bütün avâmiliyle göründüğü tezâhurâtı ve bu avâmilin yekdiğeriyle olan münâsebât ve revâbıtı üzerinde dolaştırarak bize cemiyetimizin ne olduğunu, aynı zamanda bir san'atkâr ve müdekkik nazarıyle göstermelidir. Bir cemiyet nedir? Bir şahıs, muhitini teşkil eden o cemiyet arasında nasıl yaşıyor? Her sınıf halkımızda ne gibi bir hâlet-i rûhiyye vardır? Bizde «halk» deyince, bu, ne gibi bir halîta teşkil ediyor? Bunları parmakla temas eder gibi görmeli ve bilmeliyiz. (...) *Romana yalnız psikoloji ve fizyoloji nazarıyle bakanlar var. Bu bir hatâdır. O, aynı zamanda sosyolojidir, tarihtir, iktisattır, ilimdir, fendir, el-hâsıl o her şeydir. Bu böyle bilinirse bizde de romanın nüfûz ve ehemmiyyeti tesîs ve takdîr edilebilir.* (*Mülâhaza-i Edebiyye: 3*, «Piyano», 1326, no. 9)

... Romancı her fikir ve hayalin fevkinde maddi ve hakikî bir adamdır. (...) *O, yalnız hakîkat-i hayâtın tedkîk-i tecelliyâtına hasr-i fikr ü emel etmiş pozitivist bir adamdır.* (...) *Tabiî (natüralist) romanlarda, pekâlâ, bir hisse-i hayal vardır. Bu da romancının hukuk ve imtiyazı dâhilinde bulunur. Romancı tedkîk ve tahkîk ettiği vukuâtı olduğu gibi tasvire müştakır değildir. O, –herkesin anlamak istediği tabir vech ile– roman kısmını hayalinin müsâid olduğu şekl-i nevînde tertîb edebilir. Vukuâtı*

istediği gibi yürütür. Yalnız, sahâif-i hayâtiyye ve tedkîkaat olduğu gibi kalmaya mahkûmdur. Muhitteki en ufacık teferruâtı bile değiştiremez. Eşhâsın şekl-i tabiilerinde zerre kadar müsâmahaya mahal yoktur. Güzelse güzel, çirkinse çirkin. Hele psikolojiye fantezi karıştırmak aslaa câiz değildir. (...) Tabiî romanlara âid olarak söyleyeceğimiz bir cihet daha kalır. O da hikmet-i bedâyie taallûk eden bir mes'eledir: Güzel nedir? Varsın bu mes'ele-i cemîle henüz mûcib-i kîl ü kaal olsun; tabiî romancılar bunu kendi nazariyelerince çoktan halletmişlerdir. «Güzel, hayattır» düstûru onların bütün hareket-i san'atkârîlerine kuvve-i ibtidâiyyeyi vermeye bâligan mâ-belag kâfî gelmiştir. (*Mülâhaza-i Edebiyye: San'atkâr*, «Piyano», 1326, no. 13)

JÖNLER

Küçük Paşa gibi, *Jönler* de, Meşrutiyet devrinin gürültülü siyaset ve edebiyat olayları arasında gözden kaçmış bulunan, fakat o çağın verimlerinin çoğundan kat kat üstün olan dikkate değer bir eserdir.

a. II. Abdülhamit devrinde türlü nedenlerle memleketten kaçan ve Abdülhamit'in baskılı yönetimine karşı yurt dışında savaşa girişen Türk'ler genel olarak «Jön Türk» diye anılırlardı. Elimizdeki eserde, o yıllarda Mısır'a kaçmış olan Türk'lerin yaşayışı anlatılmaktadır. (Genç bir Jön Türk'ün Paris'teki yaşayışını da, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Bekir Fahri'den yirmi yedi yıl sonra, *Bir Sürgün* (1937) adlı romanında işlemiştir.)

b. Bekir Fahri'nin sanat anlayışı üzerinde herhangi bir bilgimiz olmasaydı dahi, kitabın dış kapağında «*Tabiî romanlar kütüphanesi: Adet 1*» diye yazılı olması ve Emile Zola imzasını taşıyan «*Güzel, hayattır*» diye bir cümle bulunması, yazarın, o devirde Türkçede «tabiî» diye adlandırılan «natüralist» edebiyat akımını benimsediğini göstermeğe yeterdi.

Yazar, «güzel, hayattır» ilkesine tam bir içtenlikle uyarak, Mısır'daki «Jönler»in hayatını olduğu gibi verme çabasını göstermiştir. Eser, okuyucuda, «yaşanmış birtakım olayların hikâyesi» izlenimini bırakmaktadır.

c. Eser, kuruluş bakımından, daha önce yazılmış romanlardan ayrılmaktadır; burada, birkaç kişinin yaşayışı değil, bir topluluğun yaşayışı bütün olarak ele alınmıştır.

ç. Yer ve kişi tasvirleri, olayların akışı arasında, durumlara ve ruh hallerine paralel olarak, parça parça ve dikkate değer bir ustalıkla verilmiştir.

[*«Mekteb-i Tıbbiye» öğrencisi Necip, II. Abdülhamit'in baskılı yönetimine karşı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin memleket içinde yaymağa çalıştığı özgürlük hareketine karışır, üzerinde bulunan «evrâk-i müzirre» (zararlı kâğıtlar) yüzünden ilkin Taşkışla hapishanesine, oradan da Trablusgarp hapishanesine atılır; bir süre sonra hapishaneden kaçarak Mısır'a gider. Hiçbir yerden geliri olmadığı için, Mısır'da korkunç bir sefaletle karşılaşır. Uygun bir iş ararsa da bulamaz. Aralarına katıldığı öbür Jön Türkler'den çoğunun yoksulluk yüzünden, ya da başka nedenlerle, türlü yolsuzluklara karıştıklarını, hattâ içlerinden kimisinin saray hesabına hafiyelik edip arkadaşlarını jurnal ettiklerini, bu yolla kendilerini affettirenlerin «içeriye» (memlekete) döndüklerini üzülerek görür. İlkin Jön Türkler'i korur gibi davranan Mısır Hıdîvi'nin de, Babıâli ile anlaştıktan sonra, onları sıkıştırmağa başlaması yüzünden, Jönler birer ikişer Mısır'dan uzaklaşıp başka yerlere gitmeğe başlarlar. Necip de günün birinde Mısır'dan ayrılır.*]

1 — Aşağıdaki parçada, Necip'in durumu anlatılmaktadır.

... Necip şimdi giyinmiş, odanın içinde bir müddet mütefekkirâne kalmıştı. Kirli bir yakalık etrafında yıpranmış, tozlu, siyah boyunbağı hizasından inen yeleğinin bazı düğmeleri kopmuş, arkasındaki boz renk setrenin ötesi berisi biçimsiz potluklar gösteriyordu. Hele tozlu eski kunduralarıyle, küçük başının uzamış saçları üzerinde duran kenarı yağlı fesi, yerden yapılı endamına oldukça sefilâne bir manzara veriyordu. Bir aralık gözleri karyolasının altında gözüken eski bir bohçaya tesadüf etti. Lâkin muayeneye eli varmadı; zaten içinde,

sırtındakilerden daha temizini bulamayacağını biliyordu. Zavallı kendini bir ân pek sefil buldu. Üzerindeki elbisenin hâl-i pejmürdegîsini izzet-i nefsine dokunacak kadar nefretli buluyordu. Ama ne yapsın? Rubasız da gezilemezdi ya! Hem ne olacak! İşte insan gitgide her şeye alışıyor. Zaten Trablus zindanından beri geçirdiği sürgün hayatı onda böyle şeylere dikkat edecek yürek ve arzu bırakmamıştı ki! O şimdi kendi gibi biçarelik hâlinde bulunan bir kimse için tevekkülden başka bir çare bulamıyordu. Bu pek tabiî idi. Doğrusu ya, akşam sabah açlıktan ölmemek için it gibi öteye beriye koşan birtakım nâmerde arz-ı ihtiyâca mecbur olan bir adamın hâlinde bundan ziyade düzgünlük aramak abesti. Bereket versin ki, şu birkaç parça çamaşırla elbiseyi nasılsa bazı yerlerden eline geçirebilmişti. Necip gittikçe uyanan dimağını lâkaydâne fikirlerle oyalayarak yavaşça odadan çıktı. Biraz sonra, yüksek, eski apartmanın dolambaçlı, taş merdivenlerinden caddeye indi.

... Necip, sabahın mâil-i zevâl serinliği altında her taraftan işler bir tehâlükle kârû bâra giden şu meşgul görünüşlü kimselerin hâlinden pek uzak görünen bir meftûriyyet içinde daima lâkaydâne adımlarla yürüdü. O kendini şu muhite yabancı bulunduran hâlin işsizlik olduğunu pekâlâ anlıyordu. Hattâ en ufacık bir işi cana minnet bildiği hâlde kaç zamandan beri hâlâ bir şey tezâhür etmiyordu. Şimdiye kadar pek mahdud tanıdığı birkaç yere müracaat etti. Hiçbir fırsatı kaçırmak istemedi. O, mektebi son senelere yakın terk etmişti. Hiç olmazsa bir eczacı çırağı olabildiği halde hiç kimseden bir yardım ve delâlet göremiyordu. Yazık ki, onu şu yabancısı bulunduğu memlekette elinden tutup meydana çıkaracak, kalbinde beslediği gayret ve namusu gösterecek bir istinadgâh bulamıyordu. Belânın en katmerlisi, serdeki Jön Türk'lük damgası idi. Canım, buraya geldiğinden beri «Türk'üm» dediği kimseler kendisine «Jön Türk müsün?» diye soruyorlardı.

Bu niçin? Evet, o, Jön Türk, hem de bu sınıf Türk'lerin en koyu mutaassıplarındandı. Açlıktan ölse bunu saklamayı nefsine âr bilirdi. Neden? İnsan vatanını sevmek, onun selâmeti uğrunda bir vazifeyi deruhde etmekle kabahatli mi olurmuş? Bu böyle olsaydı İstanbul'da Mekteb-i Tıbbiyye'yi

ikmal ederek kendisinin de doktor çıkmasına ne mâni vardı? Eğer vatanın selâmetini düşünmek bugün mektep talebesine kadar sirâyet etmiş bir vazife olmasaydı, o, mektepte arkadaşlarının en küçüğü sayılırken Taşkışla hapishanesine, oradan da Trablusgarp zindanında katillere eş edilmek gibi bir felâket başına neden gelmiş olacaktı? Hayır, hayır, o da vatan-ı Osmâni'nin istihsâl-i selâmeti uhdelerine mevdû olan bu sınıf gençlerden biri idi. Evet, o da efkâr-ı umûmiyyeyi sarmış bir cereyân-i hürriyetcûyânenin kurbanı idi. Hem de bu fikirde bulunmayı her felâket, her sefalete rağmen kendine medâr-i mefharet bilecek, bunu kimsenin yanında gizlemeye lüzum görmeyecekti.

(*Jönler*, I)

2 — Aşağıdaki parçada, Jönler, sütçü kadının görüşüyle anlatılmaktadır.

... Saat haylı ilerlemiş, alafranga onu bulmuştu. Genç müşteriler yakaladıkları dört masanın başından ayrılmıyordu. Zeminin menfezsizlikten kaldırdığı râtib koku, hâricde dükkânın medhalini yalayan güneşin tesiriyle duyulmamaya başlamıştı. Arasıra inkıtâa düşen muhâvere esnâsında Necip pos bıyıklarını çeker, Avni elindeki sinekliği sallar, Hüsnü sık sık sigara yakar, Mazhar da kapıdan gelip geçenlere bakardı.

Muhavere uzadıkça dükkânın dipteki sönük aralığında kafese alınmış maymun gibi türlü hareketlerle kâh kab yıkayan, kâh duvarda ocağımsı yere yerleştirilmiş eski donuk bir semaveri karıştıran Hacı Nine'nin sabrı tükenmeye başlıyordu. Arasıra anlaşılmaz bir mırıltı, münfeil bir sesle, tuttuğunu öttürüyor, yanındaki yılışkan Arap çocuğunu kızgın bir kedi hiddetiyle haşlayıp çimdikliyordu. Aa! bu da pek saygısızlıktı. Müşterilerin ayakta durduğunu görüyorlar da, saatlerce yerlerinden kımıldamıyorlar. Sanki sabah akşam birer kadeh sütle kendilerini zenginleteceklerdi. Bari onun parası da peşin olsa! Bildikleri gibi dolabın kenarına çizip gidiyorlar. Kim bilir, onu da eksik yazmıyorlarsa! Bu, hep kocası budalanın kabahati idi. Hemşeri ve müşteri diye bunlara emniyet ediyor. Sanki içlerinden biri içtiği sütleri inkâr etse, parayı kimden

alacak? Tut kelin perçeminden! Kendisine kalsa, doğrusu, böyle alış-veriş eksik olsun diyecekti. Sanki Arap müşteriler vermiyor mu? Neyse, şu Avni hiç olmazsa fazla süt içmiyor, hem parasını peşin veriyor. Ötekiler? Hacı bunlara «kişi-zâde çocuklar» diye emniyet ediyor; lâkin kendisine gelince, o bundan şüphe eder. Hem kişi-zâdeliklerinden ona ne? Dostluk kantarla, alış-veriş mıskalla. Kendileri de beş on para kazanmak için türlü sıkıntı ile biraz yoğurt, turşu sürebiliyorlardı. Onlar da fakirdi. Hem bunlar Hacı'nın dediği gibi iyi adamlar olsaydı, buralara kadar düşüp böyle sürünmezlerdi. İşte hepsi de kendi kabahatini kendi ağzıyle söylüyordu. Şu Necip, bilmem, gece kaleden iple inerek zindandan kaçmış, Mazhar arkasından gelmiş, şu Necip'in hesabına yiyen Hüsnü de kimbilir nasıl kaçmıştı? Elbet bu kaçak herifler kendi Ermeni'leri gibi hükûmetle uğraşmaya çıktıkları için başlarına bu felâketler geliyordu. Ateşle oyun olur muymuş?

Şimdi Hacı Nine gittikçe kabları birbirine daha şiddetli vurarak mırıldanıyordu. Nihayet Necip o günlerde bazı gençlerin Hıdîv tarafından affettirilerek içeriye sokulmaları için hafiye kılıklı adamların ötede beride dolaştıklarını söylüyor, içeriye girmeye meyyâl olanların vatana hayırsız, mesleksiz, bayağı kimseler olduğunu ilâve ediyordu.

Bir aralık Hacı Nine'nin elinden düşen çay kadehinin kırılmasıyle gençler birbirlerine bakıştılar. Şu suratsız kadını daha ziyade kızdırmak lâzım değildi. (...) Kalktılar. Şimdi Necip, Mazhar gibi, kendinin ve Hüsnü'nün hesabını dolabın kenarına tebeşirle işaret etmiş, Avni'nin elini sıktıktan sonra çıkmıştı. Necip biraz ötede avucunu açtığı zaman, Avni'nin sıkıştırmış olduğu yarım İngiliz lirasını müteessirâne bir meseretle karşıladı.

(*Jönler*, I)

3 — Aşağıdaki parçada, yabancı bir ülkede kendilerini yapayalnız gören Necip'le Hüsnü'nün ruh halleri anlatılmaktadır.

... Necip ile Hüsnü konuşa konuşa biraz aşağıda bahçe kenarından opera meydanının ağzına gelmişlerdi.

... Necip, sağa doğru yeşil büyük pencereleriyle, vâsi Kontinantal otelini göstererek:

— İşte, dedi, Mükerrem'le Rıdvan bu otelde oturuyorlardı. Mısır'ın en büyük ve kibar otellerinden biridir. Hattâ şimdi Sami Bey de orada bulunuyor.

Necip'le Hüsnü sefilâne hâlleriyle meydanın ihtişamlı gürültüsüne dalmışlardı. (...)

Necip hâlâ müteessirâne devam ediyordu:

— İşte bu kabîl erâzil ortaya düşünce evvelâ işi Jönlük'e döküyorlar. Lâkin bu vâdide sefalet önlerine çıkınca işi rezalete, dolandırıcılığa çeviriyorlar. İşte bu edepsizlerin Mısır'da çalmadıkları kapı kalmadı. Bunların ortaya yaydıkları sû-i şöhret içinde bizim gibi birtakım mazlumlar da kaynıyor. Yoksa Mısır İslâm memleketidir. Herhalde kendimizi ısındıracak bir yer bulabilirdik. Hattâ bundan evvel birtakım prensler Vedat Beyle beraber Türk'leri himaye ediyor, yedirip içiriyorlardı. Hıdîv bile bir aralık bunlara temâyül etmişti. Şimdi Mısır'da Jönlük'ten menfûr bir şey yoktur.

Necip ile Hüsnü'nün doğruldukları cadde iki taraf akasyalıkları, zengin kibar mağaza ve ebniyeleriyle açılıyordu. Ortada arabalarla otomobiller, köşedeki cevherci önünden kıvrılarak daimî bir cereyanla temiz, kibar bir halkı taşıyordu. Bir aralık Necip'in yanındaki Hüsnü, muhitin tesirine mağlûp olarak:

— Ne kadar zenginlik, sefâhet, dedi.

Hakikat, iki genç bu ihtişamlı kalabalık arasında kaybolmuş kadar küçülmüşlerdi. Önlerinde akıp giden bu âlâyişli hayat onları ürkütecek kadar taşkındı. Şimdi iki taraflı cevâhircilerle Avrupakârî emtia mağazaları önünde işleyen halk arasına karışmış, aşağıya doğru yürüyorlardı.

... Şimdi iki gencin kalbi caddenin yüksek ebniyeleri, yanlarında daima akıp giden araba ve otomobilleriyle tecessüm eden servet ve ihtişam karşısında aynı darabân-ı sefilâne ile vuruyordu. Kendileri bu hayata karşı hiçti. Hattâ yolun likaa-yı meserreti altında kalbleri eziliyor, sâkit yürüyorlardı. Yalnız garîbâne bir his ile el ele vermişlerdi. Canım, bu Mısır gûyâ İslâm memleketi idi. İşte bütün bu mebânî Avrupa'lıların gayretiyle işliyor, onların elinde bulunuyordu.

Şu muhteşem arabalarla geçen fesli kibarlar onların esiri idi. İslâmlar burada belki her yerden ziyade Avrupa'lıların hakareti altında yaşıyorlardı.

Necip, Mısır'da Hüsnü'den ziyade yaşayışıyle, bir dereceye kadar, buranın hissiyyâtına nüfûza başlamıştı. Ecnebî nüfûzunun Mısır'da ne kadar ileride olduğunu biliyordu. Yerliler daima mahkûm yaşamaya alışmışlardı. Zaten onun nazarında Mısır'lılar âdeta kansız, cansız bir milletti. Yumuşak tabiatleriyle her nüfûzun önünde baş eğiyorlardı. Maamafih kendi milleti de hâlâ istibdada tâbi idi. Bunun için, Mısır'lılar karşısında kendini pek tebriye edemiyordu. İhtimal bu gidişle bir gün Osmanlılık da Mısır'lıların hâlini bulacak, Avrupa istilâsına düşecekti.

Necip bu garip sünûhâtını Hüsnü'ye söylemeye lüzum görmeyerek yürüyordu. Lâkin Hüsnü de budala değildi ya! Gözönünde duran vukuâtı o da anlayabilirdi. Belki o da tamamen kendisi gibi düşünüyordu.

... İki arkadaş ayak sürüye sürüye köprünün ağzına geldikleri zaman birdenbire solda önlerine çıkan Nil'in açık manzarası gözlerine çarparak karşıda irtisâm eden garip manzaraya doğru bir incizâb ile, hemen oracıkta, köprünün solunda birtakım yerli, ecnebî gezicilerin bakındıkları sahilin alçak duvarına yanaştılar.

... Şimdi gittikçe ufkun münevver sarılığı içinde âteşin bir gülle gibi karşıdaki akasyaların arkasına düşen güneşin ağaçlardan süzülen ziyası altında eşyanın rengi tatlı morluklarla esmerleşmekte idi.

Necip ile Hüsnü yerlerinde vâlihâne kalmışlardı. İkisinin yüreklerinden kopan bir hiss-i garibâne boğazlarına doğru onları derin bir sükût ile boğuyordu. Sanki karşılarında bulunan manzaranın yabancılığı, yanlarında dolaşan çehreler, hâllerindeki tehlikeyi arttırıyor, onlara vatandan pek uzak hücrâ bir yere atılmış hissini veriyordu.

Gide gide önlerindeki eşya koyu, yeknesak melâlli bir renge bürünüyordu. (...) Aşağıda gemilerin üzerinde birtakım entarili Arap kayıkçılar bir tevekkül-i dindârâne ile Nil'den çektikleri su ile abdest alıyor, yemek pişiriyor, kimi yukardan kendini seyredenlere karşı çömelmiş, fütûrsuz bir açılış, hayvanî bir his ile abdest bozuyordu.

Nihayet Hüsnü, Necip'e:

— Dönelim, dedi.

Necip, Hüsnü'nün gayet muğber bir sesle söylediği sözündeki kederli mânayı anlıyordu. Hüsnü arasıra mefkûriyyetin son derecesine geliyordu. O da Hüsnü'nün bu gibi metânetsizlikleri karşısında derin bir yeis ile taşacak gibi olduğu hâlde son derece gayretle nefsini cebr ederdi. Aa! doğrusu Hüsnü bu gariplik ve bîkeslik hayatında yalnız kendini düşünüyor, başkasını görmüyordu.

Şimdi iki arkadaş, müteessirâne adımlarla ortalığın alaca karanlığı içinde aynı yolları takip ederek dönüyordu.

Muayyen mesafelere konmuş fenerlerin ziyası gittikçe caddeyi tenvîr etmekte idi.

İki gencin yüreği aynı teessürle şişkindi. İkisi de vakit vakit gözleri önünde tecessüm eden hâllerinin endişesiyle meşgul oldukları hâlde birbirlerine bir şey söyleyemiyorlardı. Akşamın gittikçe artan karanlığı hayât-i sefilânelerine bir siyah sahife daha ilâve ediyordu. Vatanda olup bitenden, hiç kimseden bir haber aldıkları yoktu. Kendilerini bir dereceye kadar teselli eden şu beraber bulunuştan başka fikirlerini bir yere dayıyamıyorlardı. Maamafih bu bulunuş da muvakkat olabilirdi. İhtimal ki bir gün yine ikisi de sokakta aç açık kalarak her biri bir tarafa çekilebilirdi. Vukuât zalimdi, sefalet aman verecek gibi değildi. Hayatları o derece daralmış, o derece bir mahdûdiyyete girmişti ki, günlerden beri Âbidin'deki sütçüye, İstanbul kahvesine gitmekten, birtakım serserilerin neticesiz temasında bulunmaktan başka bir şey yaptıkları yoktu. El-hâsıl iki gencin önünde tecelli eden bedbahtâne hayat, gece karanlığı gibi türlü tehlikeler, türlü ümitsizliklerle dolu idi.

(*Jönler*, II)

II. HİKÂYELER

Bekir Fahri, görebildiğimiz dört hikâyesinde (biri uzun, üç tanesi küçük hikâye), romanında ulaştığı başarı çizgisinin çok altında kalmıştır.

Cevdet Kudret, Türk hikâye ve romanının ilkin çeviri ile başlayan ve kısa bir süre sonra yerli eserlerle günümüze kadar sürüp gelen gelişim çizgisinin yüz yıllık dönemini (1859-1959) incelemeğe girişmiştir. Söz konusu türün gelişmesinde emeği geçen yazarların sanatları kılı kırk yararcasına gözden geçirilerek, açıklamalar, yorumlar ve örneklerle tanıtılmağa çalışılmıştır. Uzun bir araştırmayı gerektiren bu çetin işin Cumhuriyet'e kadar gelen altmış üç yıllık süresi iki ciltte toplanmıştır. Çoktandır tükenen bu ciltlerin gözden geçirilerek yeniden işlenen ve genişletilen bu yeni basımlarına sanatçıların resimleri de eklenmiştir. Bu büyük eserin bütününü yayımlamayı üzerine alan yayınevimiz, hikâye ve romanımızın Cumhuriyet dönemini kapsayan üç'ü ciltlerini de yakında basacaktır

Bu ciltte, edebiyatımızın Tanzimat, Edebiyat-ı Cedide ve Fecr i Âti dönemleri incelenmiştir.

BİLGİ BASIMEVİ - ANKARA 1971

15 LİRA